

STUDIA

HISTORICA
NITRIENSIA

12

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA
FILOZOFICKÁ FAKULTA

STUDIA HISTORICA NITRIENSIA

12

KATEDRA
HISTÓRIE ♣ ARCHEOLÓGIE ♣ MUZEOLÓGIE

NITRA 2005

Egon WIEDERMANN

Janka HEČKOVÁ - predseda, Daniela PRELOVSKÁ, Veronika SLNEKOVÁ, Ida ZUBÁCKA,
Emanuel JIRKAL, Ľudovít MARCI, Alexander RUTTKAY, Peter ROMSAUER, Ladislav RUMAN,
Jozef VLADÁR, Egon WIEDERMANN

Egon WIEDERMANN a autori

80-8050-884-4

OBSAH

ŠTÚDIE A KRÁTKE ČLÁNKY SPRÁVY

ARCHEOLÓGIA

Gertrúda BŘEZINOVÁ: Doba laténska a predmety zo skla a saproperitu v regióne Nitry	17
Martin HUSÁR: Ikonografické doklady jazdcov s kopijami a oštepami z územia avarského kaganátu.....	29
Peter CHRASTINA: Využitie krajiny v historickogeografickom kontexte: Trenčianska kotlina a okraje prilahlých pohorí	43
Egon WIEDERMANN: Staropaleolitické nálezy z Dhaid v kontexte technologických a klimatických faktorov.....	57
Správy (<i>P. Steiner</i>)	65

HISTÓRIA

Vladimír DANIŠ: K činnosti duchovenstva, svetskej katolíckej a evanjelickej inteligencie pri vzniku slovenského katolíckeho politického hnutia	69
Alena FERIANCOVÁ: Československo - francúzska zmluva z januára 1924 a „odhalenie” jej tajného dodatku v nemeckých novinách	85
Martin HETÉNYI: Promaďarské duchovenstvo a náboženské pomery na pozadí vzťahu štátneho aparátu a maďarskej menšiny 1938-1945	109
Vladimír KOBLÍŽEK: František Cyril Kampelík a jeho názory na jazykové, politické a ekonomické otázky	149
Ludovít MARCI: K niektorým aspektom vývoja historiografie a historického myslenia od čias renesancie po súčasnosť	159
Vassiliki SAKKA: Piracy in Eastern Mediterranean in late 16 th century. A case study: Life in the Ionian Island of Kythera	179
Správy (<i>A. Kíčková</i>)	203

MUZEOLÓGIA

Stranislava GOGOVÁ: Muzeológia a archeológia (potrebuje verejnosť archeológiu a potrebuje archeológia verejnosť?)	207
---	-----

Simonida MILJKOVIC: Project of urban culture and ceramics through centuries (Young people learning, researching and participating in protection of cultural heritage)	213
Daniela PRELOVSKÁ: K problematike dokumentácie robotníckeho hnutia v 60-tych rokoch 20 storočia na stránkach časopisu Múzeum	219
Daniela PRELOVSKÁ: História vo výchovno-vzdelávacích aktivitách študentov muzeológie	233
Správy (D. Prelovská, E. Jelínková)	239

ESEJE

Jozef VLADÁR: Hľadanie súvislosti dejinného vývoja	247
Ger DUIJZINGS: New myths are needed. Reconciliation in Kosovo as an intellectual challenge	263

RECENZIE A NOVÉ KNIHY

ALMANACH NITRA. Nitra 2004. ISBN80-8050-664-7. (E. Wiedermann)	271
ALMANACH NITRA. Nitra 2005. ISBN. 80-8050-847-X. (E. Wiedermann)	271
BAROKNÍ ČLOVĚK A JEHO SVĚT. Ed. Rosario Villari. Praha 2004. 326 s. (L. Marci).	272
BARTLOVÁ, M. (ed.): Pop history. O historické věrohodnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her. Praha 2003. 164 s. (L. Marci)	273
BEL, M.: Oravská stolica. 1. vyd. Liptovský Mikuláš : Transcius, 2001. 155 s. + příloha. ISBN 80-967252-8-9. (P. Chrastina)	274
BROOK, T.: Čtvero ročních dob dynastie Ming. Čína v období 1368 – 1644. Praha 2003. 362 s. (L. Marci)	276
BURKE, P.: Francouzská revoluce v dějepiscství. Škola Annales (1929 – 1989). Praha 2004. 136 s. (L. Marci)	276
DAVIES, N.: Európa - dejiny jedného kontinetu. Praha, Prostor- Academia 2005, 1368 s. (M. Tobolka)	277
DAVIES, N.: Ostrovy. Dějiny. Bratislava 2003. 975 s. (L. Marci)	278
CHASTEL, A.: Vyplenění Říma. Od manýrismu k protireformaci. Brno 2003. 303 s. (L. Marci)	279
IGGERS, G. G.: Dějepiscství ve 20. století. Od vědecké objektivit k postmo- derní výzvě. Praha 2002. 177 s. (L. Marci)	280
JACG, CH.: Egyptanky. Život žen faraonského Egypta. Praha 2001. 310 s. (I. Zubácka)	281
KLÍMA, J.: Pod německou vlajkou. Příběh jedné koloniální říše. Praha 2005. 429 s. (L. Marci)	282
NERAD, F.: Búrska válka. Praha 2004. 232 s. (L. Marci)	284
RAMEŠ, V.: Slovník pro historiky a návštěvníky archivů. Praha, Nakladatelství Libri 2005, 432 s. (M. Tobolka)	284

SCHMITT, J. - C. REVENANTI.: Živí a mrtví ve středověké společnosti. Praha 2002. 276 s. (L. Marci)	285
Slowaken als Universitätsprofessoren für Archäologie im Ausland. JÁN LICHARDUS 1939 - 2004. Nitra 2005. (E. Wiedermann)	287
VOREL, P.: Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích. Praha, Nakladatelství Havran 2005, 580 s. (M. Tobolka)...	288
WANNER, M.: Zrození impéria. Východoindická společnost a britský stát (1600 – 1773). Praha 2003. 338 s. (L. Marci)	289
WIEDERMANN, E.: Archeoenvironmentálne štúdie prehistorickej krajiny. 1. vyd. Nitra : UKF, 2003. 138 s. ISBN 80-8050-596-9. (P. Chrastina)	290
ZÁBOJNÍK, J.: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava 2004. 167 s. ISBN 80-88982-83-9. (E. Wiedermann)	292
Zborník z vedeckej konferencie doktorandov. Nitra, FF UKF Nitra 2004. 280 s. (P. Ivanič)	295
Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša (Stredoveký Spiš). Stará Ľubovňa, Ľubovnianske múzeum v Starej Ľubovni 2005. 63 s. (P. Ivanič)	296
ŽAKOWSKI, J.: Obavy a naděje. Rozhovory o budoucnosti. Praha 2004. 260 s. (L. Marci)	297

doména. Jozef VLADÁR

Egon WIEDERMANN: doména. Jozef Vladár	301
KOL. AUT.: Jozef Vladár - 70 . Nitra 2004. 39 s. (E. Wiedermann)	302
VLADÁR, J. : Dávnoveké Tatry. Nitra 2005. 19 s. ISBN 80-8050-847-X (E. Wiedermann)	302
BÁTORA, J. - FURMÁNEK, V. - VELIAČIK, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2003. ISBN 80-88709-70-9 (E. Wiedermann)	303

INHALT

STUDIEN UND KURZE ARTIKEL

Berichte

ARCHÄOLOGIE

Gertrúda BŘEZINOVÁ: Die Latènezeit und Gegenstände aus Glas und Sapro- pel in der Region von Nitra	17
Martin HUSÁR: Ikonographische Belege der Reiter mit Lanzen und Speeren aus dem Gebiet des Awarischen Kaganats	29
Peter CHRASTINA: Die Ausnutzung der Landschaft im geschichtlich- geographischen Kontext: Trenčíner Becken und Ränder der umliegenden Gebirge	43
Egon WIEDERMANN: Altpaläolithische Funde aus Dhaid im Kontext der technologischen und klimatischen Faktoren	57
<i>Berichte (P. Steiner)</i>	65

GESCHICHTE

Vladimír DANIŠ: Zur Tätigkeit des Klerus, der weltlichen katholischen und evangelischen Intelligenz bei der Entstehung der slowakischen katholischen politischen Bewegung	69
Alena FERIANCOVÁ: Tschechoslowakisch-französischer Vertrag vom Januar 1924 und die „Enthüllung“ seines geheimen Zusatzes in deutschen Zei- tungen	85
Martin HETÉNYI: Proungarische Geistlichkeit und religiöse Verhältnisse vor dem Hintergrund des Staatsapparats und der ungarischen Minderheit 1938-1945.....	109
Vladimír KOBLÍŽEK: František Cyril Kampelík und seine Meinungen zu sprachlichen, politischen und ökonomischen Fragen	149
Eudovít MARCI: Zu einigen Aspekten der Entwicklung der Historiographie und des Denkens von der Renaissance bis zur Gegenwart.....	159
Vassiliki SAKKA: Piracy in Eastern Mediterranean in late 16 th century. A case study: Life in the Ionian Island of Kythera.	179
<i>Berichte (A. Kičková)</i>	203

MUSEOLOGIE

Stanislava GOGOVÁ: Museologie und Archäologie (braucht die Öffentlichkeit die Archäologie und braucht die Archäologie die Öffentlichkeit?)	207
---	-----

Simonida MILJKOVIC: Project of urban culture and ceramics through centuries (Young people learning, researching and participating in protection of cultural heritage)	213
Daniela PRELOVSKÁ: Zur Problematik der Dokumentation der Arbeiterbewegung in den 60er Jahren des 20. Jh. in der Zeitschrift „Múzeum“	219
Daniela PRELOVSKÁ: Die Geschichte in den Erziehungs- und Bildungsaktivitäten der Museologiestudenten	233

<i>Berichte</i> (D. Prelovská, E. Jelínková)	239
--	-----

ESEJE

Jozef VLADÁR: Das Suchen der Zusammenhänge der geschichtlichen Entwicklung	247
Ger DUIJZINGS: New myths are needed. Reconciliation in Kosovo as an intellectual challenge	263

REZENSIONEN UND NEUE BÜCHER

ALMANACH NITRA. Nitra 2004. ISBN 80-8050-664-7. (E. Wiedermann)	271
ALMANACH NITRA. Nitra 2005. ISBN. 80-8050-847-X. (E. Wiedermann) ...	271
BAROKNÍ ČLOVĚK A JEHO SVĚT. Ed. Rosario Villari. Praha 2004. 326 s. (L. Marci).	272
BARTLOVÁ, M. (ed.): Pop history. O historické věrohodnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her. Praha 2003. 164 s. (L. Marci)	273
BEL, M.: Oravská stolica. 1. vyd. Liptovský Mikuláš : Transcius, 2001. 155 s. + příloha. ISBN 80-967252-8-9. (P. Chrastina)	274
BROOK, T.: Čtvero ročních dob dynastie Ming. Čína v období 1368 – 1644. Praha 2003. 362 s. (L. Marci)	276
BURKE, P.: Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929 – 1989). Praha 2004. 136 s. (L. Marci)	276
DAVIES, N.: Európa - dejiny jedného kontinentu. Praha, Prostor- Academia 2005, 1368 s. (M. Tobolka)	277
DAVIES, N.: Ostrovy. Dějiny. Bratislava 2003. 975 s. (L. Marci)	278
CHASTEL, A.: Vyplenění Říma. Od manýrismu k protireformaci. Brno 2003. 303 s. (L. Marci)	279
IGGERS, G. G.: Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivit k postmoderní výzvě. Praha 2002. 177 s. (L. Marci)	280
JACG, CH.: Egyptanky. Život žen faraonského Egypta. Praha 2001. 310 s. (I. Zubácka)	281
KLÍMA, J.: Pod německou vlajkou. Příběh jedné koloniální říše. Praha 2005. 429 s. (L. Marci)	282
NERAD, F.: Búrská válka. Praha 2004. 232 s. (L. Marci)	284

RAMEŠ, V.: Slovník pro historiky a návštěvníky archivů. Praha, Nakladatelství Libri 2005, 432 s. (M. Tobolka)	284
SCHMITT, J. - C. REVENANTI.: Živí a mrtví ve středověké společnosti. Praha 2002. 276 s. (L. Marci)	285
SLOWAKEN als Universitätsprofessoren für Archäologie im Ausland. JÁN LICHARDUS 1939 - 2004. Nitra 2005. (E. Wiedermann)	287
VOREL, P.: Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích. Praha, Nakladatelství Havran 2005, 580 s. (M. Tobolka)	288
WANNER, M.: Zrození impéria. Východoindická společnost a britský stát (1600 – 1773). Praha 2003. 338 s. (L. Marci)	289
WIEDERMANN, E.: Archeoenvironmentálne štúdie prehistorickej krajiny. 1. vyd. Nitra : UKF, 2003. 138 s. ISBN 80-8050-596-9. (P. Chrastina)	290
ZÁBOJNÍK, J.: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava 2004. 167 s. ISBN 80-88982-83-9. (E. Wiedermann)	292
Zborník z vedeckej konferencie doktorandov. Nitra, FF UKF Nitra 2004. 280 s. (P. Ivanič)	295
Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša (Stredoveký Spiš). Stará Ľubovňa, Ľubovnianske múzeum v Starej Ľubovni 2005. 63 s. (P. Ivanič) ...	296
ŽAKOWSKI, J.: Obavy a naděje. Rozhovory o budoucnosti. Praha 2004. 260 s. (L. Marci)	297

domäne. Jozef VLADÁR

Egon WIEDERMANN: doména. Jozef Vladár	301
KOL. AUT.: Jozef Vladár - 70. Nitra 2004. 39 s. (E. Wiedermann)	302
VLADÁR, J.: Dávnoveké Tatry. Nitra 2005. 19 s. ISBN 80-8050-847-X (E. Wiedermann)	302
BÁTORA, J. - FURMÁNEK, V. - VELIAČIK, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2003. ISBN 80-88709-70-9 (E. Wiedermann)	303

THE CONTENT

THE SHORT ARTICLES AND ESSAYS

The news

THE ARCHEOLOGY

Gertruda BRĚZINOVA: THE LATEN PERIOD AND THE ARTEFACTS MADE OF GLASS AND SAPROPELITE IN NITRA REGION	17
Martin HUSÁR: ICONOGRAPHICAL ILLUSTRATIONS OF THE RID- ERS WITH LANCES AND SPEARS FROM THE REGION OF THE AVAR KHAGANATE	29
Peter CHRASTINA: THE UTILIZATION OF THE COUNTRY IN HIS- TORIOGEOGRAPHICAL CONTEXT: TRENČIANSKA BASIN AND EDGES OF NEARBY MOUNTAINS	43
Egon WIEDERMANN: THE OLDPALEOLITIC FINDINGS FROM DHAID IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL AND CLI- MATIC FACTORS	57
<i>The News (P. Steiner)</i>	65

THE HISTORY

Vladimír DANIŠ: TO THE ACTIVITY OF CLERGY, SECULARISTIC CATHOLIC AND EVANGELICAL INTELLIGENCE DURING THE RISE OF OF SLOVAK CATHOLIC AND EVANGELICAL POLITICAL MOVEMENT	69
Alena FERIANCOVÁ: THE CZECHOSLOVAK – FRENCH ALLIANCE DATED ON JANUARY 1924 AND “REVELATION” OF ITS SEC- RET AMENDMENT IN GERMAN PRESS	85
Martin HETÉNYI: PRO-MAGYAR ORIENTED CLERGY AND RELI- GIOUS CONDITIONS ON THE BACKGROUND OF THE RELA- TIONSHIP BETWEEN THE STATE MACHINERY AND MAGYAR MINORITY DURING THE YEARS 1938-1945.	109
Vladimír KOBLÍŽEK: FRANTIŠEK CYRIL KAMPELÍK AND HIS OPIN- IONS ABOUT LANGUAGE, POLITICAL, AND ECONOMICAL QUESTIONS.	149
Ľudovít MARCI: ABOUT SOME OF THE ASPECTS OF THE DEVE- LOPMENT OF HISTORIOGRAPHY AND HISTORICAL THIN- KING FROM THE PERIOD OF RENAISSANCE TO NOWDAYS.	159

Vassiliki SAKKA: PIRACY IN EASTERN MEDITERRANEAN IN THE LATE 16TH CENTURY. A CASE STUDY: LIFE IN THE IONIAN ISLAND OF KYTHERA	179
---	-----

<i>The News</i> (A. Kičková)	203
------------------------------------	-----

THE MUSEOLOGY

Stanislava GOGOVÁ: THE MUSEOLOGY AND THE ARCHEOLOGY (DOES THE PUBLIC NEED ARCHEOLOGY AND DOES THE ARCHEOLOGY NEED THE PUBLIC?)	207
Simonida MILJKOVIC: PROJECT OF URBAN CULTURE AND CERAMICS THROUGH CENTURIES (YOUNG PEOPLE LEARNING, RESEARCHING, AND PARTICIPATING IN PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE)	213
Daniela PRELOVSKÁ: ABOUT THE PROBLEMS OF DOCUMENTATION OF WORKING MOVEMENT DURING THE 60 TH DECADES OF THE 20 TH CENTURY IN MAGAZINE THE MUSEUM.	219
Daniela PRELOVSKÁ: A HISTORY IN EDUCATIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS OF MUSEOLOGY.	233
<i>The News</i> (D. Prelovská, E. Jelínková)	239

The Essays

Jozef VLADÁR: SEARCHING FOR CONNECTIONS OF HISTORICAL DEVELOPMENT	247
Ger DUIJZINGS: NEW MYTHS ARE NEEDED. RECONCILIATION IN KOSOVO AS AN INTELLECTUAL CHALLENGE	263

THE REVIEWS AND NEW BOOKS

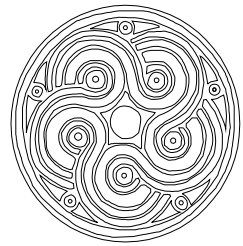
BARTLOVÁ, M. (ed.): Pop history. O historické věrohodnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her. Praha 2003. 164 s. (L. Marci)	273
BEL, M.: Oravská stolica. 1. vyd. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2001. 155 s. + příloha. ISBN 80-967252-8-9. (P. Chrastina)	274
BROOK, T.: Čtvero ročních dob dynastie Ming. Čína v období 1368 – 1644. Praha 2003. 362 s. (L. Marci)	276
BURKE, P.: Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929 – 1989). Praha 2004. 136 s. (L. Marci)	276
DAVIES, N.: Európa - dejiny jedného kontinetu. Praha, Prostor- Academia 2005, 1368 s. (M. Tobolka)	277
DAVIES, N.: Ostrovy. Dějiny. Bratislava 2003. 975 s. (L. Marci)	278
CHASTEL, A.: Vyplenění Říma. Od manýrismu k protireformaci. Brno 2003. 303 s. (L. Marci)	279

IGGERS, G. G.: Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě. Praha 2002. 177 s. (L. Marci)	280
JACG, CH.: Egyptanky. Život žen faraonského Egypta. Praha 2001. 310 s. (I. Zubáčka)	281
KLÍMA, J.: Pod německou vlajkou. Příběh jedné koloniální říše. Praha 2005. 429 s. (L. Marci)	282
NERAD, F.: Búrská válka. Praha 2004. 232 s. (L. Marci)	284
RAMEŠ, V.: Slovník pro historiky a návštěvníky archivů. Praha, Nakladatelství Libri 2005, 432 s. (M. Tobolka)	284
SCHMITT, J. - C. REVENANTI.: Živí a mrtví ve středověké společnosti. Praha 2002. 276 s. (L. Marci)	285
Slováci univerzitními profesormi v odbore archeológia v zahraničí. JÁN LICHARDUS 1939 - 2004. Nitra 2005. (E. Wiedermann)	287
VOREL, P.: Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích. Praha, Nakladatelství Havran 2005, 580 s. (M. Tobolka)	288
WANNER, M.: Zrození impéria. Východoindická společnost a britský stát (1600 – 1773). Praha 2003. 338 s. (L. Marci)	289
WIEDERMANN, E.: Archeoenvironmentálne štúdie prehistorickej krajiny. 1. vyd. Nitra : UKF, 2003. 138 s. ISBN 80-8050-596-9. (P. Chrastina)	290
ZÁBOJNÍK, J.: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava 2004. 167 s. ISBN 80-88982-83-9. (E. Wiedermann)	292
Zborník z vedeckej konferencie doktorandov. Nitra, FF UKF Nitra 2004. 280 s. (P. Ivanič)	295
Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša (Stredoveký Spiš). Stará Ľubovňa, Ľubovnianske múzeum v Starej Ľubovni 2005. 63 s. (P. Ivanič)	296
ŽAKOWSKI, J.: Obavy a naděje. Rozhovory o budoucnosti. Praha 2004. 260 s. (L. Marci)	297

domain. Jozef VLADÁR

Egon WIEDERMANN: doména. Jozef Vladár	301
KOL. AUT.: Jozef Vladár - 70. Nitra 2004. 39 s. (E. Wiedermann)	302
VLADÁR, J.: Dávnoveké Tatry. Nitra 2005. 19 s. ISBN 80-8050-847-X (E. Wiedermann)	302
BÁTORA, J. - FURMÁNEK, V. - VELIAČIK, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2003. ISBN 80-88709-70-9 (E. Wiedermann)	303

ARCHEOLÓGIA

DOBA LATÉNSKA A PREDMETY ZO SKLA A SAPROPELITU V REGIÓNĚ NITRY

Gertrúda BŘEZINOVÁ

Gertruda BŘEZINOVÁ: THE LATEN PERIOD AND THE ARTIFACTS MADE OF GLASS AND SAPROPELITE IN NITRA REGION. This research is dealing with the findings made of glass and sapropelite during the Laten period in Nitra region. The glass rings were found in seven settlements and two burial grounds. As a total, there are 37 bracelets, 3 circle beads, 5 beads, and 3 blends made of glass. There were found 13 sapropelite rings in five different settlements. In these cases, all objects are dated back to the period of LT C1-C2. The largest collection of these artefacts was found in the settlement Nitra-Šindolka, where 9 glass fragments of bracelets, 3 circle beads rings, 2 beads, and 7 sapropelite rounds were found.

Predmety zo skla a sapropelitu sú neodmysliteľnou súčasťou kroja keltského obyvateľstva nielen na území Karpatskej kotliny ale na celom území ich rozšírenia. Tešili sa veľkej obľube a spolu so sponami a náramkami z kovov vytvárali ucelenú kombináciu odevných i skrášľovacích doplnkov. Ich použitie a vzájomné kombinácie priamo súviseli s viacerými faktormi toho ktorého obdobia doby laténskej. Je otázne, či možno hovoriť o módnosti v dnešnom slova zmysle. Podľa L. Zachara (1987, 25) šperk spĺňal skôr ne-dekoratívne úlohy, i keď bol pastvou pre oči, rešpektujúc váhu, štruktúru a ornamentiku textilu.

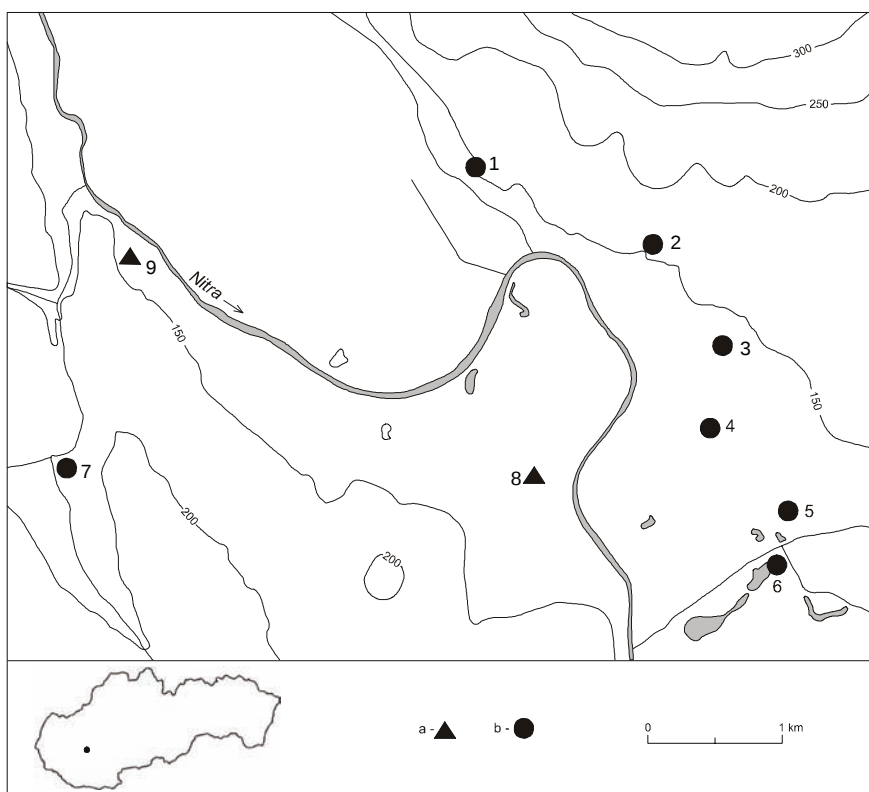
Vo východných oblastiach keltského sveta, predovšetkým v Karpatskej kotline, nosili ženy na ľavej ruke väčšinou náramenný kruh, na zápästí pravej i ľavej ruky náramky a na prstoch prstene. Mužská kolekcia odevných doplnkov bola strohejšia. Obmedzovala sa na náramok i náramenný kruh zo sapropelitu na ľavej ruke. Sklené náramky patrili k častej a charakteristickej výbave ženského odevu. Sapropelitové kruhy sú súčasťou tak ženského, ako aj mužského kroja. Veľkosť vnútorného priemeru je kritériom pre určenie, či ide o náramok, alebo náramenicu.

CHARAKTERISTIKA POUŽITÉHO MATERIÁLU

Sklo

S drobnými výrobkami zo skla, korálikmi a náramkami sa stretávame takmer všade v keltskom prostredí. Doteraz nie je vyriešený pôvod sklárskej výroby u Keltov. Podľa N. Venclovej (1990) svoje začiatky mala pravdepodobne v období expanzií v 4. až 3. storočí pred Kr., keď keltské kmene prenikali hlboko na Apeninský poloostrov a na Balkán. Nie je jasný zdroj surovín na sklársku výrobu, ani to, či sklo vyrábali z domácich zdrojov, alebo z privezenej suroviny. Sklárske dielne väčšieho významu iba

predpokladáme, že fungovali na oppidách (napr. Manching), ale priame doklady o ich existencii chýbajú. Výsledné výrobky zo skla však svedčia o vysokej kvalite a úrovni poznatkov o skle ako hmote. Kelti ju vedeli veľmi kvalitne opracovať a s ich výrobkami sa v hojných počtoch stretávame na celom území ich rozšírenia. Výroba skla závisela od dostatku kvalitných kremičitých pieskov a alkálií vo funkcii tavidla (sóda, potaš). Na základe použitých alkálií sa sklá delia na dva základné druhy: sklo kremičito-sodno-vápenaté z oblasti Stredomoria a sklo kremičito-draselno-vápenaté z európskeho vnútrozemia. Farba najstarších skiel závisela od náhodnej prítomnosti kysličníkov kovov v sklárskom kmeni. Pre keltské sklo je charakteristická modrá farba, tzv. kobaltovo-modrá, alebo keltská modrá. Stredoeurópske keltské sklárstvo rozvinulo vlastnú techniku rotácie skloviny na bodci, čo umožnilo produkciu náramkov a korálikov rôznej veľkosti.

Obr. 1. Región Nitry. Legenda: a - pohrebiská, b - sídliská. Zvýraznené sú lokality s výskytom sklených a sapropelitových ozdôb (čísla zhodné s Tabula 1-2).

Sapropelit,

"švartna", hnilokal (z gréckeho slova *sapros-zhnitý*) je organického pôvodu s obsahom 50-80% ústrojnej hmoty a nerastných látok, čiernej farby, tvoriaci sa za úplného nedostatku kyslíka v stojatých vodách bažín a jazier. Geneticky patrí k uhliu (Šuf 1952). Veľmi často sa zamieňa s lignitom (posidoniová bridlica). Čierna surovina sa už od paleolitu s obľubou používala na výrobu šperkov. Prevahu má v dobe halštatskej a laténskej, s rozšírením v celej Európe. Šperky, hlavne náramky, pripomínali čierne vyleštené ebenové drevo a mali skôr symbolický, možno až magický charakter. Názor J. Breňa (1955, 25), že na Slovensku patrí z pohľadu nedostupnosti zdrojov k cenným surovinám, čiastočne vyvracia súborné spracovanie týchto kruhov na laténsky pohrebiskách (Benadik 1962, 377-378). Čo sa množstva týka, sú najpočetnejšie po bronzových tyčinkovitých náramkoch. Najväčšie ložiská „švartny“ sú v regióne horného toku potoka Loděnice medzi Rakovníkom a Slaným v Čechách. Ťažba a výroba tu prebiehala hlavne v LT B2 až LT C1. Z tadiaľ boli výrobky distribuované do celej strednej Európy (Venclová 2001, 111). Ojedinele sa nachádzajú na sídliskách datovaných do LT C2, čo môže súvisieť s tým, že sídliskový objekt nie je uzatvorený nálezový celok a odráža celú dobu jeho trvania. Svoju úlohu asi zohrala aj hodnota materiálu a jeho úschova ešte po období výroby. Nie sú výnimkou ani výrobky z iných čiernych surovín.

REGIÓN NITRY

V našom ohraničení predstavuje rozlohu 30 km² a má z hľadiska laténskeho osídlenia Slovenska veľký význam (Březinová 1999). Predmety zo skla a sapropelitu sú zastúpené na viacerých lokalitách. Ide väčšinou o systematické výskumy, ktoré nie sú do toho času spracované a vy publikované. Z toho dôvodu na tabelách č. 1 a 2 uvádzame iba základné údaje k jednotlivým predmetom (čísla lokalít zodpovedajú číslu na obr. 1). Z vymapovania uvedených lokalít (obr. 1) vyplýva, že na siedmich sídliskách a na dvoch pohrebiskách sa našli sklené kruhy. Celkovo je zo skla 37 náramkov, 3 krúžkové koráliky, 5 drobných korálikov a 3 zliatky. Sapropelitových kruhov je 13 kusov a sú z piatich sídlisk. Okrem Šindolky (Březinová 2000), Nám. 1. mája (Pieta 1993) a Športového areálu (Chropovský/Fusek 1988) sú ostatné lokality s nálezmi skla a sapropelitu iba čiastočne zverejnené, alebo nepublikované. Najpočetnejšia kolekcia týchto predmetov sa nachádza na sídlisku Šindolka, kde sa našlo 9 sklených zlomkov náramkov, 3 tordované krúžkové koráliky, 2 malé koráliky (obr. 2) a 7 sapropelitových kruhov (obr. 3).

VYHODNOTENIE

Pri klasifikácii sklených predmetov používame typy určené T. E. Haevernickovou (1960) a neskôr doplnené N. Venclovou (1990) a M. Karwowskim (2004). Až na jeden svetlozelený náramok, ide o sklo modrej farby, tzv. kobaltovomodré alebo „keltské modré“.

Náramky

Typ 3

Jednoduchý hladký náramok s prierezmom v tvare písmena D. Všetky sú zhotovené z modrého skla vo viacerých odtieňoch. Taktiež je rôznorodá aj kvalita sklenej hmoty. Na niektorých zlomkoch sú použité výzdobné motívy podobné ako na type 6b/1 (nálep v tvare osmičky), prípadne jednoduchá vlnica (Chropovský/Fusek 1988, obr. 6: 7). Tieto náramky patria k početne zastúpeným predovšetkým v západokeltskom prostredí. Sú napr. v Manchingu, kde modrý variant dáva R. Gebhard (1989, 19-21) do radu 38. Datuje ich do LTC/D. Tu sú časté aj v hnedom a fialovom prevedení. V nami sledovanom regióne sú zastúpené zatiaľ iba varianty 3a, 3b. Zo Slovenska je zatiaľ 10 kusov náramkov zaradených do tohto typu (Březinová 2004).

Typ 5

Trojrebrový náramok so zvýrazneným stredovým rebrom a nevýraznými postrannými rebrami pochádza zo zberu zo Šindolky (Březinová 2000, Taf. 173: 14). Patrí do typu 5b. Zhotovený je zo svetlozeleného skla s výzdobou v tvare skríženej vlnice, akoby siete, bledej farby. Zo Slovenska je zatiaľ 7 kusov typu 5. Ostatné sú na pohrebiskách Dvory nad Žitavou, Hurbanovo, Chotín, Ižkovce a Palárikovo (Březinová 2004). V keltskom prostredí nepatria k početne zastúpeným typom. Častejšie sa vyskytujú na pohrebiskách s datovaním do LTC1a. Ich výskyt v rámci Európy zmapoval M. Karwowski (2002, 75).

Typ 6

Trojrebrové náramky s výrazným stredovým rebrom. Bývajú zdobené (typ 6b) i nezdobené (typ 6a). Sklo je modré, priehľadné, nie vždy rovnakej kvality. Taktiež modrá farba skla je vo viacerých odtieňoch, čo pravdepodobne spôsobila farbiaca látka. Nezdobený variant (6a) je zastúpený tromi zlomkami. Zdobené sú 3 kusy typu 6b/1 (nálep v tvare osmičky) a 4 fragmenty typu 6b/2 (stredové rebro zdobené vlnovkou). Vlnovka je vyplnená bielou a žltou farbou. Výzdoba sa líši tvarom i dĺžkou vlnovky. N. Venclová (1990, 120-122) rozčlenila typ 6b na 6b/1 - výzdoba v tvare osmičky a typ 6b/2 - výzdoba v tvare vlnovky. Typ 6b/2 datuje o niečo mladšie, v rozpätí stupňov LTC2-D. R. Gebhard (1989, 13) náramky tohto typu z Manchingu zhotovené z modrého skla dáva do radu 11a, forma 16. Ich výskyt začína už v horizonte LTC1b, pričom širšie kusy sa vyskytujú hlavne v LTC2. Napríklad z územia Slovenska je zastúpený 42 fragmentami, z územia východného Rakúska až 58 kusmi. Na území Poľska patria k menej častým tvarom, pričom sú v objektoch s datovaním do LTC2. Posledne ich výskyt zmapoval v rámci strednej Európy M. Karwowski (2003, obr. 13). Najväčšia koncentrácia je na strednom Dunaji a to v priľahlej oblasti Slovenska, Moravy, Rakúska a Maďarska.

Typ 7

Štvor- i päťrebové náramky, pričom stredové rebrá sú zvýraznené a často zdobené bielou alebo žltou vlnovkou. Zo Slovenska je zatiaľ 22 kusov (Březinová 2004). Z regiónu Nitry je doteraz zastúpený iba typ 7c. Ide tu o štvorrebové náramky, pričom na stredových zvýraznených rebrách môže i nemusí byť výzdoba v tvare vlnovky. Zhotovené sú z priehľadného modrého skla. V laténskom prostredí nepatria k častým typom. Z východného Rakúska je 16 exemplárov (Karwowski 2004). Zo Slovenska je 15 kusov. Sedem fragmentov je zo sídliskových polôh v Nitre. Náramky typu 7 sú zo Slovenska zastúpené iba na sídliskách s datovaním do záveru LTC1 a s prevahou datovania do LTC2. Vo všetkých prípadoch ide o zdobený variant.

Typ 8

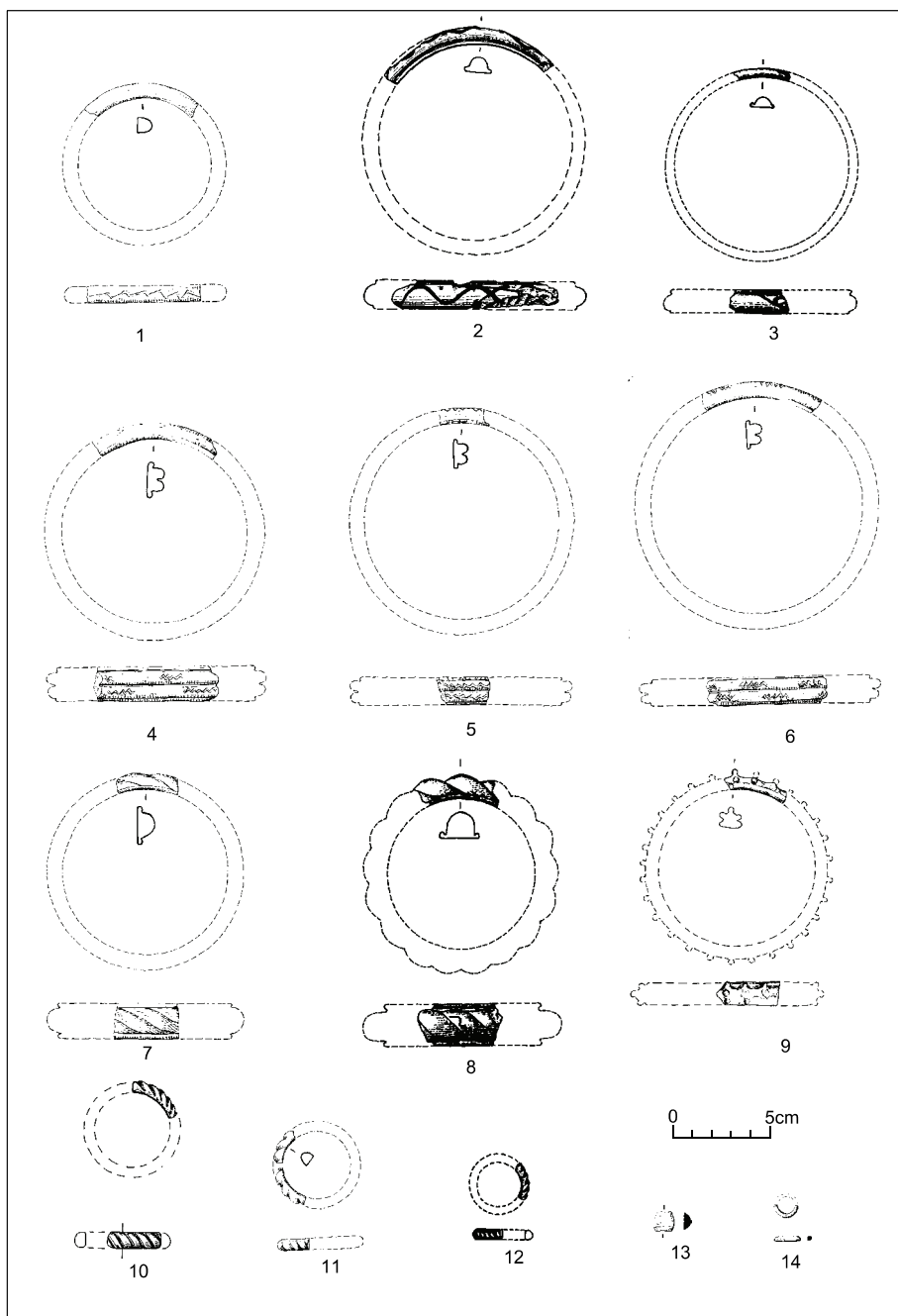
Troj- až štvorebové náramky modrej farby. Stredové rebro je plasticky členené, pričom sa striedajú zdobené i nezdobené varianty. Na nami sledovanom území máme zatiaľ typy 8b, 8c a 8d. Spolu osem kusov. Štyri fragmenty sú typu 8d. Ich datovanie je do záveru LTC1 až LTC2. Pričom typ 8b a 8c sa vyskytuje skôr v LTC1 a 8d v LTC1 a LTC2. Zo Slovenska je 31 kusov náramkov typu 8 (Březinová 2004). K početne zastúpeným patrí typ 8b. Vo východnom Rakúsku je 48 kusov. Typ 8c 8 kusov a typu 8d iba 5 fragmentov (Karwowski 2004).

Typ 14

Trojrebový náramok so zvýrazneným stredovým rebrom, na ktorom sú rozmiestnené po celom obvode trojice (menej štvorice) bradavkovitých výčnelkov. Vyskytuje sa v širších i užších variantoch. Zo Slovenska je zatiaľ 14 kusov a všetky v modrom prevedení a s trojicami výčnelkov (Březinová 2004). Patrí k frekventovaným typom predovšetkým na pohrebiskách. Z regiónu Nitry sú 2 fragmenty. Oba zo sídlisk. Časové postavenie tohto typu je v priebehu LTC1a i v LTC1b.

Typ 15

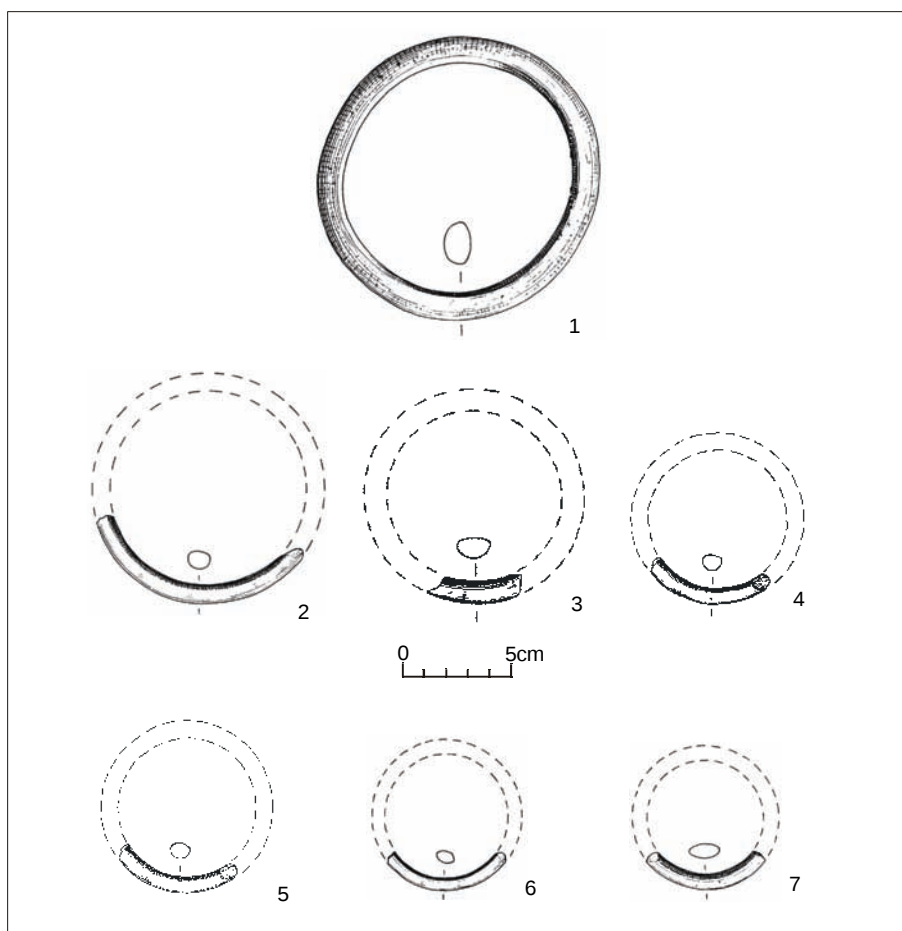
Trojrebový náramok s bohatou plastickou výzdobou. Stredové rebro je masívne a členené na romboidké výčnelky, ktoré sú ešte zdobené plastickými špirálkami a ohraničené vhlbenou vlnovkou. Tá je vyplnená žltou alebo bielou farbou. Ako typ 15, alebo typ Nové Zámky, ho do literatúry uviedla T. E. Haevernick (1960, tu i staršia literatúra). N. Venclová tieto náramky označila ako charakteristické pre východnú skupinu Kelto (Venclová 1990, 70). Nie sú v Čechách, chýbajú vo východnom Rakúsku, zato sa vyskytujú na Slovensku, Morave, Poľsku a najjužnejšie v Gomolave, kde sa našli 2 zlomky. Zo Slovenska sú na 11 lokalitách (Březinová 2004). Predpokladáme, že ide o produkt lokálnej podunajskej dielne. Z toho 2 celé kusy pochádzajú z porušených hrobov datovaných do LTC1. V prípade zjednodušenej a menej plastickej výzdoby na náramku možno uvažovať o mladšom časovom zaradení týchto nálezov a to do záveru LTC1, prípadne až do LTC2.

Obr. 2. Nitra-Šindolka. Sklené predmety: 1-9 – náramky, 10-12 – krížky, 13-14 – koráliky

Kružky a koráliky

Tri krúžky, či krúžkové koráliky s tordovaným telom možno interpretovať ako prstene, prívesky, prípadne boli použité v inej funkcii. Z regiónu Nitry sú 3 kusy a všetky zo sídliska Šindolka. Patria do typu 28 (Karwowski 2004, 52). Koncentrácia krúžkových korálikov je vo východnej časti Rakúska a príľahlej časti Slovenska a Moravy (Karwowski 2004, obr. 11), kde s najväčšou pravdepodobnosťou bola aj lokálna dielňa. Najviac ich je z Etzersdorfu (45) a Roseldorfu (10). Sú to malé krúžky, ktorých priemer sa pohybuje medzi 15-25 mm. Drobné koráliky modrej farby predstavujú typy 21, 22 a 23a. Zatiaľ ich zo sledovaného územia evidujeme 5 kusov.

Obr. 3. Nitra-Šindolka, 1-7 – kruhy zo sapropelitu

Sapropelitové kruhy

Jeden úplný a dvanásť zlomkov týchto kruhov predstavuje kolekciu predmetov, ktoré možno zaradiť do typu 1 (Venclová 2001, 98, 99). Sú to hladké kruhy s oválnym, prípadne šošovkovitým prierezom a s rozdielnym priemerom. Analýza diferenčno termická a termogravimetrická na vzorkách z Mikovho dvora, Chrenovej II a Chrenovej III potvrdila, že ide o import českého sapropelitu (Hložek/Hlavica 2004). Nie je však výnimkou ani použitie iného materiálu. Napríklad jeden kruh zo Šindolky je na základe mikroskopickej analýzy zhotovený zo suroviny, ktorej ložiská sú v okolí Lučenca a Salgotárjánu v Maďarsku (Sitár 2000, 343).

ČASOVÉ POSTAVENIE SKLENÝCH A SAPROPELITOVÝCH OZDÔB

V dobe laténskej sú predmety zo skla nielen dobre datovateľným artiklom, ale zároveň aj dokladom obchodných kontaktov a vzťahov. Z regiónu Nitry máme doteraz k dispozícii kolekciu náramkov, kde sú zastúpené typy 3, 5, 6, 7, 8, 14, 15. Celkove je zo skla 37 náramkov, 3 krúžkové koráliky, 5 drobných korálikov a 3 zliatky. Sapropelitových kruhov je 13 kusov. Zdá sa, že ide o typy, ktoré možno spájať s chronologickými stupňami od LTC1a až LTC2, s možnosťou prežívania až do prechodnej fázy LTC2/D1. Pričom ťažisko datovania produkcie týchto predmetov je v LTC1b a v LTC2. Najstarší horizont s výskytom kruhového skleneného šperku (LTC1a) je zastúpený náramkami z bledomodrého, zeleného, alebo svetlozeleného skla typu 5a, 5b a 12a. Tieto najstaršie náramky sa vyskytujú spolu s typmi 6b, 12a, 14a, 14b. Vo východnej časti strednej Európy k nim pristupuje aj náramok typu 15. Do mladého horizontu LTC1b možno začleniť typy náramkov 8a a 8b. Do záveru tejto fázy ešte patria typy 6a, 6b, 8c, 11a a kruhový korálik (prsteň) skupiny 28. Do prechodnej fázy LTC1b až LTC2 sú datované typy náramkov 7a, 7b, 8d, 13a, 13d a krúžkové koráliky skupiny 27. Taktiež sem patria typy náramkov 2b, 3b, 6b (Karwowski 2004, 79).

Posudzoval
doc. Jozef Bujna, CSc.

LITERATÚRA

- Břeň 1955- J. Břeň: Černé (švartnové) náramky v českém latěnu, Sborník Národního musea v Praze, IX-A-Historický č. 1.
- Březinová 1999 – G. Březinová: Sídliisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. Slovenská archeológia XLVII-2, 61-74.
- Březinová 2000 – G. Březinová: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Archaeologica Slovaca Monographiae, Catalogi, Tomus VIII. Nitra. Veda Bratislava.
- Březinová 2004 – G. Březinová: Keltské sklo v severnej časti Karpatskej kotliny – územie Slovenska, Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich, Krosno 2004, 1-17.

- Bujna 1992* – J. Bujna 1992: Mlynárce. Výskumná správa AÚ SAV č. 13 046/92.
- Gebhard 1989* – R. Gebhard: Der Glasschmuck aus dem Oppidum von Manching. Das Ausgrabungen in Manching, Band 11, Stuttgart 1989.
- Haevernick 1960* – T. E. Haevernick: Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland. Bonn.
- Hložek/Hlavica 2004* – M. Hložek/J. Hlavica: Diferenční termická (DTA) a termogravimetrická analýza (TG) nálezů „sapolitových“ náramků z jihozápadního Slovenska, Brno (rukopis).
- Chropovský 1978a* – B. Chropovský: Mikov dvor. Výskumná správa AÚ SAV č. 8368/78.
- Chropovský 1978b* – B. Chropovský: Nitra, Chrenová II. Výskumná správa AÚ SAV č. 8364/78.
- Chropovský 1978c* – B. Chropovský: Nitra, Chrenová III, Mačací zámok. Výskumná správa AÚ SAV č. 8370/78.
- Chropovský 1980* – B. Chropovský: Mikov dvor. Výskumná správa AÚ SAV č. 9379/80.
- Chropovský/Fusek 1988* – B. Chropovský/G. Fusek: Výsledky výskumov na stavenisku športového areálu v Nitre. Študijné zvesti AÚ SAV 24, 1988, 143-156.
- Chropovský 1986* – B. Chropovský: Nitra, Kasárne pod Zoborom. Výskumná správa AÚ SAV č. 11634/86.
- Karwowski 1997* – M. Karwowski: Keltische Glasfunde im Polnischen Gebiet. Przegląd Archeologiczny. Vol. 45. 33-71.
- Karwowski 2002* – M. Karwowski: Fragment eines keltischen Glasarmringes aus den Burgwall „Horodyszce“ in Trepcza bei Sanok. Acta Archaeologica Carpatica, XXXVII, Kraków, 67-83.
- Karwowski 2004* – M. Karwowski: Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Band 55. Wien 2004.
- Pieta 1993* – K. Pieta: Stredolaténske zvieracie žiarové hroby alebo doklady kultových praktík z Nitry? Slovenská archeológia XLI-1, Nitra, 41-58.
- Pieta/Ruttikay 1986* – K. Pieta/M. Ruttikay: Výskum v Nitre-Párovských Hájoch. AVANS 1985, 1986, 191, 192.
- Ruttikay 1996* – M. Ruttikay: Výskum v Nitre-Párovských Hájoch, AVANS 1994, 1995, 151, 152.
- Ruttikay 1997* – M. Ruttikay: Nitra, časť Párovské Háje, Poloha Vály Dolina. In: Archeológia na trase plynovodu. Bratislava 1997, 83-108.
- Sitár 2000* – V. Sitár: Mikroskopische Analyse der schwarzen Sapolitarmringe. In: Březinová, G. 2000: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Archaeologica Slovaca Monographiae, Catalogi, Tomus VIII. Nitra. Veda Bratislava, 343.
- Šuf 1952* – J. Šuf: Geologie uhelných ložisek, Praha.
- Venclová 1990* – N. Venclová: Prehistoric glass in Bohemia, Praha 1990.
- Venclová 2001* – N. Venclová: Výroba sídla v době laténské. Projekt Lodenice, Praha 2001.
- Zachar 1987* – L. Zachar: Umenie doby železnej. Bratislava

číslo	Poloha	Druh lokality	objekt	náramok	korálik	Literatúra
1	Šindolka	sídlisko	45/75	typ 14		Březinová 2000, tab. 52:5
			158/77		typ 28	Březinová 2000, tab.
			189/85	typ 7c		Březinová 2000, tab. 175: 13
			191/86		typ 22	Březinová 2000, 175:8
			194/86		typ 22	Březinová 2000, 175: 9
			194/86		typ 28	Březinová 200, tab. 175: 14
			201/86	typ 7c		Březinová 2000, tab. 175: 10
			201/86	typ 7c		Březinová 2000, tab. 175: 15
			245/95	typ 6b/1		Březinová 2000, 170: 13
			zber	typ 8b		Březinová 2000, 175: 12
			zber	typ 3b		Březinová 2000, 175: 11
			zber	typ 8d		Březinová 2000, tab. 173: 13
			zber	typ 5b		Březinová 2000, tab. 173: 14
			zber		typ 28	Březinová 2000, tab. 173: 7
2	Kasárne pod Zoborom	sídlisko	36/61	typ 7c		Chropovský 1986
	Martinský vrch		40/61	typ 6a		
			vrstva/64	typ 6a		
			1/60-	typ 3a		
			40/61	typ 3a	typ 22	
			sonda XXIV/63	typ 7c		
			sektor D/VI		typ 21	
			sektor 66-zber	typ 6b/2		
			78/67	typ 3a		
			52/62	typ 6b/2		
			45/62	typ 14		
			sektor B/X	typ 6b/2		
3	Chrenová-športový areál	sídlisko	18/83	typ 3b		Chropovský/Fusek 1988, obr. 6: 7
	(Záhradníctvo)					
4	Chrenová II	sídlisko	5/71-	typ 6b/1	typ 23a	Chropovský 1978b
			8/71-	typ 3?		
			23/71	typ 6b/1		
5	Chrenová III-Mačací zámok	sídlisko	3/73-	typ 8b		Chropovský 1978c

6	Mikov dvor	sídlisko	66/80	typ 8d		Chropovský 1980
			66/80	typ 7c		
			94/80	typ 3?		
			100/80	typ 7c		
7	Párovské Háje	sídlisko	7/85	typ 8c		Pieta/RuttKay 1986, 191
	Valy Dolina		13/85	typ 6a		
			40/94	typ 15		RuttKay 1996, 151-152, 1997, 87: 80
			40/94	typ 3a		
8	Nám. 1. Mája	pohrebisko?	9/71-	typ 8d		Pieta 1993, obr. 4: 7
		objekty	12/71-		zliatky	
			18/71	typ 8d		Pieta 1993, obr. 4: 14
			19/71		zliatok	
			vrstva	typ 6b/2	zliatok	Pieta 1993, obr. 7: 1, 5
9	Mlynárce	pohrebisko	3/72-žiar.	typ 8?		Bujna 1992
	Stavba viaduktu					

Tabela 1: Nálezy zo skla z regiónu Nitry a ich typologické a chronologické zaradenie

SAPROPELIT

číslo	Poloha	Druh lokality	objekt	náramok	Literatúra
1	Šindolka	sídlisko	10/68-	typ 01	Březinová 2000, Taf. 25: 3
			10/68-	typ 01	Březinová 2000, Taf. 25: 4
			10/68-	typ 01	Březinová 2000, Taf. 25: 8
			12/68-	typ 01	Březinová 2000, Taf. 43: 10
			12/68-	typ 01	Březinová 2000, Taf. 43: 13
			126/75	typ 01	Březinová 2000, Taf. 75: 4
			zber	typ 01	Březinová 2000, Taf. 173: 15
4	Chrenová II	sídlisko	20/71	typ 01	Chropovský 1978b
5	Chrenová III-Mačací zámok	sídlisko	16/73	typ 01	Chropovský 1978c
			6/73-	typ 01	
6	Mikov dvor	sídlisko	74/80	typ 01	Chropovský 1980
7	Párovské Háje	sídlisko	5/85-	typ 01	Pieta/RuttKay 1986
	Valy Dolina		17/85-	typ 01	

Tabela 2: Nálezy zo sapropelitu z regiónu Nitry

Gertruda BRÉZINOVA: LATEN PERIOD AND THE ARTIFACTS MADE OF GLASS AND SAPROPELITE IN NITRA REGION. A subject of the interest is Nitra region about the area of 30 km². According to Latten settlement of Slovakia, it has a great importance (Brezinova 1999). The articles made of glass and sapropelite were found in many locations. Herewith, we are dealing with the researches which have not been spaced and published yet. For this reason, on the tables 1 and 2, we present just basic information about each subject (the numbers of localities are up to the numbering on the picture 1). According to the mapping of given localities, it is evident that there were found glass rings in seven settlements and in two burial grounds. As total, the number of subjects made of glass is as following: 37 bracelets, 3 circle beads, 5 beads, and 3 blends. There were 13 pieces of sapropelite rings from five settlements. In these cases, all localities are dated back to the period of LT C1-C2. Besides localities of Šindolka (Brézinova 2000), Nam. 1 mája (Pieta 1993), and Športový areál (Chropovský/Fusek 1988), all other ones containing the findings made of glass and sapropelite are only partially, or not published. The largest collection of these artifacts is from Šindolka settlement where 9 glass fragments of bracelets, 3 circle beads, 2 beads (picture 2), and 7 sapropelite rings (picture 9) were found.

IKONOGRAFICKÉ DOKLADY JAZDCOV S KOPIJAMI A OŠTEPMI Z ÚZEMIA AVARSKÉHO KAGANÁTU

Martin HUSÁR

Martin HUSÁR: ICONOGRAPHICAL ILLUSTRATIONS OF THE RIDERS WITH LANCES AND SPEARS FROM THE REGION OF THE AVAR KHAGANATE. The author is dealing with the iconographical tableaux of the riders holding lances and spears from the region of the Avar Khaganate. These illustrations were found in four deposits in the Carpathian basin. A motive of a rider sitting on his horse, but without lance or spear was found even in a grave number 1275 in Tiszafüred-Majoros. All of the iconographical findings of riders on the horses holding either lance or spear are dated into the later period of the Avar Khaganate in Carpathian basin – it means to the second half of lateness period of the Avar Khaganate (years 750-800/825). During the earlier period of the Avar Khaganate (years 568-650), the elite centre of the avar army consisted of the plate armored riders of middle Asiatic-Persian type, armed also with lances with spikes. In the lateness period of the Avar Khaganate (years 700-800/825) were both cavalry and light-horsemment armed with lances with spikes, but these spikes were thinner than the ones from the earlier period. Many kinds of weapons (among them also lances and spears) from this period originally come from the Frankish Empire. In the early middle Ages, the equestrian lance was during the attack held in one or in both hands, eventually in upright hand, so the rider could stab forward and there under. Moreover, they fastened guidons under the spikes.

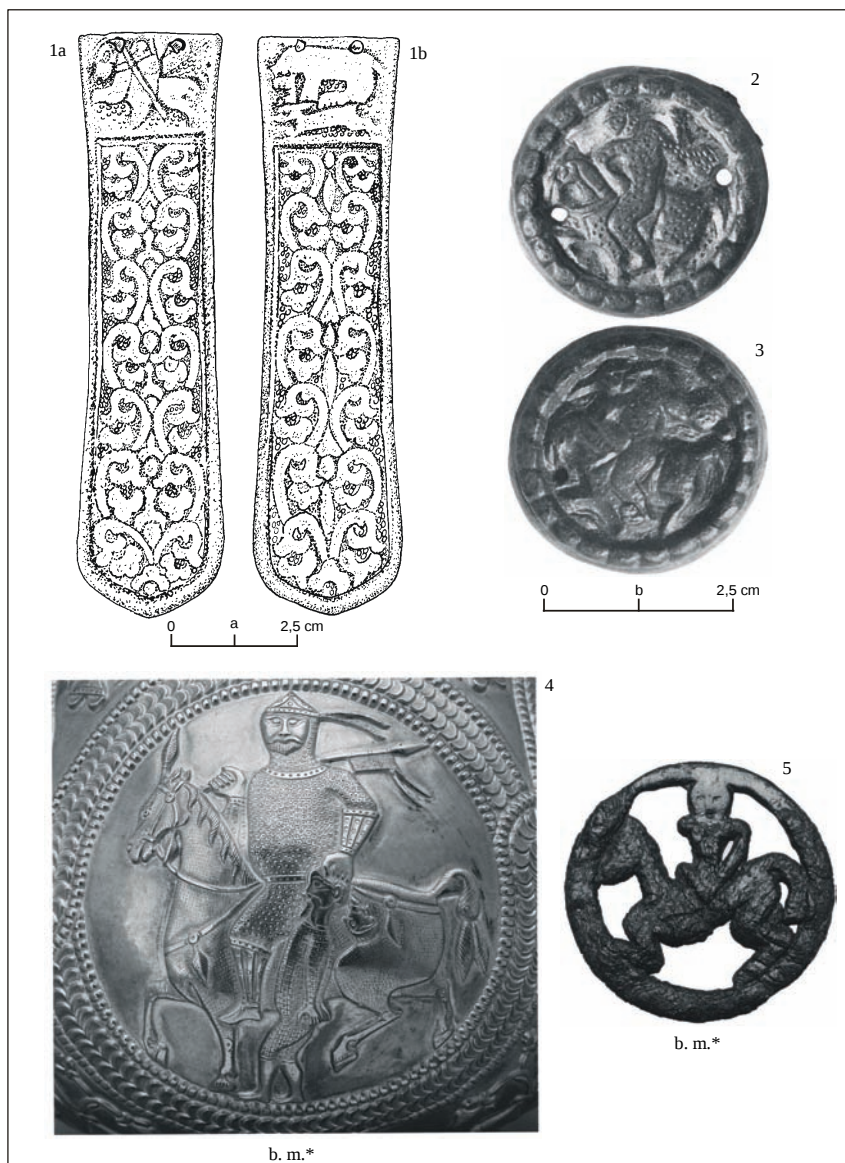
Jazdci vyzbrojení kopijami alebo oštepmi z územia avarského kaganátu sú ikonograficky doložení len v štyroch prípadoch. V slovenskej časti avarského kaganátu sa našiel motív jazdca s kopijou/oštepom v hrobe 71 z Komárna-Lodenice. Bol odliaty v hornej časti jednej zo strán hlavného nákončia z pozláteného liateho bronz, ktoré bolo súčasťou príloh v spomínanom jazdeckom hrobe (tab. I: 1a; *Trugly 1987*, tab. XV: 8a). Podľa nie celkom zreteľného vyobrazenia drží jazdec kopiju/oštep v ľavej ruke a nie je jasné či ju má otočenú hrotom smerom nahor alebo nadol. V hornej časti druhej strany hlavného nákončia je scéna boja dvoch zvierat, ktorých druh sa nedá identifikovať (tab. I: 1b; *Trugly 1987*, tab. XV: 8b). Na väčšine plochy hlavného nákončia, ktoré je dlhé 10,9 cm, sa nachádzajú rastlinné ornamente na puncovanom pozadí. Hrob je datovaný do r. 750-780 (*Zábojník 1995*, tabela III).

Ďalšie dva doklady pochádzajú z hrobu A v Balatonszölös-TSz-istálló. Z tohto hrobu pochádzajú dve kotúčovité kovania z pozláteného liateho bronz (tab. I: 2, 3; *Németh 1969*, obr. 6, 7). Oba majú v priemere 3,35 cm. Na kruhovom poli oboch kovaní, ktoré je ohraničené perlovým pásom, je zobrazený jazdec s kopijou/oštepom v pravej ruke. Nie je jasné, či sa jazdec túto zbraň chystá vrhnúť (v tom prípade by sa jednalo o oštep) alebo sa ňou chystá bodnúť zvrchu nadol (išlo by o kopiju). Jazdec

a jeho kôň majú na sebe istý neznámy druh brnenia. *J. Szentpéteri* (1993, 209) si dokonca myslí, že na oboch zobrazeniach sa nachádza aj štít. Hroby z Balatonszőlős-TSz-istálló, vrátane hrobu A, sú datované na začiatok 9. stor. (*Németh* 1969, 165). Ikonografické doklady jazdcov s kopijami/oštepami z územia avarského kaganátu môžu mať svoje predlohy v sasánovskom a koptskom umení, ktorým svojou dynamickosťou najviac odpovedajú práve nálezy z hrobu A v Balatonszőlős-TSz-istálló (*Dekan* 1972, 434).

Na krčahu č. 2 z depotu v Nagyszentmiklós (dnes Sinnicolau Mare) sa našiel posledný ikonografický doklad jazdca s kopijou. Krčah má výšku 22 cm, váhu 608 g, objem 1,44 l a je vyrobený z 18-karátového zlata (*Gschwantler* 2002, 16). Na tele krčahu sú vytepané štyri scény zasadené do kruhových polí. Na jednom poli je zobrazená scéna boja dvoch zvierat – grif poráža daniela. Táto scéna svojou koncepciou pripomína scénu boja dvoch zvierat na hornej časti druhej strany hlavného nákončia z hrobu 71 z Komárna-Lodenice (tab. I: 1b). Na druhom poli krčahu č. 2 z depotu v Nagyszentmiklós (dnes Sinnicolau Mare) je lukostrelec v brnení a s korunou na hlave, ktorý sedí na okridlenom levovi. Lukostrelec zároveň strieľa na útočiaceho pantera. Scéna únosu ženy orlom (*Gschwantler* 2002, obr. na strane 17) sa nachádza na treťom poli. Na ostatnom poli je vytepaný ozbrojený jazdec s koňom – tzv. „vítazný jazdec“ (tab. I: 4; *Gschwantler* 2002, obr. na strane 17). Tento ikonografický doklad jazdca s kopijou/oštepom je realistickejší než podobné motívy z hrobov 71 z Komárna-Lodenice a A v Balatonszőlős-TSz-istálló. Postroj idúceho koňa je zdobený lancetovými kovaniami alebo perami, na hlave má kôň pravdepodobne kovové puzdro, v ktorom je chochol a chvost má v polovici podviazaný. Na koni sedí bradatý jazdec s fúzmi, ktorý je otočený doľava. Jeho ochranná výstroj pozostáva z kužeľovitej helmy, pravdepodobne krúžkového brnenia, chráničov predlaktia a náholenníkov. Jazdec drží v pravej ruke kopiju prehodenú cez pravé plece. Pomenovanie kopija môžeme použiť preto, lebo na násadu bola tesne pod hrotom pripevnená tromi pútkami zástavka s mriežkovým vzorom, z ktorej vybiehajú dva prúžky. To naznačuje, že zbraň nemohla byť použitá ako oštep. List hrotu kopije je v dolnej časti na dvoch miestach perforovaný krúžkami. Jazdec drží v ľavej ruke za vlasy menšieho muža s fúzmi a bradou, ktorý má odlišné brnenie než jazdec. Zo sedla visí odseknutá hlava muža. Zobrazenie tzv. „vítazného jazdca“ má v sebe prvky symboliky rôznych oblastí. Orientálnymi prvkom je zástavová kopija, ktorá sa vyskytovala u národov zo stepí ako i východných civilizácií (napr. Peržanov). Pre stepné národy bolo tiež typické upevňovať odseknutú hlavu nepriateľa na zadnú časť sedla. Krúžkové brnenie bolo známe nielen u stepných a stredovekých kaukazských národov, ale aj u Byzantíncov a stredovekých germánskych národov (napr. Longobardov). Z čias cisárskeho Ríma pochádza motív vítazného vládcu, ktorý ťahá zajatca za vlasy. Remeselník, ktorý vytvoril krčah č. 2, mohol tento motív prebrať prostredníctvom Byzantskej ríše (*Bálint* 2002, 77). Jazdec má tvár turanidského typu, kým muž, ktorého drží za vlasy, zase europoidného. Na jednej strane je tvár jazdca celkom individuálna a idealizovaná (pravdepodobne tvár vlastníka krčahu č. 2), ale na druhej strane postráda isté elementy reality – jazdec nemá strmene, ktoré sú v Karpatskej kotline známe už od 6. stor. a postranné tyčky zubadla sú nedostatočné a chybné posadené (*Bálint* 2002, 77). V depote v Nagyszentmiklós (dnes Sinnicolau Mare) bolo 22 nádob

a jeden picí roh, ktoré sú datované od polovice 7. stor. do 8. stor. (Bálint 2002, 75). Podľa Cs. Bálinta (2002, 75) sa krčah č. 2 nedá presne datovať.

Tab. I. Ikonografické doklady jazdcov s kopijou/oštepom z územia avarskeho kaganátu. 1 - Komárno-Lodenica, hrob 71; 2, 3 - Balatonszőlős-Tszistálló, hrob A; 4 - Nagyszentmiklós (dnes Sinnicolau Mare), depot; 5 - Tiszafüred-Majoros, hrob 1275. Mierky: a - 1; b - 2, 3; * bez mierky.

Avšak motív jazdca s kopijou môže obsahovať details, ktoré by mohli poslúžiť na jeho datovanie. Je to puzdro na chochol a samotná kopija perforovaná v dolnej časti listu dvomi krúžkami. Puzdro na chochol sa vyskytovalo v jazdeckých hrobách neskorej doby avarskej, ktoré obsahovali bohaté pozlátené kovania (Garam 2002, 103). Hroty kopije/oštepú s kruhovým perforovaním dolnej časti trojuholníkového listu – súčasť typu BE123 podľa typológie M. Husára (2005, 57-60) – sa našli v hrobe 52 v Kaposvár-Toponár, ktorý je datovaný spolu s inými hrobmi na tomto pohrebisku na prelom 8. a 9. stor. (Szentpéteri 1994, 243) a v hrobe 48 zo Šebastoviec (tab. III: 2; Budinský-Krička/Točík 1991, tab. II: 1), ktorý je datovaný do rokov 780-800/825 (Zábojník 1995, tabula III).

Zo ženského hrobu 1275 v Tiszafüred-Majoros pochádza ozdobný perforovaný krúžok s motívom jazdca sediaceho na koni (tab. I: 5; Garam 2002, obr. 25: A3), ktorý nie je vyzbrojený žiadnou kopijou/oštepom, ale dôležitou skutočnosťou v tomto ohľade je fakt, že sa dá datovať do 2. polovice 8. stor. (Garam 2002, 103).

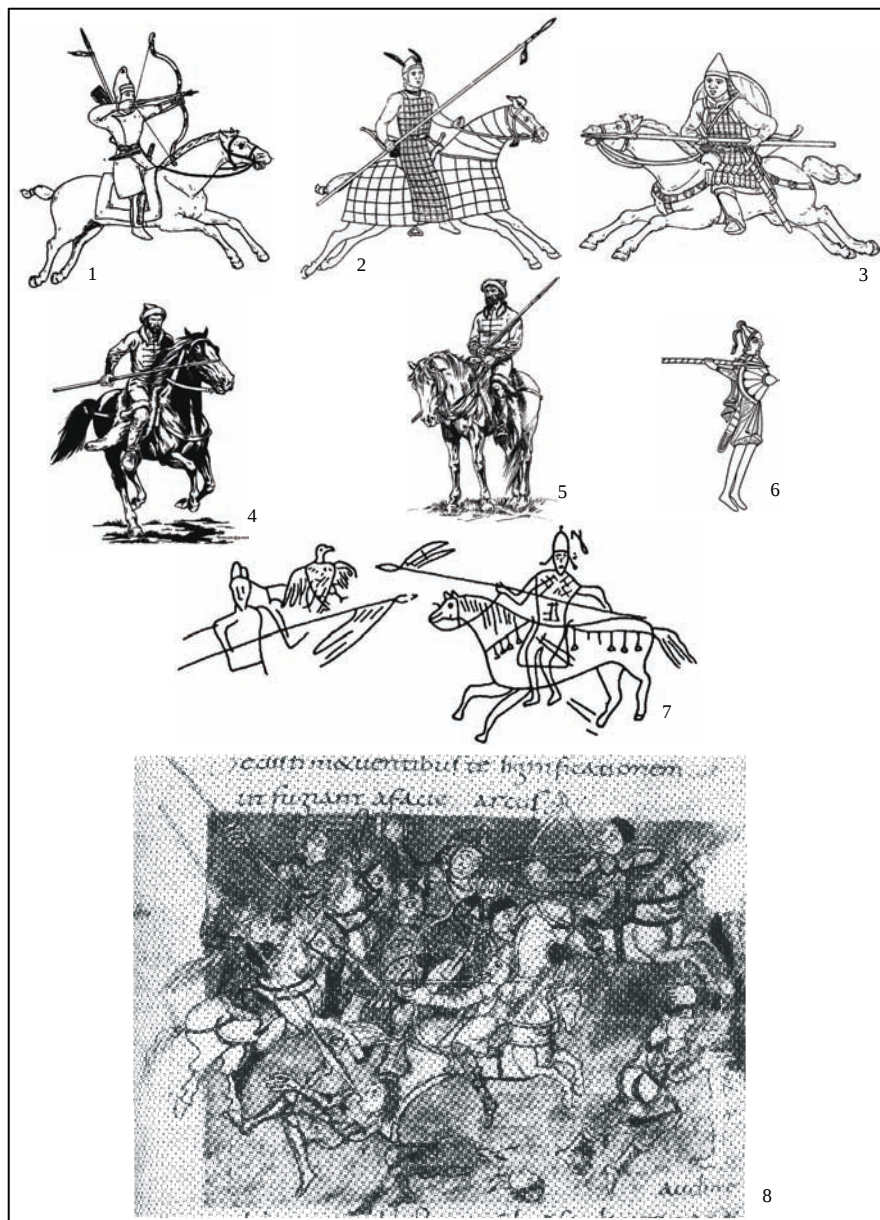
Z vyššie uvedeného sa dá konštatovať, že ikonografické pamiatky jazdcov na koni, ktorí sú pravažne vyzbrojení kopijou/oštepom, sa viažu k záverečnému obdobiu trvania avarského kaganátu v Karpatskej kotline. To znamená do druhej polovice neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu – r. 750-800/825. Určite nie je v tejto súvislosti náhodné, že počas celého obdobia avarského kaganátu stúpa v severnej a severozápadnej hraničnej zóne avarského kaganátu proporционаlita výskytu jazdeckých hrobov, pričom najvyššie hodnoty dosahuje v štvrtej fáze neskorého stupňa – r. 780-800/825 (Zábojník 1995, tabula a diagram 44).

Miesto jazdcov s kopijami/oštepami v taktike vojska avarského kaganátu

O výzbroji a výstroji avarských jazdcov s kopijami/oštepami sa najviac dozvedáme z byzantských prameňov. Cisár Maurikos (582-602) vo svojom diele „Strategikon“ venovanom vojenskej stratégii a taktike uvádza, že do ich výstroje patrí kožené brnenie, meč, luk a kopija. Do boja nosia avarskí bojovníci väčšinou dve zbrane – na ramenách/pleciach kopiju a v rukách luk (cit. podľa Szentpéteri 1993, 166). Kopija mala na násade remeň, pomocou ktorého bola pripevnená na ramenách/pleciach, a tak mohol bojovník strieľať z luku s oboma rukami (cit. podľa Hofér 1996, 351). Tento spôsob uchytenia kopije sa najviac hodí na rekonštrukciu hunského ľahkooodeného jazdca z 2. stor. p. n. l.-5. stor. n. l. z oblasti Altaja (tab. II: 1; Chudjakov 1986, obr. 15). Z rekonštrukcie vyplýva, že hunský lukostrelec mal kopiju pripevnenú pravdepodobne hneď vedľa tulca. Jadro avarského vojska zo včasného stupňa obdobia avarského kaganátu (r. 568-650) však tvorila ťažkoopancierovaná jazda stredoázijsko-perského typu. Väčšina tejto jazdy bola vyzbrojená kopijou prerážajúcou pancier, dlhým dvojsečným jazdeckým mečom (s atášami v tvare trojčípeho oblúka a v tvare písmena P) a reflexným lukom s kostenou výstužou (Szentpéteri 1994, 248, 249). Táto jazda bola vystrojená aj šupinatým brnením. Ako bolo už spomenuté, prierazné bodce prislúchajúce ťažkej jazde, ktorými sú v tomto období exempláre typu AA123 podľa typológie M. Husára

(2005, 30-35; pozri tiež tab. III: 1, 7), patria k predmetom, podľa výskytu ktorých sa dá rekonštruovať postup obsadenia priestoru stredného Dunaja Avarmi (*Kovrig 1955, 177*). Ťažká jazda bola sprevádzaná ľahkou jazdou s lukmi. V prvej línii šli tiež jednotky spojeneckých tureckých národov (Kutrigurov, Bulharov a iných). Na vojenských ťaženíach sa v tomto období zúčastňovali aj jednotky podrobených národov – pešiaci Slovanov a Gepidov, ktoré tvorili pri vojenských ťaženíach predvoj a predstavovali hlavnú zložku avarskeho vojska (*Szentpéteri 1994, 232, 248, 249*). To, že jadrom avarskeho vojska bola ťažká jazda vyzbrojená prieraznými kopijami, dosvedčuje aj Maurikiovo odporúčanie pre byzantskú jazdu a pechotu – nosiť ťažšiu zbroj (*Hofer 1996, 353*). Pri rekonštrukcii výzbroje, výstroje i spôsobu boja včasnoavarskej ťažkej jazdy nám môžu poslúžiť poznatky o ťažkej jazde národov centrálnej Ázie a južnej Sibíri vo včasnom stredoveku. Starí Turci mali vo svojom vojsku v čase prvého Tureckého kaganátu (6.-7. stor.) ťažkú jazdu, ktorá bola vyzbrojená mečom, palošom, prieraznou kopijou, sekerou, lukom a chránilo ju šupinaté brnenie, kužeľovitá helma a štít (tab. II: 2; *Chudjakov 1986, 160, obr. 74*). Jadro vojska tvorila ľahká jazda rozostavená do rozvinutého útvaru a strieľajúca z luku. Mala za cieľ vyprovokovať nepriateľa k útoku a potom mu sériou klamlivých ústupov a opätovných útočných provokácií rozbiť zomknutú formáciu. Ťažká jazda pritom predstavovala údernú kosť a na nepriateľa útočila v tesne zomknutom šíku (*Chudjakov 1986, 166*). Z obdobia druhého Východotureckého kaganátu (7.-8. stor.) vieme, že ťažká jazda vytvárala útokom svojho zomknutého šíku prielom a následné rozdelenie nepriateľského vojska (*Chudjakov 1986, 168*). Ťažkoopancierovaná jazda s kopijou mi je z priestoru centrálnej Ázie a južnej Sibíri naposledy známa u Kimakov vo 8.-10. stor. (tab. II: 3; *Chudjakov 1986, obr. 94*).

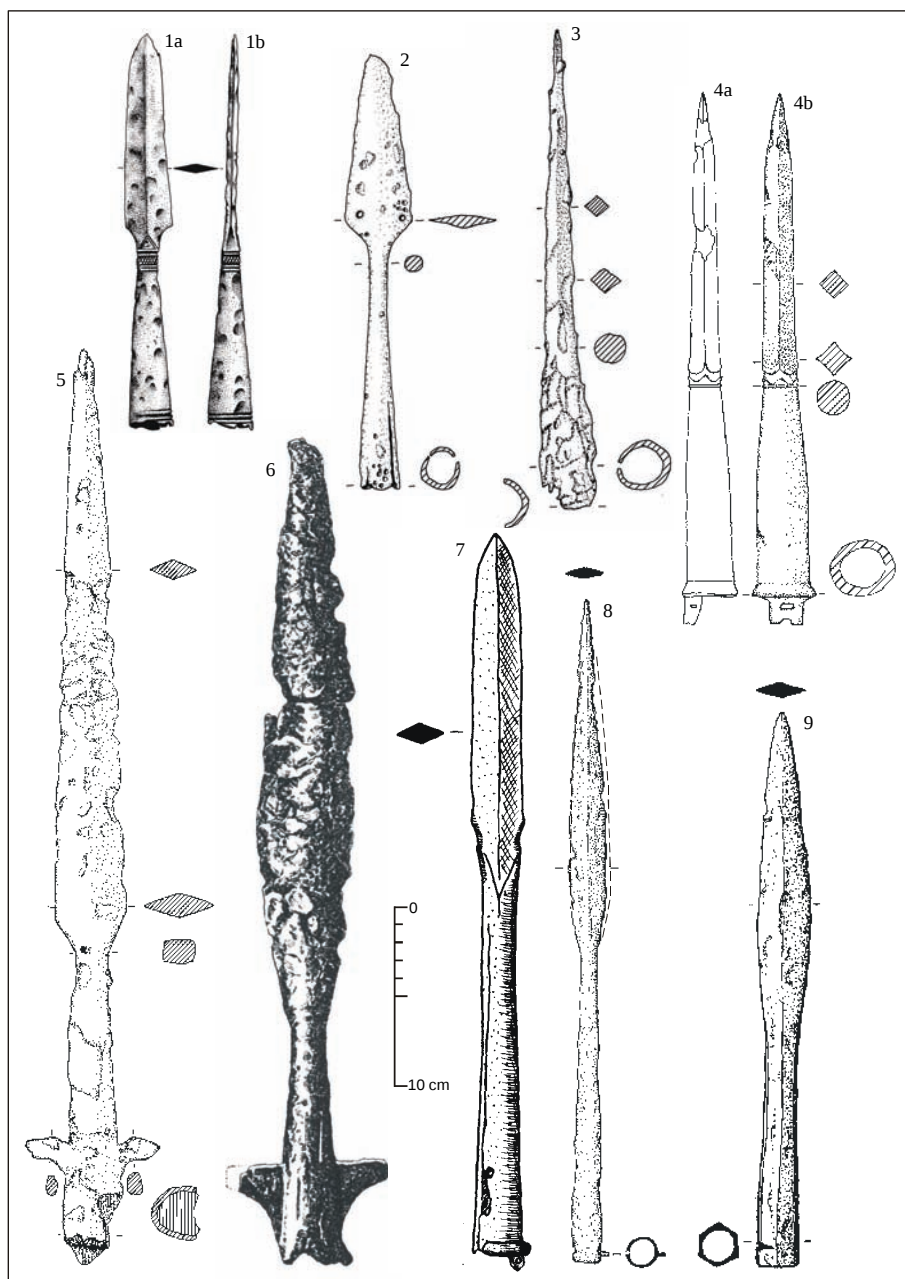
Na pohrebiskách severnej a severozápadnej hraničnej oblasti avarskeho kaganátu stúpa výrazne od neskorého stupňa obdobia avarskeho kaganátu (r. 700-800/825) počet i hodnota proporcionality výskytu kopijí/oštepov a sekier. Zato v druhej fáze neskorého stupňa obdobia avarskeho kaganátu (r. 720-750) klesá počet a hodnota proporcionality výskytu sečných zbraní a predovšetkým reflexných lukov. Výrazne však naproti tomu pribudli kopije/oštepky a sekery a v tomto stupni dosahujú absolútne najväčší počet (*Zábojník 1995, 262, tabela a diagram 31; 33*). V tretej fáze neskorého stupňa obdobia avarskeho kaganátu (r. 750-780) dosahuje hodnota proporcionality výskytu kopijí/oštepov a sekier maximálnu hodnotu a v počte spomínané zbrane dosahujú druhú najvyššiu hodnotu (*Zábojník 1995, 262, tabela a diagram 38; 40*). V rámci celého avarskeho kaganátu je nárast počtu hrobov s kopijami/oštepami v neskej dobe avarskej (r. 675-804/830) iba mierny – z 213 včasnoavarských (r. 567-675) na 263 neskoavarských. Prekvapuje však výrazný nárast počtu hrobov so sekerami – z 54 včasnoavarských na 252 neskoavarských (*Szentpéteri 1993, tabela 4.B*). Pri saxoch stúpol počet hrobov z piatich včasnoavarských na 39 neskoavarských. Badateľný je i nárast hrobov s lukmi – zo 139 včasnoavarských na 252 neskoavarských, so šípami – z 274 včasnoavarských na 1 059 neskoavarských a s tuncami – zo 62 včasnoavarských na 90 neskoavarských (*Szentpéteri 1993, tabela 4.B*). Od počiatku stredného stupňa obdobia avarskeho kaganátu (okolo r. 650) sa v prílohách hrobov s avarskou kultúrou začína objavovať

Tab. II. Včasnostredoveká jazdci a pešiak vyzbrojení kopijou/oštepom: 1 - rekonštrukcia hunského ľahkoodeného jazdca z 2. stor. p. n. l.-5. stor. n. l. (podľa Chudjakov 1986, obr. 15); 2 - rekonštrukcia ťažkoodeného starotureckého jazdca zo 6.-7. stor. (podľa Chudjakov 1986, obr. 74); 3 - rekonštrukcia ťažkoodeného jazdca Kimakov z 8.-10. stor. (podľa Chudjakov 1986, obr. 94); 4, 5 - rekonštrukcie ľahkoodeného bulharského jazdca z 8.-9. stor. (podľa Jotov 2004, obr. 109); 6 - franský pešiak z karolínskeho obdobia (ilustrácia zo Žaltára z Corbie - prebrané z Last 1972, obr. 1); 7 - boj jazdca a pešiaka zo steny v pevnosti Veliki Preslav (Jotov 2004, obr. 37); 8 - boj jazdcov (ilustrácia zo Štutgartskeho žaltára, okolo r. 820 - prebrané z Paulsen 1967, obr. 79).

šabla – ľahká sečná zbraň s jedným ostrím. To naznačuje, že rolu ťažkej jazdy začína preberať pohyblivejšia ľahšia jazda (Szentpéteri 1994, 249). Našla sa v 157 hroboch, ktoré J. Szentpéteri (1993, tabela 4.B) vo svojom ponímaní považuje už za neskorovarcké (r. 675-804/830). Kopija a sekera sa v rámci avarského kaganátu našli len v ojedinelých prípadoch pri jednom bojovníkovi – t. z. podľa J. Szentpéteriho (1994, 249), že rôzne oddiely používali rôzne druhy výzbroje.

Z uvedených štatistických pozorovaní vyplýva, že v neskorom stupni obdobia avarského kaganátu (r. 700-800/825) sa vo výzbroji avarských bojovníkov preferujú iné zbrane ako v predchádzajúcom období. Aj v tomto období existujú prierazné bodce hodiace sa ako do výzbroje ťažkej jazdy, ktorá je dokázaná ikonografickými dokladmi z hrobu A v Balatonszölös-TSz-istálló (tab. I: 2, 3) a krčahu č. 2 z depotu v Nagyszentmiklós – dnes Sinnicolau Mare (tab. I: 4), tak aj ľahkej jazdy, ktorá sa v avarskom kaganáte dostáva v tomto období do popredia. Spomínanými prieraznými bodcami sú v tom stupni hlavne exempláre typu AC123 podľa typológie M. Husára (2005, 37-43; pozri tiež tab. III: 3, 4), ktorý dosahuje najvyššiu početnosť v rámci celého avarského kaganátu v druhej a tretej fáze neskorého stupňa (r. 720-780). V konečnom dôsledku stúpa úloha sekery. V tomto ohľade neprekvapuje, že ľahká jazda vyzbrojená prieraznými kopijami a sekerami je dokázaná archeologicky aj u Bulharov vo 8.-9. stor. (tab. II: 4, 5; Jotov 2004, obr. 109). V neskorom stupni obdobia avarského kaganátu (r. 700-800/825) sa vo väčšej miere vyskytujú aj druhy zbraní, ktorých pôvod môžeme hľadať na území Franskej ríše. Sú to spomenuté saxy, známe už v merovejovskom období a pri hrotoch kopijí/oštepov sú nimi už od mladšej fázy stredného stupňa obdobia avarského kaganátu (r. 675-700) hroty typu Egling – typ BF1 podľa typológie M. Husára (2005, 60-61; pozri tiež tab. III: 9) a od druhej fázy neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu (r. 720-750) hroty typu Pfullingen – typ BD1 podľa typológie M. Husára (2005, 57; pozri tiež tab. III: 8), ktoré sa vyrábali na konci merovejovského obdobia. V druhej polovici neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu (r. 750-800/825) sa na avarských pohrebiskách objavujú hroty kopijí/oštepov so záchytnými výčnelkami a krídelkami – typ BA1 podľa typológie M. Husára (2005, 43-45; pozri tiež tab. III: 5, 6), ktoré majú svoj pôvod tiež na území Franskej ríše, a to na konci merovejovského a na začiatku karolínskeho obdobia. V záverečnej fáze neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu (r. 780-800/825) klesá na pohrebiskách severnej a severozápadnej hraničnej oblasti avarského kaganátu počet vyzbrojenej vojenskej vrstvy, ktorá vzhľadom na výzbroj dosahuje ľudovejší charakter (Zábojník 1995, 262). Účinnšie a dôležitejšie zbrane sa vyskytujú v menšej miere, ale proporционаlita výskytu bojových nožov a reflexných lukov mierne stúpa (Zábojník 1995, 262, tabela a diagram 41; 42). Potom sa nemôžeme čudovať, že dobre organizovaná a početná franská armáda kráľa a neskôr cisára Karola Veľkého a bulharská armáda chána Kruma dosiahli víťazstvá nad „slabo vyzbrojenou“ armádou už decentralizovaného avarského kaganátu v r. 791-803/804. Vo franskej (a jej podriadeným jednotkám Alamanov, Bavorov a jednotkám iných kmeňov) a longobardskej armáde sa začína vo 8. stor. klástť väčší dôraz na jazdu. Súčasne stúpa medzi jazdeckým jednotkami podiel opancierovaných a ťažko vyzbrojených jazdcov (tab. II: 8; Paulsen 1967, obr. 79). Tento trend je ešte viac zosilnený nariadením Karola Veľkého o povinnosti

Tab. III. Hroty kopijí/oštepov z územia *avvrského* kaganátu: 1 - Szentendre-Pannónia-dűlő, hrob 1; 2 - Košice-Šebastovce, hrob 48; 3 - Cífer-Pác, hrob 10* - Košice-Šebastovce, hrob 254; 5 - Devínska Nová Ves-Tehelná, hrob 524; 6 - Blatnica, mohyla; 7 - Cikó, hrob - Čataj, hrob 77; 9 - Čataj, hrob 176. Pozn. Zvislé šrafovanie - prítomnosť zvyškov násady v tuľajke.

* (Za poskytnutie nálezu ďakujem B. Chropovskému.)

pre majiteľa pozemku o minimálnej veľkosti 12 mansov (180-360 ha) vystrojiť jedného ťažkého jazdca (*Szameit 1997*, 52). Minimálnu výzbroj a výstroj franského jazdca i pešiaka v karolínskom období tvorili podľa franských Kapitulárov: kopija, štít a brnenie (*Last 1972*, 79). Pešiáci, ktorí sa využívali hlavne pri obliehaní a obrane, mali odvtedy voči jazde podradnejšie postavenie (tab. II: 6; *Last 1972*, obr. 1; *Szameit 1997*, 51). Najviac informácií máme o spôsobe použitia kopije u ľahkoodených jazdcov napoleónskej armády – ulanov. Jazdec musel použiť rozdielnu taktiku voči nepriateľskému jazdci, šiku pešiakov a samostatne stojacemu pešiakovi. Pri útoku bolo potrebné nájsť vhodné miesto pre zásah kopije, ktorý by spôsobil usmrtenie alebo zranenie nepriateľa. Ľudské telo pozostáva z tvrdých oblastí, kde kosti ležia priamo pod kožou – hruď a hlava a mäkkých oblastí – brucho, nohy a ramená (*Schuchhardt 2004*). Pri strete dvoch jazdcov treba rátať aj s rýchlosťou cvalu, ktorým sa obaja k sebe blížia. V tomto prípade je nemysliteľné mieriť kopijou na tvrdé oblasti nepriateľského jazdca, pretože by mohla buď uviaznuť medzi rebrami alebo by náraz spôsobil pád z koňa. To sa malo docieľiť na stredovekých rytierskych turnajoch, ale nie pri boji. Napoleónski ulani sa snažili zasiahnuť oblasť brucha manévrom, pri ktorom kopijou zaútočili z ľavého boku z pohľadu nepriateľa. Tým obišli oblasť brucha, ktorá bola chránená kabátom v prednej časti sedla a vyhli sa šabli, ktorú mal ich nepriateľ obyčajne v pravej ruke. Potom sa už len snažili zabodnúť kopiju do brucha z jeho ľavej časti (*Schuchhardt 2004*). Kopija umožňovala ochranu ulanovi aj pri prenasledovaní. Pri obklúčení nepriateľskými jazdcami so šablami si ulan mohol pomôcť točivým pohybom koňa, pri ktorom s natiahnutou kopijou opisoval kruh. Vo vnútri tohto kruhu bol pred nepriateľmi chránený (*Schuchhardt 2004*). Pri útoku na pešiaka si ulan nemusel dávať pozor na miesto bodnutia. Pešiak predstavoval statický cieľ a bodnutie do neho nespôsobilo pád z koňa. Pri prechode ulanov cez šik pešiakov sa kopija držala vo výške nozdier koňa a cieľom útoku bolo rozbitie alebo rozrušenie tohto šiku. Samostatne stojaceho pešiaka bodal ulan kopijou, ktorú držal vo vztýčenej ruke, smerom zhora nadol. Účinné bolo, keď kopija vošla do tela pešiaka cez krk alebo plec (a) (*Schuchhardt 2004*).

Jazdecká kopija sa pri útoku vo včasnom stredoveku držala v jednej (tab. II: 2, 4) alebo v dvoch rukách (tab. II: 3, 7), poprípade vo vztýčenej ruke, kedy sa bodá pohybom kopije smerom dopredu a dole (tab. I: 2, 3; II: 8). Samozrejme pri útoku na samostatne stojaceho pešiaka, ktorý nie je vyzbrojený dlhou kopijou, je výhodnejšie, keď jazdec zaútočí tretím spôsobom. Vidíme to aj na ilustrácii zo Štutgartskeho žaltára z obdobia okolo r. 820 (tab. II: 8). Keď sa však jazdec stretne s pešiakom, ktorý drží v rukách dlhú kopiju, je výhodnejšie použiť druhý spôsob, ako nám to ukazuje nástenná kresba z pevnosti Veliki Preslav z obdobia prvého Bulharskeho cárstva – 7.-11. stor. (tab. II: 7). Všetky tri spôsoby držania kopije zo včasného stredoveku sa pri boji jazdca proti jazdci zamenili od 11. stor. za technicky náročnejšie ale účinnejšie založenie kopije do podpažia pravej ruky (*Vojenské 1985*, 67). Zaujímavým momentom pri jazdeckých kopijách je aj pripevňovanie zástavky alebo jej obmeny na násadu tesne pod hrotom (tab. I: 4; II: 1, 2, 7;). Ako som už spomenul pri zástavke na kopiji jazdca z krčahu č. 2 z depotu v Nagyszentmiklós (dnes Sînnicolau Mare), je to prvok typický pre národy zo stepí ako i pre východné civilizácie (*Bálint 2002*, 77). Zástavka na kopiji

môže vyjadrovať príslušnosť k určitému bojovému útvaru alebo môže zamedziť ďalšiemu prenikaniu do tela nepriateľa. No jej trepotanie malo za úlohu podráždiť nepriateľského koňa. V súčasnosti si preto policajné kone zvykajú počas výcviku na trepotanie vlajok, ktoré sa nesú pri demonštráciách (*Schuchhardt 2004*).

Záver

Z obdobia avarského kaganátu evidujeme v Karpatskej kotline štyri ikonografické doklady jazdcov s kopijami/oštepami. Zo Slovenska pochádza takýto doklad z hrobu 71 z Komárna-Lodenice. Našiel sa na hlavnom nákončí opasku tu pochovaného jazdca. Ďalšie dva výjavy jazdcov s kopijami/oštepami pochádzajú z hrobu A v Balatonszólósi-TSz-istálló. Boli aplikované na dvoch kruhových kovaniach opasku. Posledný ikonografický doklad sa našiel na krčahu č. 2 z depotu v Nagyszentmiklós (dnes Sinnicolau Mare). Zo ženského hrobu 1275 v Tiszafüred-Majoros pochádza ozdobný perforovaný krúžok s motívom jazdca sediaceho na koni, ktorý nie je však vyzbrojený žiadnou kopijou/oštepom. Všetky tieto ikonografické pamiatky jazdcov na koni, ktorí sú väčšinou vyzbrojení kopijou/oštepom, sa viažu k záverečnému obdobiu trvania avarského kaganátu v Karpatskej kotline. To znamená do druhej polovice neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu (r. 750-800/825).

O výzbroji a výstroji avarských bojovníkov včasného stupňa obdobia avarského kaganátu (r. 568-650) vieme najviac informácií z byzantských písomných prameňov. Mali na sebe kožené brnenie a do ich výzbroje patrili meč, luk a kopija. Do boja nosili väčšinou dve zbrane – na ramenách/pleciach kopiju a v rukách luk. Kopija mala na násade remeň, pomocou ktorého bola pripevnená na ramenách/pleciach, a tak mohol bojovník strieľať z luku s oboma rukami. Jadro avarského vojska v tomto období tvorila ťažkoopancierovaná jazda stredoázijsko-perského typu vyzbrojená okrem iného aj kopijami s prieraznými bodcami. Patria k predmetom, podľa výskytu ktorých sa dá rekonštruovať postup obsadenia priestoru stredného Dunaja Avarmi. Podľa písomných prameňov včasného stredoveku centrálnej Ázie a južnej Sibíre vieme orientačne rekonštruovať spôsob boja avarskej ťažkoopancierovanej jazdy. Ťažká jazda pritom predstavovala údernú kosť a na nepriateľa útočila v tesne zomknutom šíku. Tým vytvárala prielom a následné rozdelenie nepriateľského vojska.

Od počiatku stredného stupňa obdobia avarského kaganátu (okolo r. 650) sa v prílohách hrobov s avarskou kultúrou začína objavovať šabľa – ľahká sečná zbraň s jedným ostrím. To naznačuje, že rolu ťažkej jazdy začína preberať pohyblivejšia ľahšia jazda. Na pohrebiskách severnej a severozápadnej hraničnej oblasti avarského kaganátu stúpa výrazne od neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu (r. 700-800/825) počet i hodnota proporcionality výskytu kopijí/oštepov a sekier. V tomto období je ťažká i ľahká jazda vyzbrojená kopijami s prieraznými bodcami. Tie majú užšie listy ako exempláre zo včasného stupňa obdobia avarského kaganátu. Ľahká jazda vyzbrojená prieraznými kopijami a sekerami je navyše dokázaná vo 8.-9. stor. archeologicky aj u Bulharov. V neskorom stupni obdobia avarského kaganátu (r. 700-800/825) sa vo väčšej miere vyskytujú aj druhy zbraní, ktorých pôvod môžeme hľadať na území Fran-

skej ríše. Sú to saxy, známe už v merovejovskom období a pri hrotoch kopijí/oštepov sú to hroty typu Egling, Pfullingen a hroty kopijí/oštepov so záchytnými výčnelkami a krídelkami, ktoré majú svoj pôvod tiež na území Franskej ríše, a to na konci merovejovského a na začiatku karolínskeho obdobia. V záverečnej fáze neskorého stupňa obdobia avarskeho kaganátu (r. 780-800/825) klesá na pohrebiskách severnej a severozápadnej hraničnej oblasti avarskeho kaganátu počet vyzbrojenej vojenskej vrstvy, ktorá vzhľadom na výzbroj dosahuje ľudovejší charakter. Účinnejšie a dôležitejšie zbrane sa vyskytujú v menšej miere, ale proporcionálna výskytu bojových nožov a reflexných lukov mierne stúpa. Naproti tomu sa vo Franskej ríši začína vo 8. stor. klásť väčší dôraz na jazdu. Súčasne stúpa medzi jazdeckým jednotkami podiel opancierovaných a ťažko vyzbrojených jazdcov. To môže byť príčinou zničenia decentralizovaného avarskeho kaganátu franskou a bulharskou armádou v r. 791-803/804.

Jazdecká kopija sa pri útoku vo včasnom stredoveku držala v jednej alebo v dvoch rukách, poprípade vo vztýčenej ruke, kedy sa bodá pohybom kopije smerom dopredu a dole. Samozrejme pri útoku na samostatne stojaceho pešiaka, ktorý nie je vyzbrojený dlhou kopijou, je výhodnejšie, keď jazdec zaútočí tretím spôsobom. Na jazdecké kopije sa v tomto období pripevňovali tesne pod hrotom aj zástavky.

Posudzoval

prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.

Literatúra

- Bálint 2002* – Cs. Bálint: Über den Schatz von Nagyszentmiklós – kurze Übersicht. In: T. Kovács (ed.): Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós. Budapest 2002, 57-80.
- Budinský-Krička/Točík 1991* – V. Budinský-Krička/A. Točík: Šebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches. Nitra 1991.
- Dekan 1972* – J. Dekan: Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts. Slov. Arch. 20, 1972, 317-452.
- Garam 2002* – É. Garam: Die Verbindung awarenzeitlicher Fürsten- und Gemeinvolkgrabfunde mit dem Schatz von Nagyszentmiklós. In: T. Kovács (ed.): Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós. Budapest 2002, 81-112.
- Gschwantler 2002* – K. Gschwantler: Der Goldschatz von Nagyszentmiklós. Katalognummern 1-23. In: T. Kovács (ed.): Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós. Budapest 2002, 15-44.
- Hofer 1996* – N. Hofer: Bewaffnung und Kriegstechnologie der Awaren. In: Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Katalog der Burgenländischen Landesausstellung. Eisenstadt 1996, 351-353.
- Husár 2005* – M. Husár: Kopije a oštepy ako výzbroj bojovníka z obdobia avarskeho kaganátu na Slovensku. Diplomová práca. Nitra 2005.
- Chudjakov 1986* – Ju. S. Chudjakov: Vooruženije srednevekovych kočevnikov Južnoj Sibiri i Centralnoj Azii. Novosibirsk 1986.

- Jotov 2004* – V. Jotov: Vāorāženijeto i snariaženijeto ot bālgarskoto srednovekovije (VII-XI vek). Varna 2004.
- Kovrig 1955* – I. Kovrig: Contribution au problème de l'occupation de la Hongrie par les Avars. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 6, 1955, 163-191.
- Last 1972* – M. Last: Die Bewaffnung der Karolingerzeit. *Nachricht. aus Niedersachs. Urgesch.* 41, 1972, 77-93.
- Németh 1969* – P. Németh: Újabb avarkori leletek a történeti Veszprém megyéből. *Veszprém Megyei Múz. Közl.* 8, 1969, 153-166.
- Paulsen 1967* – P. Paulsen: Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen (Kreis Heidenheim). *Veröffentlichungen für Denkmalpflege Stuttgart. Reihe A. Vor- und Frühgeschichte H. 12/I-II.* Stuttgart 1967.
- Schuchhardt 2004* – P. Schuchhardt: Die Handhabung der Lanze in den napoleonischen Kriegen. In: www.compagnie-d-elite.de/Start/Deutsch/Artikel/Lanze/lanze.html, 2004, 16. 2. 2005 stiahnuté z internetu.
- Szameit 1997* – E. Szameit: Frühmittelalterliche Waffen in Niederösterreich (Ein Überblick über die Formen und Entwicklung von Waffen bei den frühmittelalterlichen Bewohnern des mittleren Donautales). In: *Waffen und deren Wirkung in Ur- und Frühgeschichte (gegeneinander – nebeneinander – miteinander)*. St. Pölten 1997, 47-68.
- Szentpéteri 1993* – J. Szentpéteri: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums in Karpatenbecken. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 45, 1993, 165-246.
- Szentpéteri 1994* – J. Szentpéteri: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums in Karpatenbecken II. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 46, 1994, 231-306.
- Trugly 1987* – A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffsverft in Komárno. *Slov. Arch.* 35, 1987, 251-344.
- Vojenské 1985* – Vojenské dějiny Československa I. díl (do roku 1526). Praha 1985.
- Zábojník 1995* – J. Zábojník: Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nord-westlichen Randgebietes des awarischen Kaganats. *Slov. Arch.* 43, 1995, 205-344.

Martin HUSÁR: ICONOGRAPHICAL ILLUSTRATIONS OF RIDERS WITH LANCES AND SPEARS FROM THE REGION OF THE AVAR KHAGANATE. In my submission, I am dealing with the iconographical tableaux of the riders holding lancers and spears from the region of the Avar Khaganate. They were found on main strap end of belt of the rider in the grave no. 71 from Komarno – Lodenice, on 2 round belt mountings in the grave A in Balatonszőlös-TSz-istálló, and on the jug no.2 from the depot in Nagyszentmiklós (today Sinnicolau Mare). The ornamental perforate ring with a motive of a rider sitting on his horse, but without lance or spear, was found in woman's grave 1275 in Tiszafüred-Majoros. All of the iconographical findings of the riders on the horses holding either lance or spear are dated into the later period of the

Avar Khaganate in Carpathian basin – it means to the second half of lateness period of the Avar Khaganate (years 750-800/825).

During the earlier period of the Avar Khaganate (years 568-650), the elite centre of the avar army consisted of the plate armored riders of middle Asiatic-Persian type, armed also with lances with spikes. In the lateness period of the Avar Khaganate (years 700-800/825) were both cavalry and light-horsement armed with lances with spikes, but these spikes were thinner than the ones from the earlier period. Many kinds of weapons (among them also lances and spears) from this period originally come from the Frankish Empire. In the early middle Ages, the equestrian lance was during the attack held in one or in both hands, eventually in upright hand, so the rider could stab forward and there under. Moreover, they fastened guidons under the spikes.

VYUŽITIE KRAJINY V HISTORICKOGEOGRAFICKOM KONTEXTE: TRENČIANSKA KOTLINA A OKRAJE PRÍLAHLÝCH POHORÍ

Peter CHRASTINA

Peter CHRASTINA LANDSCAPE USE DEVELOPMENT IN HISTORICAL GEOGRAPHY CONTEXT: TRENČÍN BASIN AND A PART OF ITS MOUNTAIN BORDER The present landscape of Trenčín basin and part of its mountain border is a result of gradual changes of the original natural landscape caused by human. The goal of the following topic is the study of the landscape development of the model region with the help of multitemporal analysis aimed on relations between geoecological (natural landscape) types (GT), or subtypes (GsT) and spatial subsystems of cultural landscape, representing the economical landscape exploitation of particular area. Results of the paper show the fact that landscape of study area was formed by human prehistory. In bronze, or iron age and medieval age, occurred the strongest changes in its structure. The later impact by human into natural surroundings in year 1782/84 – 1998 only followed the already set historical trends, but their quality (especially in settlements) was higher. Anthropogenous exploitation affected especially GsT alluvium of the Váh river, proluvial-fluvial terrace level and basin hilly land. The reason was advantageous geoecological parameters of single subregions, and because of the flood danger there was higher relative height of proluvial cone, fluvial terraces and hilly land of the basin. Slopes of mountain borders and carbon rocks were used above all extensively; the development of settlement was prevented by substrate character, altitude and georelief exposition and steep trend. The mentioned approach allows relatively reliable documentation of changes, which affected the landscape of the model area until the year 1998. This fact is important for historical geography and realisation of decision making and planning processes too.

Úvod

Environmentálna paradigma vo vedeckom poznávaní sa výrazne dotkla aj historickej geografie. Podľa Chrastinu (2001) patrí krajina patrí medzi významné objekty výskumu prírodných i spoločenských vied. Daný fenomén je v neustálom vývoji a iba ťažko môžeme špecifikovať jeho momentálny stav.

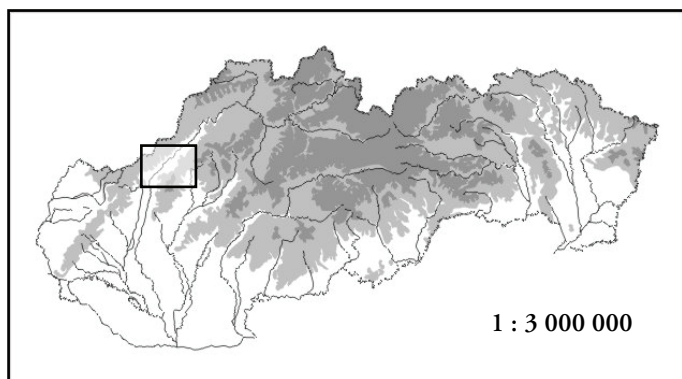
Hospodárske využívanie krajiny znamená vždy jej určitú destabilizáciu. Tento jav pozorujeme aj v kotlinách, ktoré sú nielen morfoštruktúrnym fenoménom (Mazúr, 1964), ale zároveň i jedny z najhustejšie zaľudnených oblastí Slovenska (Mazúrek, 1998). Je iba samozrejmé, že vyššie uvedené činitele sa odrážajú vo vývine a vlastnostiach kultúrnej krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby. V súlade s Olahom (2003) si možno položiť otázku: „dá sa poučiť z chýb alebo úspechov minulých generácií pri využívaní krajiny?“ Štúdium vývoja krajiny skúmaného územia je jednou z ciest, ktoré nás môžu priviesť k hľadaným odpovediam.

Poloha a vymedzenie územia

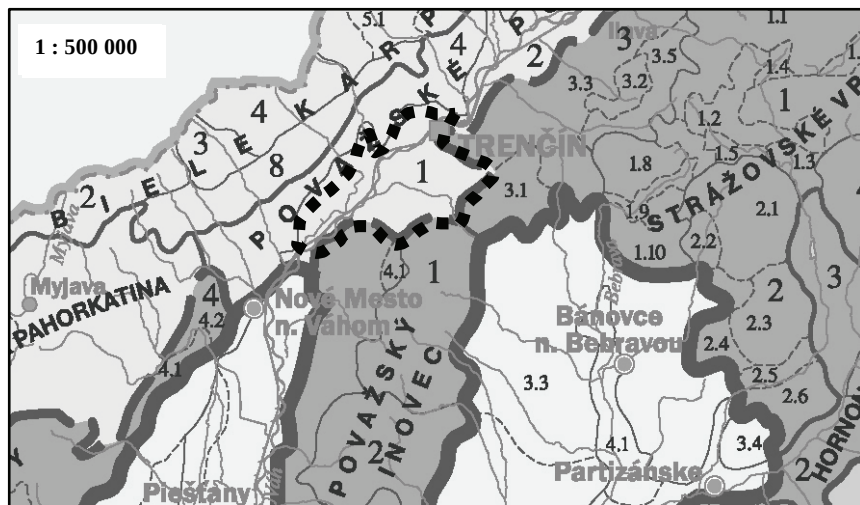
Predmetom výskumu je Trenčianska kotlina a okraje príľahlých morfoštruktúr (pohoria Považský Inovec, Strážovské vrchy a Biele Karpaty); (Mazúr – Lukniš, 1980). Táto oblasť s rozlohou 158,5 km² vyplňa centrálnu časť bývalého okresu Trenčín, pričom jeho J výbežky zasahujú bývalý okres Nové Mesto ⁿ/V. (mapa 1 – 2).

Metodika výskumu

Metodický postup v zmysle poznania vývinových etáp kultúrnej krajiny vymedzeného územia tvorili nasledovné kroky (Chrastina, 2004, s. 23 – 29):

Mapa 1. Poloha skúmaného územia v rámci Slovenska

..... hranica skúmaného územia

Mapa 2. Poloha skúmaného územia v rámci geomorfologických jednotiek Zdroj: Mazúr – Lukniš (1980)

1. Analýza fyzickogeografickej štruktúry krajiny predstavuje fenomén ponuky prírodného prostredia pre poznanie fyzického a duchovného rozmeru reakcií človeka pri jeho využívaní.
2. Vytvorenie priestorovo integrovaného modelu geoekologických typov (GT), resp. subtypov (GsT) metódou superpozície analytických máp so zložkami: substrát (materská hornina), forma georeliéfu, druh podzemnej vody, pôdny typ (typy), potenciálna vegetácia.
Územie tvorené množinou GT/GsT predstavuje prostredie so špecifickými predpokladmi pre vznik rôznorodých situácií (napr. povodeň, svahové deformácie, erózia), ktoré podmieňujú prvky fyzickogeografickej štruktúry miestnej krajiny. Človek tieto riziká empiricky poznal, prispôboval sa im prostredníctvom diferencovaných foriem a spôsobov hospodárenia, čo odrážajú historické krajinné štruktúry (HKŠ) v rôznom stupni zachovania (hrádze rybníkov, mlynské náhony, remízky, agrárne terasy a i.).
3. Komparatívna analýza:
 - mapových výstupov (1782/84 – I. vojenské mapovanie, 1837/38 – II. vojenské mapovanie, 1865/80? – tzv. panské katastrálne mapovanie, 1955/56 – vojenské mapovanie, 1989/91 – súbor Základných máp ČSFR);
 - leteckých snímok z r. 1998.

Výsledkom komparatívnej analýzy bolo vyčlenenie relevantných mapovacích jednotiek – priestorových subsystémov kultúrnej krajiny – PSKK (lesy a krajinná zeleň, trvalé trávne porasty, orná pôda, trvalé kultúry, úhory, vodné plochy a toky, odkrytý substrát prírodným procesom, odkrytý substrát antropogénnym procesom, zastavané plochy).

PSKK ukazujú využitie krajiny v konkrétnom časovom horizonte s možnosťou vzájomnej korelácie kultúrnokrajinných vrstiev; je to historický, ekonomický (hospodársky), kultúrny a sociálny fenomén predstavujúci kompromis medzi prírodnými limitmi územia, technickými možnosťami a vlastnou empiriou jedinca (spoločnosti) v regióne (Žigrai, 1983, 1998).
4. Multitemporálna analýza ako východisko k poznaniu vývoja využitia kultúrnej krajiny pozostávala z troch fáz:
 - korelácia GT/GsT a archeologických štruktúr (sídliisko, pohrebisko, nález), resp. historicky doložených priestorových subsystémov kultúrnej krajiny, ktoré sme doplnili o vybrané fyzickogeografické, kultúrnogeografické a krajinnoarcheologické prvky miestnej krajiny z obdobia paleolit – novovek (do r. 1782/84);
 - analýza vývoja PSKK;
 - štúdium intenzity zmien PSKK v rámci GT/GsT (1782/84 – 1998) v prostredí GIS, pri ktorom sme sledovali:
 - vývoj plošného spektra PSKK v rámci GsT;
 - vývoj plošného spektra GsT v rámci PSKK.

Výsledky

Vývoj využitia krajiny skúmaného územia odráža etapovitý proces využívania reálne existujúcich prírodných podmienok ľudskou spoločnosťou pre uspokojovanie jej potrieb. Podľa Olaha (2003, s. 16) zmeny v štruktúre priestorových subsystémov kultúrnej krajiny v rámci geoeologického typu, event. subtypu zapríčiňujú jednak spoločenské oscilácie, alebo limity prírodného prostredia. Predmetné aspekty vyvolávajú časopriestorové zmeny vo využití krajiny. Z toho vyplýva, že súčasné rozloženie PSKK (ako aj výskyt a zachovanosť HKŠ) v území je výsledkom dlhodobého vývoja (Žigrai, 1978), a preto treba pozeráť na dnešný stav ako na momentálny prierez – materiálnu priestorovú kostru kultúrnej krajiny.

Vývoj využitia krajiny od praveku do r. 1782/84

Na základe archeologických nálezov a modelovania miery antropického zásahu pomocou historických správ, resp. historických krajinných štruktúr bola v prvej etape svojho vývoja krajina Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby formovaná človekom od mladšieho praveku. Chrastina (2004) uvádza, že k najvýraznejším zmenám jej štruktúry dochádzalo v priebehu doby bronzovej, príp. železnej a v stredoveku. Antropogénna exploatacia postihla najmä krajinné subsystémy riečnej nivy Váhu, kuželovo-terasového stupňa a kotlinovú pahorkatinu. Vzhľadom na agrárny typ súdobej ekonomiky príčinou boli výhodné geoeologické pomery jednotlivých GsT a vzhľadom na povodňové riziko i väčšia relatívna výška náplavových kuželov, fluvialných terás a pahorkatiny. Úpätia horskej obruby kotliny boli väčšinou extenzívne využívané. Strategickú pozíciu karbonátových tvrdošov v doline Váhu odrážala lokácia opevnených sídiel. Toto rámcové konštatovanie možno doložiť početnosťou archeologických lokalít v rámci GsT v daných časových horizontoch (diagramy 1 a 2).

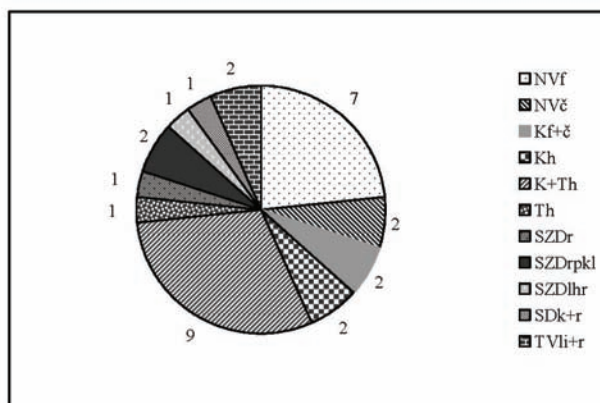

Diagram 1 Početnosť archeologických lokalít z mladšej a neskoršej doby bronzovej v rámci GsT. Zdroj: Chrastina (2004)

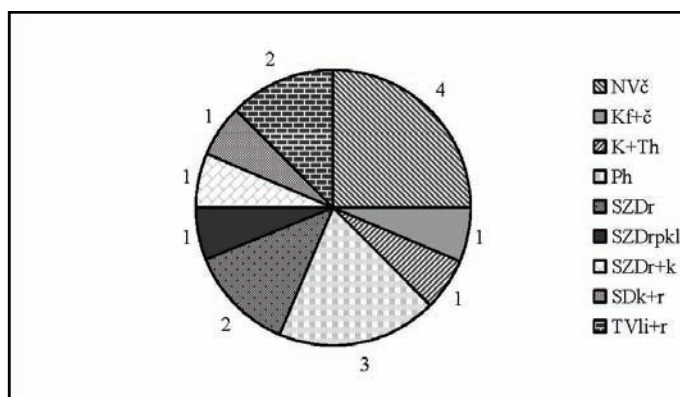

Diagram 2. Početnosť archeologických lokalít z doby železnej v rámci GsT Zdroj: Chrastina (2004)

Vývoj využitia krajiny v r. 1782/84 – 1998

Zložitý mechanizmus kreovania kultúrnej krajiny skúmanej oblasti pokračoval v r. 1782/84 – 1998.

□ Plastický obraz o vývine krajiny skúmanej oblasti podáva vývoj PSKK. Takto chápaný prístup nám umožňuje objasniť vplyv spoločenských zmien na formovanie priestorovej organizácie kultúrnej krajiny (diagram 3).

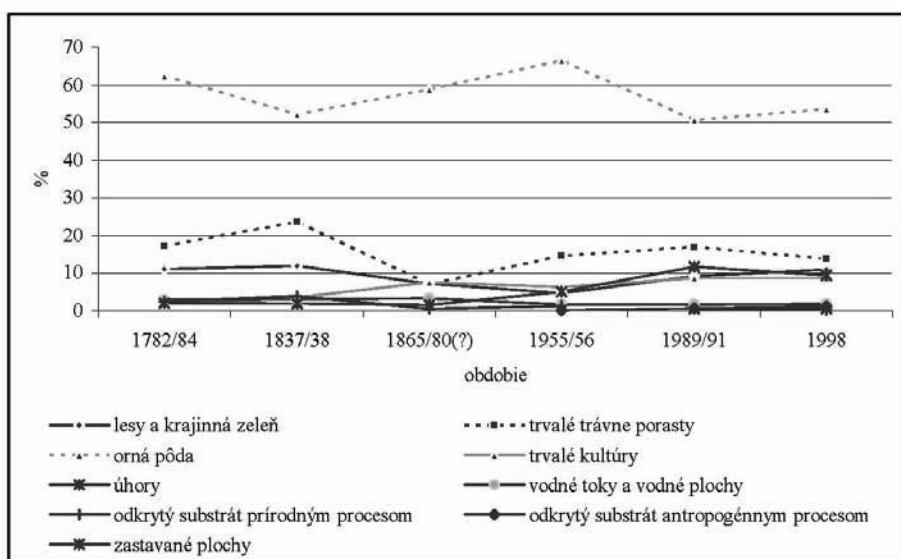

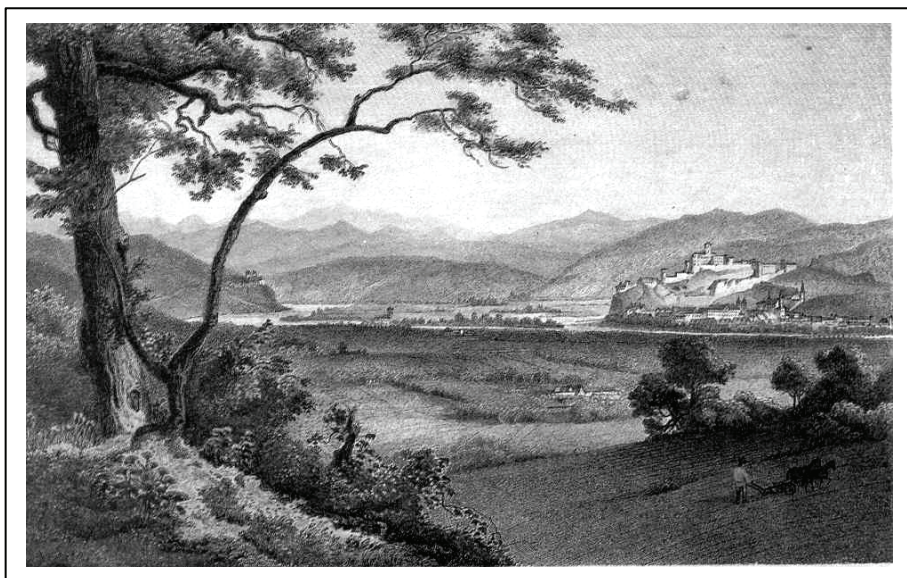
Diagram 3. Vývoj PSKK v r. 1782/84 – 1998 Zdroj: Chrastina (2004)

Spomalenie deforestácie v území na konci 18. storočia vyvrcholilo v r. 1837/38. Neskôr, pod vplyvom rôznych turbulencií (vojny, združstevňovanie, urbanizácia) dochádza k rapidnému poklesu (1865/80?, resp. 1955/56) výmery lesov a krajínnej zelene, po ktorom až do r. 1998 zaznamenávame pozvoľný rast rozlohy lesného pôdneho fondu (LPF). Až do r. 1865/80(?) bol vývoj trvalých trávnych porastov identický s lesmi a krajinnou zeleňou. Kolektívizácia poľnohospodárstva, príp. premena lúk a pasienkov na polia, znamenali v r. 1955/56 až 1989/91 zvýšenie ich rozlohy; odvtedy sa udržiava približne na rovnakej úrovni. Po zhruba polstoročnom poklese výmera ornej pôdy od r. 1837/38 do r. 1955/56 neustále stúpala. Súvisí to s pozíciou agrárneho sektora v hospodárstve Horného Uhorska, ako aj s prejavom kolektívizačných snáh v území. Nevhodná organizácia poľnohospodárskeho pôdneho fondu (PPF) v dynamickom georeliéfe spôsobovala nárast erózie a od r. 1955/56 tiež spätnú delimitáciu vybraných parciel v prospech LPF, lúk a pasienkov. Po reštitúciách výmera polí do r. 1998 mierne stúpala. Vplyv pozemkových reforiem z polovice 20. storočia znamenal opúšťanie dotknutých pozemkov ich vlastníckmi a vznik úhorov s relatívne stabilnou výmerou. Genéza vývoja vodných plôch a vodných tokov vykazuje mierne dynamický charakter s tendenciou poklesu od r. 1955/56. Plošné relácie substrátu odkrytého prírodným procesom sa od r. 1837/38 neustále znižujú; dôvodom trvalej regresie je najmä ohrádzovanie koryta Váhu. V súlade so zväčšovaním antropogénneho tlaku na krajinu od r. 1955/56 rastie výmera odkrytého substrátu antropogénnym procesom. Podiel zastavanej plochy v prvých časových horizontoch rástol pomaly, prudko sa zvýšil v r. 1955/56 až 1989/91, v období hospodárskeho rozmachu územia; odvtedy zostáva na zhruba rovnakej úrovni (Chrastina, 2004, s. 128-132).

□ Identifikáciu hlavných smerov využitia krajiny umožnila analýza výmery PSKK v konkrétnom geoekologickom subtype. Potenciál tohto prístupu tkvie v schopnosti posúdiť správnosť, vhodnosť i mieru využívania krajiny Trenčianskej kotliny a okrajov prilahlých pohorí.

Podľa Chrastinu (2004, s. 142) matrica priestorových subsystémov kultúrnej krajiny v r. 1782/84 až 1865/80(?) viac-menej rešpektovala stavové veličiny každého zo sedemnástich GsT v území. V tomto období sa človek buď vyhýbal extrémnym stavištiar, alebo im úplne prispôobil formu a spôsob ich exploatácie. Tak napr. nívna krajina, konkrétne niva Váhu s fluvizemami a čiernicami v dosahu inundácií, bola využívaná mierne extenzívne, keď polohy štrkov (odkrytý substrát prírodným procesom) dopĺňali lúky, pasienky, polia a zastavané plochy. Enklávy čiernic na okrajoch vážskej nivy mali pre miestne obyvateľstvo značný hospodársky význam a okrem oráčín viazali trvalé kultúry (obr. 1).

V tomto období bol rovnako intenzívne využívaný aj priestor kotlinovej pahorkatiny s hnedozemami. Zaujímavý je i vývin PSKK v geoekologických subtypoch krajiny svahov pohorí. Kým geokomplexy s menej vhodnými trofickými pomermi (rankre, kambizeme kyslé) pokrývali prevažne lesy a krajinná zeleň, iné GsT (s prevahou rendzín, pararendzín, kambizemí a luvizemí) napriek sklonitosti georeliéfu a erózii človek využíval ako polia (diagram 4); špecifikom boli vinice na výhrevných substrátoch Bielokarpatského predhoria a Inoveckého predhoria (obr. 1).

Obr. 1. Trenčiansky prielom Váhu a vážska niva na oceloryte z r. 1857. Prevažne extenzívne využitie nivy určoval dynamický hydrologický režim rieky; polia ležali na okrajoch nivy hlavného recipienta s fluvizemami a čiernicami. Zvyšok GsT pokrývali sídla, lužné lesy a pasienky, v blízkosti vodného toku tiež polohy štrkov (sihote) zastupujúce odkrytý substrát prírodným procesom. Rolník so záprahom pravdepodobne obrába rendziny na JV svahu Bielokarpatského podhoria, ktorý v danom období denivelovali agrárne terasy s vinicami (predmetná skutočnosť je zámerne nahradená poetickejšim obrazom). Z vyobrazenej kulturnokrajinnej vrstvy sa zachovalo iba torzo. Okrem hradu a historického jadra Trenčína (vpravo) sa dá ešte identifikovať silueta kostola v Orechovom (v pozadí na vážskej nive), event. kostol na Skalke (pravá strana trenčianskeho prielomu). Objekt v centrálnej časti rytiny bude zrejme kaštieľ v Záblatí obklopený parkom. Ďalší zástupca HKŠ – agrárne terasy sa zo štylizovaného obrazu nedajú identifikovať. Zdroj: Chrastina (2004)

Spoločenský pokrok, kolektivizácia poľnohospodárstva a industrializácia S časti kotliny orientovali v r. 1955/56 land use aj vo vzťahu k menej priaznivým krajinným subsystémom. Išlo predovšetkým o riečnu nivu Váhu s fluvizemami a čiernicami, kde po ohrádzaní jeho prírodného toku, event. dokončení sústavy hydrotechnických diel, došlo k intenzifikácii poľnohospodárskej pôdy a k priestorovému rastu sídiel. Táto skutočnosť znamenala redukciu a torzovitú zachovanosť HKŠ v súčasnosti (obr. 2). Sčelovanie parciel do veľkoblokových oračín, lúk a pasienkov zasiahlo kontaktné geoeologické subtypy kuželovo-terasovej krajiny, pahorkatinovú krajinu i priľahlé partie krajiny svahov pohorí. Pokračovanie antropizácie krajiny indikujú prírodno-technické systémy na Váhu a jeho prítokoch, ale aj štrkoviská, hliniská tehelní a kameňolomy.

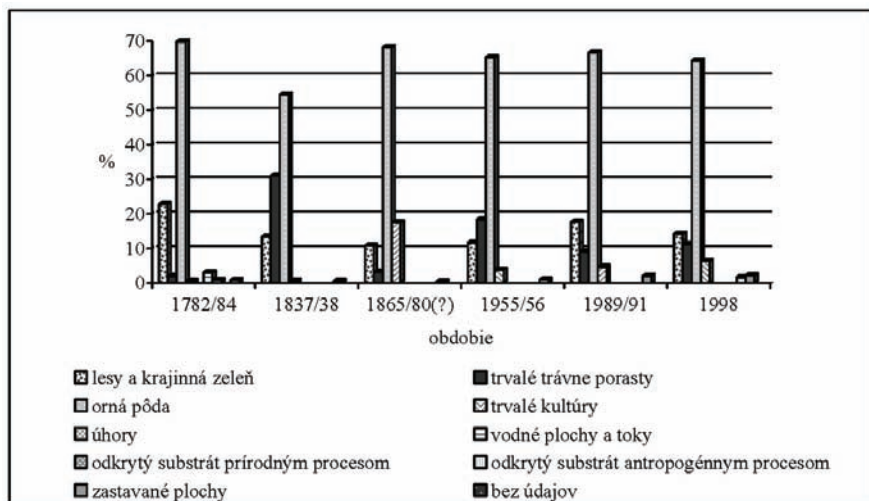

Diagram 4. Vývoj PSKK v rámci GsT: zlomovo-denudačné svahy s luvizemami, hnedozemami a rendzinami s dubovo-hrabovými lesmi karpatskými (asoc. *Galio-Carpinetum*) s enklávami dubovo-cerových lesov (asoc. *Quercetum petraeae-cerris*). Zdroj: Chrastina (2004)

Scenár vývoja priestorových subsystémov kultúrnej krajiny v GsT v r. 1989/91 až 1998 treba chápať na pozadí celospoločenských zmien po r. 1989. Na zníženie priamych dotácií agrosektor reagoval extenzívnym využitím poľnohospodárskej pôdy v akcentovanejšom georeliéfe Bielokarpatského podhoria, Trenčianskej vrchoviny a Inoveckého predhoria (obr. 3). Kým proces opúšťania nerentabilných polôh s veľkým sklonom, príp. vznik úhorov v Bielokarpatskom podhorí, začal už skôr (po r. 1955/56), zväčšovanie výmery lesov a krajinné zelene v krajine horských svahov je podľa zistení Boltžiara (2003, s. 168, 2004), Olaha (2003, s. 96-97), Petroviča a Boltžiara (2004, s. 430) v súlade s celoeurópskym trendom vývoja kultúrnej krajiny horských a podhorských oblastí. Na druhej strane došlo k intenzifikácii oráčín a trvalých kultúr (chmeľnice) na nive Váhu s fluvizemami a čiernicami i na širších úsekoch nív jeho prítokov, ako aj v rámci kuželovo-terasovej a pahorkatinovej krajiny. Reštitúcie umožnili opätovnú kultiváciu úhorov v Bielokarpatskom podhorí na polia (obr. 3). Väčšinu geoeologických subtypov nivnej a kuželovo-terasovej krajiny poznačil priestorový rast sídiel, event. budovanie dopravnej infraštruktúry.

□ Cieľom analýzy vývoja plošného spektra GsT v rámci priestorových subsystémov kultúrnej krajiny je zistiť, do akej miery sa zmenilo geoeologické spektrum konkrétneho PSKK za sledované obdobie. Štúdium tohto vzťahu umožňuje komplexnejší pohľad na vzájomné interakcie prírodných daností krajiny a jej využitia v historicko-geografickom kontexte.

Obr. 2. Intenzívne využívaná niva Váhu v oblasti Trenčianskeho prielomu v r. 2003. Maticu PSKK tvoria zastavané plochy a orná pôda, ktoré zasahujú aj okraje pohorí po obvode kotliny. Súčasné využitie krajiny podmienilo redukciu a torzovité zachovanie HKŠ, ktoré na obrázku zastupuje park a historická architektúra kaštiela v Záblatí (vpravo), resp. v 80. rokoch minulého storočia asanovanom Zlatovskom kaštieli (zhluk listnáčov vľavo v strede) Na rozdiel od obrázka 1 nevidno kostol na Skalke a aj terén v popredí má odlišný sklon i expozíciu. Rozdiely vidno aj v priebehu horských chrbtov a relatívnej výškovej členitosti montánnej krajiny (Strážovské vrchy) na horizonte. Uvedené skutočnosti svedčia o značnej deformácii krajiny pri jej umeleckom stvárnení v polovici 19. storočia. Zdroj: Chrastina (2004)

Pre obdobie 1782/84 až 1865/80(?) je typický viac-menej vyrovnaný podiel lesov a krajinnej zelene v GsT nivnej, kuželovo-terasovej, pahorkatinovej i krajiny svahov pohorí. Ich ústup v druhej polovici 20. storočia z agrárne využívanaj pahorkatiny kompenzuje v r. 1955/56 až 1998 čiastočné zalesnenie svahov Bielokarpatského podhoria. Pri trvalých trávnych porastoch sme zistili postupné znižovanie významu nivnej krajiny ako krmovínovej základne; po r. 1955/56 túto úlohu prevzali niektoré svahy Bielokarpatského podhoria (diagram 5). V sledovanom období (1782/84 – 1998) oráčninová krajina koreluje najmä s vážskou nivou s fluvizemami a čiernicami, kuželovo-terasovým stupňom, príp. zaberá kotlinovú pahorkatinu s hnedozemami. Polia nachádzame aj v menej akcentovanom georeliéfe Bielokarpatského predhoria; do r. 1955/56 mali hospodársky význam oráčiny na svahoch Trenčianskej vrchoviny v oblasti Trenčína.

Obr.3. Výslnné svahy Bielokarpatského podhoria s úbormi kontrastujú s intenzívne využívanou nivou Váhu. Po uplatnení reštitučných nárokov dochádza k postupnej kultivácii opustenej poľnohospodárskej pôdy s mozaikou kriačín a náletových drevín. Zmena land use je determinovaná dynamikou georeliéfu, čo odráža aj lokácia polí a výsadba ovocných stromov na temene Starej hory nad obcou Záblatie (JZ od Trenčína). Napriek viac ako polstoročnému extenzívnemu využitiu horskej obruby SSV okraja Trenčianskej kotliny je hranica medzi lesnou a kultivovanou krajinou dodnes zreteľná. Jej vznik súvisí s kľčovaním lesa a následným zakladaním vinohradov v polovici 16. storočia. Zobrazená časť GsT je príkladom temporálneho prelínania kultúrnokrajinných vrstiev v území; zachovalosť a jedinečnosť genia loci tejto časti skúmaného územia ho posúva do kategórie najcennejších zložiek regionálneho kultúrneho dedičstva. Zdroj: Chrastina (2004)

Vzhľadom na špecifické požiadavky plodín na charakter a vlastnosti biotopu, trvalé kultúry počas jednotlivých období obsadzujú predovšetkým GsT nivnej, kuželovoterasovej a pahorkatinovej krajiny. Vinohrady v krajine svahov pohorí figurujú iba v období 1782/84 až 1865/80(?). Úhory sa prednostne viažu na svahy Bielokarpatského podhoria; vznikli po r. 1955/56 ako výsledok sukcesie opustenej poľnohospodárskej pôdy s poľami a trvalými kultúrami. Vo vzťahu k rozšíreniu vodných plôch a vodných tokov v území je spektrum subsystémov nivnej krajiny homogénne počas celého sledovaného obdobia. Ťažisko rozšírenia odkrytého substrátu prírodným procesom sa prierezovo viaže na polohy v bezprostrednej blízkosti rieky na vážskej nive, príp. na krajinu karbonátových tvrdošov. Pri odkrytom substráte antropogénnym procesom dochádza od r. 1955/56 k postupnému znižovaniu významu krajiny svahov pohorí, vážskych terás a kotlinovej pahorkatiny. Potom až do r. 1998 uvedený priestorový subsystém kultúrnej krajiny figuruje najmä v geokomplexe vážskej nivy s fluvizemami. Pri sídlach pozorujeme v r. 1782/84 až 1865/80(?) vyrovnaný podiel GsT nivnej a kuželovoterasovej kraji-

ny, a to aj napriek negatívnej skúsenosti miestneho obyvateľstva so záplavami Váhu. Po regulácii rieky a dokončení sústavy hydrotechnických diel dochádza od r. 1955/56 k priestorovej expanzii zastavaných plôch na nive hlavného recipienta. Synergický efekt sklonov zabráňoval vzniku významnejších sídiel a ich častí s výnimkou niektorých areálov v Bielokarpatskom podhorí a Trenčianskej vrchovine (Chrastina, 2004, s. 139-142).

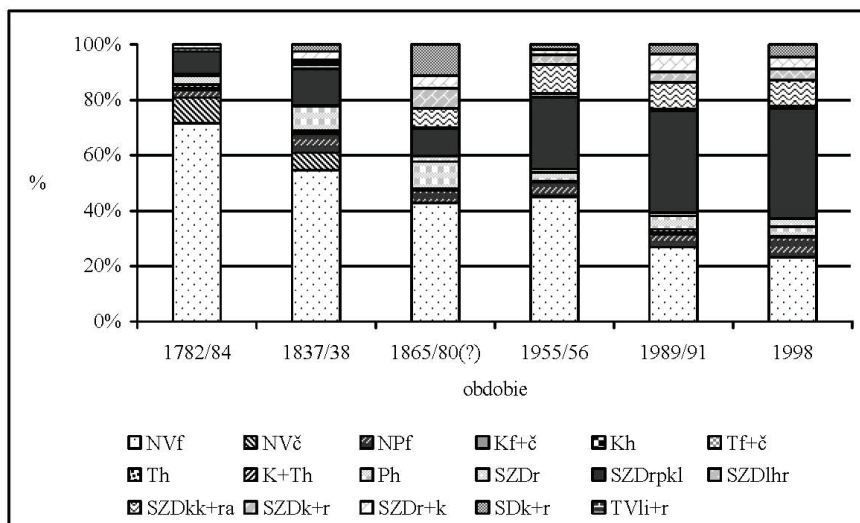

Diagram 5. Zmeny GsT v rámci PSKK: trvalé trávne porasty Zdroj: Chrastina (2004)

Záver

Prezentované výsledky vývoja využitia kultúrnej krajiny Trenčianskej kotliny a okrajov prilahlých pohorí prispievajú k zachovaniu krajiny, podporujú jej trvalo udržateľný rozvoj a predstavujú jeden z možných prístupov k poznaniu historickogeografickej dimenzie skúmaného územia. Charakteristiku genetických aspektov krajinného priestoru považujeme za korektný nástroj dokumentácie zmien, ktoré postihli skúmanú oblasť do r. 1998. V zmysle Deneckeho (1985, s. 10) význam analogických príspevkov spočíva v ich využiteľnosti pri koncipovaní rozhodovacích i plánovacích procesov, v našom prípade s akcentom na udržateľný manažment a marketing územia.

Posudzoval

prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.

Literatúra

- BOLTIŽIAR, M. 2003. Zmeny krajiny štruktúry vybranej časti Belianskych Tatier v období rokov 1949-1998 s využitím výsledkov DPZ a GIS. In: *Ekologické štúdie V*. Olah, B. ed. Banská Štiavnica: SEKOS pri SAV, 2003, s. 164-173. ISBN 80-968901-2-3
- BOLTIŽIAR, M. 2004. Changes of high mountain landscape structure in the selected area of Predné Medodoly valley (Belianske Tatry Mts.) in 1949-1998. In: *Ekológia* roč. 23, 2004, Supplement 1, (v tlači).
- DENECKE, D. 1985. *Beiträge zur Kulturlandschaftsforschung und zur Regionalplanung*. Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg 75. Hamburg : Geographische Gesellschaft; Wiesbaden : Franz Steiner Verlag 1985. 55 s.
- CHRASTINA, P. 2001. Krajina ako jeden zo styčných fenoménov prírodných a spoločenských vied. In: *Acta Nitriensia 4 : Zborník FF UKF v Nitre*. Čukan, J. ed. Nitra : FF UKF, 2001, s. 333-344. ISBN 80-8050-490-36.
- CHRASTINA, P. 2004. *Vývoj krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*. Dizertačná práca. Prešov : FHAPV PU, 2004. 175 s.
- MAZÚR, E. 1964. Intermountain Basins – A Characteristic Element in the Relief of Slovakia. In: *Geografický časopis*, roč. 16, 1964, č. 2, s. 105-126.
- MAZÚR, E. - LUKNIŠ, M. 1980. Geomorfologické jednotky. Mierka 1 : 500 000. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Mazúr, E. ed. Bratislava : SAV; SÚGaK, 1980, s. 54-55.
- MAZÚREK, J. 1998. *Geografia Slovenska*. 1. vyd. Banská Bystrica : UMB, 1998. 136 s. ISBN 80-8055-186-3
- OLAH, B. 2003. *Vývoj využitia krajiny Podpolania : Starostlivosť o kultúrnu krajinu prechodnej zóny Biosférickej rezervácie Polana*. 1. vyd. Zvolen : TU, 2003. 110 s. ISBN 80-228-1251-X
- PETROVIČ, F. – BOLTIŽIAR, M. 2004. Zmeny krajiny v horskej časti povodia toku Cirochy (NP Poloniny) v rokoch 1949-2003. In: *Geografie a proměny poznání geografické reality*. Ostrava : PdF, 2004, s. 436-442.
- ŽIGRAI, F. 1978. Využitie zeme ako súčasť tvorby a ochrany životného prostredia. In: *Geografický časopis*, roč. 30, 1978, č. 3, s. 236-243.
- ŽIGRAI, F. 1983. *Krajina a jej využívanie*. 1. vyd. Brno : UJEP, 1983. 131 s.
- ŽIGRAI, F. 1998. Land Use as a Connection between Culture and Environment (some theoretical and methodological notes). In: *Evaluation and Perception of landscape Patterns*. Banská Štiavnica : Nadácia UNESCO – Chair for Ecological Awareness, 1998, s. 2-7. ISBN 80-967351-6-0

Peter CHRASTINA: THE UTILIZATION OF THE COUNTRY IN HISTORIO-GEOGRAPHICAL CONTEXT: TRENČIANSKA BASIN AND EDGES OF NEARBY MOUNTAINS. Trenčianska basin and its adjacent mountain edges are the results of successive changes of the original nature under the impact of people. To understand its present structure and new transformation trends, it is necessary to study the development of this locality. Each change of division of forms of land utilization, or of spatial subsystems of cultural land, reflects the character of social-economic disturbances, of course with the active support of biological (geo-ecological) phenomenon. The dynamical character of these connections indicating the development of the country can be described by the linking of usually static entries land use/land cover, which indicates the condition of cultural country in the adequate time period. Our aim was to monitor the development of the utilization of the country through multi-temporal analysis concentrated on the studying of connections between geo-ecological (biological scenic) types (GT), or subtypes (GsT) with spatial sub-systems of the cultural country. The methodological base is a connection of time and spatial parameters in development (transformation) of the countryside of Trenčianska basin and its hinterland. All the results give the evidence that this country was formed by people from the early prehistoric period. The most marked changes of its structure were done during the Bronze Age, or better to say during the Iron Age and Middle Ages. Later interventions done by men during the years 1782/84-1998 were succeeding the trends from the past, but their quality (mainly in settlements) was higher. An anthropogenic exploitation affected GsT world of river Váh of conic-terraced degree and basin downs. The reasons were not only geo-ecological rates of each subsystem, but considering the diluvia danger, also relative high of accretion cones, terraces and downs. The bases of mountain edge basin and lime-dolomite ROCKS were mainly used just extensively. The character of geo-relief morph-sculptures, geological substratum, height above the sea, exposition, and slope reduced the economic activities of people in this region. Used attitude enables relatively reliable documentation of changes done in the country up to the year 1998. It is important for understanding the historic-geographical context of its utilization, and so according to it, people are able to plan the processes, so to manage all activities in the country.

STAROPALEOLITICKÉ NÁLEZY Z DHAID V KONTEXTE TECHNOLOGICKÝCH A KLIMATICKÝCH FAKTOROV

Dedikované PhDr. J. Bártovi, CSc. in memoriam

Egon WIEDERMANN

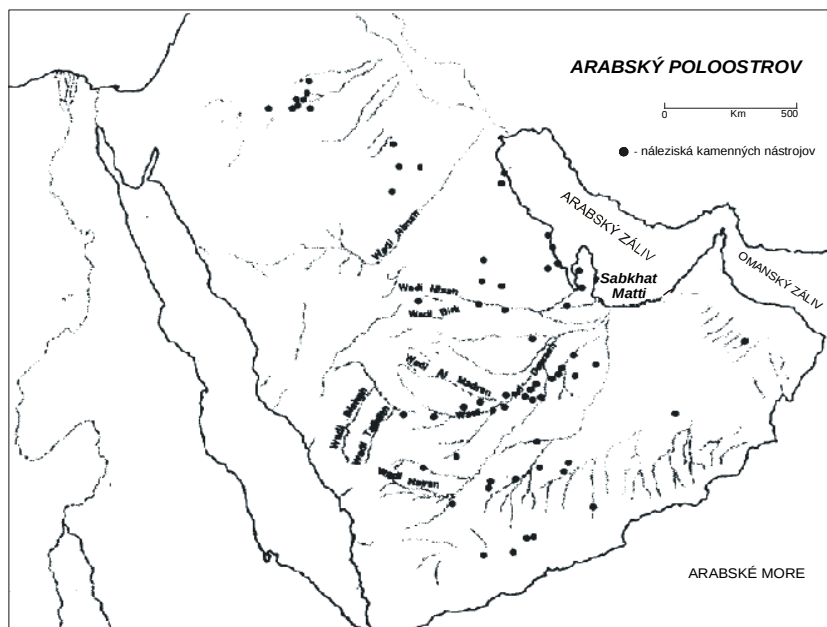
Egon WIEDERMANN: THE OLDPALEOLITIC FINDINGS FROM DHAID IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL AND CLIMATIC FACTORS. The old-paleolitical findings from Dhain, United Arabian Emirates, and whole Arabian Peninsula show relatively compact relics of the oldest hominids on this territory joining Africa and the Old World. The majority of old-paleolitical findings from Dhaid are simple scrapers and claws made of yellow – brown silicide, among which there are not only semi finished products appointed to further processing, but also silicide fragments not unsuitable for further processing. These findings together with stale deposits give evidence of the pre-historical migration of the first old-paleolitical people to the Arabian Peninsula. While the stone industry from the west region of Abu Dhabi is dated to a period around 200 000 years before Christ, and its producer was probably *Homo erectus*, the stone industry findings from Dhaid are obviously younger, and they can be assigned to the old forms (*Homo sapiens* from Herno?).

V starom a pomerne z veľkej časti aj v strednom pleistocéne zaznamenal biologický a kultúrny vývoj človeka grandiózne premeny. Na svoju epochálnu cestu nastúpil rod *Homo*. Počnúc *Homo habilis*, ale predovšetkým s *Homo erectus* nastala éra počiatkov ľudskej kultúry. Najvýznamnejšie kultúrne stopy v podobe prastarých kamenných nástrojov, datovaných zhruba do obdobia pred 2 miliónov rokov, ale pochopiteľne aj samotné fosílné pozostaky týchto druhov, nachádzame v ich materskej krajine, v oblasti východoafrickej prepadliny. Pre súčasnú vedu sú nenahraditeľným zdrojom poznatkov. Podrobnou analýzou kamenných klinov, sekáčov, otlkačov, drápadiel, škrabadiel a pod., sa veda postupne prepracováva k dôležitým informáciám o tom, aký bol napr. vzťah raných *Homo* ku krajine, akú potravu a aký sortiment jedál konzumovali a pod. Tvorca významnej staropaleolitickej kultúry *Homo erectus* sa približne od obdobia pred 2 miliónov rokov rozšíril aj do Ázie a Európy a priniesol so sebou autentické skúsenosti z výroby kamenných nástrojov, manipulácie s ohňom či s novými loveckými praktikami.

Pribúdajúce objavy a vedecké poznatky osvetľujú aj vďaka neustále sa zdokonaľujúcim výskumným metódam odyseu najstarších ľudských rodov. Veď donedávna ešte

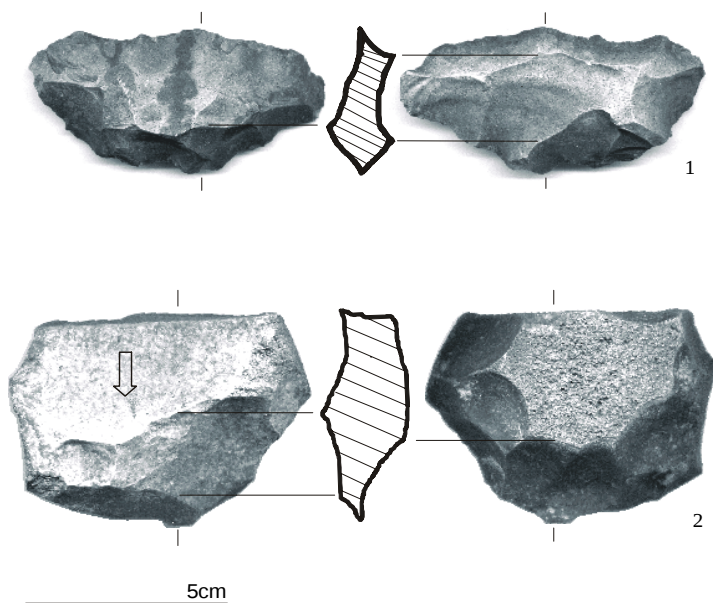
ťažko identifikovateľné cesty šírenia *Homo erecta* z Afriky ďalej do sveta sú v súčasnosti na základe viacerých archeologických nálezov jasnejšie. Týka sa to aj chýbajúcich vývojových článkov od tohto druhu k jednoznačne vyprofilovaným *Homo sapiens*, čoho svedectvom sú aj donedávna ešte neznáme nálezy z Etiópie. Najnovšie výskumy v pieskovcových sedimentoch pri dedine Herno, na strednom toku rieky Hawaš cca 200 km SV od Nairobi, odkryli nálezy priamych predkov súčasného ľudstva – poukazujúcich medziiným aj na africký pôvod moderného človeka – datované na základe argónovej analýzy na cca 160 000 rokov. Kamenné nástroje tohto druhu *J. D. Clark* charakterizoval ako prechodnú industriu od acheulénskych pästných klinov k stredopaleolitickým hrotom a škrabadlám. Rovnako ako industria sú do prechodného antropogenetického štádia radené aj kostrové pozostatky z Herno. Anatomicky by mali predstavovať prechodnú facies medzi *Homo erectus* a najstaršími *Homo sapiens*, známych napr. od rieky Klasies, či izraelských jaskýň Quafzeh a Skhúl.

Zdá sa, že migračné procesy sa viackrát zopakovali už v ranej prehistórii ľudstva. Podobne ako pred ním *Homo erectus* aj starý *Homo sapiens* z Herno sa postupne, cca pred 100 000 rozptýlil z Afriky do Eurázie. Dokonca možno povedať, že hertoské nálezy výrazne podporujú teóriu „von z Afriky“ a oslabujú tradičnú multi-regionálnu teóriu presadzujúcu víziu postupnej evolúcie od starších ľudských foriem k mladším v rôznych oblastiach sveta. Z východoafrického priestoru smerovali veľké migrácie do severnejších teritórií blízkeho východu, európskeho kontinentu a aj do vzdialených ázijských oblastí.

Obr. 1. Náleziská kamenných paleolitických nástrojov na Arabskom poloostrove.

Napriek tomu rekonštruovať, čo i len v najširšej miere, akési tradičné prehistorické migračné trasy prvých praľudí je v súčasnosti veľmi obtiažne. Limitujúcim faktorom je pomerne nízka hladina nálezov (fosílie, kamenné nástroje) a azda aj chýbajúci detailnejší obraz environmentálneho vývoja. Práve z tohto dôvodu má každý nový objav a poznatok dôležité miesto v prehistorickej migračnej mozaike. Z posledných, nepochybne významných výskumov v tomto smere bádania si predovšetkým pre „ázijskú migračnú trasu“ pozornosť zaslúži paleoklimatické a geomorfologické bádanie *Tima Goodalla* (1994, 10-14). Pokus o rekonštrukciu paleoklímy Arabského polostrova od stredného paleolitu po prelom letopočtov, má nepochybne význam aj z hľadiska sledovaných migračných trás prvých hominidov, pretože ide o teritórium spájajúce Afriku s Áziou. Napokon, efekt klimatických zmien, kladúci na adaptačné schopnosti všetkých živých druhov neustále nároky, mal na celom Arabskom poloostrove priamy dopad nielen na vývoj púštnych foriem (*Wiedermann 2000, 32*), ale aj na flóru a faunu, nevynímajúc pritom pochopiteľne ani prvého človeka. Povedľa aktuálneho paleoklimatického a paleoantropologického bádania sa významnou mierou na objasňovaní šírenia prehistorického človeka z Afriky do ostatného sveta podieľa aj štúdium celého inventára kamenných predmetov, ktoré po sebe zanechal. K nim možno v poslednej dobe zaradiť aj lokalizáciu a zberové nálezy kamenných artefaktov jedného z prvých staropaleolitických nálezísk kamennej industrie na Arabskom polostrove v Dhaid, v Spojených arabských emirátoch, na prieskume ktorého sa autor predkladaného príspevku osobne zúčastnil a skromnú časť nálezov z tohto náleziska aj predkladá (obr. 2).

Obr. 2. Dhaid. Spojené arabské emiráty. Dvojité oblúkovito rovné bifaciálne opracované driapadlo s rubmi na oblúkovom ostrí zo žltého silicitu(1) a oblúkovité škrabadlo(2). *Homo erectus/Homo sapiens*.

Prevažnú väčšinu staropaleolitických nástrojov z Dhaid (za konzultácie a odborné posúdenie nálezov ďakujem *PhDr. J. Bártovi, CSc.*) tvoria jednoduché škrabadlá a driapadlá vyrobené zo žltého silicitu. Kolekcia privezených kamenných artefaktov tvorí len veľmi zúžený výber väčšieho množstva zozbieraných predmetov, medzi ktorými nechýbali ani polotovary určené pravdepodobne na následné spracovanie, ale aj silicitové fragmenty na ďalšie spracovanie nevhodné. Nálezové miesto sa nachádza na miernom svahu stúpajúcom na západnej strane do vysokého skalného masívu, na východnej strane naopak klesajúceho do zvlnenej roviny vadi. Rozloha celého ateliéru na výrobu kamennej industrie nepresahovala výmeru štvorca 20x20 m s najväčšou koncentráciou nálezov v jeho strede (obr. 3).

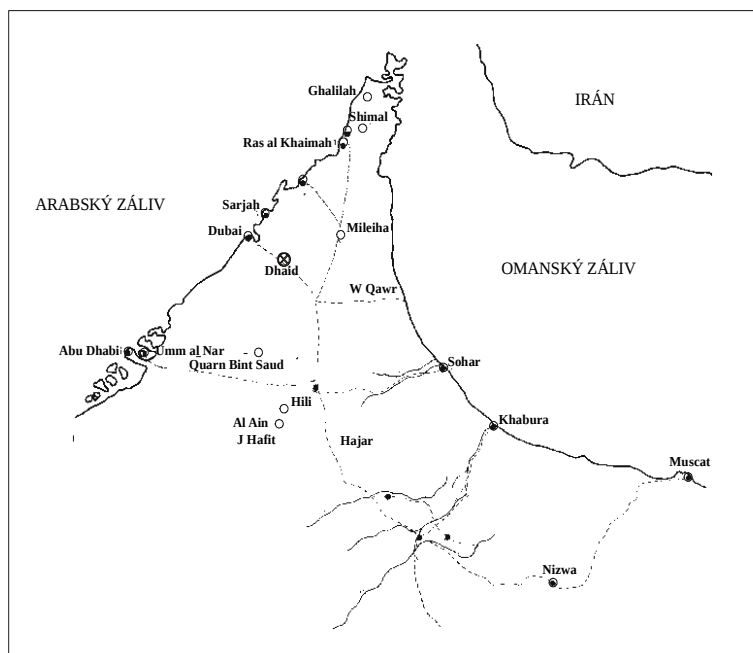

Obr. 3. Dhaid. Spojené arabské emiráty. V popredí nálezisko staropaleolitickej industrie.

Zozbierané nálezy spolu s už dávnejšie známymi náleziskami (*McClure 1971, 92; McBrearty 1993, 13-14*) dokladajú staropaleolitickú prítomnosť prvého človeka na Arabskom poloostrove. Predovšetkým výskumy a nálezová situácie z 90. rokov zo západného regiónu Abu Dhabi umožnili *Sally McBrearty* datovať kamennú industriu do obdobia cca 200 000 rokov pred n.l. a jej príslušnosť zaradiť pravdepodobne k *Homo erectus*, kým súbor kamennej industrie z Dhaid je azda mladšieho dáta a možno ho

priradiť starým sapientným formám (*Homo sapiens* z Herno?). Významnou oporou takéhoto datovania je komparácia výsledkov výskumu púštnych foriem z Abu Dhabi (v poslednej dobe najvhodnejšou datovacou metódou je luminiscenčná, zameraná na výskum jednotlivých pieskových vrstiev, resp. vadi) s výsledkami prác zaoberajúcich sa klimatickými zmenami v arabskej púšti (Goodall 1994). Od starého paleolitu prebehlo v oblasti poloostrova celý rad klimatických oscilácií, ktoré sa rozhodujúcou mierou podieľali na zmenách prírodného prostredia prehistorického človeka a zrejme aj na jeho migračných aktivitách. (Wiedermann 2000, 32).

V tejto súvislosti je azda najpozoruhodnejšou oblasťou skúmania prírodných pomerov paleolitického človeka na Arabskom poloostrove veľká štrková plocha po stranách západného okraja Sabkhat Matti, dnes už len akýmsi pozostatkom po starodávnych púštnych riekach (termínom sabkha sú označované rozľahlé štrkové priestory a ploché pieskové areály, ktoré v týchto miestach tvoria gigantický reťazec), v priestore oblúku, z ktorého vybieha arabský roh (obr. 1). Je to v podstate vadi, ktorým v minulosti prúdila voda z Rub al Khali v Saudskej Arábii do Arabského zálivu (prameňom potvrdzujúcim tento predpoklad je aj beduínska legenda, ktorá spomína veľkú rieku prechádzajúcu západným regiónom Abu Dhabi). Nadmerná aktivita vadi sa datuje do interglaciálov, počas ktorých boli transportované rozľahlé objemy pieskov a štrkov z úbočí Tuwaiq. Odtiaľto prekonávali cez Saudskú púšť až do oblasti Sabkhat Matti takmer 900 km vzdialenosť.

Obr. 4. Spojené arabské emiráty a Omán. Dhaid a najznámejšie archeologické náleziská.

Dôraz na skúmanie klimatického vývoja ako faktora výrazne ovplyvňujúceho život prehistorického človeka sa kladol aj počas viacerých výskumov francúzskych bádateľov v Spojených arabských emirátoch v 80. a 90. rokoch minulého storočia (*Dalangeville – Mouton 1993, 14-15*). Keďže nosným programom výskumu bola rekonštrukcia štvrtohornej prakrajiny emirátu Sarjah, s osobitým zreteľom na mikroregión Mileihly, ležiaceho východne od spomínaného regiónu Dhaid sa bádanie v prevažnej miere sústredilo na geomorfologické štúdie prírody a v menšej na výskum stredovekej pevnosti. Z viacerých sledovaných tém však nebolo možné ani s odstupom času zodpovedne odpovedať aj na iné otázky, ako napr. príčin zmien v osídľovaní skúmaného regiónu, zdrojov potravy, zásob vody, poľnohospodárskych aktivít, zvieracích spoločností a pod. Výskum však napr. poodhalil možné pozadie pomerne kvalitných podmienok pre poľnohospodárstvo v mladšom praveku, a to predovšetkým v dobách zvýšenej humidity, kedy sa vode z potokov tečúcej z pohorí Jebel Faiyah a Hajar podarilo v celej oblasti zastaviť pôsobenie pieskov a vytvoriť sedimentačné vrstvy jemného piesku a naplavenín (v niektorých prípadoch mocné až 3 m) vhodných na zásobovanie prosperujúceho poľnohospodárstva.

Staropaleolitické nálezy z Dhaid a celého priestoru Arabského poloostrova poukazujú už na pomerne husté stopy po najstarších hominidoch, migrujúcich sem najpravdepodobnejšie z materskej Afriky. Zvýšenú mobilitu, vedúcu až k migračným medziteritoriálnym pohybom, vyvolal pravdepodobne nástup produkčnej činnosti človeka v kombinácii s klimatickými faktormi. Výroba jednoduchých kamenných nástrojov, vyžadujúca si už určitú mentálnu úroveň, zaistovala podstatne lepší prístup k potrave, nové zdroje energie akými boli živočíšne proteíny a napokon v nezanedbateľnej miere aj nadštandardné reprodukčné možnosti. Integrálne teda viedli rané produkčné ambície prvých hominidov k rozvoju ich mentálnych schopností, a následne v priebehu času aj k formovaniu človeka technologického, inovačného a umeleckého. Napokon, neustále sa zdokonaľujúce technologické schopnosti vyústili k postupnému nástupu nových druhov rodu *Homo*, zdieľajúcich odyseu svojich predchodcov na cestách „von z Afriky“ do Starého sveta.

Posudzovala

Doc. Janka Hečková, CSc.

Literatúra

- Dalangeville – Mouton 1993* – Dalangeville, D. – Mouton, M: French Archeological Mission in Sarjah – Results of the 1993 Season. *Tribulus* 3, 1993, s. 14-15.
- Giles – Stanley 1986* – Giles, E. – Stanley, H. S.: Are we out of Africa? *Nature* 03, 1986, 21-22.
- Leakey 1996* – Leakey, R: Pôvod ľudstva. Bratislava 1996.
- Wiedermann 2000* – Wiedermann, E.: Na ceste medzi Indusom a Sumerom. *Stud. Hist. Nitriensia* 8, 2000, 25-38.

- Goodall 1994* – Goodall, T: The Sabkhat Matti – a Forgotten Wadi System. *Tribulus* 3, 1994, 10-13.
- McBrearty 1993* – McBrearty, S: Lithic artefacts from Abu Dhabi's Western Region. *Tribulus* 3, 1993, 13-14.
- McClure 1971* – McClure, H. A.: The Arabian Peninsula and Prehistoric populations. Field Research Projects, Coconut Grove, Miami, Florida. 1971.

Egon WIEDERMANN: THE OLDPALEOLITIC FINDINGS FROM DHAIN IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL AND CLIMATIC FACTORS. The old-paleolitical findings from Dhain and whole Arabian Peninsula show relatively compact relics of the oldest hominids migrating here from their homeland in Africa. The majority of old- paleolitical findings from Dhaid are simple scrapers and claws made of yellow – brown silicide, among which there are not only semi finished products appointed to further processing, but also silicide fragments not suitable for further processing. These findings together with stale deposits give evidence of presence of the first old- paleolitical people in the Arabian Peninsula. Following the researches and findings from the west region of Abu Dhabi from the 90s years, the stone industry is dated to a period around 200 000years before Christ, and its inhabitants can be probably classified as *Homo erectus*. On the other hand, the findings of the stone industry from Dhaid are obviously younger, and they can be classified as the old forms (*Homo sapiens* from Herno?).

The important resource of this dating method is a comparison of research results of desert forms from Abu Dhabi (lately, the most suitable dating method is the luminescent one oriented on the research of each sand ply, or vadi) with the results of works dealing with climatic changes in Arabian Desert. From the period of the Old Paleolite, there were lot of climatic oscillations in this peninsula, which in a considerable part participated on the changes of environment of pre-historic people, and so on their migration activities. More intensive mobility (among territorial migrations) of the oldest human kinds was probably caused by their production activities in combination with the climatic factors. The production of simple stone tools requiring some mental degree ensured easier way for feed, new sources of energy like fatty proteins, and so over standard reproductive possibilities. As a result, early productive ambitions of the first hominids lead to a development of their mental capabilities, and so to a formation of a man as a homo technological, innovative, and cultural. Finally, constantly improving technological capabilities lead to successive formation of new kinds of Homo race sharing the odyssey of their ancestors on journeys “out from the Africa” to the Old World.

SPRÁVY

XIX. SYMPÓZIUM O STARŠEJ DOBE BRONZOVEJ V ČESKÝCH ZEMI- ACH A NA SLOVENSKU, LEVICE, 4. - 7. 10. 2005

Miesto konania tradičného stretnutia predovšetkým slovenských a českých archeológov, zaoberajúcich sa staršou dobou bronzovou, nebolo vybrané náhodne. Práve v blízkosti Levíc, v katastri obce Rybník, bol zahájený výskum opevneného sídliska maďarovskej a severopanónskej kultúry. Preto sa aj symbolom podujatia stal kotvovitý bronzový závesok, nájdený na tejto lokalite. Prof Bátora, organizátor sympózia, v otváracom príhovore túto skutočnosť vysvetlil symbolikou kotvy ako nádeje. Nádeje, že zúčastneným archeológom sa podarí nadviazať na úspechy predchádzajúcich podujatí.

Spektrum účastníkov predstavovala široká škála terénnych „praktikov“, prezentujúcich svoje najnovšie nálezy až po prírodovedných špecialistov, analyzujúcich kovové artefakty či antropologický materiál. Taktiež tu boli zastúpené všetky generácie bádateľov, vrátane študentov, čo bolo zárukou bezprostredného odovzdávania skúseností. Okrem slovenských, moravských a českých archeológov sa na sympóziu zúčastnili aj kolegovia z Nemecka, Rakúska, Poľska, Maďarska a Slovinska.

Jednotlivé dni boli venované predovšetkým prezentácii výsledkov výskumu staršej doby bronzovej na západnom Slovensku, v Čechách a na Morave, so zvláštnym akcentom na únětickú kultúru, ktorej bolo venované mimoriadne množstvo príspevkov. Okrem nich bol pomerne značný priestor vyhradený aj problematike otomansko-füzesabonyského kultúrneho komplexu. Popri týchto dominujúcich témach bolo zaujímavé vypočúť si aj príspevky poľských, maďarských a rakúskych kolegov, týkajúce sa výskumov na lokalitách v týchto štátoch.

Predposledný deň sympózia bola pre účastníkov usporiadaná prehliadka niekoľkých zaujímavých lokalít Tekova, Hontu a dolného Pohronia. „Ťahákom“ celodennej exkurzie bolo bezosporu opevnené sídlisko v Rybníku, ktoré je príslubom nových poznatkov k chronológii a architektúre staršej doby bronzovej v Karpatskej kotline, ako aj možných prekvapení. Ďalšími zastávkami bola Biňa s románskym kostolom a rotundou, tellové sídlisko v Malých Kosihách, gotický kostol v Sazdiciach s novoobjavenými vzácnymi freskami talianskej proveniencie z 13. stor., miesto dnes už zničeného eponymného náleziska maďarovskej kultúry v Santovke a skalné obydlia v Brhlavciach.

Treba poznamenať, že sa jednalo o veľmi vydarené podujatie, nie len po vedeckej stránke, ale aj v takých detailoch, ako bola priazeň počasia. Zostáva len veriť, že podobne dopadne aj jubilejné XX. sympóziu, ktoré by sa malo uskutočniť v Českej republike.

Pavol Steiner

HISTÓRIA

K ČINNOSTI DUCHOVENSTVA, SVETSKEJ KATOLÍCKEJ A EVANGELICKEJ INTELIGENCIE PRI VZNIKU SLOVENSKEHO KATOLÍCKEHO POLITICKÉHO HNUTIA

Vladimír DANIŠ

Vladimír DANIŠ: TO THE ACTIVITY OF CLERGY, SECULARISTIC CATHOLIC AND EVANGELICAL INTELLIGENCE DURING THE RISE OF OF SLOVAK CATHOLIC AND EVANGELICAL POLITICAL MOVEMENT.. During the 90th years of 19th century, Hungarian governmental authorities mainly centered their attention on economic and emancipation reinforcement of the Hungary, intro Austro-Hungarian Empire, as a Hungarian state based on ideological values of liberalism. Therefore, the catholic political movement was activated. An immediate impulse for its formation was loading of religious political reforms which intention was to decrease the influence of Catholic Church in the state and to deepen a Magyarization. Step by step, in this Hungarian context, an independent catholic movement was established. Its basic objective was to keep Christian, catholic, and national identity of Slovak people.

Vznik slovenského katolíckeho politického hnutia súvisí s celkovým spoločensko-politickým vývojom uhorskej spoločnosti v 90-tych rokoch 19. storočia, ktorý bol determinovaný dosiahnutým patričným stupňom spoločnosti v predchádzajúcom desaťročí.

V osemdesiatych rokoch sa v podstate ukončila stabilizácia moci maďarských vlád-nucich síl v Uhorsku. Tento proces začal po rakúsko-maďarskom vyrovnaní a pokračoval maďarsko-chorvátskym vyrovnaním roku 1868, čím sa do značnej miery urovnali vzťahy medzi Maďarmi a Chorvátmi. Maďarov k tomu prinútila realita a nemali iné východisko ako získať prístup k moru. K upevneniu vnútorných pomerov v prospech maďarského národa ďalej prispela novelizácia zákona o únii so Sedmohradskom v decembri 1868 a následné legislatívne úpravy v otázkach samosprávy. Obmedzila sa tým samostatnosť sedmohradského kniežatstva, kde dovtedy rozhodujúce postavenie mali nemeckí Sasi. Uskutočnenými zmenami boli zvýhodnení tamojší Maďari, ktorí sa legislatívne primkli k svojim súkmeňovcom v Uhorsku, postupne získali vplyv v miestnej samospráve a neskôr prevzali i súdnictvo. Maďarské pozície v Uhorsku upevnil tiež národnostný zákon, ktorý parlament schválil 1. decembra 1868. Napriek jeho určitej liberálnej povahe a spôsobom akým sa uvádzal do praxe mal za cieľ budovať uhorský štát na čele s maďarským národom.

Po základných zákonoch zamerané na vnútroštátnu prestavbu uhorskej krajiny prijali sa v ďalšom období parciálne zákony a nariadenia, ktoré sledovali asimiláciu nemaďarských národností. Školský zákon z roku 1879 uzákonil maďarčinu ako povinný jazyk na všetkých ľudových školách pre úplné pomaďarčenie všetkých štátnych gymnázií a reállok. Maďarizačné zákony sa realizovali najmä v rokoch 1875-1890 za vlády

ministerského predsedu Kolomana Tiszu, čelného predstaviteľa liberálnej Slobodomyselnej strany. Na konci jeho pôsobenia sa Uhorsko stalo po politicko-mocenskej stránke rovnocenným predstaviteľom rakúskej časti monarchie.

Začiatkom 90-tych rokov sa končí obdobie stabilizovaného rakúsko-maďarského dvojštátneho útvaru. Medzi oboma celkami vznikajú spory spôsobené i neriešením vnútorných problémov politicko-spoločenského, verejnoprávneho, sociálneho a národnostného charakteru.^{/1/} Riešili sa prevažne otázky emancipácie Uhorska ako štátu maďarského a to na pozíciach liberalizmu. To viedlo k aktivizácii klerikálneho hnutia.

Katolíci už dávnejšie chceli mať svoju autonómiu, ktorú mali protestanti už od roku 1791. Autonómia by bola prevzala najmä práva „voliť cirkevných hodnostárov, školské a majetkové veci“, ktoré v praxi namiesto kráľa realizovala miestodržiteľská rada, prípadne v neskoršom období ministerstvo kultu. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní prejavila vláda záujem túto otázku riešiť. Viaceré rokovania medzi vládou a katolíckou cirkvou mali vleklý charakter bez konkrétneho výsledku. Dostatok pochopenia nemala ani cirkevná vrchnosť, pretože „biskupi sa obávali o vplyv svetských na cirkevné veci“ a ani vláda, „ktorá sa kľčovite pridržiavala najmä spravovania katolíckeho fondu a vplyvu na vymenúvanie hodnostárov.“^{/2/}

Vznikli tak rozpory medzi liberálnou svetskou mocou a katolíckou cirkvou, obhajujúcou hodnoty konzervativizmu. Začali sa ministerským nariadením ministra kultúry Albína Csákyho vo februári 1890 o zákaze odkrstov nekresťanských detí zo zmiešaných manželstiev.^{/3/} Uhorskí biskupi s podporou Vatikánu ho ignorovali, pretože ho pokladali pre katolícku cirkev za nedôstojné a urážlivé.^{/4/} Napätie medzi cirkvou a štátom vyvrcholilo za predsedu vlády finančníka Alexandra Wekerleho keď do parlamentu vláda počas jedného roka predložila päť návrhov zákonov s cieľom čo najviac oslabiť vplyv cirkvi v štáte.^{/5/} Prvé dva dostali poslanci na rokovanie v apríli 1893. Jeden z nich umožňoval kresťanovi prestúpiť na židovskú vieru, čo predtým nebolo možné. V podstate sa presadil vplyv časti strednej vrstvy židovského pôvodu, ktorá mala značný hospodársky a mediálny vplyv.^{/6/} Druhý zákon nariaďoval zaviesť štátne matriky, dovtedy ich mohli viesť iba cirkevné farské úrady. V máji poslancom vláda predložila návrh zákona, ktorý umožňoval slobodný výkon náboženských úkonov. Ku koncu roka vláda predložila na schválenie do parlamentu zákon o povinnom civilnom sobáši a o náboženstve detí zo zmiešaných manželstiev. Určovali ho rodičia formálnym vyhlásením pred civilnými úradmi.^{/7/}

Katolícka cirkev sa jednoznačne postavila proti týmto zákonom, odmietala civilné manželstvo, ktoré uráža kresťanskú vieru. Nepovažovala za správne, aby sa prijali. Začala sa vzniknutým stavom systematicky zaoberať a protestovať proti cirkevnopolitickým reformám. Kňazi na vidieku zintenzívnili v tomto smere svoju činnosť a kriticky sa vyjadrovali k vláde, liberálne zmýšľajúcim, židom a ateistom. Uhorský zbor biskupov vo februári 1893 znovu protestoval proti chystaným vládnym nariadeniam.^{/8/} Ich úlohou bolo nielen zmenšiť vplyv cirkvi na verejný život, vytváranie občianskej spoločnosti, ale prostredníctvom nich prehĺbiť asimiláciu nemaďarských národností. Zavedenie štátnych matrik miesto cirkevných a povinných štátnych sobášov sledovalo nielen posilnenie vplyvu štátu a teda vládných kruhov, ale i oslabenie vzájomných vzťahov cirkvi, kňazov

a veriacich a tým i zmenšenie úlohy ich spoločného dorozumievacieho jazyka tej-ktorej národnosti, teda aj slovenského jazyka. V tom období kresťanské cirkvi jednotlivých národností prípadne časti celouhorských cirkevných zoskupení toho ktorého národnostného etnika plnili úlohu najvýznamnejšieho národnostnotvorného hegemonu. Oslabiť ich pozíciu sledovali i plánované zákony. Preto proti nim protestovali cirkvi jednotlivých národností, rumunská ortodoxná cirkev, evanjelická národná cirkev Sasov v Sedmohradsku a národná cirkev ortodoxných Srbov. /9/ Rovnako to platilo i pre slovenské teritórium, ale s určitým rozdielom. Keďže neexistovala samostatná slovenská katolícka a evanjelická cirkev, či súviselo s postavením Slovenska v Uhorsku, tak jednotlivé prejavy odporu slovenského duchovenstva a inteligencie oboch vierovyznaní prebiehali ako súčasť celouhorského hnutia katolíckej cirkvi, prípadne v paralelnej rovine, najmä u niektorých evanjelikov. Svoje záporné postoje k cirkevnopolitickým zmenám prezentovali predovšetkým na stránkach Katolíckych novín a Národných novín. Obe periodiká už od prvého štvrťroku 1890, keď vyšlo nariadenie o zákaze odkrstov detí zo zmiešaných manželstiev pravidelne oznamovali informácie a fakty o vzniknutých rozporoch medzi katolíckou cirkvou a vládou.

Predstavitelia katolíckeho prúdu ostro napadli nariadenie ministra kultúry A. Csákyho z februára 1890. Zdôrazňovali, že povinnosťou katolíckeho kňaza v zmysle jeho postavenia a cirkevného sľubu je za žiadnych okolností nerešpektovať uvádzané nariadenie. V opačnom prípade poruší základné dogmy katolíckeho náboženstva. Bránili manželský zväzok, ktorý „je ten jediný, Bohom vyznačený a prírode ľudskej najprimeranejší prostriedok k rozmnoženiu“. /10/ V sérii článkov pod názvom Kresťanská rodina sa autor podrobne zaoberal danou problematikou. V otázke výchovy detí zdôrazňoval povinnosť rodičov viesť ju tak, „ako mu to jeho viera, katolícka cirkev a jeho svedomie káže, totižto po katolícky.“ /11/ Otázkam zmiešaného manželstva sa intenzívne v Katolíckych novinách zaoberal Martin Kollár toho času pôsobiaci ako kaplán na katolíckej fari v Dolnej Krupě a od roku 1891 ako farár v Trstíne. V prvom príspevku jednoznačne odsúdil takýto druh manželstva, pretože katolícka cirkev je už od svojho začiatku proti nemu.

Pritom čitateľov presviedčal, že cirkev to „nečiní z dôvodov sebeckých, lež z povinnej lásky k dušiam nesmrteľným jej zvereným, činí to pre slová Kristove : čo platné človeku, keby celý svet miešaným manželstvom získal a na duši svojej škodu utrpel.“ /12/ Seriál článkov ukončil 5. apríla 1891, keď pripustil existenciu miešaného manželstva. Avšak v tom prípade nekatolícky partner musí svojmu katolíckemu partnerovi svedomite dodržiavať „sväté sľuby ústne i písomne.“ /13/ Tento postoj autora vychádzal z celkového poňatia náboženskej viery a hlavných zásad katolíckej cirkvi v otázkach vierouky v tom období.

Národné noviny na rozdiel od Katolíckych novín sa roku 1890 k chystaným reformám stavali rezervovane. Viacmenej zverejňovali celé články a pasáže z maďarských periodík, ale ich nekomentovali. Svoju opatrnickosť postupne prekonal i roku 1893 sa otvorene postavili proti civilnému manželstvu. Predstavitelia evanjelickej politickej reprezentácie upozornili na protinárodnostný charakter takéhoto zákona. Svetozár Hurban Vajanský, popredný predstaviteľ evanjelickej inteligencie, to vyjadril v Národ-

ných novinách: „nutno celkom jasne vysloviť, že my, čo slovenskí národovci a bojovníci za svoj slovenský ľud, sme proti zavedeniu civilného manželstva.“ /14/ V podstate súhlasil s protestom katolíckej cirkvi a stotožnil sa s obsahom jej názorov a vyjadrení. V tejto súvislosti vyjadril presvedčenie, „že v tomto punkte Slovák-katolík a Slovák-luterán, jestli nevyzliekol sa celkom z cirkevnosti a neodhodil hlavné zásady kresťanské, musí manželstvo považovať za inštitúciu cirkevnú (čo katolík a pravoslávny ešte mimo toho za sviatosť).“ /15/

Po týchto kritických slovách do vlastných radov postupne obrátil svoju otvorenú kritiku proti vláde ministerského predsedu Wekerleho pre jej zasadzovanie sa civilného manželstva, recepcie židovského náboženstva a civilných matrik. „Manželstvo “ píše v Národných novinách „nie je sakrament, nebolo ustanovené, ale len posvätené Kristom...“ Zásadne odmietol recepciu židovského náboženstva, „pretože židia si ho žiarlivo strážili len pre seba, čím mu dali exkluzívny charakter, čo kolидуje s misionárskym charakterom kresťanstva.“ V otázke štátnych matrik upozornil, že je to v podstate redukcia cirkevných práv a „bude to úder na prirodzené práva nemaďarských národností.“ Konečným výsledkom zavedenia štátnych matrik bude podľa neho to, že „Zase sa utvorí nové fórum, z nehož vykonané budú prírodné jazyky a nahradené maďarčinou.“ /16/ Preto jednoznačne odmietol zákon o matrikách. V samostatnom článku „Čo budú stáť civilné matriky?“ sa iný autor pokúsil rôznymi prepočtami zistiť náklady na ich zavedenie. Mali činiť viac než osem miliónov zlatých, ktorými zaťažia obyvateľov krajiny. Podľa neho ľudia budú mať dvojnásobné výdavky a dvojnásobné starosti. Okrem povinného absolvovania úradného obradu sobáša a iných sa dobrovoľne rozhodnú aj pre cirkevný obrad. /17/

Z uvedeného vidieť, že Kollár ako kňaz akcentoval v problematike cirkevnopolitických zákonov na prvom mieste predovšetkým otázku náboženskej vierouky, kým Vajanský, predstaviteľ Slovenskej národnej strany prioritne zdôrazňoval faktor národnostný. Vyplyvalo to napokon z ich spoločenského postavenia a životnej profesionálnej orientácie. Tieto oba názorové postoje sa vzájomne dopĺňali a ovplyvňovali nielen ich nositeľov, ale aj členov oboch cirkevných komunít. V konečnom dôsledku tvorili ideový organický celok, ktorý vyjadroval v tom období slovenský národný program, čiže zachovanie a upevnenie kresťanstva a národnej identity.

Po protestnej kampani v periodikách proti cirkevnopolitickým zmenám nasledovala ďalšia, ktorá nadobudla praktický charakter. Vznikla roku 1894, keď prebiehala k danému problému v uhorskom parlamente veľká diskusia. Pod vedením svojich duchovných katolícki veriaci sa hromadne zúčastňovali petičných akcií, z ktorých sa zasielali protestné listy pápežovi, vláde a ostrihomskému arcibiskupovi. Stretávali sa na ľudových zhromaždeniach, kde si vypočuli prednášky a príhovory proti spomínaným zákonom. Prvé sa uskutočnili 16. januára 1894 v Budapešti, kde bol hlavným rečníkom bratislavský rodák Ferdinand Zichy, čelný predstaviteľ antiliberálnej svetskej katolíckej opozície. Upozornil prítomných, že katolicizmus za vlády liberálov stráca v Uhorsku svoje pozície. Apeloval na ich náboženské presvedčenie a vyzýval ich, aby najskôr rešpektovali „zákony Božie“ až potom „zákony ľudské.“ Po budapešťianskom zhromaždení sa uskutočnili ďalšie v Stoličnom Belehrade, Žiline, Topoľčanoch a Bratislave. /18/

Z hľadiska aktivizácie širokých ľudových vrstiev pre vznik slovenského katolíckeho politického hnutia malo najväčší význam žilinské zhromaždenie, ktoré sa konalo 14. mája 1894. Zúčastnilo sa ho 9000 ľudí, ktorí pochádzali z Trenčína, Turca, Liptova, Oravy, Rajca, Kysúc, Zvolena, Tekova, Nitry, Nového Mesta, Varína a Považskej Bystrice. Prišli pešo v púťových sprievodoch so svojimi kňazmi za zvukov hudby, katolíckych piesní a spoločných modlitieb. Na vyhradenom priestranstve si vypočuli mnohých rečníkov, ktorí prízvukovali : „My sme a chceme byť verné diatky katolíckej cirkvi, my sme verní občania kráľovstva Božieho na zemi, Cirkvi svätej, zákony krajinské nesmú sa protivať zákonom Božím, zákonom svedomia a viery." Prihovoral sa k nim i gróf Zichy, ktorý im vyjadril pochvalu a povzbudzoval ich k ružencovej modlitbe, s ktorou môžu „vydobyť pre cirkev svätú víťazstvo krajine našej." Účastníkov zaujal svojou prednáškou advokát Schwertner, ktorý osobitným prejavom vyvolával u nich búrlivý potlesk. Hovoril bez rečníckych fráz, jadrne, pádne a vecne argumentoval, dokazoval škodlivosť predkladaných cirkevnopolitických zákonov. Rečník Steskal, farár, výstižne predniesol rozdiel medzi cirkevným a štátnym manželstvom so všetkými jeho dôsledkami. Advokát Stráňavský dokazoval potrebu katolíckej autonómie, ktorú však konkrétnejšie nešpecifikoval. Výrazným rečníkom bol Zmeškal, bývalý alšpán oravskej stolice, ktorý bránil katolíkov proti nactiutrhaniu. Tí sú podľa liberálov nevlasteneckí, antiliberálni, reakční buriči preto, že uznávajú svätého Otca v Ríme za svojho predstaveného, a nechcú prijať pripravované vládne zákony. Zhromaždeným rečnil i komárňanský opát Molnár. Zanie-tene kritizoval obojživelných kňazov a svetských katolíkov, ktorí sú za civilné i za cirkevné manželstvá. Na záver zhromaždenia prijali účastníci rezolúciu proti cirkevnopolitickým reformám, ktoré zaslali uhorskému parlamentu a cisárovi. /19/

Ďalšie významné zhromaždenie sa konalo 29.6.1894 v Bratislave. Hovorilo sa na ňom po nemecky, slovensky, maďarsky. Najdôležitejším rečníkom bol F. Zichy, ktorý tvrdo útočil na liberalizmus, ako najväčšiu príčinu všetkého zla v Uhorsku. Napádal členov Slobodomyselnej strany a vlády, ktorých nazval bezbožníkmi, zlodejmi a tyranmi ľudí a viery. Tu prvýkrát na slovenskom území sa vyjadril o nutnosti založiť politický subjekt, ktorý by mal vo svojom programe zakotvené kresťanské zásady. Zdôraznil, že nová strana bude mať vo svojej politike i národnostný program, čo vyjadril slovami: „My sa nebudeme pýtať, čo je tvoja materinská reč? Pán nie len jednu reč dal národom a my budeme ku všetkým ich vlastnou rečou mluviť." /20/ Bratislavské zhromaždenie vzbudilo pozornosť slovenských predstaviteľov, ktorí videli v Zichyho politike možnosti splnenia svojho kresťansko-národnostného programu v blízkej budúcnosti.

Schvaľovanie cirkevnopolitických zákonov v parlamente urýchlilo na jeseň 1894 založenie novej strany na čele s grófom Zichym, hoci s konkrétnymi prípravami začal už v januári. Dňa 17.11.1894 zvolal do Stoličného Belehradu veľké ľudové zhromaždenie, kde proklamoval jej založenie. Prítomných 15 000 účastníkov oboznámil s hlavnými zásadami strany ako sú vernosť panovníkovi, udržanie si katolicizmu a katolíckej viery, odpor proti cirkevnopolitickým zákonom. Zichy sľúbil, že program strany bude obsahovať „čo je záujmom robotníka, maloroľníka a celej utláčanej triedy." Načrtnol aj riešenie národnostnej otázky slovami: „Láska k blížnemu od nás žiada, že hoci sme hrdí na svoje uhorské vlastenectvo, máme svojich seberočných milovaných spoluobčanov považovať

aj tých ľudí, ktorých boh stvoril Nemaďarmi, nedovoľme, aby ich reč bola vytlačená zo škôl a kostolov. Prisúdme každému to, čo mu patrí a nikomu nezazlievame, že miluje materinskú reč." /21/ Vo svojom prejave charakterizoval budúci politický subjekt. Svojím programom sa mal líšiť od doterajších troch maďarských strán, Slobodomyselnej strany, Národnej strany a Strany nezávislosti. Mal byť stranou širokých vrstiev a zabezpečovať zlepšenie ich životných podmienok v zmysle vzájomnej kresťanskej pomoci a lásky k blížnemu. Tieto zásady sa mali uplatňovať i vo vzťahu k národnostiam, rešpektovaním ich jazykových práv. Novovznikajúci politický subjekt bol ojedinelý, nakoľko prišiel s riešením národnostnej otázky v pokročilom štádiu asimilácie Nemaďarov. Intenzívnejšia aktivizácia síl podporujúca programové ideí, vrátane uplatnenia národnostných práv, novovznikajúcej Néppart, sa začala na Slovensku prejavovať už na konci roka 1894 ako súčasť celkového celouhorského vývoja v tomto smere. Prvé príznaky, ktoré postupne nadobudli stúpajúci trend vidieť na Orave na jeseň a záverom roka aj na Spiši, kde centrami boli mesta Kežmarok, Levoča a Gelnica. V oboch regiónoch hnutie dosiahlo takú aktivitu, že zo strany vládnych štruktúr bádať snahu paralyzovať ho založením provládnej strany a jej následným pôsobením. Nie vždy a všade sa to dарило, nakoľko samotní župani v niektorých župách nevyvíjali na patričnom stupni aktivitu a navyše nedávali objektívne, resp. úplne informácie o sledovanom hnutí. Platilo to najviac o spišskom županovi, o ktorého destabilizáciu jeho mocenského postavenia začali uvažovať vládne kruhy (22).

Nová strana s názvom Ľudová strana (Néppart) bola na zhromaždení v Stoličnom Belehrade proklamovaná, ale k jej založeniu došlo v dňoch 28.-29. januára 1895 v Budapešti na zakladajúcej porade. Účastníci jednomyselne schválili program strany a zvolili vedenie. Hlavným cieľom strany malo byť zachovanie kresťanského charakteru spoločnosti, s tým súvisiaca náprava krívd, spôsobená katolíckej cirkvi a všeobecne kresťanstvu. Paralelne od tejto zásady sa odvíjala ďalšia, ktorá sledovala celkové zlepšenie životných podmienok širokých vrstiev. Predsedom strany sa stal gróf Zichy, členom jej vedenia Miklos Esterházy a vedúci kancelárie strany komarnianský opát Ján Molnár. Teda Ľudová strana bola prvým politickým subjektom ktorý zriadil aj stranícky úrad – sekretariát pod ktorý organizačne patrili už vytvorené katolícke krúžky.(23)

Program Néppartu v slovenčine uverejnilo 3. februára 1895 periodikum Kresťan, slovenský orgán strany, ktorého najvýznamnejším redaktorom bol katolícky kňaz Alexander Šandor. Obsahoval v podstate tri okruhy požiadaviek, ktoré chcela strana presadzovať. Prvé štyri mali charakter náboženský. Požadovali zmenu zákonov o povinnom civilnom manželstve a štátnych matrikách, bojovať proti takým zákonným návrhom, ktoré by neboli v súlade s kresťanstvom, utvoriť katolícku autonómiu a možnosť zakladať cirkevné školy. Ďalšia časť sa vyjadrovala k sociálnym záujmom roľníkov, živnostníkov a čiastočne robotníkov. Požadovalo sa ich zohľadnenie v mýtnej a obchodnej politike, v oblasti výživy, v cenovej politike, v diferencovanej daňovej sústave v oblasti mravnej, zdravotnej a poisťnej. Samostatný bod, trinásty sa zaoberal národnostnou otázkou. Žiadalo sa v ňom, aby sa k národnostiam pristupovalo „s úplnou zdvorilosťou" a rešpektovali ich požiadavky. Nakoniec sa požadoval zaviesť taký overovací systém, ktorý by zabezpečil regulérnosť volieb a ich skutočných výsledkov./24/

Pre spopularizovanie svojho programu medzi obyvateľstvom vydala kancelária Ľudovej strany (ĽS) propagačnú brožúru s názvom *Mit akar a Néppart?* (Čo chce Ľudová strana?), kde sa podrobne analyzoval a vysvetľoval. S rovnomeným názvom vydala i leták v slovenčine. Nakoľko ho adresovala Slovákom, obsahovo sa zamerlal na možnosti spravodlivého riešenia národnostnej problematiky. Štát by mal podľa nej splniť spravodlivé požiadavky národnosti, „žiadosti totiž tých našich spoluobčanov, ktorí nie sú maďarského jazyka, ale napríklad slovensky, nemecky, rumunsky atď. rozprávajú.“ Ich splnenie si predstavovalo v zmysle zákona o národnostiach z roku 1868, ktorý bolo treba uviesť do praxe, lebo bol doteraz „vždycky len na papieri.“ /25/ V národnostnej otázke spočiatku ĽS pôsobila veľmi razantne a aktívne. Vydávala rôzne brožúrky a letáky o skutočnom stave národnostných práv. Jej predstavitelia verejne poukazovali na mnohé nesprávne praktiky vlády pri riešení národnostných problémov. Takouto politikou a postojom si Ľudová strana získala do svojich radov i príslušníkov národností, vrátane Slovákov, najmä kňazov. Mnohí aktívne z nich pracovali medzi drobným ľudom. Svojou zvýšenou činnosťou vynikol katolícky kňaz Andrej Hlinka na svojich pôsobiskách na Orave a v Liptove. V obci Tri Sliache založil Spolok triezlivosti s účasťou 700 ľudí, prostredníctvom ktorého sa mu podarilo obmedziť alkoholizmus. Pre zlepšenie hospodárskeho postavenia ľudí vytvoril svojpomocný gazdovský spolok. Tvrdil, že kňaz sa má starať aj o zlepšenie sociálnych podmienok obyvateľov vidieka. Vyzýval k tomu i svojich kolegov, kňazov: „Bratia oltárni, do práce sa! Učínme si priateľov nie z mamony ale z ľudu. Ľud hľadá vodcov. Ale kto má byť prirodzenejším vodcom jeho, než ten, ktorý v jeho osudoch priaznivých a nepriaznivých berie podiel? Kto? Jeho duchovný otec, jeho kňaz. Ak premeškáme dnešnú príležitosť, ľud sa od nás odvráti.“ /26/ V praxi realizoval tieto svoje myšlienky i organizovaním rôznych výchovno-vzdelávacích podujatí a prednášok nielen v obci svojej farnosti, ale i na okolí. Aktívne sa zapojil do práce Katolíckeho kruhu v Ružomberku ako druhý tajomník. Organizácia bola jedna z mnohých, ktoré vznikali, aby bojovali proti spomínaným cirkevnopolitickým zákonom. Tento Hlinkov počín bol určitým predstupňom jeho vstupu do politickej činnosti.

S programom a politikou Ľudovej strany ostro kontrastovala politika vlády Dezidera Bánfyho, ktorý nastúpil po Wekerleho demisii roku 1894. Rozhodol sa pokračovať v línii predchádzajúceho kabinetu ako v domácej tak i v zahraničnej politike. Spôsob jeho vládnutia sa vyznačoval autoritátorskými a násilníckymi metódami. Celý mechanizmus administratívneho a policajného aparátu na potláčanie slobodnejších politických postojov. Výrazne sa to prejavilo v parlamentných voľbách roku 1896. V intenciách svojho predchodcu zotrval na požiadavke dokončiť uskutočnenie cirkevnopolitických reforiem, ktorých hlavným cieľom, čo sa týka národností, bolo ich pomaďarčenie. Ľudovú stranu, ktorá bojovala proti ich zavedeniu, obviňoval z panslavizmu. „Národnosti majú svoje práva v Uhorsku...“, vyhlásil v sneme a pokračoval „nikto sa nechce týkať zákonov zabezpečených národnostných práv, nechceme sa týkať ani my. Keď si však volajú na pomoc, keď chcú dostať sa k cieľu s tými krajinami, s panslavizmom, s ktorým do styku sa dostať nepokladala za slušné doteraz žiadna strana, vtedy neráťte sa

čudovať, že si vláda drží za povinnosť, aby ráznou a silnou rukou vystupovala prípadne aj pri voľbách." /27/

Programové myšlienky nového formujúceho sa politického zoskupenia postupne nachádzali odozvu v ďalších oblastiach Slovenska v prvých mesiacoch roku 1895, najmä na Kysuciach, Hornom Považí a Šariši. Najväčšiu aktivitu vidieť u katolíckych kňazov, majúcich silný vplyv v ľudových vrstvách. Často krát boli hlavnými organizátormi rôznych stretnutí, na ktorých sa hovorilo a prejednávalo o otázkach programu budúceho katolíckeho politického subjektu. Takéto zhromaždenie zvolali i duchovní opatského kláštora v Šariši za účasti hlavného aktéra pre založenie Ľudovej strany v danom regióne E. Pletenyiho, kde sa vyjadrili za jej vytvorenie. Toto podporil i prítomný Kalman Pider, veľkostatkár, jeden z členov maďarskej Némzetpárt. Katolícki duchovní svojimi činmi často vyvolávali pozornosť vládnych predstaviteľov, vrátane samotného predsedu vlády. Z toho dôvodu ich nadriadení cirkevní hodnostári museli k tomu zaujať postoj. Nitriansky biskup Imrich Bende sa snažil takýchto kňazov vo svojej diecéze brániť, a latentne podporoval ich činnosť, pretože zaujímal rovnako pozitívne stanovisko k ideovým hodnotám katolíckeho politického hnutia. V liste premiérovi Bánfyemu odmieta panslavské obvinenia na adresu čadčianskeho kaplána Štefana Benču, ktorý čínorodo pracoval vo svojom pôsobisku v katolíckom kruhu. V prípade inkriminovaného Jozefa Opatovského, kaplána v Černovej zaujal zdržanlivé stanovisko s tým, že ak sa potvrdia námietky voči nemu, tak ho odvolá.(28)

Vzniknutá ĽS získavala podporu v mesiacoch apríl, máj, jún 1895 v ďalších regiónoch Slovenska, najmä v Turci a na Honte. Fakt, že vzniká tento nový subjekt za výraznej podpory kňazov, vyvolával v turčianskom regióne v politickospoločenských silách, stojacich na platforme Slovenskej národnej strany, určité obavy. Jednak tým strácali sympatizantov a potenciálnych voličov. Pritom Ľudovú stranu nepovažovali za zoskupenie s proslovenskou orientáciou a prekážal im jej dôrazný katolicizmus. Mali obavu z oslabovania slovenského politickospoločenského prúdu, ktorého cieľom bolo vydobyť čo najširšie národné požiadavky a z toho dôvodu vyzývali, aby sa Slováci zoskúpili pod jednu zástavu, teda pod SNS. (29). Určitú úlohu tu zohrával i faktor religiózny. Kým na pozíciách SNS stali predovšetkým väčšinou evanjelici tak na pozíciách ĽS katolíci. Navyše tento subjekt na rozdiel od Slovenskej národnej strany mal v programe široký diapazon riešenia sociálnych otázok, čo oslovilo široké katolícke vrstvy i niektorých evanjelikov. Prejavilo sa to čiastočne v Turci, tradičnom regióne národníarov, ale najmä v hontianskej oblasti. Zásľuhu na tom mala vplyvná rodina Ivankovcov, ktorá namiesto SNS začala inklinovať k Ľudovej strane. Napriek tomuto trendu nebola ešte na Honte v tomto období utvorená Ľudová strana, keďže tunajší katolícki kňazi zostávali za aktivitou svojich kolegov v iných častiach Slovenska. Sústreďili sa len na zbieranie podpisov, ktorými sa voliči zaviazali voľiť v budúcich parlamentných voľbách tento subjekt.(30)

V letných mesiacoch sa katolícke hnutie dostalo do vyššieho štádia, keď sa začína už uvažovať o konkrétnych osobách, ktoré by mali byť menované na kandidátov za poslancov. Ich súpermi by mali byť väčšinou príslušníci vládnych strán, najmä liberálnej, ktorých vyhliadky boli väčšie. Mnohí z nich už boli na poslaneckých postoch

z predchádzajúcich volieb. Navyše vo viacerých volebných obvodoch mali vybudované organizácie svojej strany so všetkými orgánmi a štruktúrami. Mali tu už svojich prívržencov, sympatizantov a vytvorený priestor na ovplyvňovanie vedomia ľudí. Najväčšie predpoklady na víťazstvo mali kandidáti za Ľudovú stranu v niektorých katolíckych volebných obvodoch na Orave, Spiši a Nitrianskej župe (31). V iných obvodoch, kde by takáto situácia tiež mohla nastať záviselo, od aktívneho postoja katolíckeho duchovenstva ako napr. v obvode Levoča. Podobne to mohlo byť i v Spiško-Novoveskom, kde súčasný poslanec za liberálnu stranu Múnnich potreboval väčšiu volebnú propagáciu, aby zvíťazil /32/. V obvodoch, kde žili evanjelici a početnejšia vrstva inteligencie, Ľudová strana nemala šance na víťazstvo. Títo buď boli pod vplyvom SNS, alebo Slobodomyselnej strany ako napr. v obvode Dolný Kubín. Podobná situácia sa javila v regióne Liptov v jeho obidvoch volebných regiónoch sv. mikulášskom a ružomerskom. Odvíjalo sa to od zloženia spoločnosti, ktoré bolo rôznorodejšie a viacvrstevnejšie než v ostatných častiach Slovenska. Existovala tu početnejšia vrstva slovenskej inteligencie ako evanjelického, tak katolíckeho vierovyznania, slovenských statkárov a nadenných robotníkov, ktorí sa väčšinou, hlásili k programu Slovenskej národnej strany, pre vládne kruhy nebezpečným panslavským politickým zoskupením. Tí evanjelickí občania, ktorí boli mimo vplyvu SNS a svojich kňazov, vyznávali liberálne hodnoty, zosobňujúce Slobodomyselná strana /33/. Naopak tento subjekt nemal dobré vyhliadky v Nitrianskej župe, lebo obyvatelia župy boli väčšinou rím.-katolíckeho vyznania, a títo boli v službe Ľudovej strany a využívali „všetky prostriedky proti Slobodomyselnej strane“. Pre silné zázemie ĽS tu veľa vykonal kňazi, ktorí, „vyznanie miešali do politiky“./34/ V ostatných regiónoch Slovenska politické katolícke hnutie nezaznamenalo žiaden výraznejší pohyb, alebo len minimálny. Pričinením katolíckych kňazov sa mohlo 22. septembra 1895 v Ružomberku uskutočniť pomerne veľké zhromaždenie Ľudovej strany piatich žúp Oravskej, Trenčianskej, Turčianskej, Zvolenskej a Spišskej s účasťou asi 2500 ľudí. Zhromaždení sa oboznámili s volebným programom ĽS a svoj súhlas prejavili odhlasovaním záverečnej rezolúcie, v ktorej sa požadovala „katolícka autonómia, revízia cirkevných politických zákonov, zlepšenie postavenia roľníkov a zabezpečenie slobodných voličských práv“. (35). Stretnutie sa stalo významným impulzom pre zvýšenie aktivizácie ľudových vrstiev pred blížiacimi sa voľbami.

Program ĽS okrem slovenských katolíkov oslovoval postupne ďalších evanjelikov, ktorí mali voči nemu spočiatku rezervovaný postoj. V období pred voľbami roku 1896 sa politickí predstavitelia oboch vierovyznaní na jeho platforme do určitej miery zblížili. Prispeli k tomu aj Národné noviny. Po článkoch, v ktorých sa kritizovali cirkevnopolitické zákony uverejnili i názory a program Ľudovej strany. „Ani jeden z tzv. katolíckych bodov programu nemôže vadiť evanjelikom“ - zdôraznil autor v jednom článku a pokračoval: „a nielenže sa môže pripojiť každý poriadny a verný evanjelik k Ľudovej strane a to s dobrým svedomím, ale sa aj má, musí pripojiť v záujme obhájenia cirkevného stanoviska voči nápadom liberalizmu a slobodomurárstva.“/36/

Slovenská národná strana ako jej väčšinová evanjelická tak katolícka menšinová časť svoj zdržanlivý postoj k Ľudovej strane postupne menila. Činorodou prácou katolíckych kňazov medzi ľudovými vrstvami ich aktivitou si ĽS získala aj niektorých

vplyvných členov SNS. Z evanjelických najviac podporovali Ľudovú stranu bratia Július a Rudolf Markovičovi. /37/ Pred parlamentnými voľbami SNS privítala novú stranu a ocenila, že sa našli okrem v národnostiach aj v maďarskom národe „samostatní“ muži, ktorí „zhromaždili podplácaním nedotknuté elementy, ľud nábožensky citiaci...a utvorili novú ľudovú stranu.“ /38/ SNS ako celok sa do volieb nezapojila, volila postup nepriamej účasti. Rátala s navrhovaním spoločných kandidátov na regionálnej úrovni v koordinácii s Ľudovou stranou. /39/ V osvedčení, ktoré vydala pred voľbami odporúčala svojím členom a každému Slovákov, aby vo volebnom boji podporili jej ideovo najbližšiu stranu, a kandidátom, vystupujúcim s programom ĽS odovzdali svoje hlasy. /40/

Výzva nenašla u všetkých sympatizantov SNS pochopenie. Nemohla prekonať existujúce určité napätie medzi príslušníkmi oboch vierovyznaní. Väčšia časť evanjelikov považovala Ľudovú stranu za katolícku. Nevolili v zmysle odporúčania ústredného volebného výboru SNS, hoci na kandidátke boli všetci traja navrhovaní poslanci evanjelického vierovyznania, Burian, Krupec, Štefanovič. Posledný kandidoval za kulpinský okres na Rodnej zemi, kde liberáli vo volebnej kampani pracovali s heslami „že Ľudová strana ide pokatolíčiť evanjelikov.“ Podobne to bolo i v iných okresoch. /41/ Väčšina radšej volila kandidátov za liberálnu stranu.

V okrese Nové Mesto nad Váhom už pri navrhovaní za kandidáta nesúhlasili viacerí evanjelickí kňazi so staro-turianskym kňazom rovnakého vyznania, Čulíkom a to aj po všeobecnom súhlase katolíckych kňazov. Nedohodli sa tu na žiadnom slovenskom kandidátovi, ale Maďarovi grófovi Pongráczovi. Bol považovaný za čestného a obhajujúceho záujmy kresťanov a Slovákov. Väčšina evanjelických voličov mu neodovzdala hlasy, ale liberálnemu kandidátovi. /42/ J. Markovič o výsledkoch volieb povedal: „Zbili nás naši evanjelici. Zbila nás za našu považovaná Stará Tura, dorazili Bzince, Lubina držala sa ešte dosť dobre.“ /43/ Chýbal dostatok zanietených organizátorov, ktorí by vedeli voličov usmerniť. Ich úlohu mohli plniť kňazi, mali prirodzenú autoritu u ľudí. Mnohí evanjelickí kňazi na nich nedostatočne vplývali. /44/

Katolícki kňazi prejavovali pred voľbami zvýšený záujem o prácu s ľudom. Program Ľudovej strany im bol bližší ako evanjelickým. Na to, aby s ním oboznámili širokú pospolitosť využívali aj kazateľnice. /45/ Podarilo sa im zaktivizovať katolícky ľud, „ktorý doteraz nejestvoval“, čím vyvolali rešpekt aj u svojich protivníkov. /46/ Voľby splnili tým svoju úlohu i keď nebol za Ľudovú stranu za poslanca zvolený ani jeden Slováč.

Aktívne sa v týchto voľbách i ďalších v prospech liberálnych kandidátov zapájali Židia, ktorí boli prevažne vlastníckmi krčmových licencií. Pôsobili najmä „pri zbieraní hlasov ako korteši. Kortešovanie znamenalo predovšetkým príjem.“ /47/ Ich podpora vládnych kandidátov vychádzala z pragmatických príčin. Ako etnická menšina „s trpkými skúsenosťami v minulosti“ snažila sa prežiť a zároveň nestratiť pomerne dobre hospodárske zabezpečenie. Z toho dôvodu väčšina z nich hovorila maďarsky, nemecky alebo jidiš. Svojimi promaďarskými provládnyimi postojmi vyvolávali u slovenskej verejnosti, jej predstaviteľov a tlače negatívne odozvy. /48/ Existovala však i menšina Židov, ktorá hovorila slovensky, bola proti civilným sobášom a volila Ľudovú stranu. Žili väčšinou v malých obciach niekoľko desaťročí, kde v pokoji nažívali s jej obyvateľmi. /49/

Bánfy svojou rozhodnou a sebavedomou politikou sledoval dobudovanie jednotného uhorského štátu na maďarskom princípe. Volil k tomu aj neštandardné prostriedky, ktoré použil i v parlamentných voľbách 1896. Dal pokyny k tvrdému a surovému volebnému násiliu, ktoré sprevádzala strelba, fyzické útoky a podplácanie. Nakoniec sa to prejavilo i vo volebných výsledkoch, v ktorých jeho strana získala najviac mandátov, v počte 287. /50/

Určitým medzníkom vo vývoji Ľudovej strany sa stali doplnňovacie voľby do parlamentu v roku 1898 v okrese Ružomberok. Po zomrelom poslancovi Júliusovi Mattyasovskom ponúkli kandidatúru A.Hlinkovi. Jeho konkurentom bol maďarón Jozef Angyal za liberálnu stranu. Liberáli chceli čo najviac utlmiť činnosť nového kresťanského politického subjektu v Liptove a jej veľmi agilného Hlinku. Preto zvýšili úsilie v predvolebnom boji. Voľby sa im podarilo zmanipulovať korupčnými prostriedkami. Demagogické metódy využili na vyprovokovanie náboženskej nenávisti a tak dvesto občanov z Nemeckej Lupče nedodržalo predvolebné sľuby a volili Angyala./51/ Niektorí katolícki kňazi v domnienke, že Hlinka vo voľbách naisto zvíťazí, nedostavili sa k volebným urnám a spolu s nimi asi štyristo voličov. Väčšina obcí hlasovala podľa očakávania za Hlinku, vrátane jeho pôsobiska Tri Sliache. Rovnako tak urobila prevažná časť občanov Ružomberka a všetci tunajší slovenskí evanjelici na čele s Petrom Makovickým. Voľby sprevádzali udalosti v Lieskovej pri Ružomberku, kde došlo k vzájomnej fyzickej potyčke voličov liberálnej a ľudovej strany, ktorí ju začali. Ukončil sa mocenským zásahom maďarských žandárov, pri ktorom postrelili sedem ľudí, z nich piati zahynuli. Voľby vyhral Angyal s rozdielom 150-tich hlasov. /52/

Nepriaznivé výsledky volieb neovplyvnili Hlinkove postoje v politike. Vo voľbách získal prvé skúsenosti z tvrdého politického zápasu. Upevnili v ňom rozhodnutie pracovať „na telesnom a duševnom povznesení ľudu“, ktoré chcel dosiahnuť šírením kresťanskej osvety a zápasom o materinskú reč. Pribeh volieb predpokladal a vedel, že liberáli „budú obchádzať, sľubovať... úrady a všetko...“, čo budú chcieť voliči. Ich náboženské rozdiely zneužitím liberálov odsúdil. Vyzval ich do budúcnosti k svornosti, dôvere a láske. Verejne poďakoval katolíckym kňazom, ktorí mu so svojimi veriacimi odovzdali hlasy ako i zaňho hlasujúcim evanjelickým rodinám./53/

Po voľbách pokračoval Hlinka v spoločenskej angažovanosti. Aktívne pracoval medzi drobným ľudom a obraňoval jeho záujmy na župných zhromaždeniach Liptova, ako zástupca sliackého okresu. Skupine príslušníkov Ľudovej strany s počtom tridsaťdva, ktorá spolupracovala so šesťdesiat členným municipiálnym výborom mal Hlinka postavenie váženého činiteľa./54/ Túto pozíciu dosiahol svojím nebojácnym prístupom na spomínaných zhromaždeniach, kde kriticky posudzoval nielen jednotlivé spoločenské problémy v liptovskej župe, ale i celoštátneho charakteru a s tým súvisiace parlamentné a vládne nariadenia. Tieto potom pre informovanosť širokej verejnosti uverejňoval v Ľudových novinách, kde navyše prispieval ďalšími článkami. Rozoberal v nich nezdravé javy spoločnosti a existenčné ťažkosti drobných ľudí./55/

Hlinka vo svojej politickej činnosti naďalej považoval za dôležitú účasť na ľudových zhromaždeniach. Na jednom, ktoré sa konalo v septembri v Ružomberku za účasti asi 4000 ľudí ostro sa vyjadril proti liberalizmu a jeho negatívnych dôsledkoch. Obdobie od

roku 1894, keď sa tu prvýkrát konalo ľudové zhromaždenie formujúcej sa Ľudovej strany označil za „ťažké roky krvou a ohňom zaznačené v politike Uhorska." Prejavovalo sa to najmä pri voľbách, kde zasahovali žandári a vojsko. Znemožňovalo sa uplatniť ústavné právo najmä jednoduchým ľuďom. Za spomínané obdobie Ľudová strana vykonala mnoho pre ďalšie rozširovanie práv širokých vrstiev./56/ K hodnoteniu Ľudovej strany pristupoval Hlinka i negatívne. Nesúhlasil s tým, keď niektorí rečníci na zhromaždeniach strany v čisto slovenských župách ako na Orave a v Liptove hovorili maďarsky./57/ Kritiku do radov Ľudovej strany v otázkach používania maďarčiny a s tým súvisiace pomaďarčovanie adresoval i štátu a vláde. Zo škôl základného typu bola postupne vytláčaná slovenčina a redukované predmety, ktoré sa učili po slovensky. Miesto nich sa zavádzali hodiny maďarčiny, aby ju žiaci čo najlepšie zvládli. „Nemusíš sa naučiť písať, čítať, počítať, na chlieb si zarobiť, remeslu sa naučiť... modliť sa.", zdôraznil Hlinka, ale „všetko ti nahradí maďarčina." Biskupom vyčítal, že mnohí zavádzajú do slovenských kostolov maďarčinu, hoci ju ľudia dobre neovládajú./58/

So stúpajúcim trendom maďarizácie slovenskej spoločnosti uhorskou štátnou mašinériou postupne súhlasilo vedenie Ľudovej strany v Budapešti /59/ a preto v parlamentných voľbách roku 1901 upustilo od zaradenia riešenia otázky národnostných práv do svojho volebného programu (60). Tým sa katolícke politické hnutie vyvinulo do kvalitatívne novej etapy a zároveň sa skončilo jeho počiatkové obdobie.

Posudzovala

f. prof. PhDr. Ida Zubácka, CSc.

Poznámky

1. Pozri Popély, J.: Boj o liberálne cirkevno-politické reformy v Uhorsku a založenie katolíckej ľudovej strany, In: Historický časopis, 1981, č. 6, s. 857.
2. Špirko, J.: Cirkevné dejiny II., Martin 1943, s. 355.
3. Magyarország története 1870-1918, Budapest 1978, s. 74.
4. Katolícke noviny (ďalej KN), 5. 8. 1890.
5. Pozri Egyed, H.: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, Múchen 1973, s. 466, Szabó, D.: A Néppárt Megalakulása, In: Történelmi Szemle 1977/2, Budapest 1977, s. 178.
6. Watson, S.: Racial problems in Hungary, London 1908, s. 200, Slovenský obzor č. 12, Skalica 1908, s. 43 – 50.
7. Viator, S.: Národnostná otázka v Uhorsku. Bratislava 1995, s. 186.
8. Podrobnejšie Popély, J.: c. d., s. 859.
9. Tamže.
10. KN, 5. 8. 1890.
11. KN, 5. 9. 1890.
12. KN, 20. 10. 1890.
13. KN, 5. 4. 1890.

14. Národné noviny (ďalej NN) 7. 1. 1893.
15. NN, 7. 1. 1893.
16. NN, 2. 2. 1893, pozri tiež Urban, Z.: Problémy slovenského národného hnutí na konci 19. storočia, Praha 1972.
17. NN, 2. 2. 1893.
18. Viď Popély, J.: c. d., s. 861.
19. KN, 5. 6. 1894.
20. Katolícke valné zhromaždenie v Prešporku 29. 6. 1894. Prešpork 1894.
21. Pozri Popély, J.: c. d., s. 866.
22. Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), K 26 -1895 -38 – I., (Maďarský národný archív), Budapešť .
23. Magyarország története 1870-1871, Budapest 1978, s. 174-5.
24. Kresťan, 3. 2. 1895, s. 5-6. Pozri tiež Urban, Z.: Problémy slovenského národného hnutí na konci 19. storočia, Praha 1972, s. 77.
25. Bokes, F.: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1914 III. Bratislava 1972, s. 321. Pozri tiež Vošáhliková, P.: Slovenské politické smery v období prechodu k imperializmu. Praha 1979, s. 77.
26. Sidor, K.: Andrej Hlinka. Bratislava 1934, s. 32 - 33.
27. Opravdový kresťan, 10. 4. 1898.
28. MOL, K 26 -1895 – 38 – II.
29. MOL, K 26 - 1895 – 38 – II.
30. MOL, K 26 – 1895 – 38 – II.
31. MOL, K 26 - 1895 – 38 – II.
32. MOL, K 26 - 1895 – 38 – II.
33. MOL, K 26 - 1895 – 38 – II.
34. MOL, K 26 -1895 – 38 – II. V liste liptovského župana zo 16. júna 1895 sa doslovne píše: „Z väčšieho politického ohľadu nebezpečnejšia je národná panslavská strana (než ľudová strana – poznámka autora), lebo sú v nej duchovní, učitelia, právnici, lekári a robotníci, ktorí rozširujú stranícky fanatizmus a spojenie s kostolmi....“
35. MOL K 26- 1895-38-II.
36. Národné noviny, (ďalej NN) 29. 7. 1896.
37. Podrimavský, M.: Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia. Bratislava 1983, s. 145.
38. NN, 19. 10. 1896.
39. Bližšie Podrimavský, M.: c. d., s. 146 – 150.
40. NN, 19. 10. 1896.
41. Sidor, K.: c. d., s. 146 – 150.
42. NN, 5. 11. 1896.
43. NN, 5. 11. 1896. Július Markovič píše o výsledkoch volieb v jednotlivých evanjelických obciach: „Bzince 17 ľudových (rozmenej hlasov za kandidátov ĽS – poznámka autora), 10 evanjelikov, 32 liberálnych (čistí evanjelici), Lubina 23

- ľudových, 2 odhodili (čistí evanjelici), 36 liberálnych (evanjelici), St. Turá 31 ľudových (medzi nimi 8 evanjelikov), 86 liberálnych (takmer sami evanjelici).“
44. Tamže. Július Markovič (viď. starú poznámku 32)
 45. Ľudové noviny (ďalej LN), 19. 5. 1899.
 46. NN, 5. 11. 1896
 47. Jelínek, J. A.: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí I.* Judaica Slovaca Bratislava 1999, s. 27.
 48. Jelínek J. A. : c. d., s. 26.
 Autor článku „Korupcia vrcholí“ 24. októbra 1896 v Národných novinách v súvislosti s voľbami do parlamentu za vlády ministerského predsedu Bánfyho píše : „Peňazí má hrúzu; tisíce Židov sa tisne okolo zlatého ministerského predsedu a plnia mu nevyčerpatelnú kasu.“
 Národné noviny 4. novembra 1896 poznamenali: „Maďarskí šovinisti boli nulou proti hazafičeniu 50 grajciarových židovských liberálov.“
 V Slovenských ľudových novinách 3. júna 1910 na strane 2. o priebehu volieb v Stupave autor okrem iného zdôraznil: „Voľba bola celkom čvachovská, proti nám pracovalo plnou parou všetko: malacké a stupavské panstvo, úrady a Židia. My máme slovo k tým posledným ... a Židia tiež mali 2-krát rozmyslieť, prv než išli odovzdať hlasy na Ochabu. (kandidát za Néppart - poznámka autora). Sptujeme sa Vás vy Židia: „ste vy néppartisti? A keď ste nie néppartisti ako sa zrovnáva s judaizmom antisemitizmus Néppartu? Či je to politická poctivosť hlasovať za stranu Vám nepriateľskú? Či je to rozum ukazovať sa nepriateľom toho ľudu, z ktorého žijete?“
 49. Kresťan, 26. 4. 1896. Autor článku s názvom „Nepriatelia ľudovej strany“ analyzuje dôvody, prečo Židia nenávidia ľudovú stranu. Na konci článku píše: „Tak z horných strán nám píšú, že pri voľbe stoličných výborníkov jeden slúžny prišiel k jednému Židovi krčmárovi a začal mu rozkazovať, aby kortešoval za liberálnu stranu, ale Žid krčmár k tomu povedal: ‚Pane, toto odo mňa nežiadajte. Ja už 30 rokov bývam v tejto obci. Všetko, čo mám, mám z chudobného ľudu, s chudobným ľudom v pokoji a svornosti pekne nažívame, za civilný sobáš nie som a tak nežiadajte odo mňa, aby som za liberálov kortešoval, alebo za nich hlasoval, ja za ľudovú stranu budem hlasovať so svojimi spoluobčanmi.‘ Vskutku aj hlasoval. Aj to nám píšú o tom Židovi, že nie je úžerník, že s ľudom pekne nakladá a ľud, že si ho ctí a váži, takýmto Židom ani kresťanský ľud ani ľudová strana nie je nepriateľom.“
 50. Watson, S: c. d., s. 184.
 51. Sidor, K.: c. d., s. 65- 66.
 52. Tamže.
 53. LN, 5. 2. 1898.
 54. Stodola, E.: *Prelom.* Praha 1933, s. 82
 55. Pozri Ľudové noviny v rokoch 1898 – 1900, napr. 11. 3. 1898, 19. 12. 1898, 14. 12. 1898, 27. 1. 1899, 3. 2. 1899, 19. 5. 1899, 15. 2. 1900.
 56. LN, 28. 9. 1900
 57. Sidor, K.: c. d. S. 94

58. Hlinka v Ľudových novinách 12.1.1900 napísal: „Tírp, hyň, plať a uč sa maďarsky... Pred hladom zachráň sa maďarčinou, pred biedou a ošarpanosťou tiež, zavrhaj celý svoj majetok...V kostole spievaj maďarsky i modli sa maďarsky. Modli sa a spievaj, bárs tomu nebudeš rozumieť ani máčny máčik...”.
59. Bartlová, A.: Andrej Hlinka, Bratislava 1991, s. 13, Podrimavský, M.: c. d. s. 218, Watson, s.: c. d., s. 187 – 189.
60. Bližšie Daniš, V.: Niektoré otázky vzniku Slovenskej ľudovej strany In.: *Studia historica nitriensia* 11, Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra 2003. S, 123 – 147.

Vladimír DANIŠ: TO THE ACTIVITY OF CLERGY, SECULARISTIC CATHOLIC AND EVANGELICAL INTELLIGENCE DURING THE RISE OF SLOVAK CATHOLIC AND EVANGELICAL POLITICAL MOVEMENT. During the 90th decade of the 19th century, Hungarian governmental authorities centered their attention mainly on economic and emancipation reinforcement of the Hungary, intro Austro-Hungarian Empire, as a Hungarian state based on ideological values of liberalism. Therefore, the catholic political movement was activated. An immediate impulse for its formation was loading of religious political reforms which intention was to decrease the influence of Catholic Church in the state and to deepen a Magyarization. Step by step, in this Hungarian context, an independent catholic movement was established. Its basic objective was to keep Christian, catholic, and national identity of Slovak people. In this process, there were two interacting lines of Slovak catholic politics – catholic and evangelic. The main proprietor of the movement progressively became The Populist Party. In its political program, it wanted to solve the Slovak question. But in 1901 during the parliament election, the party did not present the Slovak national question in its program, and agreed on magyarization of Slovak society. This was the end of Slovak catholic movement which started to entrench as a separate subject.

ČESKOSLOVENSKO - FRANCÚZSKA ZMLUVA Z JANUÁRA 1924 A „ODHALENIE” JEJ TAJNÉHO DODATKU V NEMECKÝCH NOVINÁCH

Alena FERIANCOVÁ

Alena FERIANCOVÁ: THE CZECHOSLOVAK – FRENCH ALLIANCE DATED ON JANUARY 1924 AND „REVELATION“ OF HER SECRET AMENDMENT IN GERMAN PRESS. The following article deals with Czechoslovak - French treaty from January 1924. Six years after World War I. the French security requests were not yet satisfied. French - Belgian pressure action in the Ruhr-area wasn't successful. The influence of French political representatives was going down. During the second half of the year 1923 the French endeavours to complete the system of strategic alliances in Central Europe were dominating. The French - Polish treaty had already been signed in 1921, but Czechoslovak - French alliance was still missing. French aim was to constitute a system of states which would had treaty alliance with France and boundary with Germany. In autumn 1923 began carousel of diplomatic negotiations which ended with signing of Czechoslovak - French alliance. The alliance caused many questions, speculations and rumours. All this culminated with „revelation“ of ostensible secret amendment to the treaty in German press.

Československá zahraničná politika bola od skončenia prvej svetovej vojny výrazne orientovaná na Francúzsko. V smerniciach zahraničnej politiky¹ sa síce počítalo s úzkou politickou spoluprácou so všetkými Spojencami z čias prvej svetovej vojny, teda aj s Veľkou Britániou a USA, avšak vývoj situácie po vojne viedol k tomu, že Československo sa dostalo do francúzskej mocenskej sféry. To výrazne ovplyvnilo pozíciu ČSR v medzinárodnej politike a predovšetkým jeho vzťah s Nemeckom. Pozícia Francúzska vo svetovej politike sa od versaillskej konferencie do konca roku 1923 podstatne zmenila. Vplyv francúzskych zástupcov na medzinárodnom diplomatickom poli zoslabol. Tento trend začal byť citeľný najmä po neúspešnej francúzsko - belgickej akcii v Porúří. Od versaillskej konferencie sa zmenili aj britsko - francúzske vzťahy. Dočasné vyradenie Nemecka a ZSSR z európskej a svetovej politiky a návrat USA k politike izolacionizmu sa výrazne prejavili v európskej politike v prvej polovici dvadsiatych

¹Zahraničná politika ČSR sa v sledovanom období pridžala niekoľkokrát precizovaných smerníc, ktoré minister zahraničných vecí E. Beneš predniesol prvýkrát 30.9.1919 pred plénom Národného zhromaždenia. Prejav por. BENEŠ, E.: Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Praha 1924, s. 7-32. Úvahám o východiskách československej zahraničnej politiky sa venuje štúdia KUBŮ, E.: Zátěž dějinného dědictví, chybné kalkulace, osudová neschopnost, či neúpravná logika vývoje? In: Soudobé dějiny, 2-3, 1995, s. 254-268.

rokov. Snaha Francúzska vyplniť mocenské vákuum,² ktoré vzniklo ako dôsledok dočasného oslabenia Nemecka a zániku Rakúsko-Uhorska, sa nezhodovala s britskou predstavou usporiadania pomerov v tomto priestore.³ Veľká Británia na jednej strane odmietala akékoľvek politické aj vojenské záväzky na európskom kontinente,⁴ na druhej strane nesúhlasila s francúzskymi mocenskými aktivitami v strednej a juhovýchodnej Európe. To nepochybne predstavovalo jeden z antagonizmov vzájomných britsko - francúzskych vzťahov. Ďalšou príčinou nezhôd bola otázka Nemecka⁵ a rozdielne názory na problematiku nemeckých reparácií. Veľká Británia zostávala na pozícii zástancu rovnováhy v Európe („balance of power“), Francúzsko svoju predstavu ako si vynútiť platenie reparačných záväzkov prezentovalo akciou v Porúří. Zaujímavé bolo hodnotenie medzinárodnej situácie Francúzska na konci roku 1923 nemeckým veľvyslancom v Paríži L. von Hoeschom. Podľa neho sa Francúzsko dostalo do diplomatickej izolácie, názorové rozdielnosti s Veľkou Britániou sa prehĺbili a celkovo medzinárodnú pozíciu Francúzska hodnotil ako napätú.⁶

K stabilným črtám francúzskej politiky v prvej polovici dvadsiatych rokov bolo budovanie strategických spoľčenstiev v strednej Európe. Najvýznamnejšími spojencami

² Úzku spoluprácu Francúzska s Poľskom a ČSR možno chápať aj ako snahu o „nahradenie“ francúzskeho spojenca z čias prvej svetovej vojny – Ruska. BRÄCH, R.: Francouzský alianční systém a Československo na počátku roku 1924. *Historie a vojenství*, č. 1, 1968, s. 1-21, tu s. 2.

³ Veľká Británia naďalej uvažovala o rôznych variantoch podunajskej (kon)federácie. Táto myšlienka sa v britskej zahraničnej politike objavovala po celé medzivojnové obdobie, vždy s iným stupňom naliehavosti. Hodnotenie ČSR a československej zahraničnej politiky britskou stranou nevznikalo pre ČSR v mnohých prípadoch lichotivo. Por. FRANKE, R.: Die Tschechoslowakei in der politischen Meinung Englands 1918-1938. In: BOSL, K.: *Die demokratisch - parlamentarische Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. München – Wien 1975, s. 247-269.

⁴ Jedinú výnimku tvorila ešte počas versaillskej konferencie dohodnutá trojstranná britsko – americko - francúzska aliancia, ktorá však vo svojej pôvodne predpokladanej forme nikdy nebola podpísaná. Po stiahnutí sa USA z európskej politiky sa v priebehu nasledujúcich rokov hovorilo už len o dvojstrannej britsko - francúzskej spojeneckej zmluve. Francúzski a britskí predstavitelia však dlho nevedeli nájsť vhodnú formu tejto spolupráce a zmluva bola podpísaná až na konferencií v Locarne na jeseň 1925. Stalo sa tak za podstatne odlišných podmienok než sa pôvodne predpokladalo na versaillskej konferencií. Kým pôvodne sa vo Versailles hovorilo o zmluve, ktorá by bola zárukou francúzskej bezpečnosti a mala jasný protinemecký osten, výsledkom rokovaní v Locarne bola zmluva, v ktorej Nemecko bolo rovnoprávnym partnerom a získalo rovnaké garancie Veľkej Británie ako Francúzsko. K histórii britsko-francúzskych rokovaní por. BRÄCH, R.: Ženevský protokol o pokojnom vyřizování mezinárodních sporů z roku 1924. *Historie a vojenství*, 1992, č. 6, s. 30-47, najmä str. 30-33.

⁵ K vzájomným vzťahom Nemecka a Francúzska v tomto období napr. WURM, C.: *Deutsche Frankreichpolitik und deutsch – französische Beziehungen in der Weimarer Republik 1923/1924 – 1929: Politik, Kultur, Wirtschaft*. In: SCHWABE, K. – SCHINZINGER, F.: *Deutschland und der Westen im 19 und 20 Jahrhundert. Teil II*, Stuttgart 1994, s. 137-157.

⁶ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ďalej ADAP)*, sér. A, 1918-1925, zv. VIII, Göttingen 1990, dok. č. 229, s. 589-591.

Francúzsko v tomto priestore boli Poľsko a ČSR.⁷ Ako prvá bola podpísaná francúzsko - poľská aliančná zmluva 19.2.1921⁸ a dva dni nato oba štáty podpísali aj vojenskú konvenciu.⁹ Aj medzi ČSR a Francúzskom existovala spolupráca v politickej, aj vo vojenskej oblasti. Na rozdiel od Poľska však pomerne dlho táto spolupráca nebola vyjadrená aliančnou zmluvou napriek tomu, že takýto krok by sa javil ako logický a skôr alebo neskôr sa nepochybne očakával.¹⁰ Z vojensko-strategického hľadiska si Nemecko uvedomovalo nebezpečenstvá, ktoré by mohli preň vyplynúť z vytvorenia vzájomného vojenského spoločenstva Francúzska, Poľska a ČSR.¹¹ Zmluva s Poľskom totiž obsahovala záväzky vojenského charakteru a hovorila o spoločnom postupe v zahraničnej politike. Článok 4 zmluvy hovoril o vzájomných konzultáciách pri rozhodnutiach, ktoré by sa týkali strednej a východnej Európy.¹² Takéto znenie zmluvy teoreticky umožňovalo a predpokladalo vzájomnú koordináciu politických, a aj vojenských krokov ohľadom Nemecka. O uzatvorenie zmluvy s ČSR sa Francúzsko snažilo už počas rokov 1920-1923,¹³ avšak zreteľnejšie kontúry začala budúca spojenecká zmluva dostávať až po návšteve francúzskeho generála F. Focha v Prahe v máji 1923.¹⁴ Už samotný fakt, že prvé sondážne rokovania o prípadnej československo - francúzskej zmluve viedol generál naznačujú, že francúzska strana mala záujem o viac než len politickú zmluvu. Nepochybne od začiatku počítala aj s vojenskými záväzkami. Zvýšená aktivita zo strany Francúzska a zväčšený záujem o uzatvorenie spojeneckej zmluvy s ČSR práve v tomto čase evokuje logický záver, či nešlo o snahu o upevnenie oslabenej francúzskej mocen-

⁷ Monografické spracovanie problematiky francúzsko - poľsko - československých vzťahov por. WANDYCYZ, P. S.: France and Her Eastern Allies. Minneapolis 1962.

⁸ Text, komentár a dobové súvislosti zmluvy z pohľadu Poľska por. RUMAN, L.: Poľsko v tieni Piłsudského. Nitra 2001, s. 16-19, pozn. 12.

⁹ DOLEŽEL, S.: Die deutsch - tschechoslowakischen Beziehungen von ihren Anfang bis zum Ausgang der Ära Stresemann (1918-1929). In: BOSL, K.: Die demokratisch - parlamentarische Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik. München - Wien 1975, s. 225-246, tu s. 235.

¹⁰ K problematike československo - francúzskej spolupráce v tomto období vyšlo viacero príspevkov. Ako príklady možno uviesť napr. BŘACH, R.: Francouzský alianční ..., c. d. MARÉS, A.: Francouzsko - československé vztahy v oblasti vojenství 1918-1924 z pohľadu Paříže. ČČH, 1999, č. 1, s. 53-79. KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo I. Historie a vojenství, 2000, č. 2, s. 266-293. Publikovaná je aj zbierka dokumentov k pôsobeniu francúzskej vojenskej misie v Československu. Francouzská vojenská mise v Československu 1919-1925. Zväzok I. Zmluvy, dohody, štatúty. Praha 1999.

¹¹ Francúzske vojenské velenie vypracovalo ešte pred podpisom československo - francúzskej zmluvy niekoľko vojenských plánov pre prípad vojenského konfliktu s Nemeckom. V niektorých variantoch sa počítalo aj s aktívnou vojenskou podporou zo strany ČSR v prospech Francúzska. Bližšie por. BŘACH, R.: Úvahy představitelů francouzské vojenské mise z let 1919-1925 o úloze Československa v různých variantách konfliktu. Historie a vojenství, 2003, č. 2, s. 284 - 311.

¹² Text francúzsko - poľskej zmluvy v anglickej mutácii <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/francpol.htm>. Stav k 30.4.2005. Text zmluvy v českej mutácii *Zahraniční politika 1924*, s. 77-78.

¹³ Por. BŘACH, R.: Úvahy představitelů francouzské ..., c. d., s. 301-303.

¹⁴ BŘACH, R.: Francouzský alianční ..., c. d., s. 2.

skej pozície po neúspešnej akcii v Porúrí.¹⁵ Významným v tomto ohľade bol najmä fakt, že rokovania o zmluve iniciovalo Francúzsko. Francúzske bezpečnostné požiadavky mali byť podľa tohto plánu uspokojené aspoň čiastočne, vytvorením prstenca štátov, ktoré by obkolesovali Nemecko. Poľsko - francúzska zmluva už bola podpísaná, na dokončenie francúzskeho zámeru bolo potrebné uzatvoriť československo - francúzsku zmluvu.

Československo - francúzske rokovania pokračovali počas júla 1923, keď minister Beneš navštívil tri západoeurópske hlavné mestá - Paríž, Brusel a Londýn. Tieto návštevy mali byť predprípravou na cestu prezidenta T. G. Masaryka po západnej Európe. Počas návštevy v Paríži Beneš rokoval aj s francúzskym ministerským predsedom R. Poincarém.¹⁶ Náplňou rokovaní bola aj otázka spojeneckej zmluvy. Pracovná cesta prezidenta Masaryka, sprevádzaného ministrom zahraničných vecí, sa začala v Paríži, kam dorazil 16.10.1923.¹⁷ Prijatie Masaryka a Beneša v hlavnom meste Francúzska bolo veľmi vrúcne. V jednej zo svojich správ odoslaných do Prahy hovoril až o pompéznom prijatí v Paríži na jednej strane a na druhej strane o náročných rokovaniach o budúcej vzájomnej zmluve.¹⁸ 18.10. 1923 Beneš opäť rokoval s Poincarém. Súčasťou diskusie sa stala aj otázka vojenskej konvencie, ktorú Beneš vytrvalo odmietal, na ktorej však francúzska strana trvala. Cesta najvyšších československých predstaviteľov do Paríža otázku československo - francúzskej zmluvy nevyriešila.¹⁹ Pracovné rokovania sa však neobmedzili iba na návštevu Paríža, ale Masaryk s Benešom navštívili aj Brusel a Londýn. Aj v týchto mestách boli prijatí najvyššími predstaviteľmi, vrátane britského ministerského predsedu S. Baldwina.²⁰ Nepochybne sa chceli vyhnúť obvineniam o jednostranne orientovanej politike ČSR na Francúzsko a deklarovať spoluprácu aj s ostatnými Spojencami, zachovať rovnováhu, istý lavírovací priestor pre československú zahraničnú politiku. Beneš ani Masaryk nechceli vyberať a voliť medzi západnými Spojencami. Britská strana sa na rokovaniach nevyhla otázke pripravovanej československo - francúzskej zmluvy. Počas stretnutí bolo naznačené, že pripravovaná zmluva bola britskou stranou považovaná za snahu Francúzska o udržanie hegemoniálneho postavenia na kontinente a jej uzatvorenie by, podľa britského stanoviska, ČSR zaradilo k štátom, ktoré boli pod rozhodujúcim vplyvom Francúzska a zároveň k štátom, ktoré francúzsku hegemoniu na kontinente podporovali.²¹ O októbrovej ceste po západnej Európe Beneš hovoril aj na plenárnej

¹⁵ Akcia v Porúří sa ukázala ako neúspešná. Politicky sa Francúzsko dostalo do izolácie, prehľbili sa názorové rozdielnosti s Veľkou Britániou, a ani ekonomicky nepriniesla očakávaný efekt. Naopak, výdavky spojené s okupáciou boli vyššie, ako zisky. Por. MORAVCOVÁ, D. – BĚLINA, P.: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914-1941. Praha 1998, s. 86.

¹⁶ DEJMEK, J.: Zahraniční itinerář ministra dr. Edvarda Beneše v letech 1920-1935. Moderní dějiny, 1997, č. 5, s. 279-314. Tu s. 288.

¹⁷ Tamtéž, s. 289.

¹⁸ Por. ALEXANDER, M.: Das Scheitern von Benešs Vermittlungsdiplomatie im Frühjahr 1924. Bohemia, 1976, s. 209-239. Tu s. 217, pozn. 38.

¹⁹ MARÉS, A.: c. d., s. 69.

²⁰ DEJMEK, J.: Zahraniční itinerář ..., c. d., s. 289.

²¹ KLIMEK, A. – KUBŮ, E.: Československá zahraniční politika 1918-1938. Praha 1995, s. 47.

schôdzi poslaneckej snemovne československého parlamentu 30.10.1923.²² Jazykom diplomata naznačil, že prebiehali rokovania s Francúzskom a pripravovala sa spojenecká zmluva. Vzťah ČSR k Veľkej Británii sa, podľa tohto jeho vyjadrenia, uzavretím zmluvy s Francúzskom nemal zmeniť.²³

Ďalšie rokovania o zmluve ovplyvnila, a pravdepodobne aj urýchlila, ešte jedna udalosť. Tá sa odohrala na jeseň 1923 v Nemecku. Nemecká vláda povolila návrat nemeckého korunného princa Wilhelma Hohenzollenského z exilu do krajiny. Versaillská zmluva neobsahovala ustanovenie, ktoré by takýto postup zakazovalo.²⁴ Návrat korunného princa teda nemohol byť považovaný za porušenie versaillskej zmluvy. Tento fakt nemecká vláda využila a vyhovela žiadosti korunného princa o návrat do krajiny. Korunný princ Wilhelm sa zaviazal, že po návrate do Nemecka nebude vyvíjať politickú aktivitu. S týmto príslubom sa kancelár, G. Stresemann, uspokojil. Stresemannove sympatie pre monarchiu, rovnako ako aj jeho osobné priateľstvo s korunným princom, bolo známe.²⁵ Korunný princ sa mal podľa neho vrátiť do krajiny ako súkromná osoba. Jeho návrat preto nemal vyvolať žiadne zahranično-politické komplikácie. V tomto duchu Stresemann ubezpečoval aj nemeckých poslancov, ktorí sa mali k princovej žiadosti o návrat vyjadriť.²⁶ Rokovania o československo - francúzskej zmluve návratom korunného princa dostali nový rozmer. Československá zaangažovanosť na zmluve sa zvýšila. Dovtedy to bolo predovšetkým Francúzsko, ktoré sa cítilo ohrozené zo strany Nemecka a malo záujem na uzatvorení spojeneckej zmluvy. Československá strana doteraz priamu hrozbu z nemeckej strany nepociťovala. Návrat korunného princa do krajiny však v ČSR narazil na ostrý nesúhlas. Návratom Wilhelma Hohenzollenského sa podľa Beneša v Nemecku zvýšilo riziko znovunastolenia monarchie. Beneš považoval otázku prípadnej obnovy monarchie v Maďarsku, či v Nemecku, za porušenie statu quo daného versaillskou zmluvou, ktorej obhajoba patrila k základným líniam československej zahraničnej politiky. Nesúhlas s návratom korunného princa nesúvisel s priamo s osobou princa Wilhelma, ale tento Benešov postoj vyplýval z jeho stanoviska k možnému návratu monarchie. Na tento problém mal Beneš vyhranený postoj a akúkoľvek reštauráciu monarchie v stredoeurópskom priestore odmietal. Benešov rozhodný postoj

²² BENEŠ, E.: Problémy ..., c. d., s. 261-277.

²³ Tamtiež, s. 276.

²⁴ O cisárovi sa hovorilo v siedmej časti versaillskej zmluvy v článku 227. Spomínaný však bol len cisár Wilhelm II. Hohenzollernský, o korunnom princovi sa nehovorilo. Por. <http://www.documentArchiv.de/wr/vv07.html>. Stav k 30.4.2005.

²⁵ ALEXANDER, M.: Das Scheitern ..., c. d., s. 220. CAMPBELL, G. F.: Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia. Chicago and London 1975, s. 127. Nebezpečenstvo pre ďalší politický vývoj v Nemecku predstavoval podľa niektorých historikov aj fakt, že značná časť nemeckej spoločnosti sa neidentifikovala s republikou a pretrvávali sentimentálne spomienky na časy hohenzollernovskej monarchie, kedy bolo Nemecko veľmocou. Tento problém trval celé obdobie existencie Weimarskej republiky. NIEDHART, G.: Deutsche Geschichte 1918-1933. Stuttgart 1994, s. 15.

²⁶ *Zahraniční politika 1924*, „Nemecko po pěti letech“, s. 25-27. Podľa autora článku, postoj Stresemanna preukázal monarchizmu v Nemecku veľkú službu.

bol zrejmy pri pokuse Karola Habsburskeho o navrat na maďarsky trón počas roka 1921.²⁷ Podobne ostro by zrejme bol ochotný postupovať aj v prípade Hohenzollernovcov v Nemecku.²⁸ Odvahu k takémuto kroku vyjadril niekoľkokrát. 15.11.1923 nemecký vyslanec v Prahe Walter Koch²⁹ poslal do Berlína správu o vyjadreniach Beneša pred zahraničným výborom československého parlamentu. Podľa tohto Kochovho telegramu sa na zasadaní výboru hovorilo o prípadnej účasti ČSR na sankciách Francúzska kvôli návratu korunného princa na nemeckú pôdu. Podľa Beneša, signatári versailskej zmluvy nemohli považovať otázku Hohenzollernovcov za vnútornú záležitosť Nemecka.³⁰ Nasledujúci deň zaslal Koch do Berlína ďalšiu správu, tentoraz popisujúcu jeho osobný rozhovor s československým ministrom zahraničných vecí. Na tomto stretnutí sa pozícia Beneša potvrdila. Korunného princa považoval Beneš za exponenta systému, ktorého znovunastolenie nebolo možné podľa neho tolerovať. Kocha upozornil, že ak by princ zostal v Nemecku boli by sankcie takmer isté.³¹ Na Kochovu otázku, prečo Wilhelmovi, ktorý sa zriekol svojho práva na nemeckú korunu, pripisoval taký veľký zahranično-politický význam, Beneš odpovedal jasne. Rozhodujúce boli podľa neho zahranično-politické následky, ktoré mohol jeho návrat spôsobiť najmä v Rakúsku a Maďarsku. Nemecku pohrozil sankciami. ČSR by sa na nich tentokrát podieľalo.³² Vo Veľkej Británii a v Taliansku nebol tejto udalosti pripisovaný väčší

²⁷ KLIMEK, A. – KUBŮ, E.: c. d., s. 41. Karol Habsburský sa o návrat na maďarský trón pokúsil v priebehu roku 1921 dvakrát. Podrobne o postojoch a krokoch československej diplomacie počas prvého pokusu Karola Habsburskeho o návrat na maďarský trón na Veľkú noc 1921 por. PEROUTKA, F.: *Budování státu IV*. Praha 1991, s. 1395-1408. Druhý pokus v októbri 1921 por. Tamtiež, s. 1539-1565. Zo staršej literatúry možno uviesť štúdiu OLIVOVÁ, V.: *Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburgů v roce 1921*. ČslČH, roč. VII, 1959, č. 5, s. 675-698.

²⁸ Na výrazne vyhranení postoj Beneša, ale aj Masaryka, voči reštaurácii monarchie bolo už upozornené aj historickej spisbe. Por. napr. ALEXANDER, M.: *Das Scheitern von ...*, c. d., s. 221.

²⁹ Stručne k osobnosti a diplomatickej kariére nemeckého vyslanca v ČSR Waltera Kocha por. CAMPBELL, G. F.: c. d., s. 110-111. Koch mal predpoklady na zastávanie diplomatického úradu v ČSR. Narodil sa v Sasku, blízko budúcich hraníc Nemecka s ČSR, za ženu mal Nemku pochádzajúcu z Plzne a učil sa česky. BRÜGEL, J. W.: *Tschechen und Deutsche 1918-1938*. Zv. I, München 1967, s. 162. Autor tvrdí, že Koch mal na nemeckom ministerstve zahraničných vecí dobrý kredit a plnú dôveru (o čom nepochybne svedčí aj fakt, že zastával úrad vyslanca v Prahe 14 rokov). Nemecké ministerstvo zahraničných vecí sa často riadilo jeho odporúčaniami a stotožňovalo s jeho hodnoteniami. Tamtiež, s. 204. V českej spisbe sa osobnosti a účinkovaniu Waltera Kocha v ČSR venuje štúdiu MORAVCOVÁ, D.: *Československo - nemecké vztahy 1919-1935 očima německého vyslance v Praze Waltera Kocha*. ČČH, 1993, č. 4, s. 594-611, najmä strany 594-595.

³⁰ ADAP, sér. A, 1918-1925, Göttingen 1991, zv. IX, dok. č. 9, s. 18-19.

³¹ „...nähmlich Exponierung eines Systems, dessen Wiederherstellung man keinesfalls dulde [Beneš - A. F.]. Bleibe Kronprinz in Deutschland, seien Sanktionen, die das ganze Volk treffen, fast sicher...“. Tamtiež, s. 18, pozn. 1.

³² Tamtiež, s. 18. Takýmto konštatovaním chcel Beneš nepochybne zdôrazniť, že ak sa ČSR odmietlo podieľať na francúzske - belgickej nátlakovej akcii v Porúří, pri sankciách kvôli návratu

význam.³³ Francúzsko a Belgicko pôvodne zamýšľali žiadať vyhostenie korunného princa z Nemecka. V prípade odmietnutia tohto návrhu mali nastúpiť sankcie. Veľká Británia sa odmietla na takomto riešení podieľať. Po ďalšom rokovaní sa spojenci dohodli Nemecko iba varovať. Berlín zodpovedal za správanie Wilhelma na svojom území. Ak by prišlo k porušeniu versaillskej zmluvy, mali nastúpiť sankcie. Aj toto riešenie prijala Veľká Británia až po istom váhaní.³⁴ Československu nezostalo nič iné, ako sa s takýmto stavom uspokojiť. Udalosť však ovplyvnila československo - francúzske rokovania a zrejme aj text spojeneckej zmluvy. Československá zainteresovanosť na rokovaníach sa zvýšila, avšak napriek tomu nemal Beneš záujem podpísať s Francúzskom vojenskú konvenciu namierenú proti Nemecku, na ktorej mala francúzska vláda eminentný záujem. Problém československo - francúzskej zmluvy sa netýkal vzájomnej politickej dohody, problém spočíval vo vojenskej konvencii, ktorú Beneš odmietal a na ktorej francúzska vláda trvala. Tento Benešov postoj ukazuje na jeho snahu robiť vyváženú politiku a nespadať príliš do francúzskeho tieňa.

Záverečné rokovania o pripravovanej zmluve prebehli v decembri 1923 v Paríži. Tu sa v priebehu decembra 1923 konalo aj zasadanie Rady Spoločnosti národov, na ktorom sa zúčastňovala aj československá delegácia.³⁵ Francúzska strana túto skutočnosť využila nato, aby rokovania o zmluve boli dovedené dokonca. Beneš na rokovania priniesol svoj návrh textu zmluvy. Poincaré opäť nastolil otázku vojenskej konvencie. Z parížskych rokovaní posielal Beneš do Prahy priebežné správy, ktoré naznačovali tvrdý politický zápas o charakter zmluvy. Išlo predovšetkým o otázku zmluvného podchytenia vojenskej spolupráce. Beneš bol ochotný prijať kompromis, ohľadom spolupráce generálnych štábov navrhoval výmenu listov, ktoré by vojenskú spoluprácu potvrdzovali, ale vytrvalo odmietal akýkoľvek vojenský záväzok, ktorý by mal zmluvný charakter.³⁶ 27.12.1923 Beneš oznámil do Prahy, že jeho text zmluvy bol prijatý len s minimálnymi zmenami a bez vojenskej konvencie.³⁷ Výsledkom rokovaní teda bol kompromisný text zmluvy, ktorý nepopieral prioritnú orientáciu ČSR na Francúzsko, ale zároveň Česko-

korunného princa by neváhalo. Otázke reštaurácie monarchie bola v ČSR venovaná veľká pozornosť.

³³ ALEXANDER, M.: Das Scheitern von ..., c. d., s. 220.

³⁴ CAMPBELL, G. F.: c. d., s. 126-127.

³⁵ Zaujímavú informáciu k histórii československo - francúzskeho rokovania priniesol obežník nemeckého ministerstva zahraničných vecí zo 14.1.1924, kde sa okrem iného píše, že Francúzsko naliehalo na zvolanie zasadania Rady SN do Paríža preto, aby pritiahlo Beneša k rokovaniam o spoločnej zmluve, ktorým unikol. Beneš sa, podľa tohto obežníka, snažil vyhýbať záverečným rokovaniam o bilaterálnej zmluve a chcel počkať na francúzske voľby. Keďže sa zasadanie Rady SN konalo v Paríži, nemohol sa rokovaniam s Poincarém vyhnúť. Obsah obežníka por. BŘACH, R.: Francouzský alianční ..., c. d., s. 7.

³⁶ Por. GAJANOVÁ, A.: ČSR a středoevropská politika velmocí 1918-1938. Praha 1967, s. 152-153.

³⁷ Tamtiež, s. 153.

slovensku zostal aj dostatočný manévrovací priestor.³⁸ Príčin toho, prečo bola z česko-slovenskej strany tak vytrvalo odmietaná vojenská konvencia bolo iste niekoľko. Okrem snahy robiť vyváženú politiku so všetkými západnými Spojencami a úsilia vyhnúť sa podozreniam z „vazalstva“ k Francúzsku,³⁹ treba zobrať do úvahy ešte jeden fakt. Prípadná vojenská zmluva by bola namierená v prvom rade voči Nemecku. Československo sa však Nemeckom necítilo bezprostredne ohrozené tak ako Francúzsko.

Pripravovaná zmluva mala upravovať bilaterálne vzťahy oboch krajín, vzbudzovala však značnú medzinárodnú pozornosť. Na jednej strane to bol záujem Veľkej Británie, ktorá považovala zmluvu za upevňovanie francúzskej hegemonie na kontinente, na druhej strane to bol zvýšený záujem Nemecka o pripravovanú zmluvu. Záujem Nemecka bol pochopiteľný, veď existencia vojenských záväzkov Francúzska s Poľskom bola známa a politici v Berlíne sa obávali ďalšej zmluvy namierenej proti Nemecku. Situáciu okolo rokovaní a prípravy zmluvy sledovali nemeckí predstavitelia na rôznych úrovniach. Správu o situácii po októbrovej návšteve Masaryka a Beneša v Paríži zaslal do Berlína nemecký vyslanec Walter Koch.⁴⁰ Podľa neho nebola počas tejto cesty uzatvorená vojenská konvencia, a ani politická dohoda. Výsledkom celej návštevy bol podľa jeho informácií a analýzy len príslub užšej politickej spolupráce medzi Československom a Francúzskom.⁴¹ Obežník nemeckého ministerstva zahraničných vecí z 3.11.1923⁴² sa rovnako venoval októbrovej návšteve československej delegácie vo Francúzsku. Štátny tajomník nemeckého ministerstva zahraničných vecí A. von Maltzan písal v tomto obežníku o nádejach, ktoré podľa neho Francúzsko do tejto návštevy vkladalo pokiaľ išlo o vojenskú dohodu, ale na základe analýzy priebehu návštevy a podkladov, ktoré mal k dispozícii, dospel k záveru, že vojenská konvencia nebola podpísaná.⁴³ Pripravovanej zmluve sa venovala aj tlačová konferencia, ktorá sa uskutočnila na nemeckom ministerstve zahraničných vecí 29.12.1923. V dôvernom vyjadrení pre nemeckých novinárov bol podaný náčrt československej zahraničnej politiky z pohľadu nemeckého ministerstva zahraničných vecí. Československo si, podľa tohto vyjadrenia, zachovávalo rezervovanosť voči francúzskym návrhom. Ďalej bolo doporučené, aby bola pripravovaná zmluva v tlači prezentovaná síce ako nepriateľská voči Nemecku, ale zároveň, aby sa o nej nepísalo s nenávisťou.⁴⁴ Ani ďalšie obežníky a informácie, ktoré prichádzali na nemecké ministerstvo zahraničných vecí nenasvedčovali, že by nemeckí predstavitelia verili, že pripravovaná zmluva s Francúzskom obsahovala vojenské ustanovenia

³⁸ KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo I..., c. d., s. 278. Priebeh československo - francúzskych rokovaní najmä s. 267-278.

³⁹ Ako uvádza R. Břach, je prirodzené, že v spojení veľmoci a malého štátu stráca väčšiu časť svojej voľnosti slabší partner a nie naopak. Por. BŘACH, R.: Francouzský alianční ..., c. d., s. 5.

⁴⁰ ADAP, sér. A, 1918-1925, zv. VIII, c. d., dok. č. 227, s. 583-585. Tu s. 585, pozn. 6.

⁴¹ Vyslanec Koch však vo svojich ďalších správach vývoj celej záležitosti nesprávne odhadol. Predpokladal, že Praha splní všetky francúzske požiadavky a podpíše vojenskú konvenciu. MORAVCOVÁ, D.: c. d., s. 604.

⁴² ADAP, sér. A, 1918-1925, zv. VIII, c. d., dok. č. 227, s. 583-585. Tu s. 585.

⁴³ Tamtiež.

⁴⁴ KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo I ..., c. d., s. 287.

namierené voči Nemecku.⁴⁵

Situácia sa zmenila v polovici januára 1924. V tomto čase sa v diplomatických kruhoch začalo vážnejšie hovoriť o tom, či sa dohady o vojenskej konvencii, ktoré sa objavili počas decembra 1923 v novinách, nezakladali aspoň čiastočne na pravde. 14.1.1924 v dôvernom obežníku,⁴⁶ ktorý zostavil riaditeľ jedného z oddelení nemeckého ministerstva zahraničných vecí, Gerhard Köpke, bola zmluva označená dokonca za úspech francúzskej politiky. Podľa hodnotenia Köpkého sa Beneš veľmi zdráhal zmluvu uzatvoriť. Pokiaľ išlo o význam dohody pre Nemecko, Köpke sa vyjadril v tom zmysle, že bolo vlastne jedno, či zmluva obsahovala aj vojenské ustanovenia alebo nie. Ďalší vývoj československo - francúzskych vzťahov bolo treba, podľa neho, tak-či-tak starostlivo sledovať. Záujem Nemecka sa mal sústrediť na to, či zmluva nebola iba začiatkom série podobných zmlúv Francúzska s ostatnými štátmi Malej Dohody. Köpke v tomto obežníku minimálne pripustil možnosť existencie tajnej zmluvy. Nasledujúci deň prišla do Berlína ešte konkrétnejšia správa o existencii tajnej dohody, tentoraz z Prahy. 15.1.1924 Koch zaslal do Berlína telegram, údajne založený na informáciách pochádzajúcich z Paríža, z bližšie neurčeného zdroja. Podľa tejto správy existovali dohody medzi francúzskym a československým generálnym štábom o prípadných vojenských akciách proti Nemecku, ktoré boli aj podrobnejšie popísané. Keďže išlo z vojenského hľadiska o nereálne údaje, sám Koch ich navrhoval overiť.⁴⁷ Oficiálne miesta sa teda začali zapodievať možnosťou reálnej existencie tajnej vojenskej konvencie medzi Francúzskom a Československom. Tieto dohady sa na oficiálnych miestach objavili v čase, keď zmluva ešte nebola ani podpísaná.

Aj nemecké noviny zaznamenali zvýšenú intenzitu stretnutí francúzskych a československých predstaviteľov.⁴⁸ Informácie o prebiehajúcich rokovaníach zástupcov týchto

⁴⁵ Tamtiež, najmä s. 286-289.

⁴⁶ ADAP, sér. A, 1918-1925, zv. IX. Göttingen 1991, dok. č. 120, s. 314-315. Tu s. 315, pozn. 2.

⁴⁷ KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo I ..., c. d., s. 290-291.

⁴⁸ V ďalšej časti práce sú v značnej miere použité ako prameň novinové články. V tomto čase vychádzali noviny dvakrát denne, ráno a večer, s výnimkou nedele, keď vychádzali iba raz denne. Boli najrozšírenejším zdrojom informácií a mali tak nepochybne značný vplyv na verejnú mienku. Keďže následná aféra prepukla v novinách, ukázalo sa ako vhodné zaradiť aj takéto prameň. Sporná objektivita a polooficiálny charakter novín je zrejmy, cieľom je pokus poukázať nato, akým spôsobom bolo ČSR a československo - francúzske vzťahy prezentované v nemeckých novinách, pričom boli vybrané noviny rôzneho charakteru ako vzorka tak, aby prezentované názory zachytávali postoje ľavej aj pravej strany politického spektra. Je komplikované určiť, či išlo v týchto prípadoch o noviny provládne alebo opozičné. Od decembra 1923 bola pri moci menšinová vláda kancelára W. Marxa z politickej strany Zentrum. Od posledných volieb do Reichstagu v roku 1920 to bol už piaty kancelár, odhliadnuc od toho, že niektorí z predchádzajúcich kancelárov viedli aj dva kabinety. Nasledujúce voľby do Reichstagu sa mali konať v apríli 1924, teda vláda kabinetu bola veľmi krátka. Politická strana W. Marxa bola v strede politického spektra, jeho vláda vládla s tichou podporou sociálnych demokratov (SPD) a minister zahraničných vecí v jeho vláde, G. Stresemann, bol z nemeckej ľudovej strany (DVP), ktorá patrila k pravicovým stranám politického spektra. Por. dtv - Atlas. Weltgeschichte. Zv. II, von der Französischen Revolution bis zur Gegenwart. 35. vydanie, München 2002, s. 426-429. Pre

dvoch krajín zaplňali prvé stránky nemeckých novín už od decembra 1923. A odtiaľ bol už len krok k dohadom o obsahu pripravovanej zmluvy. Vossische Zeitung (ďalej len VZ) v rannom vydaní 28.12.1923 na prvej strane uverejnili článok o plánovanej československo-francúzskej zmluve.⁴⁹ Zmluva, podľa informácií denníka, nemala obsahovať tajné ustanovenia a podľa vyjadrení činiteľov zainteresovaných strán, v deň jej podpisu v Paríži mala byť aj zverejnená. Zverejnenie zmlúv a ich uloženie v sídle Spoločnosti národov (SN) bolo v tomto období bežnou diplomatickou praxou. Francúzska aj československá strana nepochybne čakali špekulácie okolo zmluvy, preto sa snažili hneď od začiatku vziať súperovi argumenty a špekulácie rozptýliť.⁵⁰ VZ nasledujúci deň uverejnili sériu článkov na tému plánovanej zmluvy, aj jej prípadného rozšírenia o ďalšie štáty.⁵¹ Noviny na vzniknutú situáciu reagovali rýchlo, očakávanú zmluvu zaradili do širších otázok európskej bezpečnosti. Téma zostala pre denník zaujímavá aj naďalej. Vo večernom vydaní VZ z 29.12.1923 sa písalo už otvorene o možnosti podpísania tajnej vojenskej dohody a o rozšírení vzájomnej vojenskej spolupráce. Noviny však v tejto súvislosti zaujala aj ďalšia skutočnosť – načasovanie rokovaní. V dohľadnom čase sa totiž očakávalo rokovanie Malej Dohody, ako aj rokovanie spojencov o reparáciách. Tu sa novinám priam ponúkalo vysvetlenie. Francúzsko si chcelo zaistiť podporu malodohodových štátov. Cieľom bolo zabrániť situácií, aká vznikla pred pár mesiacmi v súvislosti s okupáciou Porúria, kedy nebolo z francúzskej strany možné zaistiť spoločný postup v celej otázke.⁵² Podpisom zmluvy s Československom sa mali Francúzsku otvoriť dvere k ostatným štátom Malej Dohody. Okrem toho, krátko po plánovanom termíne podpisu zmluvy sa mali konať voľby vo Francúzsku. Podpísanie zmluvy s vedúcim štátom Malej Dohody mohlo byť v tomto kontexte prezentované ako zahranično-

potreby štúdie sa však možno uspokojiť s konštatovaním, že Vossische Zeitung boli noviny ľavicových liberálov, kým Neue preussische Zeitung konzervatívne, pravicovo orientované por. BORN, K. E.: Von der Reichsgründung bis zum Ersten Weltkrieg. Gebhardt Handbuch der deutschen Geschichte, zv. 16, München 1975, s. 25. Nepochybne by bolo možné rozšíriť sledovanie aféry aj na ďalšie noviny, avšak výber týchto dvoch novín sa javí ako pre potreby štúdie dostatočný. Nie je oprávnený predpoklad, žeby sa zaradením iných denníkov dospelo k nejakým podstatným interpretačným korektúram celej aféry.

⁴⁹ VZ, 28.12.1923, Morgenausgabe, s. 1, *Frankreichs Bündniss mit der Tschechei*. Zamieňanie pojmov Československo (Tschechoslowakei) a Česko (Tschechei) nie je v materiáloch polooficiálneho charakteru nič neobvyklé. Pokiaľ ide o autorstvo článkov v citovaných novinách, tak len minimálne množstvo článkov bolo uverejnených pod menom konkrétneho autora či redaktora, zväčša išlo o tlačové správy, alebo boli články uvedené ako článok od zahraničného korešpondenta bez udania mena. Preto je v štúdiu citovaný iba názov článku a príslušná strana. Pri prípadných citáciách z textu článku je zachovaný dobový nemecký pravopis.

⁵⁰ Beneš už počas októbrových rokovaní v Paríži poslal do Prahy správu, kde vyjadril svoje obavy. „Možná, že budou divoké kombinace a indiskrece...“ GAJANOVÁ, A.: c. d., s. 147.

⁵¹ VZ, 29.12.1923, Morgenausgabe, s. 3, *Prags neues Bündnis*.

⁵² VZ, 29.12.1923, Abendausgabe, s. 1-2, *Kampf um die Bündnisse*. Spojitosť medzi obsadením Porúria a uzatvorením československo - francúzskej dohody sa objavili aj v odbornej spisbe. CAMPBELL, G. F.: c. d., s. 118-119.

politický úspech.⁵³ Predbežný text zmluvy bol na konci roka uverejnený vo francúzskych novinách *Temps*. Uverejnený text nešiel nad rámec spojenectva, ktoré už medzi ČSR a Francúzskom existovalo predtým. S týmto konštatovaním sa VZ na konci roka 1923 uspokojili,⁵⁴ avšak už na začiatku roka 1924 sa zmluva opäť dostala na prvé stránky novín.

V prvých januárových dňoch sa VZ k téme vracali často. Československá strana bola neustále nútená vydávať upokojujúce vyjadrenia.⁵⁵ VZ priniesli aj skrátené reakcie z Prahy. Konkrétne išlo o krátke správy a články uverejnené v československej tlači. Ako hlavný zdroj bol uvádzaný denník *Prager Presse*.⁵⁶ Špekulácie v novinách okolo zmluvy sa objavili v čase, keď ešte ani nebola podpísaná. *Neue preussische Zeitung* (nazývané podľa loga aj *Kreuz Zeitung*, ďalej len KZ)⁵⁷ venovali otázke spojeneckej zmluvy ČSR a Francúzska do marca 1924, menej priestoru v porovnaní s VZ. Jeden z mála článkov, v ktorom sa KZ venovali tejto problematike, bol uverejnený 9.1.1924. KZ dokazovali namierenie pripravovanej zmluvy proti Nemecku, aj keď, podľa vlastných slov denníka, obe strany vytrvalo tvrdili opak.⁵⁸

Nebolo to však iba Nemecko, ktoré pochybovalo o obsahu a náplni pripravovanej československo - francúzskej zmluvy. Československá strana pozorne sledovala najmä reakciu Veľkej Británie. Britskí predstavitelia boli o rokovaníach podrobne informovaní priamo československými zástupcami. Napriek tomu bolo z britského postoja cítiť „nesúhlas, rozladenie a obavy“.⁵⁹ 2.1.1924 VZ vo večernom vydaní, priniesli časť znenia článku uverejneného v britských novinách *Times* z 1.1.1924.⁶⁰ Podľa britského denníka, ČSR zapredalo svoje samostatné a nezávislé postavenie voči krajinám Dohody za zmluvu s Francúzskom. Podľa hodnotenia *Times*, v spojení s Francúzskom malo

⁵³ Beneš sa snažil podpis zmluvy oddialiť, pokiaľ by to bolo možné do francúzskych volieb a pozdržať podpis zmluvy. Odmietnuť francúzsku ponuku na uzatvorenie zmluvy nebolo možné, to by mohlo výrazne narušiť československo - francúzsku spoluprácu, jeden z hlavných pilierov medzinárodného postavenia ČSR. Por. BŘACH, R.: Francouzský alianční ..., c. d., s. 7. GAJANOVÁ, A.: c. d., s. 146.

⁵⁴ VZ, 29.12.1923, Abendausgabe, s. 1-2, *Kampf um die Bündnisse*.

⁵⁵ VZ, 11.1.1924, Abendausgabe, s. 3, *Beneschs Versicherungen*.

⁵⁶ Tento denník VZ označili ako Benešov orgán („Organe Beneschs“) VZ, 4.1.1924, Morgenausgabe, s. 2, *Tschechische Allianz eine ewige Freundschaft*. Prager Presse boli noviny vydávané v nakladateľstve Orbis. Ich úlohou bolo tlmočiť názory československej zahraničnej politiky smerom do ďalších štátov. Por. KUBŮ, E.: Československo – francouzská spojenecká smlouva a Německo II. Historie a vojenství, 2000, č. 3, s. 555-580. Tu s. 556.

⁵⁷ Tieto noviny sa stali v priebehu dvadsiatych rokov súčasťou Hugenbergovho novinového impéria. A. Hugenberg bol poslancom od roku 1919 a šéf jednej z najpravicovejších strán politického spektra *Deutschnationalen Volkspartei* (DNVP). O pravicovom charaktere novín v priebehu dvadsiatych rokov nemôže byť pochyb. Významnú úlohu zohral pri prevzatí moci Hitlerom. Por. <http://www.dhm.de/lemo/html/biografien/HugenbergAlfred/> Stav k 30.4.2005.

⁵⁸ KZ, 9.1.1924, Morgenausgabe, s. 2, *Die militärische Bedeutung des französisch-tschechoslowakischen Vertrages*.

⁵⁹ KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo I ..., c. d., s. 279.

⁶⁰ VZ, 2.1.1924, Abendausgabe, s. 3, *Beneschs Gang nach London*.

byť ČSR vždy v pozícii podradeného článku.⁶¹ 14.1.1924 československý vyslanec v Nemecku Vlastimil Tusar⁶² v rozhovore s britským veľvyslancom v Nemecku Viscountom d'Abernonom hovoril „o neuveriteľnom tlaku“, ktorý Francúzsko malo na ČSR vyvinúť, aby podpísalo zmluvu.⁶³ Beneš si bol negatívnych reakcií vedomý a na január 1924, ešte pred plánovaný podpis zmluvy, zaradil pracovnú cestu do Veľkej Británie, ktorá mala celú záležitosť vysvetliť. Britský minister zahraničných vecí G. Curzon pripravovanú zmluvu kritizoval a napriek snahe sa Benešovi nepodarilo podozrenia úplne vyvrátiť.⁶⁴ Časopis *Zahraniční politika*⁶⁵ uverejnil na začiatku roka 1924 niekoľko článkov k téme pripravovanej zmluvy.⁶⁶ Argumentácia zostala rovnaká: Francúzsko bolo Československu blízke politicky aj kultúrne, zmluva nedeklarovala zmenu vo vzťahoch s Francúzskom, ale len juridicky zachytávala existujúci stav.

Československo-francúzska zmluva bola podpísaná 25.1.1924 v Paríži.⁶⁷ Zmluva neobsahovala tajný protokol. Na rozdiel od francúzske - poľskej zmluvy nebola ani doplnená tajnou vojenskou konvenciou.⁶⁸ Ministri zahraničných vecí si 26. a 31.1.1924 vymenili iba tajné nóty, ktoré hovorili o pokračujúcej spolupráci medzi generálnymi štábmi oboch krajín. Nóty predpokladali spoločné plány na obranu voči agresii zo strany spoločného nepriateľa a zaistenie vzájomnej pomoci v prípade ohrozenia spoločných záujmov. Tajné nóty nemali však záväzný charakter, skôr deklarovali obojstranný

⁶¹ „In einem Bündnis mit Frankreich werde die Tschechoslowakei immer nur die Rolle des untergeordneten Teiles spielen.“ Tamtiež.

⁶² Vlastimil Tusar bol československým vyslancom v Berlíne od roku 1921. Pri jeho menovaní do tejto funkcie zohrávalo úlohu okrem iného to, že prezidentom Nemecka bol sociálny demokrat F. Ebert. Stručný životopis V. Tusara por. NIŽŇANSKÝ, E. a kol.: Kto bol kto za I.ČSR. Bratislava 1993, s. 198-201.

⁶³ BŘACH, R.: Francouzský alianční ..., c. d., s. 7, pozn. 14. V tomto rozhovore Tusar spomínal aj ekonomický nátlak na podpis zmluvy. „Francouzi nám slíbili, že nám ve finanční tísní pomohou... Proto jsme podepsali.“ R. Břach však upozorňuje, že vyjadrenia tohto typu je potrebné brať s rezervou.

⁶⁴ Podrobnejšie informácie o priebehu rokovaní v Londýne por. KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo I ..., c. d., s. 279.

⁶⁵ Časopis *Zahraniční politika* v medzivojnovom období vydávalo československé ministerstvo zahraničných vecí dvakrát mesačne. Časopis prinášal informácie o československej zahraničnej politike, o jednotlivých krokoch E. Beneša, ale aj o dianí v zahraničí. Množstvo článkov zaujímal stanoviská k horúcim udalostiam dňa. Keďže bol časopis vydávaný ministerstvom zahraničných vecí v Prahe, nepochybne komentáre do značnej miery odrážali stanoviská československej zahraničnej politiky. Išlo o časopis, ktorý mal svoje stále rubriky a nie vždy bol autor článku uvedený. V týchto prípadoch je v práci citovaná iba príslušná strana, na ktorej sa informácia nachádzala. Pri citáciách z článkov je zachovaný dobový český pravopis.

⁶⁶ *Zahraniční politika* 1924, Vochoč, V.: Náš spolek s Francií, s. 1-6. Autor článku pripúšťa, že rokovania o uzatvorení zmluvy nabrali na rýchlosti po udalostiach v Nemecku na jeseň 1923. „Předce však poslední události politické, charakterisované výhrůžne návratem bývalého korunního prince v rozbouřené německé poměry a celou dále nebezpečně zvířenou otázkou monarchistické restaurace, patrně přispěly k formulování toho, co dávno bylo již zralé.“ Tamtiež, s. 6.

⁶⁷ Text zmluvy v češtine por. *Zahraniční politika* 1924, s. 285-286.

⁶⁸ BŘACH, R.: Francouzský alianční ..., c. d., s. 8.

záujem o spoluprácu.⁶⁹ Na rozdiel od poľsko -francúzskej zmluvy, znenie zmluvy bolo pomerne všeobecné a nekonkrétne.⁷⁰ Práve toto sa zdalo podozrivé, lebo vzhľadom na doterajší vývoj československo - francúzskych vzťahov sa čakali konkrétnejšie formulácie, viac podobné tým, ktoré boli obsiahnuté vo francúzskej aliancii s Poľskom.⁷¹ V tejto súvislosti je vhodné upozorniť na jednu skutočnosť. Politika aliancií bola po svetovej vojne značne nepopulárna. Aliancie boli považované za jednu z príčin rozpútania svetového konfliktu. Po vojne to mala byť Spoločnosť národov, ktorá mala poskytnúť dostatočné záruky mieru a bezpečnosti. Uzatváranie aliancií bolo považované za obchádzanie Spoločnosti národov. Výhrady voči nim mala najmä Veľká Británia, ktorá ich považovala za prostriedok upevňovania francúzskej hegemonie na kontinente.⁷² Toto konštatovanie možno považovať za živnú pôdu ďalších udalostí, ktoré sa rozpútali okolo československo - francúzskej zmluvy.

26.1.1924 VZ v rannom vydaní priniesli informáciu o podpísaní československo-francúzskej zmluvy. Udalosť nemala slávnostný charakter a celá vec sa udiala v tichosti, v Poincarého pracovni. Následne bolo vydané komuniké, ktoré denník uverejnil. Podľa tohto komuniké bol dokument „priateľská a spojenecká zmluva.“⁷³ Správa v KZ bola ešte stručnejšia. KZ stroho informovali o podpise zmluvy, jej plánovanom zverejnení a odovzdaní Spoločnosti národov.⁷⁴ 27.1.1924 VZ uverejnili znenie zmluvy.⁷⁵ Noviny zmluvu publikovali bez komentára. Len článok 5, dotýkajúci sa priamo Nemecka, bol v tlači zvýraznený. V tomto článku zmluvné strany potvrdili nutnosť zaujať rovnaký postoj a spoločný postup k prípadnému pokusu o reštauráciu Hohenzollernovcov v Nemecku.⁷⁶ Nepochybne na formulovanie tohto článku zmluvy mali podstatný vplyv udalosti z novembra 1923 a návrat korunného princa. Tento bod zmluvy sa ukázal ako

⁶⁹ CAMPBELL, G. F.: c. d., s. 128-129. Výhodou výmeny týchto nôt, ktoré mali formu listov, bol predovšetkým fakt, že na ich ratifikáciu nebol potrebný súhlas parlamentu. Na jednej strane bola aspoň čiastočne uspokojená francúzska požiadavka vojenskej spolupráce, na druhej strane mohol Beneš tvrdiť, že tajná vojenská dohoda nebola uzatvorená. BRÄCH, R.: Francouzský alianční ..., c. d., s. 9.

⁷⁰ WANDYCYZ, P. S.: c. d., s. 302.

⁷¹ Napriek týmto skutočnostiam mala zmluvu hodnotu aj pre Francúzsko, najmä pre predvolebnú kampaň Poincarého. ALEXANDER, M.: Das Scheitern von ..., c. d., s. 227.

⁷² BRÄCH, R.: Francouzský alianční ..., c. d., s. 5.

⁷³ VZ, 26.1.1924, Morgenausgabe, s. 1, *Der tschecho-französische Vertrag*.

⁷⁴ KZ, 26.1.1924, Morgenausgabe, s. 1, *Der französisch-tschechische Vertrag unterzeichnet*.

⁷⁵ VZ, 27.1.1924, Sonntagsausgabe, s. 1, *Der französisch-tschechische Vertrag*.

⁷⁶ „5. Die hohen vertragschließenden Parteien bestätigen, daß sie vollkommen gleicher Ansicht sind über die für die Friedensverhaltung absolute Notwendigkeit eines gemeinsamen Standpunktes zu dem eventuellen Versuch einer Einsetzung der Hohenzollern-Dynastie in Deutschland, und sie verpflichten sich, sich über die Vorkehrungen zu verstätigen, welche in diesem Falle zu treffen sein würden.“ Tamtiež. Český preklad piateho článku zmluvy por. *Zabranění politika 1924*, s. 285. „Článek 5. Vysoké smluvní strany potvrzují, že se úplně shodují o naprosté nutnosti vzhledem k udržení míru zaujmouti společné stanovisko k eventuálnímu pokusu restaurovat dynastii Hohenzollernskou v Německu a zavazují se dohodovat o opatřeních, jež bude učiniti v tomto případě.“

najspornejší. V KZ sa prvá reakcia na podpísanú zmluvu objavila 28.1.1924. Išlo o úvodník venovaný československo - francúzskemu spojenectvu.⁷⁷ Úvodník vyhodnotil zmluvu ako vyslovene protinemeckú. Pokiaľ išlo o sledované noviny, ďalšie reakcie na uzatvorenie zmluvy až do marca nenachádzame. Diskusia o tajnom dodatku sa zdala uzatvorená. 29.1.1924 na požiadanie štátneho tajomníka A. von Maltzana navštívil nemecké ministerstvo zahraničných vecí československý vyslanec V. Tusar.⁷⁸ Počas stretnutia označil Maltzan článok československo - francúzskej zmluvy, týkajúci sa riešenia otázky Hohenzollernovcov, za nepripustné miešanie sa do vnútorných záležitostí Nemecka. Okrem toho tento článok zmluvy, podľa neho, nahrával monarchistickému hnutiu v Nemecku.⁷⁹ Tusar sa snažil nájsť ospravedlnenie pre tento krok československej diplomacie. Podľa jeho vyjadrenia, ČSR mala záujem najmä na tom, aby sa pozornosť sústredila na zabránenie možnému návratu Habsburgovcov. Bolo to podľa neho Francúzsko, ktoré tlačilo na to, aby otázka Hohenzollernovcov bola zakotvená v zmluve. ČSR to najskôr odmietalo, pod francúzskym tlakom však ustúpilo.⁸⁰ Nasledujúce správy, ktoré sa dostali do Berlína týmto vyjadreniam odporovali. 15.2.1924 poslal Koch⁸¹ k tejto otázke svoje stanovisko. Koch argumentácií Tusara v otázke postoja československej diplomacie vo veci Hohenzollernovcov neveril. Beneš sa pred ním – Kochom – nikdy netajil tým, že on bol iniciátorom v tejto veci a nie Francúzi.⁸² Po podpísaní a zverejnení zmluvy špekulácie o tajnom dodatku, či tajnej vojenskej konvencii, akoby odoznali a pochybnosti boli zdanlivo rozptýlené. Beneš úvahy o tajnom dodatku niekoľkokrát poprel. Urobil tak aj v rozsiahlom expozé pred zahraničným výborom poslaneckej snemovne a zahraničným výborom senátu 6.2.1924.⁸³ O znepokojení či obavách sa po podpise zmluvy v novinách nedečítame. Ani získané archívne dokumenty diplomatického charakteru nenasvedčujú, že by sa oficiálne miesta chceli k problému ešte vrátiť. Len pár týždňov potom sa rozbehol sa kolotoč kalkulácií, analýz a špekulácií po celej Európe a kampaň proti tajnej diplomacii. Hlavným hrdinom sa stala československo - francúzska zmluva, teda vlastne jej údajný, Nemeckom „odhalený“, tajný dodatok.

Necelé dva mesiace po podpise zmluvy sa na stránkach denníka *Berliner Tageblatt* objavilo senačné „odhalenie“ tajného dodatku k československo - francúzskej zmluve.⁸⁴

⁷⁷ KZ, 28.1.1924, Abendausgabe, s. 1, *Die deutsche Republik unter Französisch-tschechischer Garantie*.

⁷⁸ ADAP, sér. A, 1918-1925, zv. IX, c. d., dok. č. 120, s. 314-315.

⁷⁹ „...den eine solche die Würde des Reichs verletzende Bestimmung würde sich zweifellos jede monarchistische Bestrebung mit Erfolg zunutze machen.“ Tamtiež, s. 314.

⁸⁰ Tamtiež, s. 315.

⁸¹ Tamtiež, s. 315, pozn. 3.

⁸² V jednom ďalších rozhovorov medzi Benešom a Kochom sa československý minister podrobnejšie vyjadril, prečo považoval otázku návratu Hohenzollernovcov za takú nebezpečnú. Podľa neho, ak by sa obnovila v Nemecku monarchia, vyvolalo by to paralelné pohyby v ZSSR, Poľsku, Rakúsku a Maďarsku, čo by znamenalo ohrozenie celého európskeho kontinentu. Tamtiež.

⁸³ *Zahraniční politika 1924*, s. 273.

⁸⁴ Denník *Berliner Tageblatt* sa nepodarilo autorke získať na preštudovanie. Ďalšie informácie sú parafrázované z denníkov VZ a KZ. Oba tieto denníky ako svoj hlavný zdroj udávali *Berliner*

Predchádzajúce špekulácie o tajnej dohode medzi ČSR a Francúzskom boli, podľa tohto denníka, pravdivé. Obvinenie by nebolo také závažné, ak by denník, ktorý publikoval toto odhalenie, nebol považovaný za mienkotvorný, seriózny, nezávislý, so štvrtí miliónovým nákladom.⁸⁵ Aféra vypukla 19.3.1924, keď noviny Berliner Tageblatt v rannom vydaní uverejnili niekoľko údajných tajných dokumentov. Tieto pochádzali, podľa slov redakcie, z dôveryhodného prameňa. Preto sa ich denník rozhodol uverejniť.⁸⁶ Ako bolo zvykom u správ takéhoto typu, vo večernom vydaní sa pretriasala otázka tajnej dohody na prvých stranách podstatnej časti novín, bez ohľadu na politické zameranie.⁸⁷ Hlavný záujem sa sústredil na tajné dokumenty, ktoré mali byť podpísané spolu s československo - francúzskou zmluvou z 25.1.1924.⁸⁸ Päť ďalej popisovaných dokumentov sa považuje za tajný dodatok k januárovej československo-francúzskej zmluve.

V prvom dokumente bola odhalená snaha oboch signatárskych krajín, zapojiť do vzájomnej spojeneckej zmluvy Rumunsko a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. Tak sa ukázalo ako „pravdivé“ tvrdenie z januárovej novinovej kampane, že Francúzsko sa prostredníctvom ČSR snažilo získať dominantný vplyv v Malej Dohode. Okrem iného dokument predpokladal zriadenie generálneho štábu spojeneckých vojsk v Prahe. Druhý dokument pripomínal akoby smernicu pre spoločný postup ČSR a Francúzska v rôznych variantoch a alternatívach vývoja medzinárodných vzťahov. Pre prípad francúzsko - nemeckej alebo československo - nemeckej vojny hovoril o automatickom vypovedaní vojny Nemecku zo strany druhého spojenca. Klauzula o automatickej pomoci, o ktorej sa písalo a špekulovalo aj na prelome rokov 1923/1924, sa 19.3.1924 stala „skutočnosťou“. Pre prípad vojny medzi Poľskom a Nemeckom predpokladal dokument okamžitú pomoc oboch zmluvných strán v prospech Poľska. Ak by sa Poľsko

Tageblatt. Priebeh aféry v tomto denníku sleduje štúdia E. Kubů. Primát Berliner Tageblatt spočíval v tom, že bol prvý, ktorý túto informáciu publikoval. Znenie „odhalených“ dokumentov bolo rovnaké vo všetkých novinách, jednotlivé denníky sa odlišovali v spôsobe prezentácie a analýzy celej aféry.

⁸⁵ KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II..., c. d., s. 555.

⁸⁶ Tamtiež, s. 556.

⁸⁷ VZ, 19.3.1924, Abendausgabe, s. 1, *Geheimverträge zwischen Paris und Prag?* KZ, 19.3.1924, Abendausgabe, s. 1, *Frankreichs Hegemoniebestrebungen. Die Geheimabkommen zwischen Poincaré und Benesch.*

⁸⁸ V prvej časti článku uverejneného v Berliner Tageblatt boli však vypublikované aj staršie údajné tajné zmluvy. Tie však zohrávali skôr sekundárnu úlohu a len dokreslovali celú aféru. Tieto zmluvy staršieho dáta mali zrejme iba „dokázať“, že ČSR bolo vždy nespoľahlivý partner a od začiatku podpisovalo tajné zmluvy. Išlo o údajnú tajnú zmluvu z 28.10.1918, podľa ktorej malo Francúzsko uznať ČSR vo vopred dohodnutých hraniciach a ako protihodnota mala byť uzatvorená vojenská konvencia. Medzi iným malo ísť o misiu francúzskych dôstojníkov v československej armáde a v prípade vojny s Nemeckom aj o vojenskú pomoc. K tejto dohode mali byť 24.4.1921 pripojené ustanovenia o zákaze anšlusu a opatrenia, ktoré mali byť použité, ak by k nemu prišlo. ČSR malo údajne mať v takomto prípade za úlohu obsadiť Viedeň, Linz a Salzburg. Ďalšie dodatky z 8.11.1921 obsahovali ustanovenia o hospodárskych a vojenských krokoch proti Nemecku v prípade, ak by prišlo, z pohľadu Paríža, k ohrozeniu stredoeurópskeho mieru. Por. KUBŮ, E.: Československo-francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 556.

dostalo do vojny so ZSSR, oba štáty mali zachovať pre tento prípad neutralitu. Celú situáciu by zmenilo, ak by v sovietsko – poľskej vojne v prospech ZSSR zasiahlo Nemecko. To by malo za následok automatické vyhlásenie vojny Nemecku zo strany oboch signatárskych štátov, ČSR aj Francúzska.⁸⁹ Ak by prišlo k reštaurácii monarchie v Nemecku, malo to mať okamžitý následok vo forme sankcií, ktoré však neboli bližšie špecifikované. Na pokus o anšlus Rakúska malo byť odpovedané vojenskými prostriedkami. Tento dokument sa, spomedzi piatich uverejnených, najviac dotýkal československo - nemeckých vzťahov. ČSR tu bola vykreslená ako krajina s výrazne protinemeckou politikou, pripravená a ochotná vstúpiť do vojny so svojim západným susedom. Jednostranná orientácia na Francúzsko bola, podľa ustanovení tohto dokumentu, neodskripiteľná. Tretí dokument sa zaoberal možnosťou prístupu Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov k uzatvorenej československo – francúzskej zmluve. V spore s Maďarskom malo Francúzsko zachovať neutralitu, kým ČSR a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov si mali sľúbiť vzájomnú pomoc pre takýto prípad. Ak by jedna zo zmluvných krajín bola napadnutá Nemeckom navzájom sa mali tieto tri krajiny zaviazat prísť si na pomoc vojenskými prostriedkami.⁹⁰ Zaujímavý bol bod 10 tohto „odhaleného“ dokumentu. Tu konštrukcia zašla skutočne ďaleko. Údajne bol dohodnutý spoločný postup Francúzska a ČSR v snahe zabrániť Taliansku v dosiahnutí hegemonie v stredomorskej oblasti (!). Tento koncept zmluvy mal byť predložený juhoslovanskému ministrovi zahraničných vecí M. Ninčičovi. Štvrtým dokumentom bolo odmietavé stano-

⁸⁹ Československo sa teda podľa tohto dokumentu malo zmluvne zaviazat za určitých okolností vstúpiť zároveň do vojny s Nemeckom aj so ZSSR. Takéto tvrdenie na jednej strane preceňovalo vojenské možnosti ČSR a na druhej strane odporovalo Benešovej politike voči ZSSR. 2.2.1924 totiž labouristická vláda Ramsaya MacDonalda uznala ZSSR de iure a k podobnému kroku sa chystalo Francúzsko. Zmena politiky voči ZSSR u vedúcich štátnikov v Európe „visela vo vzduchu“ od začiatku roka 1924. Beneš sa o tomto fakte zmienil aj vo svojom novoročnom prejave. Bolo by preto nelogické, ak by niekoľko týždňov na to uzatvoril zmluvu, ktorá by ČSR zaväzovala viesť vojnu voči ZSSR. Nehovoriac o tom, že malo ísť o zásah v prospech Poľska. Poľsko - československé vzťahy boli v tomto období chladné. Konštrukcia zároveň hovorila o jednostrannej pomoci ČSR v prospech Poľska, ale nič sa nehovorilo o pomoci Poľska v prospech ČSR v prípade, že by ČSR bolo napadnuté Nemeckom. Nepochybne by sa našli aj ďalšie argumenty, ktoré by dokazovali, že táto konštrukcia bola násilne vymyslená. K Benešovej politike voči ZSSR v roku 1924 por. BŘACH, R.: „Ruský“ problém v čs. zahraniční politice na počátku roku 1924. ČslČH, roč. XVI, 1968, č.1, s. 1-28. Skrátený prepis novoročného prejavu československého ministra zahraničných vecí por. *Zahraniční politika* 1924, s. 68.

⁹⁰ Tejto konštrukcií očividne chýbala logika. Z vojenského ani strategického hľadiska nebol dôvod, aby Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov uzatvorilo zmluvu, ktorá by mu zaručovala pomoc v prípade útoku zo strany Nemecka. Tieto dve krajiny predsa nemali spoločnú hranicu, prípadný postup nemeckých vojsk by musel predsa ísť cez niekoľko ďalších štátov, vrátane Rakúska. Prekročenie rakúskych hraníc nemeckým vojskom by bolo flagrantným porušením versailskej zmluvy a to by pre Nemecko znamenalo sankcie zo strany väčšiny európskych štátov a vojnu na viacerých frontoch. Táto konštrukcia naznačuje ako násilne bol obsah zmlúv zostavený a môže poslúžiť ako argument na spochybnenie pravdivosti „odhalených“ dokumentov.

visko Ninčiča. Ten mal odmietnuť predložený návrh zmluvy.⁹¹ Posledným, piatym dokumentom, bola údajná dohoda z 11.12.1923 s názvom „Investičný program“. Tento sa zaoberal najmä pozíciou a postavením francúzskej vojenskej misie v ČSR.⁹² „Odhalené“ dokumenty obsahovali všetko, o čom sa v prechádzajúcom období špekulovalo. Existenciu záväzku automatickej pomoci medzi ČSR a Francúzskom, snahu Francúzska o prepojenie na ostatné štáty Malej Dohody, aj sankcie pre prípad anšlusu Rakúska a reštaurácie Hohenzollernovcov. Na prvý pohľad bola viditeľná snaha zatiahnuť do celej aféry ďalšie krajiny, čo podčiarkovalo medzinárodný charakter „odhalenia“. Na scénu sa tak dostala klauzula o spolupráci v oblasti Stredomoria⁹³, ale aj alternatíva poľsko - sovietskej vojny. Dokumenty uverejnené v Berliner Tageblatt vyvolali v Nemecku, Rakúsku a Taliansku značný záujem. Aféra okolo československo - francúzskych dokumentov sa stala námetom pre články významných európskych novín, dokonca sa informácie o nej sa objavili aj v USA.⁹⁴

Vo večerných vydaniach z 19.3.1924 sa noviny snažili získať aj reakciu dotknutých strán, uverejnili však len krátke reakcie z ČSR. Francúzske vyjadrenie sa novinám nepodarilo získať. VZ priniesli krátku reakciu „miestnych českých kruhov.“⁹⁵ V tomto krátkom vyjadrení boli dokumenty označené za falošné. Ďalej VZ priniesli informáciu o vystúpení Beneša pred zahraničným výborom poslaneckej snemovne, kde reagoval na

⁹¹ Oba parafrázované denníky, VZ aj KZ, uvádzajú, s odvolaním sa na Berliner Tageblatt, odmietavé stanovisko Ninčiča: KZ, 19.3.1924, Abendausgabe, s. 1, *Frankreichs Hegemoniebestrebungen. Die Geheimabkommen zwischen Poincaré und Benesch*. „...in dem die ablehnde Haltung des jugoslawischen Aussenministers ist...“ VZ, 19.3.1924, Abendausgabe, s. 1, *Geheimverträge zwischen Paris und Prag?*, „...das zweite Dokument protokolliert die ablehnde Haltung der Belgraber Staatsmänner gegenüber den Prager und Pariser Versuchen.“ Presné znenie tohto dokumentu uverejnené v Berliner Tageblatt sa nepodarilo získať. Historik E. Kubů vo svojom príspevku uvádza, že stanovisko Ninčiča k dokumentom bolo súhlasné. „...Ninčič měl potvrdit svůj souhlas se zněním připravované smlouvy československo - francouzské.“ KUBŮ, E.: Československo-francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 557. K rozdielom mohli prísť pri preberaní informácií z jedného denníka do druhého alebo môže ísť o chybu v preklade.

⁹² Podrobnosti o tomto dokumente por. KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 557-558.

⁹³ Obzvlášť očividná bola snaha zatiahnuť do celej záležitosti Taliansko, ktoré malo byť ďalšou krajinou, okrem Nemecka, proti ktorej mala byť zmluva namierená. Konštrukcia, ktorá mala zapojiť Taliansko do celej záležitosti bola už na prvý pohľad nelogická. Veď aký už len mohlo mať Francúzsko záujem na tom, spojiť sa s ČSR v snahe zabrániť talianskej hegemonii v Stredomorí? Zrejme zmienka o Taliansku mala súvis s pripravovanou taliansko - československou zmluvou a plánovanou cestou Beneša do Ríma. Bližšie k československo - talianskym rokovaniam GAJANOVÁ, A.: c. d., s. 162-167. Zámer sa zdá v tomto prípade jasný. Vykreśliť Beneša ako nereseriózneho politika a ČSR ako nereserióznu zmluvnú krajinu, ktorá na jednej strane sa usilovala o podpis zmluvy s Talianskom a na druhej strane, takmer paralelne s rokovaniami o československo - talianskej zmluve, uzatvorila dohodu s Francúzskom namierenú voči Taliansku.

⁹⁴ KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 557.

⁹⁵ VZ, 19.3.1924, Abendausgabe, s. 1, *Geheimverträge zwischen Paris und Prag?* O aké „miestne české kruhy“ malo ísť, sa nepodarilo zistiť.

vzniknutú situáciu. Bol vyzvaný, aby sa k celej záležitosti vyjadril, ale ďalšie rokovanie bolo tajné a k celej záležitosti malo byť na druhý deň vydané komuniké. Podľa stenografických záznamov bola ministrova reakcia na zasadanie zahraničného výboru poslaneckej snemovne nezvyčajne ostrá. Celú vec označil za „neserióznú a hlúpu“.⁹⁶ Ďalej uviedol: „Již několikrát jsem prohlásil, že tajných smluv nedělám a nepodepisuji. Nedělal jsem je a nebudu je také dělati ani v budoucnosti.“⁹⁷ 20.3.1924 v rannom vydaní sa VZ vrátili k vystúpeniu Beneša pred zahraničným výborom z predchádzajúceho dňa.⁹⁸ Denník uviedol niekoľko Benešových argumentov, prečo bolo treba dokumenty považovať za falzifikát.⁹⁹ Vymenovaných bolo niekoľko priestupkov voči diplomatickým pravidlám a nebola použitá ani v tomto čase zaužívaná diplomatická terminológia. Okrem tohto Benešovho vystúpenia bolo najdôležitejším oficiálnym vyjadrením československej strany k celej záležitosti dementi,¹⁰⁰ ktoré vo forme rozsiahleho článku urobil československý vyslanec v Nemecku Vlastimil Tusar. Dementi bolo uverejnené na prvej strane VZ¹⁰¹ v rannom vydaní 20.3.1924.¹⁰² V článku sa zamýšľal nad jednotlivými bodmi „odhalených“ zmlúv, ich obsahom aj formou. Tá nezodpovedala bežným diplomatickým zvyklostiam. Racionálnou argumentáciou sa pokúsil čitateľov presvedčiť, že uzatvorenie tajnej zmluvy s Francúzskom by bolo z pohľadu československej diplomacie nelogickým krokom. Tusar sa v dementi sústredil najmä na dosah „odhalených“ dokumentov na československo - nemecké vzťahy. Jasný protinemecký osten sa totiž dokumentom nedal uprieť. Tusar si ale logicky položil otázku „Prečo?“. Prečo by malo mať ČSR nejaký záujem napadnúť Nemecko? Odpoveď však nenašiel. ČSR sa podľa neho snažila udržiavať so všetkými susedmi dobré vzťahy. Na záver sa pýtal, kto vlastne mohol mať záujem na tom, aby sa vzťahy ČSR a Nemeckom zmenili. Noviny VZ neobišli ani stanovisko nemeckých politických kruhov v ČSR a v rovnakom vydaní ako bolo uverejnené Tusarovo dementi, bolo uverejnené vyjadrenie poslanca Bruna Kafku (Nemecká demokratická strana slobodomyselná). Ten odmietol pravosť dokumentov, ktoré podľa jeho názoru, z logického hľadiska odporovali záujmom Československa. Francúzska strana vydala prekvapivo stručné dementi, uverejnené 21.3.1924 v rannom

⁹⁶ KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 558-559.

⁹⁷ Tamtiež, s. 559.

⁹⁸ VZ, 20.3.1924, s. 1, Morgenausgabe, *Benesch bestreitet die Echtheit*.

⁹⁹ Beneš uviedol príklad udeľovania plných mocí, s ktorým falzifikátori neboli dostatočne oboznámení. Podľa textu zmluvy totiž predseda vlády (nie prezident!) poveril ministra zahraničných vecí k podpisu medzinárodnej zmluvy. Tamtiež.

¹⁰⁰ Dementi k „odhaleniu“ vydali československé zastupiteľstvá po celom svete, napriek tomu, že Beneš nemal dost času na zaslanie inštrukcií. Československá diplomacia v tomto prípade postupovala síce nekoordinovane, ale pomerne pružne. Por. KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 559.

¹⁰¹ VZ bol denník vo vzťahu k Berliner Tageblatt konkurenčný. Tamtiež.

¹⁰² VZ, 20.3.1924, Morgenausgabe, s. 1-2, *Vlastimil Tusar: Deutschland und die Tschechoslowakei*. Kópia dementi bola rozposlaná aj na príslušné ministerstvá jednotlivých spolkových krajín. Generallandesarchiv Karlsruhe (GLA), fond Badische Staatsministerium 233/26752.

vydaní VZ. Publikované dohody boli označené za „úplne vymyslené“.¹⁰³ Oficiálne nemecké miesta sa k celej afére nevyjadrili. Minister G. Stresemann spolu s kancelárom W. Marxom boli čase vypuknutia aféry na oficiálnej návšteve vo Viedni. Aféra sa odohrávala predovšetkým na stránkach novín. Hlavný súboj zohrávali z nemeckej strany noviny Berliner Tageblatt a z československej strany denník Prager Presse. Posledným dňom, kedy sa noviny podrobnejšie venovali celej afére bol 22. marec 1924. V tento deň sa v nemeckej tlači objavila aj zaujímavá informácia prevzatá z Prager Presse.¹⁰⁴ Išlo o porovnanie dvoch dokumentov, ktoré si boli podozrivo podobné. Na jednej strane išlo o zmluvu Andrassy-Bismarck z 24.9.1879¹⁰⁵ a na druhej strane o „odhalený“ dokument z 19.3.1924. Keď sa tieto dva dokumenty porovnali ukázalo sa, že znenie zmlúv bolo takmer identické. Pozmenené boli len najnevyhnutnejšie formulácie. Prager Presse to označil za jasný dôkaz sfalšovania zmlúv. Tieto argumenty prináša aj KZ, avšak ich pravdivosť tento denník spochybnil. Podľa KZ v oboch prípadoch mohla byť použitá rovnaká argumentácia a slovné spojenia. Podobné znenie zmlúv KZ nepovažovali za dostatočný dôkaz nepravosti dokumentov z 19.3.1924.¹⁰⁶ Vo všeobecnosti však porovnanie dokumentov dokazuje slabú kvalitu falzifikátov, pretože zmluvu z roku 1879 možno oprávnene považovať za predlohu pre „odhalené“ dokumenty.¹⁰⁷ Informácie venujúce sa kauze ustúpili z titulných strán. Celá vec už zďaleka nebola taká „horúca“ ako pred pár dňami.

Na pôvod a rozšírenie dokumentov existuje viacero teórií.¹⁰⁸ V československej tlači prevládala názor, že išlo o intrigu nemeckého ministerstva zahraničných vecí.¹⁰⁹ 13.3.1924 rozoslal Stresemann nemeckým zastupiteľským úradom šifrovanú depešu

¹⁰³ VZ, 21.3. 1924, Morgenausgabe, s. 2, *Das Dementi Quai d'Orsay*.

¹⁰⁴ VZ, 22.3.1924, Morgenausgabe, s. 2, *Auch Prag „enthüllt“*.

¹⁰⁵ Zmluva bola publikovaná v knihe PRZIBRAM, A.: Die politische Geheimverträge Österreichs - Ungarn 1874-1914 a teda aj verejne prístupná už niekoľko rokov pred odhalením. Por. KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 561.

¹⁰⁶ KZ, 21.3.1924, Abendausgabe, s. 2, *Die französisch-tschechischen Geheimabmachungen*.

¹⁰⁷ KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 567.

¹⁰⁸ Rôzne teórie o tom, kto falošné dokumenty kúpil a dal do obehu, ako aj dôvod, prečo to urobil por. KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II..., c. d., s. 568-569. Niektoré sa dokonca spájajú so záujmom o oslabenie francúzskeho franku a špekuláciami na burze. K tomuto vysvetleniu sa prikláňala predovšetkým francúzska tlač.

¹⁰⁹ O tejto teórii historik E. Kubů hovorí: „Správnosť úsudku Benešova ministerstva a pražských žurnalistických kruhů o tom, že hlavní odpovědnost za celou aféru nesou především říšská úřední místa, dokumenty Auswärtiges Amtu a Foreign Office plně potvrzují. Nejenže se nepokusila publikování evidentně falešných dokumentů zabránit, ale aktivně se zasloužila o jejich cirkulaci, když jí propůjčila své komunikační kanály, čímž jí dala široký mezinárodní rozměr.“ Tamtiež, s. 571. Por. aj MORAVCOVÁ, D.: c. d., s. 604. „Zahraniční úřad tak přenechal volnost berlínským novinám Berliner Tageblatt.“ Z dobovej tlače možno spomenúť časopis Zahraniční politika. Ten v rámci publikovania Tusarovho nekrológu uvádza: „Ještě v posledních dnech svého života zasáhl se vši energií proti pokusům s některých říšsko-německých stran o skalení dosavadního československo-německého poměru kampaní s falešnými dokumenty.“ *Zahraniční politika* 1924, s. 370.

s tajnou informáciou o plánovanom zverejnení dokumentov. Táto depeša mala poslúžiť nemeckým zástupcom ako podklad pre ich oficiálne stanoviská až aféra prepukne. Falzifikáty teda boli nemeckému ministerstvu zahraničných vecí známe ešte pred ich zverejnením.¹¹⁰ Dokumenty, ktoré mali byť zverejnené, označil Stresemann za „evidentne autentický materiál“¹¹¹. Dôvody, prečo nemecká diplomacia, neoficiálne, podporovala rozšírenie dokumentov, boli načrtnuté v osobnom liste jedného z pracovníkov politickej sekcie nemeckého ministerstva zahraničných vecí Kochovmu zástupcovi na pražskom vyslanectve „Dementi samozrejme nebudú chýbať, ale keď už sa materiál bude toľko pretriasť, tak verím, že predsa len bude mať úspech a znovu prebudí nedôveru voči politike, údajne, len na svoju bezpečnosť mysliaceho Francúzska a jeho priateľov“.¹¹² Napriek úsilíu dokumenty na britskej strane nevzbudili veľký záujem.¹¹³ Vyjadrenie zo strany Stresemanna prišlo až 28.4.1924, kedy aféra už prehrmela a zapadla. Novinám *Welt* zaslal písomné stanovisko: „Zahraničný úrad sa nepodieľal na uverejneniach Berliner Tageblatt z 19. a 21. marca. Ani nedal podnet k rozširovaniu týchto správ...“.¹¹⁴

S aférou sa spájala ešte jedna udalosť. 23.3.1924 zomrel Vlastimil Tusar, len pár hodín pre plánovanou tlačovou konferenciou na tému tajných zmlúv.¹¹⁵ VZ uverejnili jeho krátky kariérny životopis a prejavy sústrasti rôznych predstaviteľov a inštitúcií¹¹⁶. Oficiálnu dohru mala aféra 24.3.1924, keď sa počas kondolenčnej návštevy, pri príležitosti úmrtia vyslanca Tusara, na Pražskom hrade stretol vyslanec Koch s prezidentom Masarykom aj ministrom Benešom. Kochovo hodnotenie situácie nebolo práve optimistické: „Přijetí, které jsem shledával přátelským, nemohlo zakrýt hlubokou trhlinu ve

¹¹⁰ Veľmi zaujímavé informácie prináša historik E. Kubů. Hovorí, že zmluvy veľmi podobného znenia ako mal dodatok odhalený 19.3.1924, boli známe nemeckému ministerstvu zahraničných vecí už niekoľko rokov, dokonca boli už raz aj publikované (rovnako v Berliner Tageblatt), nevyvolali však žiadnu významnejšiu reakciu. KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 567-568.

¹¹¹ Tamtiež, s. 572. To, že Stresemann veril v autenticitu dokumentov, netreba podľa autora brať vážne. Citovaný telegram podľa neho obsahuje účelové tvrdenia. Iný názor zastáva P. S. Wandycz, ktorý tvrdí, že Stresemann skutočne veril v existenciu tajnej vojenskej konvencie. „Stresemann seriously believed that a secret military convention had been signed.“ Por. WANDYCZ, P. S.: c. d., s. 303. Rovnako G. F. Campbell sa domnieva, že predstavitelia nemeckého ministerstva zahraničných vecí verili, že „odhalené“ zmluvy boli pravé. „Believing the documents to be genuine, officials in the German Foreign Office permitted Wolff to publish them on March 19.“ CAMPBELL, G. F.: c. d., s. 133.

¹¹² Por. KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 573.

¹¹³ Tamtiež, s. 574.

¹¹⁴ Tamtiež, s. 563.

¹¹⁵ VZ, 23.3.1924, Sonntagsausgabe, s. 4, *Gesandter Tusar †*.

¹¹⁶ VZ, 24.3.1924, Abendausgabe, s. 2, *Prager Nachruf für Tusar*. Britský veľvyslanec v Berlíne Viscount d'Abernon vo svojich pamätiach napísal: „Tusarova smrť bola pre mňa ťažkou stratou, pretože spomedzi všetkých stredoeurópskych kolegov som sa mohol s Tusarom najotvorenejšie zhovárať o všetkých otázkach. Jeho smrť znamená aj veľkú stratu pre Európu, lebo bol nesporne jedným z najschopnejších európskych štátnikov.“ Por. NIŽŇANSKÝ, E. a kol.: c. d., s. 201.

vztazích mezi říší a Československem.¹¹⁷ Kým vyjadrenia Masaryka boli, podľa Kochovej správy, zmierlivé, Beneš reagoval podstatne prudkejšie: „Pro mě byl, stejně jako pro vyslance Tusara, postup Německa ve věci dokumentů trpkým sklamaním a urážkou.“¹¹⁸ V krátkom článku z 31.3.1924 VZ ešte načrtli vplyv aféry okolo „odhalenia“ dokumentov na Tusarovu smrť.¹¹⁹ Bol to posledný článok, ktorý nejakým spôsobom s aférou súvisel. Informácie o celej kauze sa z novín vytratili.

Aféra vykresľovala ČSR ako nespoľahlivého partnera, veď podľa kampane československý minister zahraničných vecí otvorene a úmyselne klamal, keď počas januára 1924 tvrdil, že vojenskú dohodu s Francúzskom 25.1.1924 nepodpísal.¹²⁰ Československo a Francúzsko boli vykreslené ako krajiny obchádzajúce Spoločnosť národov. Aféra ukázala, aká veľká nedôvera existovala medzi vedúcimi predstaviteľmi Nemecka a Československa. Nedôvera, ktorá nepochybne výrazne ovplyvňovala vzájomné vzťahy. Nemecko považovalo Francúzsko za svojho najväčšieho nepriateľa a Československo bolo zase francúzskym spojencom. Už v tomto konštatovaní vidíme jeden z dôvodov, prečo muselo byť Československo „podozrivé“ a jeho vzťahy s Francúzskom pozorne sledované napriek tomu, že samotné Československo s Nemeckom žiadne podstatnejšie spory nemalo.¹²¹ Rokovania o spoločnej zmluve s Francúzskom a jej dohodnuté znenie však tvorili veľmi vhodnú pôdu pre dohady a špekulácie. Hoci sa aféra obmedzila na noviny, netreba zabúdať, že práve noviny boli v tomto čase najdostupnejším a najvýznamnejším masovokomunikačným prostriedkom a nepochybne tak zohrávali významnú úlohu pri formovaní verejnej mienky. Aféra, tak ako sa objavila, tak sa aj rýchlo vytratila a noviny prestala zaujímať. Pokiaľ išlo o priamy dopad na československo-nemecké vzťahy, na oficiálnej úrovni neboli deklarované nijaké zmeny. Vzťahy zostávali „korektné“.¹²² Celá aféra sa vysvetlila a upadla do zabudnutia, ale nedôvera nepochybne zostala. Tieto udalosti môžu byť príkladom toho, akým prudkým zmenám môžu medzinárodné vzťahy podliehať. Sledovanie týchto čiastkových problémov by nemalo význam, ak by sa nezasadilo do širších otázok medzinárodných vzťahov a analýz nasledujúceho vývoja bilaterálnych československo - nemeckých vzťahov.

¹¹⁷Por. KUBŮ, E.: Československo - francouzská spojenecká smlouva a Německo II ..., c. d., s. 576.

¹¹⁸ Tamtiež.

¹¹⁹ VZ, 31.3.1924, Abendausgabe, s. 3, *Tusars Tod und die Dokumente*.

¹²⁰ Listy o spolupráci generálních štábů, boli vymenené o niečo neskôr. Veď, ako uvádza G. F. Campbell, dve krajiny si predsa nemôžu vymeniť tajné listy o spolupráci generálnych štábů v deň, keď vyhlasujú, že neuzatvorili žiadnu vojenskú konvenciu. CAMPBELL, G. F.: c. d., s. 132.

¹²¹ Na doplnenie možno ešte uviesť, že začiatkom apríla *Dresdner Nachrichten* opäť priniesli odhalenia, podobné tým z marca. Tentoraz však išlo dokonca o trojstrannú francúzsko-poľsko-československú dohodu. Táto správa sa však už viac nerozšírila a vec sa obmedzila len na popretie zmluvy v Prager Tageblatt. MARÉS, A. : c. d. , s. 75. Toto konštatovanie však ukazuje, že existovala permanentná obava, že Československo uzatváralo tajné zmluvy namierené proti Nemecku.

¹²² G. F. Campbell ich označuje ako „chladne korektné“ a záležitosť mala podľa neho výrazný podiel na ochladení československo-nemeckých vzťahov. „After the *Berliner Tageblatt* affair, relations between Germany and Czechoslovakia remained only coldly correct.“ CAMPBELL, G. F.: c. d., s. 134-135.

Posudzoval

Doc. PhDr. Ladislav Ruman, CSc.

Alena FERIANCOVÁ: THE CZECHOSLOVAK – FRENCH ALLIANCE DATED ON JANUARY 1924 AND “REVELATION” OF ITS SECRET AMENDMENT IN GERMAN PRESS. Czechoslovak-French Alliance was signed in Paris in January 1924.

It was done in silence without publicity in the office of French Prime Minister R. Poincaré. From the beginning, there were a lot of misdoubts about the content of the alliance. As from the winter 1923 especially in Germany, there were discussions about the possibility of existence of secret amendment to the alliance. E. Benes was working very hard to divert these misdoubts. Political representatives in Berlin were afraid of concluding of another alliance against Germany. Polish – French and Czechoslovak – French Alliances meant strategic encircling of Germany. However, Czechoslovak – French Alliance was different than the one signed with Poland. E. Benes resisted declaring any kind of military agreements, and finally during the summit in Paris, he enforced his concept of alliance. German political representatives doubted that France which had eminent interest to negotiate military alliances acceded to this deal. And this was the reason of other speculations and misdoubts. After signing of the alliance, the situation outwardly calmed. About 2 months later, on 19th March 1924, in the morning issue of dairy Berliner Tageblatt, there was published reputed secret amendment of Czechoslovak – French Alliance. As it is usual with screamers, in the evening issues this scandal was on the first pages of most of the German press. Reputedly, Czechoslovakia and France signed secret amendment arrayed not only against Germany, but partially also against Italy. By signing of the alliance with Czechoslovakia, France opened the door to other states of Little Entente. Published amendment also contained other obstructions that after detailed analysis proved to be fictional. But this campaign discredited Czechoslovakian foreign policy and Czechoslovakia as a political partner. According to these published materials, Czechoslovakian foreign minister intentionally lied when in January 1924 in the face of general public was proclaiming that he did not sign any military alliance with France! The Czechoslovakian diplomacy reacted quite fast and dynamically on this situation. By logical analysis they were able to prove that the published documents were fictional, and what is more, they brought to the light an alliance dated on 1879 which was admittedly used as a pattern for the falsifiers. The quality of the falsification was very low. After three days, the campaign did not attract as much attention as at the beginning. The whole affair confined just to the newspapers; the German government officially dismissed the affair just briefly and quite late. It is still not clarified who uttered the documents and why. It is apparent that some officers of German State Department, even minister G. Stresemann, were informed about these documents and their content before they were published. But they did not take any steps to stop their publishing. This course shows mistrust to Czechoslovakian foreign policy and to foreign minister on one hand, and on the other an attempt to shift the attention on France and its alliance policy in Middle and South-East Europe. After unsuccessful activities in the

Rhur and immediately before the parliament election, France did not need any negative publicity. It is possible that speculations on the stock-market and possibly some other reasons also played their role. The greatest interest for the affair was in Germany and Italy against which the attack was reputedly aimed. The reaction in the other countries was quite low. Officially, the affair did not have impact on bilateral Czechoslovak – German relations, but unofficially it was one, but not the only one, of the evidences of mistrust in mutual relations.

PROMAĎARSKÉ DUCHOVENSTVO A NÁBOŽENSKÉ POMERY NA POZADÍ VZŤAHU ŠTÁTNEHO APARÁTU A MAĎARSKEJ MENŠINY NA SLOVENSKU 1938-1945

Martin HETÉNYI

Martin HETÉNYI: PRO-MAGYAR ORIENTED CLERGY AND RELIGIOUS CONDITIONS ON THE BACKGROUND OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE MACHINERY AND MAGYAR MINORITY DURING THE YEARS 1938-1945. Very often pro-Magyar or better to say anti-Slovak tendencies occurred among the clergy. Separate fragments of state and political machinery, both on central and local level, reported about their different endorsements; and they were trying to eliminate, or restrict them in different ways. The essay is dealing not only with different kinds of punishment of the clergy, but also with the sovereignty of clerical suzerain over the „non adjustive“ priests. It is also showing us conflicting relationship between the state machinery and majority inhabitants in questions of services done in Hungarian language.

Svojskú úlohu v systéme slovenského štátu zohrávali kresťanské cirkvi, t.j. katolíci, protestanti a pravoslávni. Predovšetkým rímskokatolícka (r. k.) cirkev¹ bola úzko spätá so štátnymi a stranickými štruktúrami – jednak ideologicky, ako aj personálne. Desiatky jej kňazov boli aktívnymi funkcionármi HSES, cirkevní hodnostári boli poslancami snemu, ktorí sa hrdo hlásili ku svojim zásluhám na vzniku slovenského štátu a zostávali jeho spoľahlivou oporou. Vzhľadom k vysokej religiozite slovenského obyvateľstva a autorite cirkvi takéto postoje podporovali režim.² Je pochopiteľné, že okrem výraznej podpory diecéznej a farnostnej oblasti usporiadania cirkevnej hierarchie vláda napomáhala i rozvoju náboženských reholí a kongregácií.

Na Slovensku toho času jestvovali štyri katolícke biskupstvá a dve apoštolské administratúry, pričom však samostatná slovenská cirkevná provincia nevznikla.³ Po územných zmenách, ktoré nastali v súvislosti s viedenskou arbitrážou, Vatikán 19. júla

¹ Vo svojej štúdii sa nezaobrám rozborom interakcie Slovenskej republiky a Vatikánu, ani vstupom slovenského katolicizmu. Bližšie k týmto otázkam pozri: MULÍK, P.: Katolícka cirkev a politika Slovenskej republiky 1939-1945. In: Slovenská republika (1939-1945). Martin 2000, s.101-113. MULÍK, P.: Svätá stolica a medzinárodné postavenie Slovenska koncom druhej svetovej vojny. In: Dies ater. Nešťastný deň. 29. august 1944. Bratislava 1994, s. 58-62. MULÍK, P.: Vatikán a slovenská štátnosť. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny. Bratislava 1994, s. 141-147.

² KAMENEC, I.: Slovenský štát 1939-1945. Praha 1992, s. 34-36.

³ Bližšie pozri: MULÍK, P.: Úsilie o zriadenie slovenskej cirkevnej provincie od roku 1939 a jej vývoj po súčasnosť. In: Katolícka cirkev a Slováci. Úsilie Slovákov o samostatnú cirkevnú provinciu. Bratislava 1998, s. 63-85.

1939 pristúpil k novému rozhraničeniu diecéz.⁴ Časti r. k. biskupstva košického, rožňavského a satumárskeho, ktoré zostali na území slovenského štátu, spravoval prešovský r. k. biskup⁵, naopak časti na okupovanom území sa rozčlenili medzi biskupstvá so sídlom v Maďarsku. Vo veci spravovania katolíckych cirkevných majetkov Slovenská republika uzavrela s Maďarským kráľovstvom 3. mája 1941 zmluvu, podľa ktorej slovenskí beneficiáti, resp. cirkevnoprávne osoby mohli voľne spravovať a užívať svoje benefičné majetky v Maďarsku a naopak.⁶

Reakcia duchovenstva na novovznikajúcu situáciu po viedenskej arbitráži bola rôznorodá – v radoch nielen katolíckej cirkvi jestvovala istá diferenciácia k niektorým otázkam spoločenského života.⁷ V Slovenskej krajine, resp. Slovenskej republike zostalo približne 50 tisíc Maďarov, ktorých záujmy hájila predovšetkým politická reprezentácia maďarskej menšiny na Slovensku. Nemalou mierou však do vzťahu maďarskej minority a štátneho aparátu či slovenskej majority, prispeli i ďalšie zložky maďarskej inteligencie, či už v hospodárstve, školstve, a osobitne v duchovnej sfére. Náboženská orientácia Maďarov na západnom a strednom Slovensku sa v zásade neodlišovala od pomerov slovenskej väčšiny.⁸ Maďarská pospolitosť sa tu hlásila väčšinou buď k rímskokatolíckemu, alebo evanjelickému augsburskému vyznaniu (ev. a. v.). Väčšina kalvínov na východnom Slovensku sa hlásila k maďarskej národnosti.

Medzi obyvateľmi Slovenska, medzi inteligenciou a zvlášť medzi duchovnými kresťanských cirkví sa nezriedka objavovali promaďarské⁹, resp. protislovenské postoje a nálady. Už cirkevní činitelia, ktorý pôsobili na území ČSR po roku 1918, boli zväčša maďarskej národnosti, pričom česko-slovenská národnostná politika poskytla cirkevným

⁴ Podľa stavu z októbra 1943 mala r. k. cirkev na Slovensku 835 farárov a 363 kaplánov, ďalej 38 reholí a kongregácií. PÄŤ rokov slovenského školstva 1939-1943. Bratislava 1944, s. 416-428.

⁵ Presnejšie šlo o košického biskupa Jozefa Čárskeho, ktorý sa po provokáciách maďarských úradov po obsadení Košíc presťahoval do Prešova, ktoré sa stalo sídlom apoštolskej administratúry.

⁶ Táto zmluva sa však v praxi realizovala len obmedzene, keďže Vatikán na ňu nereflektoval. PÄŤ...c. d., s. 395-397.

⁷ Bližšie pozri: VILHAN, M.: Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939-1951. In: SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy. Banská Bystrica 1999, s. 384-405.

⁸ Obyvateľstvo Slovenskej republiky sa z náboženskej stránky skladalo zo 73 % rímskych katolíkov, 7 % gréckokatolíkov, 15 % evanjelikov a. v., 0,5 % kalvínov, 0,2 % pravoslávnych, 3 % izraelského vyznania.

⁹ K vyjadreniu všeobecného javu, keď duchovní podporovali, obhajovali alebo iným intuitívnym spôsobom dávali najavo svoje sympatie k Maďarsku, používam termín *promaďarský* a jeho gramatické obdoby. Musím podotknúť, že v praktickom obsahu tohto termínu jestvovala veľká diferenciácia, čo napokon vidieť na jednotlivých prípadoch uvedených v štúdiu. Ďalším dôležitým dôvodom použitia termínu bolo, že v skúmanom období sa mnohí Maďari – resp. promaďarské osoby, automaticky nehlásili z rôznych dôvodov k maďarskej národnosti. Zároveň však tento pojem, ako i ďalšie označenia typu *maďarsky citiaci*, *maďarské zmýšľanie*, *maďarón...*, využívala aj vtedajšia štátna správa k označeniu nespoľahlivých osôb. K problematike príslušnosti k maďarskej alebo slovenskej národnosti obyvateľstva Slovenska bližšie pozri: BOBÁK, J.: Poznámky k vývinu a stavu národnostného zloženia obyvateľstva južného Slovenska. In: Historický zborník, 7, 1997, s. 88-105.

vrchnostiam možnosť maďarizačnej politiky na južnom Slovensku.¹⁰ Maďarofilné tendencie medzi duchovenstvom pretrvali aj po vzniku slovenského štátu. O vystúpeniach kňazov podávali hlásenia jednotlivé štátnopolitické a mocensko-represívne zložky: žandárske stanice (ŽS), okresné úrady (OÚ), župné úrady (ŽÚ), centrálné úrady, organizácie HSLS, zriedkavo aj Slovenská liga; pri prezídiu ministerstva vnútra (MV) bola 30. decembra 1939 zriadená Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB), do pôsobnosti ktorej patrili okrem iného veci štátnej bezpečnosti i politické a menšinové záležitosti. Jedným z najdôležitejších zdrojov týchto poznatkov sú však hlásenia obvodných notárstiev. Práve tie sa reálne stretávali s nacionalistickými prejavmi, ktoré vychádzali z radov miestnych promadžarsky orientovaných farárov, vplývajúcich na podobne orientovaných cirkevníkov, miestnych učiteľov, deti a ich rodičov. Táto iniciatíva a aktivity, podporované miestnymi Maďarmi, a zároveň s nevôľou pozorované slovenskou majoritou, sa uskutočňovali najmä prostredníctvom verbálnych vyhlásení kňazov – a to nielen pri bohoslužbách, ale i na iných verejných priestranstvách a v školách – ale aj prostredníctvom demonštrácií, písomných žiadostí, iredentistických piesní i odmietnutí bohoslužobných úkonov v slovenskom jazyku. Výnimkou preto neboli konfliktné situácie s miestnymi slovenskými učiteľmi, žiakmi a ľudáckymi činiteľmi.

V období od viedenskej arbitráže do kompletného obsadenia južných oblastí maďarským vojskom (2.-10. november 1938, doba stanného práva) štátny aparát nemohol tolerovať prvé radikálne aktivity smerujúce k narušeniu integrity štátu (tak či tak už nestabilnej). Už 3. novembra 1938 četníci¹¹ zatkli Jána Válinta, evanjelického farára z Čiernej Lehoty (okres Dobšiná). Dôvodom zatknutia bola organizácia vzbury v Štítniku – demonštrácie za pripojenie k Maďarsku¹², avšak obžalovaný nebol a 9. decembra ho prepustili z väzby krajského súdu v Levoči. O deň na to sa uznieslo 16-členné presbytérium evanjelickej cirkvi v Čiernej Lehote, že si neprajú, aby farár Válint započal ďalšiu farársku pôsobnosť v obci, pokiaľ jeho záležitosť nebude súdne alebo disciplinárne skončená. Súčasne krajský úrad (KÚ) mu až do ďalšieho rozhodnutia zastavil výplatu kongruového doplnku.¹³

Z neďalekého Štítniku 4. novembra 1938 utiekol do Maďarska ďalší evanjelický farár Alexander Chovan, pravdepodobne z obavy pred zatknutím, pretože údajne spolupracoval s Válintom na organizácii demonštrácie. Keď budapeštiansky rozhlas oznámil

¹⁰ Tamže, s. 94.

¹¹ Pojem „četníctvo“ sa úradne používalo do jesene 1939, keď bolo zmenené na „žandárstvo“.

¹² V ten istý deň, ako bol zatknutý. Podľa hlásení Krajského veliteľstva četníctva z 1.a 3. novembra 1938 Válint odmietol podpísať memorandum určené slovenskej vláde a organizované koncom októbra 1938 starostami obcí rožňavského okresu, s cieľom, aby slovenské obce v okolí Rožňavy neboli odstúpené Maďarsku. Okrem toho s ďalšími Maďarmi podal maďarskej vláde akési protimemorandum. Slovenský národný archív (SNA), fond Ministerstvo vnútra (MV), kar. 20, 70658 a 82043/1939 prez.

¹³ Kongrua je príplatok štátu k dôchodkom duchovných. Krajský veliteľ četníctva k obvineniu duchovného dodal, že pracoval za pripojenie slovenských obcí rožňavského okresu k Maďarsku, preto navrhol prezídiu Krajského úradu (KÚ), aby bol Válint nahradený. SNA, fond MV, kar. 20, 3006/1939 prez.

5. novembra 1938 správu o zatknutí farára Válinta, podozrenie slovenských četníkov z dodania správy ihneď padlo práve na Chovana.¹⁴

Válintove problémy pokračovali v ďalšom roku. Súviseli však už s krokmi slovenskej vlády, ktorá pristúpila k retorziám voči maďarskej menšine po prvých protislovenských zásahoch maďarských orgánov na okupovanom území.¹⁵ Četnícka stanica (ČS) Slavošovce 24. januára 1939 udala farára OÚ-u, pretože pri príležitosti zasadnutia snehu Slovenskej krajiny nevyvesil na budovu fary riadne česko-slovenskú zástavu, ktorá bola špinavá a dotrhaná.¹⁶ Duchovný Válint bol na základe vládneho nariadenia z 24. marca 1939 dodaný opäť do zaisťovacej väzby. Po týždni ho uvoľnili so súhlasom hlavného radcu Kosa¹⁷, keďže Válint záväzne sľúbil, že sa do dvoch mesiacov vysťahuje do Maďarska. Preto sa bezpredmetným stalo zavedenie disciplinárneho pokračovania; taktiež jeho trestné pokračovanie bolo na základe všeobecnej amnestie zastavené.¹⁸

Veľmi netradičná situácia sa zjavila v Štítniku, kde okrem už spomenutého evanjelického farára Chovana bol četníctvom stíhaný i správca r.k. farnosti Ľudovít Kabla. Jeho promaďarské cítenie sa prejavilo najmä v dňoch 2.-4. novembra 1938. 2. novembra sa zúčastnil výtržností v obci so snahou zabrániť odstráneniu maďarskej zástavy z veže evanjelického kostola – vyvesená bola v noci neznámou osobou. 3. novembra hliadka četníctva počula spievať v súkromnom byte Kablu s rodinou maďarskú hymnu a 4. novembra boli okná r. k. fary vyzdobené maďarskými trikolórami. Bohoslužby na oslavu „zjednotenia všetkých Slovákov“ 20. novembra 1938 celebraval Kabla len po maďarsky, hoci prítomné boli i deputácie štátnych úradov, vojska a škôl. Od začiatku októbra do 15. decembra 1938 odbavil len jednu omšu v slovenskom jazyku, i keď v Štítniku žilo približne 80 % Slovákov.¹⁹ Prinajmenšom do konca roku 1938 zostal Kabla na svojom pôsobisku, pretože niekoľko delegácií k rožňavskému biskupovi Bubničovi s cieľom jeho premiestnenia zo Štítnika zostali bez úspechu.²⁰

Slovenská vláda, aby paralyzovala jednak následky politickej porážky, ktorú utrpela viedenskou arbitrážou, takisto útočnosť maďarskej vlády, ktorá ju zahнала do defenzívy, podnikala odvetné opatrenia proti maďarskej menšine na Slovensku zahrňujúce jednotlivcov i maďarskú menšinu ako celok.²¹ Zásada reciprocity – neskôr zakotvená v ústave

¹⁴ 16. decembra 1938 ČS Štítnik vypracovala udanie na skupinu občanov OÚ-u v Dobšinej. Podľa neho sa Chovan aktívne zúčastňoval akcií za pripojenie slovenských obcí štítnicko-slavošovskej kotliny k Maďarsku už pred viedenskou arbitrážou, ako i po nej – toho času už aktívneho v Maďarsku. Chovan v rozhlasovej reportáži z 10. novembra 1938 vyhlásil, že bol nútený zo Štítnika utiecť pred Čechmi. SNA, fond MV, kar. 20, 82043/1939 prez.

¹⁵ Bližšie pozri: VIETOR, M.: Dejiny okupácie južného Slovenska. Bratislava 1968, s. 53.

¹⁶ SNA, fond MV, kar. 20, 16218/1939 prez.

¹⁷ Prezidiálny šéf na MV do januára 1944. Zastával aj iné dôležité funkcie.

¹⁸ SNA, fond MV, kar. 20, 9617/1939 prez.

¹⁹ Pred týmto obdobím sa omše maďarské a slovenské pravidelne striedali. SNA, fond MV, kar. 20, 80996/1939 prez.

²⁰ SNA, fond MV, kar. 20, 80996/1939 prez.

²¹ Vo vnútroštátnej relácii sa uplatňovala zásada reciprocity rôznymi formami, predovšetkým obmedzovaním činnosti maďarských politických a kultúrnych organizácií. Slovenská vláda už 20.4.1939

Slovenskej republiky, zostala základným politickým nástrojom obrannej politiky proti Maďarsku až do roku 1945.²² Taktiež mnohé zásahy proti kňazom mali recipročné pozadie. Jeden z prvých prípadov sa týkal Františka Farkaša, evanjelického farára z Polichna (okres Lovinobaňa). Už 9. novembra 1938 ho četníctvo udalo krajskému súdu pre agitovanie k pripojeniu niektorých obcí k Maďarsku. Farár agitoval medzi obyvateľstvom Polichna a okolitých obcí lučeneckého okresu, aby v prípade pripadnutia Lučenca k Maďarsku žiadali tiež o pripojenie k Maďarsku. Agitáciu prevádzal formou písomnej prosby, ktorú vyhotovil začiatkom októbra 1938 s cieľom jej odoslania rozhraničovacej komisii v Komárne²³, a formou presvedčania pri kázni. Bol okrem iného tiež podozrivý, že pri mobilizácii vojska nahováral záložníkov z Polichna, aby v prípade vojny nebojovali za ČSR. Okresný náčelník v Lučenci a prednosta okresného súdu 4. novembra 1938 ústne nariadili farára ihneď zatknúť a odovzdať krajskému súdu v Banskej Bystrici. Vo väzbe strávil najmenej 5 dní.²⁴

Vo všeobecnosti možno povedať, že r.k. cirkevná vrchnosť si udržala zvrchovanosť nad záležitosťami s farármi. Nepodľahla ani obmedzujúcim nátlakovým návrhom štátnych orgánov. Nitriansky okresný náčelník v správe z júna 1942 odhalil postoj správnych orgánov²⁵ k nezávislosti cirkevných hodnostárov: „...*Slováci svojou kvalitou zatienujú Maďarov, ktorí (Maďari – M.H.) po dedinách majú oporu v niektorých vysluži-lych farároch. Bolo by účelné s biskupskými úradmi sa dohodnúť na väčšej ingerencii politickej správy pri obsadzovaní farských úradov v pohraničných okresoch. Je nemožný stav, aby v slovenských obciach na pohraničí starí, vyslúžili farári ako relikvie bývalého Uhorska ďalej účinkovali bez vnútorného interasu k záujmom Slovenska. Azda vec by sa dala vyriešiť núteným penzionovaním prestarých kňazov. V krajo- ch neprebudených ľud k národnému povedomiu prichádza cez oltár svojho kostola a daromná je snaha učiteľov, notárov, keď táto práca na fare je neutralizovaná.*“²⁶ Cirkevní hodnostári zasiahli do pôsobnosti kňazov len výnimočne, pri ostentatívnych prípadoch, formou poslania kňaza do výslužby,

zastavila činnosť Maďarského kultúrneho spolku na Slovensku (Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület) a škrtila ich zo zoznamu povolených spolkov. Súčasne sa obmedzil počet novín, dovážaných z Maďarska, na dva denníky (Esti Kurir a Pester Lloyd), Maďarská strana na Slovensku nebola oficiálne povolená, atď. VIETOR, M.: Dejiny...c. d., s. 54, 93.

²² § 95 ústavy stanovil, že „*práva národnostných skupín uvedené v ústave platia natoľko, nakoľko také isté práva v skutočnosti používa i slovenská menšina na území materského štátu príslušnej národnostnej skupiny.*“ Toto obmedzenie sa vzťahovalo prakticky len na Maďarov. Recipročné akcie na Slovensku sa uskutočnili v rôznych formách, od administratívnych zásahov až po demonštrácie. Bližšie pozri: VIETOR, M.: Dejiny...c.d., s. 92-93, 191-193. SZALATNAI, R.: Memorandum. In: Obžalovaný prehovorí. Bratislava 1994, s. 163. PODOLEC, O.: Slovensko-maďarské konflikty a ich odraz na pôde slovenského snemu. In: Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Bratislava 2003, s. 185-188. HETÉNYI, M.: Maďarská...c.d., s. 29-70.

²³ V dňoch 9. až 13.10.1938 sa uskutočnili v Komárne revízne rokovania predstaviteľov ČSR (pod vedením predsedu autonómnej vlády Jozefa Tisu) s maďarskou delegáciou. Boli neúspešné.

²⁴ MV Slovenskej republiky (SR), Štátny archív (ŠA) v Banskej Bystrici (BB), fond Četnícke a žandárske veliteľstvá, oddelenia a stanice, kar. 4, 569/1939 prez.

²⁵ Dovolím si tvrdiť, že je to postoj väčšiny štátnych funkcionárov na miestnej úrovni.

²⁶ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 51, Mesačné situačné správy/1942 prez.

preložením na iné pôsobisko, resp. nahradením lojálnou osobou. Len v jednom prípade bol výnos biskupa štátnymi orgánmi zmenený, keď ÚŠB pozastavila v roku 1942 povolenie maďarských bohoslužieb v Čeklísi. Taktiež v Humennom sa úradom úspešne podarilo urobiť opatrenie na r.k. farskom úrade ohľadom zastavenia maďarských bohoslužieb. Voči kňazom ostatných kresťanských cirkví, ktoré v náboženskom prostredí maďarskej komunity takisto zohrali dôležitú úlohu – evanjelickej a.v., reformovanej – kalvínskej, pravoslávnej a gréckokatolíckej, mohol štátny aparát postupovať razantnejšie, pretože ich spojitosť so štátom nebola natolko pevná ako v prípade rímskych katolíkov. Preto mohli štátni funkcionári ľahšie vyvíjať represívny tlak na vrchných predstaviteľov spomenutých konfesií na obmedzenie, resp. zakázanie pôsobenia či aktivít jednotlivých kňazov.

Sídlom gréckokatolíckej (g.k.) eparchie bolo mesto Prešov a prešovskému biskupovi Petrovi Pavlovi Gojdičovi podliehali veriaci z celého územia Slovenskej republiky.²⁷ Vzťah biskupa Gojdiča a gréckokatolíkov rusínskej národnosti k slovenskému štátu je zaťažený etnickým podtónom. Pokusy štátnych úradov o slovakizáciu rusínskeho prostredia, a naopak nechť biskupa k uznaniu emancipačných práv veriacich slovenskej národnosti,²⁸ viedli k trvalému napätiu medzi štátnym aparátom a rusínskymi duchovnými, pričom sa zneužívala i maďarská otázka. Zvláštnosťou situácie na východnom Slovensku bol jav, že keď sa niektorí starší kňazi – odchovanci maďarských škôl, u obyvateľstva snažili povzniesť rusínske národné povedomie, bezpečnostné orgány sa domnievali, že svojim rusofilstvom zastierajú svoje „maďarstvo“. Temer každý OÚ v Šarišsko-zemplínskej župe (ŠZŽ) upozorňoval nadriadené zložky na zákulisnú agitáciu g.k. duchovenstva pozostávajúcu zo snahy o pričlenenie rusínskych krajov k Maďarsku. Taktiež prešovský policajný riaditeľ 15. júna 1939 hlásil KÚ-u, že g.k. kňazi sa chystali organizovať podpisovú akciu medzi svojimi veriacimi národnosti rusínskej, maďarskej a medzi „maďarónmi“ na východnom Slovensku. Akcia mala smerovať proti existencii slovenského štátu a ňou mala byť prejavená vôľa obyvateľstva východného Slovenska k pripojeniu sa k Maďarsku. Pokyn pre túto akciu vyšiel údajne z kruhov g.k. biskupstva v Užhorode a prípravy boli prevádzané v rezidencii g.k. biskupa v Prešove.²⁹

²⁷ Podľa stavu z októbra 1943 mala g.k. cirkev na Slovensku 195 farárov a 12 kaplánov, ďalej 4 rehole a kongregácie. PÄŤ...c.d., s. 416-417. Bližšie pozri: GAJDOŠ, M.: Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo vzťahu k súčasnemu územnosprávnemu členeniu Slovenskej republiky. In: Katolícka...c.d., s. 86-93.

²⁸ MULÍK, P.: Katolícka...c.d., s. 109-110. K rusínskej otázke bližšie pozri napríklad: KOVÁČ, A.: Rusíni-Ukrajinci a upevňovanie národnostného súladu v Slovenskej republike. In: Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava 1991, s.135-139. GAJDOŠ, M.: Rusínska otázka na Slovensku v rokoch 1938-1945 a jej výskum. In: Slovensko...c.d., s. 140-144. KONEČNÝ, S.: Rusínska otázka v období prvej Slovenskej republiky. In: Slovenská republika (1939-1945). Martin 2000, 174-181.

²⁹ Biskup Gojdič sa ocitol v úradnej evidencii promaďarsky orientovaných osôb, ktoré poberali príjmy od štátu (december 1941). PEKÁR, M.: Politické aktivity maďarskej menšiny na východnom Slovensku v rokoch 1939-1944 v zrkadle župnej agendy. In: Ročenka katedry dejín FHPV PU 2003. Prešov 2003, s. 140.

Podpisové hárky mali byť vraj odoslané maďarskej vláde. V záležitosti viedla polícia rozsiahle stopovanie.³⁰ Hlavne v roku 1939 štátna správa obmedzovala takúto agitáciu zatýkaním a uväznením niektorých nespokojencov v koncentračnom tábore. Z g.k. kňazov úrady považovali za „maďarónov“ až 20 osôb z Prešova, konkrétne z g.k. biskupského úradu.³¹ Väčšina kňazov však postupne (od roku 1940, keď sa medzinárodné postavenie Slovenska stabilizovalo) začala preukazovať aspoň navonok lojalitu voči slovenskému štátu, čo zaregistrovali i úrady.³²

Oficiálni predstavitelia evanjelickej cirkvi zaujali k režimu Slovenskej republiky postoj akejsi lojálnej opozície. V politickom živote boli viac-menej málo aktívni.³³ Z organizačného hľadiska je zaujímavý moment, keď ako jediná konfesia na Slovensku v skúmanom období sa jej spravovanie rozdelilo podľa národnostného princípu. Evanjelici a.v. nemeckej národnosti sa cirkevným zákonom, vyneseným synodou Evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku 14. júna 1939, z jej zväzku vypustili, aby sa mohli na základe národnostného princípu samostatne organizovať.³⁴ Avšak recipročne³⁵ vládna moc nikdy nepripustila samostatnú správu maďarskej evanjelickej cirkvi na Slovensku, a Maďarský evanjelický zväz na Slovensku³⁶ podriadila nemeckej cirkevnej správe. Podľa mesačného hlásenia OÚ v Dobšinej za marec 1940³⁷ prejavovali obyvatelia maďarskej národnosti evanjelického náboženstva s týmto faktom nespokojnosť a chceli, aby dobšinská evanjelická cirkev naďalej zostala v rámci celoštátnej maďarskej cirkvi: „*Podľa vedomia tunajšieho úradu však sami sú si vinní dnešným stavom, lebo asi pred rokom na konvente tejto cirkve sa usniesli, že chcú byť v lóne práve sa tvoriacej celoštátnej nemeckej cirkve.*“³⁸ Nespokojní zostali aj hlavní predstavitelia maďarských evanjelikov, pretože

³⁰ Výsledok stopovania nezistený. SNA, fond MV, kar. 16, 7188/1939 prez.

³¹ MV SR, ŠA v Prešove (PO), fond Šariško-zemplínska župa (ŠZŽ), kar. 113, 1138-3c/1941 ŠB prez.

³² V hlásení OÚ v Stropkove z 18. apríla 1940 zaslanej ÚŠB sa vyskytol návrh preložiť nespokojných kňazov do čisto slovenských obcí. MV SR, ŠA v PO, fond ŠZŽ, kar. 108, 92/1940 ŠB prez.

³³ KAMENEC, I.: Slovenský štát 1939-1945. Praha 1992, s. 34-36. Bližšie pozri: BARANOVÁ, D.: Evanjelická cirkev a.v. v protifašistickom odboji na Slovensku. In: SNP...c.d., s. 145-154. ŠMIHULA, V.: Postoj evanjelickej a.v. cirkvi k vojnovému Slovenskému štátu. In: SNP...c.d., s. 463-467. SUŠKO, L.: Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku 1938/1939 v zrkadle cirkevnej tlače. In: Historický časopis, 49, 2001, 1, s.63-84.

³⁴ Podľa stavu z októbra 1943 mala evanjelická a.v. slovenská cirkev 256 farárov a 29 kaplánov, evanjelická a.v. nemecko-maďarská 47 farárov a 5 kaplánov. PĚT...c.d., s. 398 a 416-417.

³⁵ Dokonca aj samostatná slovenská ev.a.v. cirkev v Bážke a banáte bola po obsadení časti Juho-slávie Maďarskom v roku 1941 pričlenená ku generálnej ev.a.v. cirkvi v Maďarsku. SNA, fond MŠNO, kar. 19, 44671/1941 prez.

³⁶ Cirkevným predsedom Maďarského evanjelického zväzu na Slovensku, ktorý sa utvoril v roku 1924, bol prešovský farár Viktor Fábry, ktorý ale zomrel v júni 1940. Spolok mal v roku 1941 neoficiálne asi 1500 členov. SNA, fond MŠNO, kar. 19, 130605/1940 prez.

³⁷ Pravidelné mesačné hlásenia o komplexnom dianí v okresoch podávali okresní náčelníci ÚŠB od jej zriadenia (30. decembra 1939).

³⁸ Ďalej sa maďarskí evanjelici mali pohoršovať nad tým, že ich farár Grexa pri bohoslužbách konaných v sviatočnom dni 14. marca 1940 velebil Adolfa Hitlera, čo OÚ v správe hodnotí ve-

Nemci v nemecko-maďarskej cirkvi síce spravovali aj majetok Maďarského ev. zväzu a vyberali od Maďarov cirkevnú daň, ale zodpovedajúce práva na maďarský bohoslužobný jazyk im nepriznali.³⁹

S promaďarskou činnosťou evanjelického duchovenstva sa zamestnávala správa OÚ v Lovinobani. Dňa 25. júna 1940 sa konal evanjelický seniorský konvent v Tomášovciach, vedený „*v duchu československom a maďaronskom...Mimo už spomenutého čl. smeru, na konvente druhá časť ev. duchovenstva, je smeru maďaronského. Lebo v ev. senioráte novohradskom starí kňazi sú maďaroni a mladí, až na malé výnimky, čechoslováci. Títo maďaronskí kňazi na konvente len preto súhlasili pri debate s mladými, lebo sú smeru protislovenského (pokiaľ ide o samostatný slov. štát). Vláde a terajšiemu režimu oddaných ev. duchovných v Novohrade takmer niet.*“⁴⁰ Týmto hlásením o konvente chcel okresný náčelník poukázať na zlú lojalitu evanjelikov voči štátu a vláde. Potvrdil však aj realitu, že promaďarskí evanjelickí kňazi mali vplyv nielen v rámci nemecko-maďarského ev. a.v. zväzku na Slovensku, ale i v generálnej slovenskej ev. a.v. cirkvi.

V pozornosti úradov zostávala i reformovaná - kalvínska cirkev.⁴¹ Reformovanú cirkev na Slovensku pred viedenskou arbitrážou riadil Vojtech Sörös, biskup preddunajského dištriktu. Keďže po 2. novembri 1938 zostal pôsobiť v Lučenci, rozhodol preniesť svoje biskupské právomoci na časť reformovaných cirkevných zborov, ktoré zostali z jeho dištriktu na území Slovenského štátu.⁴² Je však pravdepodobné, že Sörös si istý vplyv na organizáciu reformovanej cirkvi na Slovensku ponechal.⁴³ Snahou slovenskej vlády preto bolo od počiatku územných zmien obmedziť maďarský vplyv kreovaním nového Organizačného výboru reformovanej cirkvi v Slovenskej republike, ktorý mal za úlohu skonsolidovať pomery, pripraviť novú cirkevnú ústavu a následne zvolať synodu.⁴⁴ Maďarskí kalvíni však autoritu organizačného výboru neuznávali.

V priebehu roku 1940 si ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠNO) vyžiadalo od OÚ v Nitre podrobné informácie o nitrianskom kalvínskom farárovi Ladislavovi Šedivom i o národnostnom zložení všetkých kalvínov v Nitre. OÚ však žiadne promaďarské postoje medzi reformovanými Nitranmi nezistil.⁴⁵ V náboženskom živote

tou: „*vidiac v tom politicum...nie je toto pohoršenie úprimné a som presvedčený, že keby farár Grexa pochválne spomenul vodcov maďarského národa nič by proti tomu nemali, aj keby sa tak dialo v kostole.*“ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 563/1940 prez.

³⁹ Preto Maďari neraz bojkotovali voľby do jednotlivých seniorátov. SNA, fond Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠNO), kar. 19, 130605/1940 prez.

⁴⁰ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 1174/1940 prez.

⁴¹ Podľa stavu z októbra 1943 mali kalvíni na Slovensku 25 farárov a 2 kaplánov. PÄŤ... c.d., s. 416-417.

⁴² Bolo ich spolu 24, z nich 15 charakteru slovenského a 9 charakteru maďarského. Z 11 tisíc kalvínov bolo 39 % Maďarov. SNA, fond MŠNO, kar. 21, 41795/1940 prez.

⁴³ MV SR, ŠA v BL, pobočka (pob.) Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 27, 2659/1939 prez.

⁴⁴ Organizačný výbor bol vládou uznaný 10. novembra 1939. Synoda sa so súhlasom vlády plánovala zvolať v roku 1944. Či sa tak stalo, mi z prameňov nie je známe. PÄŤ... c.d., s. 398.

⁴⁵ Z 86 kalvínov (rok 1940) sa asi 40 % hlásilo k maďarskej národnosti, medzi nimi i farár Šedivý, ktorý bol v čase židovských deportácií uväznený pre masové prekrstovanie židov. MV SR, ŠA v Nitre (NR), pob. NR, fond OÚ NR, kar. 50, 738/1941 prez.

maďarskej minority sa angažovala aj kalvínska cirkev pôsobiaca na strednom Slovensku. Jej farár Štefan Puškáš zo Zvolena odbavoval maďarské bohoslužby pre 570 veriacich okrem Zvolena v Banskej Bystrici, Vrútkach, Žiline, Liptovskom Sv. Mikuláši.⁴⁶ Silný vplyv na veriach východného Slovenska mal i cirkevný zbor v Michalovciach s pobočkami vo Vranove nad Topľou a v Humennom.

Obyvatelia maďarskej národnosti mali možnosť navštevovať bohoslužby v maďarskom jazyku⁴⁷, pričom stav a počet maďarských bohoslužieb sa všeobecne udržal spred roku 1939. Celkovo v 54 obciach sa na začiatku skúmaného obdobia konali maďarské náboženské obrady, pričom tam, kde prevládali obyvatelia iných národností, sa popri maďarských konali bohoslužby v ich jazyku (pochopteľne najčastejšie v slovenčine). V 17 obciach s prevládajúcou maďarskou komunitou v okolí Nitry a Zlatých Moraviec sa väčšinou celebrovali len maďarské omše, ale po úpravách biskupských úradov – prebehli do začiatku roku 1941 – sa tam, kde bol relevantný záujem slovenskej menšiny, popri maďarských konali aj slovenské⁴⁸, a to bez zvláštného obmedzenia maďarských bohoslužieb (pozri tabuľku č.1). Predovšetkým v obciach, kde bol stav maďarských bohoslužieb z rôznych príčin narušený, Maďari aktívne žiadali (nielen prostredníctvom slovenských úradov) o ich zavedenie. Pokiaľ sa ale snažili získať právo slúžiť nové omše v maďarčine, úrady, majoritná verejnosť i cirkevná vrchnosť nenachádzala k nemu pochopenie.⁴⁹

Nacionalistické smerovanie štátneho aparátu a jeho slovakizačný nápor (súvisiaci do značnej miery s reciprocitou) badať v snahe obmedziť maďarské bohoslužby. V Marianke (okres Bratislava) sa realizovali náboženské púte každú nedeľu – maďarské púte 1 – 2-krát ročne. V roku 1939 sa púť pre Maďarov zorganizovala 4. júna za účasti poslanca a predsedu Maďarskej zjednotenej strany Esterházyho a zamestnancov maďarského konzulátu. Omšu celebroval kanonik Jesenák, maďarskú kázeň viedol kaplán Hladík z Bratislavy, slovenskú Johannes Polakovič, rehoľník z Marianky. Účastníkov omše bolo cca. 10-tisíc (nielen maďarskej národnosti, ale i Slováci, Nemci, taktiež i evanjelici). Všetky ozdoby, sviečky, kytice boli ozdobené maďarskými stuhami. Policajné zložky vnímali púť ako demonštračnú, pretože jej cieľom malo byť preukázanie svojej sily a počtu.⁵⁰ O dva roky neskôr, 25. mája 1941 bola účasť podľa OÚ v Bratislave

⁴⁶ Napriek tomu, že Puškáš ovládal slovenčinu slabo, v Dolných Strhároch obriaďoval bohoslužby pre asi 130 veriacich slovenskej národnosti v slovenčine. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 703/1943 prez.

⁴⁷ V národných jazykoch sa viedli len kázne a čítania zo svätého písma, pri ostatných fixných obradných úkonoch sa používala latinčina.

⁴⁸ Tie boli väčšinou kratšie (tiché), zriedkavejšie a nie v tak výhodnom čase ako maďarské. Biskupi však už na ďalšiu zmenu v prospech slovenských omší nepristúpili. Niektoré slovenské omše boli slabo navštevované, preto napríklad v Branči, okres Nitra, členovia Hlinkovej gardy v lete 1942 previedli na základe dôverného príkazu lokálnych úradov agitačnú akciu medzi rodinami v prospech návštevy slovenských omší. MV SR, ŠA v NR, fond Nitrianska župa (NŽ) III., kar. 59, 547/II-2/ŠB/1942 prez.

⁴⁹ PEKÁR, M.: Politické...c.d., s. 135.

⁵⁰ SNA, fond MV, kar. 16, 8488/1939 prez.

„o 40% slabšia“ ako po predchádzajúce roky – 10-15 tisíc pútnikov. Iné pozoruhodnosti úradu nezaznamenali.⁵¹ Takáto púť sa konala aj 30. mája 1942. Zúčastnili sa jej okrem iných predstaviteľov maďarskej komunity maďarský vyslanec na Slovensku a Esterházy. Podľa udania notárskeho úradu mohlo byť pútnikov o 50 % menej ako v predchádzajúcich rokoch, t. j. 4-5 tisíc, nie však 10 tisíc, ako sa uvádzalo v tlači.⁵²

Povoľovanie maďarských pútí do Marianky sa úrady neraz snažili hatiť. Pri žiadosti o konanie púte 4. júna 1939 minister Tuka prikázal usporiadateľov písomne zaviazat', že púť nezneužijú k politickým cieľom. Keď maďarský 3. rád sv. Františka v Bratislave oznámil konanie púte na 16. júla 1939, MV nariadilo policajnému riaditeľovi, aby sa vhodným spôsobom obrátil na predstaveného rádu a odporučil mu upustiť od poriadania púte do Marianky až do jesene 1939. V prípade, že by predstavený rádu trval na organizovaní púte, mal policajný riaditeľ žiadosť zamietnuť.⁵³ Taktiež keď rád a Katolícke Kasíno v Bratislave podali policajnému riaditeľstvu žiadosť o povolenie usporiadať púť dňa 23. mája 1943 z Bratislavy do Marianky a späť, bola im výmerom zamietnutá bez uvedenia dôvodov.⁵⁴

Pod vplyvom nemeckých úspechov na vojnových frontoch a po upokojení slovensko-maďarských vzťahov v rokoch 1942 a 1943 prišlo k nárastu činnosti a národnostných požiadaviek maďarskej menšiny na Slovensku. 24. marca 1942 pezinskí Maďari⁵⁵ požiadali pezinského r.k. dekana Vendelína Krištúfka o povolenie zorganizovať veľkonočné slávnosti, ten však túto žiadosť odmietol. Po druhom dožiadaní z 30. marca 1942 sa už dekan Krištúfek osobne poradil s trnavským biskupom Jantauschom, pričom výsledkom bol súhlas k zorganizovaniu slávnosti s maďarskými bohoslužbami.⁵⁶ Kaplán Hladík celebroid maďarskú omšu konanú 6. apríla 1942 v kostole v Pezinku. Maďarských bohoslužieb sa zúčastnilo 250-300 osôb predovšetkým z Bratislavy a z okolia Modry.⁵⁷ Financovanie podujatia zabezpečili miestni Maďari zbierkou po 50 Ks. Prítomní boli nielen miestni Nemci, ale i niekoľko štátnych zamestnancov.⁵⁸ Po boho-

⁵¹ MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 9, 2/1941 prez.

⁵² MV SR, ŠA v Bratislave (BL), fond Bratislavská župa (BŽ) III., kar. 28, 352/1942 prez.

⁵³ SNA, fond MV, kar. 16, 8488/1939 prez.

⁵⁴ Vo výmere z 19. mája 1943 stálo: „Na základe odst. 2. §-u 5. zákona zo dňa 13. mája 1936 č.131 Zb.Z. a n. sa od pripojenia podrobných dôvodov upúšťa.“ MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 46, 423/1943 prez.

⁵⁵ Iniciátori akcie: Aladár Takács, bývalý advokátsky úradník, Ján Viktorín, obchodník-elektrotechnik a Róbert König, vinohradník

⁵⁶ MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar.21, 31/1942 prez. MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ Modra, kar. 54, D1-176/1944 prez.

⁵⁷ Bezpečnostné orgány zmapovali medzi účastníkmi 14 osôb z Modry, 18 z Trnavy a asi 10 osôb z Nemeckého Grobu. Na chóre spievalo 42 študentov maďarského gymnázia z Bratislavy za vedenia ich profesora Mayera a 6 prizvaných študentov nemeckého gymnázia z Bratislavy. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar.21, 31/1942 prez.

⁵⁸ Nemci: úradníci z Pezinských tehelní Ing. Oskar Sulger a František Rauch a mäsiar Rudolf Píringer. Štátni a súkromní zamestnanci: mestský účtovník Štefan Janoška, mestská úradníčka Alžbeta Zacharová so svojim bratom, prednostom a okresným sudcom v Považskej Bystrici Dr. Rudolfom Zacharom, štátny obvodný lekár MUDr. Ján Gruen, úradník nadačnej správy Imrich

službách sa v slávnostiach pokračovalo v hostinci Antona Schmidta, kde bol spoločný obed.⁵⁹ OÚ v Modre o tom upovedomil ŽÚ v Bratislave s dodatkom: „*Maďarské bohoslužby v Pezinku vzbudily u miestneho obyvateľstva slovenskej národnosti rozruch, pohoršenie a kritiku.*“ Okresnému náčelníkovi sa zdalo pravdepodobné, že organizátori nepreviedli akciu kvôli náboženskému presvedčeniu, ale z dôvodu politického, „*aby takto dali na javo svoje maďarské a veľkomaďarské smýšľanie. Ďalej, aby mali príležitosť písať o týchto maďarských bohoslužbách a touto cestou v novinách nahovoriť verejnosti, že i v Pezinku bývajú Maďari, ktorých tu však niet až na niekoľko pomaďarčených a maďarsky smýšľajúcich Slovákov a Nemcov.*“⁶⁰ Bezpečnostné zložky však nezistili žiadny protizákonný výrok.

Na jar 1943 sa v Levoči na základe priania niekoľkých maďarských rodín realizovali trojdňové misijné pobožnosti pre veriacich maďarskej národnosti. MV ich považovalo za pokus maďarskej provokácie. Spišský biskup Ján Vojtaššák musel neskôr vysvetľovať, že nešlo o formálne misie, ale o duchovnú prípravu maďarských veriacich pred Veľkou nocou.⁶¹

Na konci roku 1939 sa medzi úradmi pertraktovala otázka maďarských r.k. bohoslužieb v Michalovciach. V materiáli Štátneho policajného úradu v Michalovciach z 25. septembra 1939, zaslanom prezídiu MV, je viditeľný postoj niektorých zložiek verejného života k tejto problematike: „*Maďarské bohoslužby v Michalovciach sú pálčivou a nevyriešenou otázkou, z ktorej povstanú dosť často rôzne spory jak medzi jednotlivcami, tak aj medzi členmi HG a policiou, ktorí žiadajú na policii, aby otázku túto riešila, keď nie po dobrom, tak brachialnou mocou. Jedon zo zástancov maďarských bohoslužieb..., po prepustení z koncentračného tábora v Ilave od svojich intencii už opustil, ba dokonca, odopiera, ako organista účinkovať pri týchto. Očakávalo sa, že toto bude mementom pre obidvoch t.j. jak pre r.kat. kantora tak aj pre farára. Stal sa však opak so strany r.kat. farára. Keďže v Michalovciach maďarská menšina nedosahuje zákonitého percenta, aby ako taká verejne mohla vystupovať, prosím, aby cestou biskupského ordinariatu bol r.kat. duchovný Dr. Otto vyrozumený, aby od konania maďarských bohoslužieb upustil...Dňa 14.II.1939 u Dr. Mertensa advokáta mal poradu s maďarskými činiteľmi poslanec Ján Eszterházy. Dr. Otto bol tam prítomným. Schôdzka bola rázu politického. Poukazujem na niektoré state prešovskej Slovenskej Slobody, ktorá poukazuje tiež na jeho osobnosť v súvislosti maďarských bohoslužieb.*“ MV následne požiadalo prešovského biskupa Čárskeho o preskúmanie, či by vzhľadom na národnostné rozvrstvenie veriacich v Michalovciach⁶² verejné bohoslužby pre maďarských veriacich nemali byť obmedzené alebo zrušené.⁶³

Dámsky, mestský strážnik Rafael Molnár, železničný úradník vo výslužbe Konrád Ubár a majiteľky kominárskej koncesie v Pezinku Némethyové. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar.21, 31/1942 prez.

⁵⁹ Podaných bolo 83 obedov po 18 Ks. Počas ich vydávania spevokol študentov spieval maďarské piesne. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar.21, 31/1942 prez.

⁶⁰ O maďarských bohoslužbách v Pezinku informoval Magyar Hírlap 8. apríla 1942, č.94, s.4.

⁶¹ SNA, fond MŠNO, kar. 18, 27740/1939 prez.

⁶² Maďarské obyvateľstvo tvorilo 3, 4 % (421 ľudí) z celkového počtu občanov Michaloviec.

⁶³ SNA, fond MV, kar. 23, 20081/1939 prez.

Ideálnou ukážkou reakcií cirkevných hodnostárov na problematiku maďarských náboženských obradov a promaďarského duchovenstva je triezva, a zároveň obratná apologetická odpoveď biskupa Čárskeho z 15. decembra 1939: „...*Nepovažujem za časové a vhodné zrušiť maďarské bohoslužby v Michalovciach...Je tam niekoľko rodín maďarských a pár remeselníkov, ktorí mali maďarskú výchovu a tí sú blažení, keď si môžu v kostole zaspievať piesne, ktoré sa kedysi v škole učili. Ich deti už chodia na slovenskú sv. omšu. Nie je potrebné zakázaním maďarskej bohoslužby roztrpčovať ich na starosť a odcudzovať náboženstvu...účastníkov maďarských bohoslužieb ubúda vždy viac a viac. Zo stanoviska štátneho HG a polícia nemala by robiť prekážky maďarským bohoslužbám, lebo pre ňu je len dobre, keď vie, kto sa hlási za Maďara, alebo kto sympatizuje s Maďarmi. Tam v kostole ich má verejne pohromade, vie s kým môže počítať...Farár Otto sympatizuje s maďarskými bohoslužbami, však sa verejne hlási za Maďara, to mu však neviem zabrániť. Pri tom však tento rok už zredukoval maďarčinu v kostole...Teraz maďarské bohoslužby v Michalovciach úplne zrušiť neslúžilo by ku konsolidácii pomerov a mohlo by mať za následok retorzie pre Slovákov-katolíkov v Maďarsku.*“⁶⁴ Biskup pragmaticky poukázal, že obmedziť bohoslužby v maďarskom jazyku sa dá i inou formou ako úradným zákazom. Biskup Čársky považoval priamu politickú angažovanosť biskupa za nie príliš vhodnú.⁶⁵ Zároveň ale vo svojom biskupstve nerád menil status quo. Preto niet divu, že keď sa v apríli 1941 uskutočnila podpisová akcia za obnovenie maďarských katolíckych bohoslužieb v Humennom⁶⁶ (otcom myšlienky bol pravdepodobne r.k. farár a neskorší predseda miestnej organizácie Maďarskej strany na Slovensku Valentín Bélaffy), biskup ich nepovolil. Dokonca úrady sa pokúsili zastrašiť nespokojencov domovou prehliadkou u organizátorky petície Alžbety Frimmerovej.⁶⁷ Obdobná situácia nastala na jar 1942 v Zlatých Moravciach, kde funkcionári Maďarskej strany na Slovensku (MSS) na popud ústredia MSS zbierali podpisy za znovuzavedenie maďarských r.k. bohoslužieb. OÚ v Zlatých Moravciach podpisové hárky zhabal a na organizátorov podal trestné oznámenie štátnemu zastupiteľstvu. Medzinárodná situácia však v tom čase nedovoľovala pertraktovať

⁶⁴ Ďalšie myšlienky z odpovede: *Čo sa týka toho, že vraj polícia má spory s HG pre maďarské bohoslužby, nemôže prísť do úvahy rozvážitý člen Gardy: lebo ten, jestli je katolíkom, v náboženských veciach nemal sa hneď obracať k policii, ale mal pýtať informáciu od duchovného vodcu HG v Michalovciach...a ten by mu celú záležitosť vysvetlil...Není správne, keď iní funkcionári HG, ktorí nevidia do komplexu vecí, sa miešajú oficiálne do bohoslužieb...Predchádzajúce roky býval v mesiaci októbri dvarazy do týždňa maďarský ruženec, tento rok bol už len po slovenský. Kázne sú už len zriedka maďarské...A tak po čase všetko maďarské v Michalovciach v katolícko-náboženskom živote zanikne.*“ SNA, fond MV, kar. 23, 24551/1939 prez.

⁶⁵ MULÍK, P.: *Katolícka...c.d.*, s. 103.

⁶⁶ V marci 1940 z príkazu župného úradu okresný náčelník urobil opatrenie na r.k. farskom úrade ohľadom zastavenia maďarských bohoslužieb v Humennom. MV SR, ŠA v PO, fond ŠZŽ, kar. 108, 230/1940 ŠB prez.

⁶⁷ PEKÁR, M.: *Politické...c.d.*, s. 135.

túto situáciu na verejnosti, preto minister vnútra osobne vyjadril pranie stiahnuť vec zo súdneho pojednávania.⁶⁸

V polovici roku 1940, keď bol za veľprepošta sídelnej kapituly v Banskej Bystrici menovaný kanonik maďarskej národnosti Karol Hölszky, sa ponosy na jeho menovanie zo strany „katolíckej inteligencie“ dostali k OÚ v Banskej Bystrici s tvrdením, že kanonik stále podporuje v kapitule „maďarčenie“. ⁶⁹ Následne sa však nespokojnou stala i maďarská menšina v Banskej Bystrici, pretože prechodne neboli slúžené maďarské kázne v kapitulskom kostole. Niektorí Maďari sa údajne vyslovili, že radšej pôjdu do evanjelického kostola na maďarské bohoslužby ako do katolíckeho kostola na slovenské bohoslužby.⁷⁰

20. mája 1940 OÚ v Banskej Bystrici predložil ÚŠB hlásenie policajných orgánov o pátrovi Juhászovi z kláštora Jezuitov v Bratislave, ktorý kázal na duševných cvičeniach v Banskej Bystrici. V podrobnom policajnom hlásení stálo, že jeho kázne smerovali v prospech maďarského režimu⁷¹, čo však na osobnú perzekúciu nestačilo.

V špecifických recipročných prípadoch sa štátnej byrokrácii podarilo zakázať maďarské r.k. bohoslužby, presnejšie ich povolenie. Trnavský biskupský úrad výnosom zo 17. júla 1942 povolil maďarské bohoslužby v Čeklísi (dnešné Bernolákovo, okres Bratislava), ktoré sa mali konať každý piaty týždeň. Strojcom zavedenia maďarských omší mal byť i r.k. farár Gyermek – „zástanca práv maďarónov“. ⁷² Napriek tomu bol výnos štátnym aparátom nepriamo pozastavený. Iniciátorom bol generálny sekretariát HSES, ktorý z príkazu generálneho tajomníka Dr. Kočiša 8. augusta 1942 požiadal OÚ v Bratislave o ich zákaz „hoci aj z dôvodov bezpečnosti.“ Avšak priamy zákaz maďarských bohoslužieb v Čeklísi z bezpečnostných dôvodov telefonicky vydal tajomník ÚŠB

⁶⁸ Petíciu podpísalo 316 osôb, z toho až 22 členov HSES. Kedy boli zrušené maďarské omše v Zlatých Moravciach, sa mi nepodarilo zistiť, ale určite na začiatku roku 1940 už neboli. MV SR, ŠA v NR, fond NŽ III., kar. 63, 82/II-2/ŠB/1943 prez.

⁶⁹ Mesačná správa za september 1940. MV SR, ŠA v BB, fond Pohronska župa (PŽ) II., kar. 4, 1584/1940 prez.

⁷⁰ Mesačná správa za február 1941. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 12, 585/1941 prez.

⁷¹ Juhász bol na duševné cvičenie vyslaný predstavenstvom kláštora Jezuitov v Bratislave, kde pôsobil ako kazateľ. Páter pravdepodobne pochádzal z Nových Zámkov, do Bratislavy sa presťahoval po 6. októbri 1938. Páter pri otvraní duchovného cvičenia 24. apríla 1940 oslovoval veriacich slovami: „*kedves magyar testvéreim (mili bratia Maďari)*“, dňa 26. apríla kázal v r.k. kostole maďarsky, pričom sa v kázni o hriechoch vyslovil: „*Kedže sa nám budú hriechy kopiť, nepride 15. marec* (národný sviatok v Maďarsku – M.H.)“ a pod. OÚ-u sa vo veci nepodarilo nič bližšie zistiť. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 5, 964/1940 prez.

⁷² Tak ho charakterizoval generálny sekretariát HSES. MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 40, 364/1942 prez. O Gyermeka a jeho ľahostajnosti ku kultúrnym aktivitám sa zaujímala ÚŠB už 3. júla 1940. OÚ v Bratislave sa ho však zastal, pretože „*je Slovák, pochádza z dobrej slovenskej rodiny...Myslím, že pán farár Diermek sa zapojí neskôr do kultúrnych prác.*“ MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ Bratislava-okolie, kar. 31, 1065/1940 prez. V inej správe OÚ z 9. apríla 1940 je zmienka, že medzi Slovákmi obľúbený nebol, pretože odbavoval maďarské bohoslužby. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 4, 655/1940 prez.

Mišica už 7. augusta 1942. Bohoslužby sa mali upraviť až po skončení vojny.⁷³ Podobne štátne úrady v septembri 1942 dosiahli zrušenie kalvínskych bohoslužieb v maďarskom jazyku vo Svinici (okres Trebišov).⁷⁴

K vzostupu aktivít Maďarov v rokoch 1942-1943 možno zaradiť snahu obvodného sekretariátu MSS v Revúcej, ktorý 7. apríla 1943 podal písomnú žiadosť na revúcky evanjelický farský úrad, aby pre veriacich maďarskej národnosti boli vykonávané bohoslužby aj v maďarskom jazyku aspoň raz za mesiac. V obci, kde žilo podľa posledného sčítania ľudu 35 evanjelikov maďarskej národnosti, sa konali pravidelné evanjelické bohoslužby len v slovenskom jazyku. Snahou miestnych Maďarov, ktorá vyvrcholila podpisovou akciou, bolo zavedenie osobitných maďarských bohoslužieb. Žiadosť podpísalo 44 osôb, údajne i neevanjelici.⁷⁵ Okresný náčelník bol presvedčený, že celá akcia môže mať širšie pozadie, a to aj osamostatnenie sa maďarských evanjelikov na Slovensku, ktorí by chceli mať samostatnú evanjelickú maďarskú cirkev po vzore evanjelickej cirkvi nemeckej, možno i so samostatným biskupom. Za celou akciou vraj stál evanjelický farár Kovalík z Prešova – „*iniciátor, ktorý je kňazom maďarsko-nemeckej cirkvi v Prešove.*“ Skutočnosť, že petíciu prevádzal tajomník obvodného sekretariátu MSS v Revúcej Bukovecský – katolík, a kalvínka Szuhayová, bola podľa úradov dôkazom, že ide o záležitosť čisto politickú. Okresný náčelník pripojil: „*Hoci prezbyterom ev.a.v.cirkvi v Revúcej (Slovákom – M.H.) po stránke národnej s časti veriť nemožno, event. petícia o konanie maď. bohoslužieb v ev.a.v.chráme v Revúcej je predom odsúdená k zániku.*“ Avšak evanjelický farský úrad v Revúcej celú záležitosť maďarských bohoslužieb odmietol⁷⁶ a negatívny postoj zaujala i ostatná časť veriacich.⁷⁷ MŠNO ešte 9. júna 1943 v prípade Revúcej požadovalo, aby banskobystričský ŽÚ zakročil u príslušných cirkevných vrchností tak, aby neboli povolené maďarské bohoslužby v Revúcej ani pre evanjelikov a.v., ani pre kalvínov. Na tento problém znovu reagoval aj okresný náčelník 6. augusta 1943 slovami: „*Keď by záležitosť bola predložená aj cirkevnému prezbyteriu, čo sa nestane, lebo miestny duchovný sám odmietne vec, je postarané, aby tam neprešla a tým menej by vec mohla prejsť na cirkevnom konvente. Celá cirkev ev.a.v. v Revúcej (až na málo Maďarov) vidí vo veci len politiku... Pokiaľ by sa snád' záležitosť znovu vynorila, podpísaný berie si za úkol zlikvidovanie záležitosti tak, ako záujem slovenský a štátny vyžaduje.*“⁷⁸

⁷³ MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar.28, 352/1942 prez.

⁷⁴ Farár Könyves (po porade s nadriadenými) musel prehlásiť pred notárom a žandármi, že nebude vykonávať maďarské bohoslužby. MV SR, ŠA v PO, fond ŠZŽ, kar. 117, 82/3c/1942 ŠB prez.

⁷⁵ V Revúcej podľa sčítania ľudu z roku 1940 žilo 1556 obyvateľov, z toho 79 osôb maďarskej národnosti. Zo 776 veriacich ev.a.v. bolo 26 Maďarov, reformovaných 15, z toho 13 Maďarov. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 2404/1943 prez.

⁷⁶ Dôvody odmietnutia farára Raaba zo 16. apríla 1943: žiadosť bola podaná farárovi, ktorý nebol kompetentný v tejto veci rozhodnúť a „*posledné dva maďarské pohreby daly mi pocitíť, že maďarskú reč neovládam, nasledovne ani služby Božie nebol by som v stave odbavovať.*“ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 2404/1943 prez.

⁷⁷ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 32, 1440/1943 prez.

⁷⁸ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 2404/1943 prez.

Banskobystrickému županovi sa podarilo dôverne zistiť, že maďarské vyslanectvo na začiatku roku 1943 diplomatickou cestou zakročilo vo Vatikáne vo veci maďarských katolíckych bohoslužieb v Banskej Bystrici. Šlo o precedens, keď maďarskí činitelia so žiadosťou o slúženie maďarských omší obišli slovenské úrady, resp. sa snažili svoju žiadosť podporiť medzinárodnými stykmi.⁷⁹ Spomenuté aktivity v Banskej Bystrici a Revúcej z roku 1943 poukazovali podľa župana na organizovanú akciu MSS: „*dožaduje sa práv, aké jej podľa počtu veriacich nepatria, aby pri ich odmietnutí mohla poukazovať na údajné krivdy.*“ Nepomerne kritickejšie a otvorene sa však o nich vyjadril až článok v časopise Gardista z 2. júla 1943, v ktorom okrem iného obvinili organizátorov, že do podpisovej akcie zaradili aj Cigánov z okolia, cudzincov i nežijúcich. Článok demagogicky obhajoval dovtedajšie náboženské pozície a kritizoval postup predstaviteľov maďarskej minority, ktorých zároveň znemožňoval v očiach verejnosti. Napadol aj trnavského katechéta Gázsóa, ktorý údajne medzi mládežou pestoval svätostefanský kult.⁸⁰

O Antonovi Gázsóvi, r.k. kaplánovi z Trnavy mali štátne orgány už v rokoch 1939-1940 podrobný popis jeho politických názorov. Prípisom z 23. novembra 1939 OÚ v Trnave podal MV nasledovnú správu: „...*na jar 1939 pri obsadzovaní slovenských krajov na východnom Slovensku Maďarmi, pohoršovali sa veľmi v dobe vyučovania žiaci na učiteľskom ústave na Maďarov, proti čomu sa postavil Anton Gazso a povedal im asi toto: Nerozčulujte sa, lebo Maďari sú tiež ľudia, potrebujú tiež žiť a potrebujú tiež aj územie.*“⁸¹ Prípis pokračoval aj obhajobou duchovného: „...*v tejto záležitosti bol účinný dotaz aj na poslanca dekana-farára Plechlu, ktorý menovaného dobre pozná a ktorý...udal vo veci takto: „Na jar roku 1939, keď Maďari obsadzovali slovenské kraje, žiaci príslušné do obsadených obcí, boli napádané slovenskými a im vytýkané, že Maďari nespravodlivo jednajú, keď obsadzujú aj kraje Slovenské. Kaplán Gazso snažil sa hádky medzi žiakmi urovnať, napomenul slovenské žiacky, aby z obsadeného územia žiacky neurážali, že ony za to nemôžu.*“⁸² V jednom prípise je badať, ako ľahko sa dali rôznou interpretáciou či nepresným parafrázovaním upraviť ústne vyjadrenia nielen duchovných. Horší variant znenia výrokov sa však využil len v zriedkavých prípadoch perzekvovania kňazov; ináč nedokázateľné negatívne vyjadrenia nemohli byť v prípade duchovných osôb štátnymi orgánmi trestané. Napokon ani v záležitosti Gázsóa nebolo zo strany ŽÚ zahájené disciplinárne pokračovanie, i keď jeho činnosť mala byť sledovaná.

⁷⁹ Preto župan v prísne dôvernom oznámení z 22. apríla 1943 adresovanom MV referoval o národnostnej a náboženskej štatistike v meste: obyvateľstvo maďarskej národnosti tvorilo podľa sčítania ľudu 2,58 %, z nich asi polovica katolíkov. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 703/1943 prez.

⁸⁰ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 703/1943 prez.

⁸¹ Prípis pokračoval: „*Po zabraní Levíc Maďarmi v roku 1938, odišiel Anton Gazso do Ostrihomu v Maďarsku na arcibiskupstvo a tam žiadal, aby bol Maďarmi prijatý do Levíc, kde je príslušný... Jeho žiadosť bola však zamietnutá...Gazso udržiava úzke priateľstvo s r.kat. kanonikom Zeligerom v Trnave, ktorý je tiež Maďar...Gazso je presvedčením Maďar a to zarytý a je isté, že ako taký Slovenskému štátu nežiči.*“

⁸² MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 3, 430/1940 prez.

Spievanie maďarskej hymny v kostole bolo podľa vtedajších zákonov prečinom. Obyvateľov Hrnčiaroviec v apríli 1939 vypočúvali četníci, aby sa potvrdilo, či sa v kostole po svätej omši pravidelne spievala maďarská hymna, čo mal podporovať dekan Aništík. Keďže obyvatelia nič také nepotvrdili, s vyšetrovaním sa prestalo, ale účinok vyšetrovania bol napriek tomu priaznivý – obyvateľstvo maďarskej národnosti i mnohí kňazi zostali v pokusoch zaradiť do obradov maďarskú hymnu zastrašení.⁸³ Vyskytol sa ešte jeden prípad – za spievanie maďarskej hymny v kostole v Podunajských Biskupiciach 15. marca 1940 žandárstvo zatкло a odovzdalo štátnemu zastupiteľstvu 13 mladých Maďarov.⁸⁴

Štátny režim musel (i keď obmedzene) reagovať, pokiaľ cirkevná – i katolícka – vrchnosť stratila kontrolu nad jednotlivými kňazmi. Ak ich činnosť bola provokačná a porušovala dobové normy, štátne orgány za túto „protištátnu činnosť“ trestali rôznymi metódami, napr. umiestnením do zaisťovacej väzby v Ilave – zatknutím bez obžalovania⁸⁵, vypovedaním z územia slovenského štátu, pokutou, zastavením platu, tlakom na vysťahovanie sa do Maďarska alebo povolaním do vojska, odňatím cestovného pasu, atď. Najnižším stupňom trestu možno nazvať aktívne sledovanie kňaza bezpečnostnými zložkami. Štátna správa vyhotovovala na príkaz ÚŠB zoznamy maďarských bohoslužieb so stručnou charakteristikou kňazov, ktorí ich celebrovali, ako aj rôzne iné individuálne charakterizácie a evidencie kňazov. Systematicky a dôsledne začali štátne orgány mapovať činnosť maďarskej menšiny až od roku 1940, kedy vznikli prvé takéto zoznamy (apríl 1940). Koncom roku 1941 si na nariadenie ÚŠB prostredníctvom notárskych úradov nechali OÚ vyhotoviť kontrolnú evidenciu kňazov účinkujúcich v maďarských obciach. Zoznam obsahoval aj kolónky o politickej činnosti a zmýšľaní a o ovládaní slovenského jazyka.⁸⁶ Celkovo vládla nespokojnosť nad ich politickým zmýšľaním – napríklad v okrese Nitra len traja boli vnímaní pozitívne, proslovensky. Hodnotenia ostatných zneli napr.: *„nie je členom HSES, je až nápadne zaujatý proti slovenským veciam a udržiava maďarského ducha na fare...“*, *„je maďarský šovinista...“*, *„so slovenskou menšinou zaobchádza netaktne, počas slovenských bohoslužieb robí stále výčitky a posmešky Slovákom...“*, *„politickú činnosť neprevádza, v zmýšľaní je orientovaný maďarsky, ovšem chová sa loyálne...“* a pod.⁸⁷ Na začiatku roku 1943 vznikol na základe nariadenia ÚŠB posledný zoznam maďarských bohoslužieb (pozri tabuľky č.1 a 2).

Štátna moc sledovala aj účastníkov svätoštefanských osláv a bránila im v prechode cez hranice.⁸⁸ Okrem neduchovných osôb jedna správa hovorí o kňazovi, ktorý sa zúčastnil svätoštefanských slávností v Maďarsku – Andrej Šolc, evanjelický farár z Pôtre

⁸³ SNA, fond MV, kar. 15, 5189/1939 prez. MV SR, ŠA v NR, fond Okresné četnícke veliteľstvo (OČV) NR, kar. 10, 235/1939 dôv.

⁸⁴ MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 3, 565/1940 prez.

⁸⁵ Bližšie pozri: RYCHLÍK, J.: Perzekúcia odporcov režimu na Slovensku 1938-1945. In: Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Banská Bystrica 2005, s 119-134.

⁸⁶ Z 10 kňazov v okrese Nitra 8 ovládalo slovenčinu, 1 ju ovládal čiastočne a 1 hovoril veľmi zle po slovensky.

⁸⁷ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 50, 2064/1941 prez.

⁸⁸ MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar.31, 1200- 4/1939 prez.

(okres Modrý Kameň), bol podozrivý z účasti na slávnostiach, pretože na pohraničnú legimitáciu prekročil hranice 18. augusta 1940 a vrátil sa 21. augusta 1940.⁸⁹ V Polomke (okres Brezno nad Hronom), bola miestnym r.k. farárom Ladislavom Leškom slúžená k sviatku sv. Štefana 20. augusta 1940 svätá omša a to výnimočne v kaplnke oproti fare, kde bola umiestnená socha sv. Štefana. Počas omše spomenul kňaz aj meno sv. Štefana, z čoho okresný náčelník v Brezne n. H. s neľúbosťou usúdil, že omša bola slúžená na jeho pamiatku.⁹⁰

Praktické zásahy štátnych úradov voči duchovným promaďarskej orientácie mali skôr individuálny charakter, t.j. nepostupovali podľa určitej šablóny. Aj intenzita trestov bola závislá na medzinárodných súvislostiach a na vývine slovensko-maďarských vzťahov. Medzi najexponovanejších kňazov promaďarsky orientovaných patril jednoznačne Rudolf Zachar, r. k. farár z Výčap-Opatoviec (okres Nitra), ktorý nerešpektoval nielen návrhy štátnych orgánov, ale ani príkazy cirkevnej vrchnosti⁹¹. V novembri 1939, na sviatok Všetkých svätých, keď mal farár konať slovenskú kázeň, prehlásil, že ju odbaví len v maďarčine.⁹² Vraj sa sám vyhlásil za maďarského hradného kapitána.⁹³ Do konfliktu sa dostával i s učiteľmi slovenskej školy.⁹⁴ Tento kňaz bol tvrdo potrestaný. Ľudácky režim sa s ním vysporiadal rýchlo a nekompromisne – 6.11.1939 bol daný pre protištátnu činnosť do zaisťovacej väzby v Ilave.⁹⁵ Farnosť prešla dočasne pod správu vedľajšej farnosti Jágersek a na Zacharovo miesto nastúpil ďalší kontroverzný kňaz - Augustín Petrášek⁹⁶.

Petrášek, správca r. k. farnosti v Jágerseku (okres Nitra), bol už v júni 1939 ČS-ou Šarlužky-Kajsa⁹⁷ zaradený do zoznamu nespokojencov a štváčov. ČS navrhla jeho prelo-

⁸⁹ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar.3, 1356/1940 prez.

⁹⁰ V hlásení sa nespomína, v akom jazyku sa celebrowala omša. Farár Leško sa hlásil k slovenskej národnosti, toho času mal podanú žiadosť o priznanie slovenského štátneho občianstva. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar.3, 1356/1940 prez.

⁹¹ Cirkevnou vrchnosťou mu bola Apoštolská administratúra v Trnave, ktorá mu presne určila režim a skladbu bohoslužieb. MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 45, 2598/1939 prez.

⁹² Obvodný notár a ŽS Šarlužky-Kajsa informovali OÚ aj o iných jeho sentenciách: „*Nikto mi nebude prikazovať, budem bohoslužby viesť tak, ako sa to páči mne, bohoslužby v slovenčine konať nebudem, i keď mi to nariadi ktokoľvek.*“ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 45, 2428/1939 prez.

⁹³ MV SR, ŠA v NR, fond Oblastné žandárske veliteľstvo (ObŽV) NR, kar. 2, 36/1940 dôv.

⁹⁴ MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 2, 110/1940 dôv. Správa ŽŽV Školskému inšpektorátu v Nitre z 27.2.1940: „...v kostole držal farár kropáč v ruke tak, ako by ním chcel uderiť prítomného učiteľa Uhrika. Že nedošlo k bitke v kostole, možno ďakovať rozvahe učiteľa Uhrika...“

⁹⁵ MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 3, 41/1941 dôv. V marci 1940 prepustený, premiestnený na farnosť do Ladíc, okres Zlaté Moravce.

⁹⁶ Petrášek bol pred rokom 1938 poslancom Národného zhromaždenia za Zjednotenú krajinskú kresťansko-socialistickú a maďarskú národnú stranu.

⁹⁷ Táto istá ČS paradoxne informovala ešte v decembri 1938 nadriadené orgány, že Petrášek a Zachar prejavovali v poslednom čase sympatie k slovenskému národu, preto ich už nebolo treba viesť v zozname osôb štátu nepriateľských. MV SR, ŠA v NR, fond OČV NR, kar. 8, bez čísla/1941 dôv.

ženie medzi oduševnených Slovákov, aby nebol škodný.⁹⁸ Pravdou zostane, že sa snažil povzbudzovať žiakov a ich rodičov v maďarskom nacionálnom zmýšľaní. ČS zaznamenala jeho výrok: „*U dieťaťa je najväčší smrteľný hriech, keď chodí do slovenskej školy.*“ Žiadal spoluobčanov neobdarúvať „slovenských“ františkánov a mníšky, ktorí podľa neho nemali dôvody žobrať v dedine. Žandárstvom bol pranierovaný aj za školskú výchovu, pretože po obci skupinky mládeže opakovane spievali iredentistické piesne.⁹⁹ Na Petráška a riaditeľa školy Juraja Lencza sa v decembri 1939 sťažovali i činovníci Slovenskej Ligy, pričom poukázali na výsledky konfliktnej situácie v obci: 1. nenávisť maďarských detí voči slovenským¹⁰⁰, 2. tí, čo zapisujú deti do slovenskej školy, sú podľa Petráška vlastizradcami, 3. Slováci nemôžu kúpiť od Maďarov v obci potraviny a iné denné potreby. Okrem toho ho žandári obvinili z paktovania so Židmi.¹⁰¹ Podivne preto pôsobí písomná správa od obvodného notára z Jágerseku o Petráškovi (ako dočasnom farárovi vo Výčapoch-Opatovciach) z 27. marca 1940, v ktorej oboznámil OÚ o jeho vstupe do HSLS a o vzostupe vývoja spolunažívania obyvateľov slovenskej a maďarskej národnosti.¹⁰² Ďalšie hlásenie notárskeho úradu z januára 1941 už vyznievalo v kritickom duchu, keď zdôraznil Petráškovo nabádanie žiakov: „*Hanba Maďarovi, keď po slovensky zdraví „Na stráž!“, preto Maďari môžu zdravieť Dobrý deň, Dobrý večer alebo Pochválen buď!*“ Odvtedy sa údajne Jágersečania zdravili len takýmto spôsobom.¹⁰³

Augustín Petrášek sa dostal do rozporu so zákonom, keď v marci 1941 pri predriečaní litánií nesprávne pomenoval Pannu Máriu „*velkou pani patrónkou (kráľovnou) Uhorska.*“ Policajným trestným súdom bol potrestaný 100-korunovou pokutou. Konfliktu sa nevyhol ani s cirkevnými predstavenými, keď na Sviatok sv. Cyrila a Metoda r. 1941 neslávil sv. omšu, ale sa neospravedlnený a nenahradený vzdialil z farnosti (podľa jeho výpovede šiel v súrnej záležitosti navštíviť brata). Začiatok slovenských bohoslužieb menil z nedele na nedeľu, čo u obyvateľov vyvolávalo zmätok.¹⁰⁴ Nadriadený cirkevný úrad pragmaticky reagoval až 1. novembra 1941, keď ho poslal do výslužby.¹⁰⁵ I zo zoborského kláštora, kde trávil dôchodok, si vyprosil od dekana z Preselian, ktorý zastupoval farára Reichela (bol armádou odvedený) na farnosti vo Výčapoch-Opatovciach, aby v tejto obci príležitostne odbavil bohoslužby v maďarčine.¹⁰⁶

⁹⁸ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 41, 1392/1939 prez.

⁹⁹ „*Červená, biela, žltá – Tisov znak; Som Maďar a môj národ je maďarský, Horthy je náš vodca a slúbili sme mu, že všetkých Tótov a Švábov vyhubíme; Nitra – Bratislava – Prešov budú maďarské.*“ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 51, 150/1939 prez.

¹⁰⁰ Maďarské deti vykrikujú na slovenské: „*Sprostý Slovák v maďarskej obci nesmie rozprávať slovensky!*“ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 51, 341/1940 prez.

¹⁰¹ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond ObŽV NR, kar. 3, 50/1941 dôv.

¹⁰² MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 46, 454/1941 prez.

¹⁰³ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 49, 217/1941 prez.

¹⁰⁴ MV SR, ŠA v NR, fond OÚ NR, kar. 51, 314/1941 prez., MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 3, 119/1941 dôv.

¹⁰⁵ MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 3, 367/1941 dôv.

¹⁰⁶ MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 4, 114/1942 dôv.

Na r.k. farnosť vo Výčapoch-Opatovciach bol v júni 1940 pridelený Imrich Reichel. Vo veľmi krátkom čase si ho obyvatelia maďarskej národnosti obľúbili a podľa hlásenia ŽS Šarlužky-Kajsa za slovenskú vec pracoval iba tam, kde podľa zákona a cirkevných nariadení musel. Hoci nebola na jeho adresu hlásená konkrétna protislovenská činnosť, bol označovaný za podozrivého a ŽS pozorne sledovala jeho cesty do Maďarska k príbuzným.¹⁰⁷ V súvislosti s prípravou Slovenska do vojny proti Sovietskemu zväzu prišlo k nárastu aktivity bezpečnostného aparátu, čo sa prejavilo aj paralyzovaním Reichela. Je možné domnievať sa, že narukovať k vojsku v júni 1941 farár Reichel musel práve pre svoju činnosť.¹⁰⁸

Napriek viacerým dohodám diplomatických zástupcov Slovenska a Maďarska o predbežnom zastavení vypovedania občanov druhej strany tieto pokračovali do júna 1940. Dovtedy v dvoch zistených prípadoch prišlo k vypovedaniu nepohodlných promaďarských duchovných, ktoré sú nutné vnímať ako recipročné opatrenia – pre slovenské úrady veľmi vhodné. Vyhostenými bol Lehel Schmid, maďarský evanjelický a.v. farár z Bardejova (jeseň 1939)¹⁰⁹ a Jozef Tenk, v rokoch 1938-1940 kaplán v Podunajských Biskupiciach.

Jozef Tenk sa na základe zistení ŽS P. Biskupice dopustil neprístojnosti, keď dňa 20. augusta 1939 usporiadal slávnosť za účasti tisícky Maďarov bez povolenia úradov, pričom jeho prejav bol politický a štvavý.¹¹⁰ Ďalej mal podľa tvrdenia prednostu ÚŠB hlavný podiel „na zúrivom nacionalizme biskupickej maďarskej mládeže, ktorý nacionalizmus vyvrcholil dňa 15. marca 1940, vo výročný deň národného sviatku Maďarov, spievaním maďarskej hymny v kostole. Menovaný však bol tak opatrný a prehnatý, že sa mu nemohol dokázať konkrétny prípad, pre ktorý by bol vzatý na trestnú zodpovednosť. Zdôrazňujem však, že od kedy kaplán Tenk v Biskupiciach pôsobil, odvtedy tam vrie a udržuje sa nenávisť voči všetkému, čo je slovenské.“ Pre túto činnosť, ktorej sa dopustil ako cudzí štátny príslušník, ale súčasne ako reciprocita za vypovedanie Slovenky Dr. Loly Hilmerovej z Lučenca vykázaney 23. apríla 1940 bol kaplán na základe nariadenia ÚŠB, resp. výmerom OÚ v Bratislave z 8. mája 1940 vyhostený z územia Slovenskej

¹⁰⁷ Na základe nepriamej výpovede Reichelovej kuchárky žandári dôverne oznámili OÚ-u, že s 21-ročným mladíkom „prevádza smilstvo proti prírode, mladík ho už 2 roky neprírodným spôsobom ničí.“ Či šlo o pokus úradov zdiskreditovať kňaza, sa z dobových dokumentov vyčítať nedá. MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 3, 39/1941 dôv.

¹⁰⁸ Slovenská vláda používala otvorene ako jednu z foriem recipročných opatrení voči Maďarsku vojenské odvody významných predstaviteľov maďarskej menšiny. MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 3, 246/1941 dôv.

¹⁰⁹ V Bardejove fungovali 2 evanjelické fary – slovenská a maďarská. Po vyhostení Schmidu ho zastupoval Juraj Raab zo slovenskej fary. MV SR, ŠA v PO, fond ŠZZ, kar. 108, 139/1940 ŠB prez.

¹¹⁰ V hlásení spomenutej ŽS z 28. septembra 1939 je zmienka o skautskej slávnosti v deň maďarského sviatku sv. Štefana. ŽS P. Biskupice už 27. októbra 1939 informovala OÚ, že Tenk degradoval slávnostné bohoslužby za novozvoleného prezidenta, pretože ich neslúžil pri hlavnom oltári kostola, nespievala sa slovenská hymna, atď. MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 28, 13/1940 prez. MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 31, 1200/1940 prez. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 1233/1943 prez.

republiky a 9. mája 1940 ŽS-ou v Tomášovciach (okres Lovinobaňa), prepravený do Maďarska.¹¹¹ Z Budapešti Tenk zaslal ŽÚ-u odvolanie (nemalo odkladný účinok), v ktorom protestoval proti nezákonnosti výmeru.¹¹²

Maďarská vláda zastavila vypovedania až začiatkom júna 1940 s odôvodnením, že recipročnými opatreniami slovenskej vlády sú postihnutí aj maďarskí farári a penzionovaní štátni úradníci, ktorých pobyt na Slovensku je v národnom záujme Maďarov. Slovenské úrady následne zastavili svoje rezortné opatrenia 30. júna 1940.¹¹³ Podľa správy OÚ v Bratislave z 10. marca 1941 sa Tenk vrátil v novembri 1940 na Slovensko a od 25. novembra 1940 sa zdržoval v Suche nad Parnou, okres Trnava. O jeho odvolaní proti vypovedaciemu výmeru však do marca 1941 nebolo rozhodnuté a vypovedací výmer OÚ nebol v tom čase zrušený.¹¹⁴ Preto sa ŽÚ v Bratislave zaujímal o to, kto povolil jeho návrat. Doklad, ktorý mu povoľoval návrat v dôsledku zahranično-politických okolností¹¹⁵, vydalo slovenské vyslanectvo v Budapešti 12. novembra 1940 po dohode s ÚŠB.¹¹⁶ Jednoznačne zlyhala komunikácia medzi jednotlivými zložkami štátnej správy, pretože ÚŠB mnohokrát neinformovala lokálne úrady, na čo upozornil aj bratislavský župan v liste adresovanom ÚŠB z 21. apríla 1941.¹¹⁷

V marci 1943 sa Tenk prihlásil na uprázdnené farské obročie¹¹⁸ r.k. fary vo Veľkej Lehote (okres Nová Baňa), kde v tom čase už dočasne pôsobil. Po žiadosti bolo nutné

¹¹¹ Podľa oznámenia ŽS Biskupice p.D. z 11. mája 1940 bol Jozef Tenk 8. mája 1940 o 21:40 dvojčlennou žandárskou hliadkou v prítomnosti okresného žandárskeho veliteľa vzatý po dozor, o 22:15 dopravený žandárskym autobusom do Bratislavy, odkiaľ sprievod vlakom pokračoval na ŽS Tomášovce a 9. mája 1940 o 20.20 prepravený za štátne hranice. Cestovné si Tenk hradil sám. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 20, 871/1942 prez.

¹¹² Tenk si podal už 26. februára 1940 žiadosť o priznanie slovenského štátneho občianstva a podľa zákona počas jej vybavovania mal byť uznaný za slovenského štátneho občana. Kaplán sa bránil aj tvrdeniu o politickej činnosti. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 20, 871/1942 prez.

¹¹³ VIETOR, M.: Dejiny...c. d., s. 94.

¹¹⁴ Druhostupňový vypovedací výmer z 21. augusta 1940, ktorým sa odvolanie zamietlo, nebol expedovaný z nekonkretizovaných dôvodov na príkaz župana. Napriek tomu je potrebné uviesť dôvod zamietnutia nachádzajúci sa vo výmere ŽÚ, z ktorého sa dozvedáme, že MV žiadosti Tenka o priznanie štátneho občianstva nevyhovelo, čo bolo pre ŽÚ relevantné. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 20, 871/1942 prez.

¹¹⁵ Hlásenie ŽS Nová Baňa z 12. apríla 1943 adresované OÚ v Novej Bani: „*Údajne tunajšie maďarské popredné vlivné politické osoby za spolupráce maďarského vyslanca v Bratislave sa u nášho ministerstva zahraničných vecí o Tenka ujali...*“ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 1233/1943 prez.

¹¹⁶ „*Slovenské pohraničné orgány sa žiadajú, aby p. Jozefovi Tenkovi, ktorý na zvláštny príkaz ministerstva zahraničných vecí a Ústrednej štátnej bezpečnosti v Bratislave má povolenie k pricestovaniu späť na Slovensko, nerobily ťažkosti.*“

¹¹⁷ „*Dovoľujem si podotknúť, že sa vyskytlo už viac takých prípadov, že župný úrad rozhodol ináč len preto, lebo nebol vôbec, alebo načas vyrozumený o rozhodnutí alebo opatrení tamjšej ústredne.*“ Prípád kaplána Tenka sa výnimočne môže podrobne analyzovať, keďže sa zachoval celý spisový materiál k predmetnej záležitosti s dokumentmi viacerých úradov. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 20, 871/1942 prez.

¹¹⁸ Obročie je dôchodok spojený s vykonávaním cirkevného úradu.

na základe prípisu MŠNO zistiť jeho spoľahlivosť. V posudku vypracovanom ŽS-ou Nová Baňa z 12. apríla 1943 na základe výsledkov sledovania je uvedené, že počas jeho pôsobenia na r.k. fare vo Veľkej Lehote nevyvíjal nijakú politickú činnosť a venoval sa len práci na poli cirkevnom, i keď doma sa s rodičmi rozprával len po maďarsky a odoberal maďarské noviny. S miestnou inteligenciou sa vôbec nestýkal, keďže obec bola slovenská: „...že farár Jozef Tenk nevyvíja na r.k. fare vo Veľkej Lehote žiadnú protištátnu politickú činnosť, nasvedčuje tomu, že tento dostal sa do kraja čisto slovenského, kde nemá spôsobilú pôdu pre tento účel a tiež nemá ani spolupracovníkov, a preto obmedzuje sa výlučne na rodinný kruh... Jozef Tenk si svoje kňazské povinnosti koná riadne k spokojnosti veriacim a to pravdepodobne preto, aby týmto si udržal svoje terajšie miesto.“¹¹⁹ Z citovaného je pravdepodobné, že osobná i mentálna izolácia promaďarského duchovného v prostredí slovenskom zohrala veľmi účinnú a pre štátne úrady osožnú rolu. Vidieť v tom tiež zriedkavú kooperáciu štátnej moci a cirkevnej biskupskej ustanovizne na likvidácii promaďarskej spôsobilosti kňaza.

Popri kaplánovi Tenkovi miestne orgány v P. Biskupiciach sledovali i činnosť dekana – farára Jána Tyukosa. Všetky ich písomné poznámky na jeho adresu obsahovali zhodné negatívne hodnotenia jeho politických postojov.¹²⁰ Okrem maďarofilstva mu bolo vyčítané, že vo farskom kostole nikdy nebola zaspievaná slovenská hymna, že nevie po slovensky, atď.¹²¹ Ján Tyukos sa ocitol tiež v zozname kňazov účinkujúcich v maďarských obciach okresu Bratislava-vidiek. Zoznam vyhotovil OÚ 5. decembra 1941 na príkaz ÚŠB. Okrem Tyukosa sem OÚ zaradil i ďalšieho duchovného z Biskupíc p.D., Tenkovho nástupcu Ladislava Paksyho, r.k. kaplána. Poznámka OÚ na jeho adresu vonkoncom nebola lichotivá – jeho zmýšľanie malo byť veľkomaďarské a v kostole oslovoval veriacich „*magyar testvérek (bratia Maďari)*“, čo malo pohoršovať Slovákov.¹²²

¹¹⁹ V hlásení je uvedená i jeho činnosť v rokoch 1939-1940. Ako však MŠNO rozhodlo o žiadosti Tenka, nie je známe. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 1233/1943 prez.

¹²⁰ ŽS P. Biskupice už 27. októbra 1939 informovala OÚ, že Tyukos sa slovenských omší dištancuje a vždy v tom čase odcestuje do Maďarska (slovenské omše slúžil kaplán Tenk). Na zodpovednosť ho ŽS zobrala i v prípade veľkosti štátnych zástav na r.k. škole, pretože maďarské zástavy do času, keď boli povolené vyvesiť, boli 3-krát väčšie ako slovenské, čo bolo vnímané ako provokácia. MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 28, 13/1940 prez.

¹²¹ Tyukos bol počas ČSR 8-krát oznámený ŽS-ou pre útlak, rušenie obecného mieru a nedovolené vydržiavanie verejného zhromaždenia. Podľa OÚ mal konexie, resp. zástancov u cirkevnej vrchnosti. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 4, 655/1940 prez. Hlásenie OÚ v Bratislave z 5. decembra 1941: „*Je zaritý Maďar, je nepriateľom Slovenského štátu a všetkého, čo je Slovenské. Je pre ideu Sv. Štefánskej koruny a toto svoje smýšľanie dáva vždy na javo aj vo verejnosti. V r.kat. kostole dodnes ani raz nebola spievaná Slovenská štátna hymna. Keď bol na toto počínanie dopytán, prehlásil, že keď sa v kostole nesmie spievať maďarská hymna v ktorej je spomínaný aj Boh, prečo by sa mala spievať slovenská hymna, v ktorej Boh nie je spomínaný. Tyukos slovensky vôbec nevie, a ani sa nesnažil slovensky naučiť. Od Slovákov žiada, aby rozprávali s ním maďarsky. Keď volakto maďarsky nevie, obráti mu chrbát a odíde.*“ MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 37, 2153/1941 prez. Keď 15. novembra 1942 otvárala MSS v Komárove, okres BL, kultúrny dom, posviacku previedol práve Tyukos. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 28, 352/1942 prez.

¹²² MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 37, 2153/1941 prez.

Trestu kvôli promaďarským aktivitám sa nevyhol ani predstaviteľ pravoslávnej cirkvi. Voči Jánovi Szalkovi, duchovnému z Rebrína (okres Michalovce), bolo od 24. mája 1939 zavedené trestné pokračovanie na štátnom zastupiteľstve v Michalovciach. Zatknutý bol pre rozširovanie nepravdivých správ, pričom vyšetrovaciu väzbu opustil 27. júna 1939. Na tretí deň po prepustení sa vysťahoval so svojou rodinou do Maďarska.¹²³

Jednou z metód, ktoré vládne úrady využívali v antidemokratickom potláčaní menšinových názorov duchovných, bola hrozba obmedzenia prísunu finančných prostriedkov. Kňazi dostávali plat a dôchodok zo štátneho rozpočtu cez účtovnú položku MŠNO (odbor štátnej kultovej správy). MŠNO mohlo vo veci odňatia kongruy občanovi Slovenskej republiky zakročiť len na základe právoplatného súdneho výroku proti farárovi¹²⁴ alebo na základe disciplinárneho výroku príslušnej disciplinárnej vrchnosti, ak táto duchovného uzná vinným. Toto disciplinárne konanie sa mohlo zaviesť na základe obžaloby, ktorú mal MŠNO podať príslušný OÚ. Kvôli tomuto komplikovanému procesu a nevôli cirkevných disciplinárnych komisií zostali vyhrážky úradov nesplnené.¹²⁵ V prípade g.k. farára Mikuláša Čudákyho z Tarnavy šarišsko-zemplínsky župan odporučil MŠNO odobrať pre jeho promaďarskú činnosť kongruu (júl 1940).¹²⁶ Aj g.k. farárovi Havrilovi zo Sečoviec (okres Trebišov), sa v máji 1940 ŽŮ vyhrážal zastavením kongruy.¹²⁷ Tento postup sa však netýkal duchovných, ktorí nemali slovenské štátne občianstvo. Záznamy informujú o štyroch kalvínskych kňazoch, ktorým bola v roku 1939 zastavená výplata kongruy. Opatrenie sa však dotklo aj iných konfesíí.¹²⁸

Po relatívnom upokojení slovensko-maďarského napätia po zmenách v slovenskej vláde bola 5.2.1941 podpísaná v Budapešti zmluva medzi Slovenskou republikou a Maďarskom, ktorá riešila najmä usporiadanie jednotlivých štátoobčianskych otázok ako zisk štátneho občianstva príslušníkov národnostných menšín.¹²⁹ Pri žiadostiach duchovných (mali domovské právo v obciach odstúpených Maďarsku) o udelenie slovenského štátneho občianstva, viedli štátne orgány šetrenie, či je uchádzač spoľahlivý z mravného i politického ohľadu. V pozitívnom prípade nižšie úradné inštancie

¹²³ Pravdepodobne do Munkáča, kde bol preložený dekrétom eparchiálnej správy pravoslávnej eparchie Mukačevsko-prešovskej z 29. apríla 1939. Na Slovensku v októbri 1943 pôsobilo 10 pravoslávnych farárov. SNA, fond MV, kar. 16, 9236/1939 prez.

¹²⁴ Na základe zákonov z roku 1898 článok 14, z roku 1909 článok 13, zákona č. 122/1926 Sb.z. a n. a vládneho nariadenia č. 124/1928 Sb.z.a n.

¹²⁵ Napríklad disciplinárna komisia g.k. diecézy v Prešove pravidelne oslobodzovala duchovných obžalovaných štátnou správou. MV SR, ŠA v PO, fond ŠZŽ, kar. 109, 758-608/1940 ŠB prez.

¹²⁶ Dokonca ho ešte roku 1939 úrady udali štátnemu zastupiteľstvu v Michalovciach. Štátne zastupiteľstvo trestné pokračovanie kvôli nedostatku dôkazov zastavilo. MV SR, ŠA v PO, fond ŠZŽ, kar. 109, 758-608/1940 ŠB prez.

¹²⁷ MV SR, ŠA v PO, fond ŠZŽ, kar. 108, 453/1940 ŠB prez.

¹²⁸ SNA, fond MŠNO, kar. 21, 41795/1940 prez.

¹²⁹ Ďalej usporiadanie prepustených verejných zamestnancov i neuznaných penzistov slovenskej národnosti žijúcich v Maďarsku a opačne).

a MŠNO odporúčali MV udeliť štátne občianstvo.¹³⁰ Začiatkom roku 1942 žiadal Hugo Szulik, bývalý r.k. farár v Hrušove, neskôr na dôchodku v Šaštíne, započítanie služobnej doby strávenej vo verejnej duchovnej správe v biskupstve Stoličný Belehrad v rokoch 1909-1928 do výmeru penzie. MŠNO si od nižších zložiek úradnej správy vyžiadalo stanovisko s vyšetrením hmotných a rodinných pomerov duchovného, ako aj jeho mravnú a občiansku zachovalosť a štátnopolitickú spoľahlivosť. Jediným zisteným výsledkom je odpoveď bratislavského ŽÚ-u z 9. mája 1942, z ktorej vyplýva, že ŽS v Šaštíne neodporúčala vyhovieť kňazovej žiadosti, pretože toho nie je hodný, pravdepodobne z dôvodu jeho skoršej promaďarskej orientácie.¹³¹ Občianstvo nebolo udelené kalvínskym farárom Andrejovi Oremuszovi z Bidoviec a Jánovi Šerovi z Hardišťa (okres Trebišov), kvôli angažovaniu sa v MSS. Následne to znamenalo, že od štátu nedostávali žiadny plat.¹³² Ležérnosť prístupu centrálnych úradov je zrejmá zo situácie, keď 19 kňazom, ktorí dostali súhlas k udeleniu štátneho občianstva, vláda schválila zeratanie služobnej doby od 14.3.1939 do 22.5.1941 k vyplácaniu kongruy až 9.1.1945.¹³³

Obmedzenie vycestovania sa udialo raz – v Baranči (okres Trebišov), netaktne voči Slovákom pôsobil r.k. farár Ludevít Andrašovský, ktorému na príkaz OÚ žandárstvo 29. augusta 1939 muselo odobrať legitimáciu pre stály prechod hraníc, keďže ju zneužíval na udržiavanie kontaktov s maďarskou inteligenciou za hranicami.¹³⁴

Ohniskom konfliktných situácií, ktoré vyvolávali duchovní, boli nielen obce s prevládajúcou maďarskou komunitou, ale i farnosti, kde prevládali Slováci. Je nutné poznamenať, že to platilo i naopak, t. j. v niektorých obciach s maďarskou väčšinou pôsobili farári proslovensky, resp. pronemecky orientovaní, pričom to ale automaticky neznamenalo, že muselo prichádzať k nepokojom. Ani dobré spolunažívanie medzi kňazmi maďarskej národnosti a Slovákmí nebolo výnimkou. To ale neplatilo v prípade opáta Júliusa Ludvigha, r.k. farára v Hornej Kráľovej (okres Nitra), ktorého treba jednoznačne zaradiť medzi promaďarských duchovných so silným vplyvom na veriacich. Pod jeho farnosť patrila nielen Horná Kráľová s maďarskou väčšinou, ale i susedná obec

¹³⁰ OÚ v Skalici doporučil ŽÚ-u 25. februára 1941 udeliť štátne občianstvo Františkovi Šafárovi, r.k. dekanovi z Petrovej. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 12, 207/1941 prez. MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 40, 364/1942 prez.

¹³¹ Správa ŽS v Šaštíne bola odoslaná MŠNO 9. mája 1942. MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 20, 1834/1942 prez.

¹³² Oremusz bol v roku 1938 iniciátorom podpisovej akcie za pripojenie Bidoviec k Maďarsku, neskôr v školskom roku 1939/1940 zásluhou jeho iniciatívy prestúpilo 16 detí zo slovenskej školy do maďarskej. Župan i okresný náčelník viackrát žiadali ÚŠB o povolenie jeho vyhostenia. MV SR, ŠA v PO, fond ŠZŽ, kar. 108, 230 a 516/1940 ŠB prez.

¹³³ Šlo o započítanie služobnej doby spred roka 1941. Štát kňazom dlhoval takmer 600 tisíc korún. Súhlas vlády bol daný až po urgencii ministra školstva na predsedníctve vlády z 28. októbra 1944, keď musel vyvrátiť neopodstatnené tvrdenia, že niektorí z duchovných sa zapojili do povstania a nemajú teda nárok na štátne peniaze. Vec urgovalo aj biskupské ordinariáty a ministerstvo zahraničných vecí, pretože z maďarskej strany opatrenia v zmysle dohody boli vykonané skôr (v prvej polovici roku 1944). SNA, fond MŠNO, kar. 12, 42595/1942 prez.

¹³⁴ MV SR, ŠA v PO, fond ŠZŽ, kar. 108, 139/1940 ŠB prez.

Močenok, s obyvateľstvom s takmer absolútne slovenskou národnosťou. Opätovnú formu promaďarských sympatií možno hodnotiť ako provokáciu slovenského obyvateľstva: organizoval sprievody cirkevníkov po Močenku, na ktorých sa spievalo prevažne maďarsky, angažoval sa finančne v MSS, pomer maďarských a slovenských bohoslužieb viditeľne a neobjektívne naklonil v prospech maďarskej menšiny.¹³⁵ Nevyhol sa ani konfliktným situáciám so slovenskými učiteľmi. Pravdepodobne jeho dobré osobné kontakty na biskupskom úrade mu boli osožné, keď dosiahol zákaz verejnej činnosti troch mníchov – školských bratov v obci.¹³⁶ Z Močenku boli odstránené 2 rehoľné sestry s rehoľným učiteľom slovenskej národnosti.¹³⁷ Z archívnych materiálov nie je známa forma postihu voči nemu. Napriek svojej promaďarskej aktivite slúžil vo farnosti naďalej (do konca skúmaného obdobia), pretože podľa nitrianskeho biskupa Karola Kmetka sa z cirkevného hľadiska neprevinil.¹³⁸

Povešť maďarofilského r.k. farára v Ašakerti, obci nitrianskeho okresu so slovenskou väčšinou, Eugena Kántora nebola vonkoncom dobrá z dôvodu jeho nevzorného amorálneho správania sa.¹³⁹ Navyše – podobne ako farár Petrášek - neuznával občiansky pozdrav Na Stráž!¹⁴⁰ Kántor sa previnil i tým, že 14. marca 1942 – počas štátneho sviatku, prikázal organistovi zahrať náboženskú pieseň namiesto hymny „Hej Slováci“, čo odôvodnil nariadením cirkevnej vrchnosti.¹⁴¹ Kántor bol i stranícky činný (v HSĽS, neskôr v MSS) a zostal prepojený s miestnou elitou (nielen maďarskou). Vzájomné väzby obecných činiteľov s farárom mali nielen politické, ale i podnikateľské pozadie (napr. predseda miestnej organizácie HSĽS mal od farára výhodne v podnájme cirkevné pozemky).¹⁴²

¹³⁵ Schválil mu to Biskupský úrad v Nitre. Zmena v prospech Slovákov nastala až vo februári 1942. MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 45, 50/1940 prez.

¹³⁶ Mníši pôsobiaci ako kongregácia v Močenku mali za úlohu kresťanskú výchovu v školách. MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 49, 310/1941 prez.

¹³⁷ Vyhovelo sa žiadosti sestier o preloženie z roku 1939, ktorá bola vtedy dočasne zamietnutá. Rehoľný učiteľ, inak vodca HM, dostal vyššiu funkciu na inom pôsobisku. MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 49, 1574/1941 prez.

¹³⁸ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 58, D1-640/1944 prez. MV SR, ŠA v NR, fond NŽ III., kar. 67, 67/II-ŠB/1943 prez.

¹³⁹ Hlásenie ŽS Šarlužky-Kajsa z 3.2.1942: „*Nadáva deťom: Ty kôň, ty remundo apod., keď niekto v kostole počas bohoslužieb nezatvorí dvere, osloví ho: Hej Ty chrapúň, zavri dvere, alebo: Čo trepeš týma kopytáma, a pod.*“ MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 4, 21/1942 dôv.

¹⁴⁰ Od farára Petráška sa líšil v tom, že žiakov za pozdrav Na stráž počas vyučovania aj telesne trestal. MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 4, 21/1942 dôv.

¹⁴¹ MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 4, 127/1942 dôv.

¹⁴² Hlásenie obvodného notára v Ašakerti okresnému náčelníkovi z 30.8.1940, v ktorom vyjadril svoje znepokojenie nad činnosťou Kántora: „*V obci Ašakert je konsolidácia politických pomerov narušovaná a kalená miestnym r.k. farárom Eugenom Kántorom... Je prepätym Maďarom. Organizovaný člen v maďarskej strane. Svojho času sa prihlásil aj za člena HSĽS a bol podpredseda miestnej organizácie HSĽS v Ašakerti, aby takto využíval miestne politické pomery v prospech Maďarov. Vedúci notár po nastúpení do služby v notárskom úrade v Ašakerti 21.9.1939 hneď pozoroval isté správanie sa k veci slovenskej a zistil, že jeho cieľ smeruje k znepokojeniu pokoja nažívania rímskokato-*

Pre hodnotenie kňazov bol podstatný postoj miestnych štátnych úradov, najmä OÚ. Charakter vnímania nielen promaďarských duchovných, ale i celej maďarskej menšiny lavíroval od ľahšej formy po radikálne xenofóbne návrhy. Okrem už vyššie spomenutých reakcií lokálnych orgánov ako ukážka poslúžia i ďalšie prípady. O promaďarskom kňazovi a jeho vplyve upovedomila správa OÚ v Lovinobani za október 1940: „...v takom Poltári, kde obyvateľstvo je čiste slovenské, je niekoľko Maďarov, maďaronov, židov a kňaz Maďar. Týchto dohromady je asi 20 a následok je, že celá obec závažne maďaronstvom.“¹⁴³ Zjavne šlo o evanjelického farára Bela Henriczyho, ktorý neskôr čelil i obvineniu, že 14. marca 1943 pri bohoslužbách nebola úmyselne zahraná slovenská hymna.¹⁴⁴

V správe OÚ v Modrom Kameni za marec 1941 sa zachovala zmienka o r. k. kňazovi Františkovi Šerkem, s ktorým boli veriaci v Dolnej Strehovej nespokojní z dôvodu, že bol „Maďar, neovláda dobre slovenčinu a svojím nedôstojným vystupovaním vzbudzuje pohoršenie. Je bez štátnej príslušnosti a dosavád sa ho nepodarilo odstrániť.“¹⁴⁵

Kvôli úplnej a trvalej náboženskej konsolidácii okresu Lovinobaňa okresný náčelník v mesačnom hlásení za marec 1942 navrhol, aby bol na iné služobné pôsobisko preložený Ján Páva, r.k. farár v Divíne. Páva sa údajne v roku 1938 počas svojho pôsobenia v Červenej Skale angažoval za pripojenie Slovenska k Maďarsku. Podľa relácie ŽS v Šumiaci organizoval podpisovú akciu. Uvedená činnosť mala byť známa na celom Horehroní širšej verejnosti. Okresný náčelník predpokladal, že Páva bol ustanovený za farára v Divíne na intervenciu rodiny Zichy, ktorá bola patrónom divínskej r. k. cirkvi.

lických a evanjelických občanov a proti konsolidácii miestnych pomerov. Obvodový sekretariát HSLS pozbavil ho členstva. Tie veci, ktoré slúžia k dobru všetkým občanom bez rozdielu náboženstva nesmú sa rozdeľovať (napr. hospodársku ľudovú školu). Jeho hlavný cieľ je ten, aby slovenský národ sa medzi sebou ťval a aby sa mohlo poukazovať zo strany Maďarov, že slovenský národ je nespokojný vo svojom samostatnom slovenskom štáte. Týmto spôsobom chce pripravovať pôdu Maďarom, aby a význam. Chcel si získať i vedúceho notára (autora posudku – M.H.). Keďže videl, že vedúci notár nejedná podľa jeho cieľa, stavia sa proti jeho osobe, ovplyvňoval vládneho komisára, aby bez ohľadu na právne predpisy a nariadenia jednal v obci samovoľne, v záujme jeho požiadavkám. V poslednej dobe vplyva na miestneho rímskokatolíckeho učiteľa Františka Lúbkeho (zo slovenskej školy – M.H.). Taktiež je pod jeho vplyvom aj predseda HSLS František Kopáček, lebo predseda arenduje jeho cirkevné pozemky - neplatí mu riadnu arendu a on je zbovievavý. Farár nápadne nadržíava s takto dopomohol priveteliť Slovensko k Maďarsku, kde by on mohol dosiahnuť vyššie postavenie miestnymi židmi a obhajuje ich. Vedúci notár celým elánom pracuje na konsolidovaní miestnych pomerov..., taktiež na zapojení sa do prúdu slovenského národného socializmu v duchu kresťanskom...“ Zo strany notára sa mohlo jednáť o určitú obhajobu svojho pôsobenia v obci, kde zrejme panovali zlé vzťahy medzi domorodými vedúcimi činiteľmi. MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 45, 1423/1940 prez.

¹⁴³ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 1749/1940 prez.

¹⁴⁴ Organista Kačáni pri vyšetrovaní vypovedal, že zabudol na odohranie hymny. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 32, 1440/1943 prez.

¹⁴⁵ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 12, 848/1941 prez.

Páva udržiaval najživšie styky práve so Zichyovcami. Jeho pobyt v lovinobanskom okrese považoval okresný náčelník za škodlivý.¹⁴⁶

V čisto slovenskej obci Čalád obyvateľstvo znenávidelo r.k. farára Jozefa Kubiša, ktorého zámerom podľa ŽS Veľký Lapáš bolo, „aby sa občania slovenskej obce, ktorá bola predtým pokojná, hašterili a boli tak pre okolité maďarské obce príkladom slovenskej hašterivosti a neznášanlivosti.“¹⁴⁷ Promaďarské zmýšľanie bezpečnostné zložky pozorovali i u r.k. farára Jána Kvasnovského zo Sklabinej (okres Modrý Kameň), čo však navonok neprejavoval.¹⁴⁸ O r.k. farárovi Jakubovi Feketem z Degeša si vyžiadala informácie ÚŠB, pretože tento kňaz často (najmä po roku 1942) žiadal o vydanie cestovného pasu, resp. trvalej pohraničnej legitimácie.¹⁴⁹ ŽS Šarlužky-Kajsa evidovala ako nežičlivého voči slovenskému štátu i Štefana Avara, r.k. farára v Šurianskach.¹⁵⁰ Vyššie vojenské veliteľstvo z Banskej Bystrice v októbri 1939 upozornilo ŽS-u Stará Halič, okres Lovinobaňa, že r.k. dekan Ondrej Huhra zo Starej Haliče sa v Lučenci schádzal s nepriateľskými osobami a vysedával s maďarskými dôstojníkmi v kaviarňach. ŽS ho už dlhšiu dobu pozorovala a zistila jeho časté styky s maďarským grófom Forgáchom z maďarského Haliča.¹⁵¹ Ako „maďaróna“ úrady z rímskokatolíckych duchovných ďalej evidovali Dezidera Schmidta, r.k. farára z Trebišova¹⁵² i Michala Vinczeyu, farára z Lastoviec (okres Trebišov). Z tejto obce mal rovnaký posudok aj gréckokatolícky farár

¹⁴⁶ Spolu s Pávom okresný náčelník navrhol preložiť aj Juraja Chochola, evanjelického farára z Tomášoviec. Chocholovi vytkol jeho angažovanosť v prekrstovaní židov, alkoholizmus a česko-slovenské zmýšľanie. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 21, 1227/1942 prez.

¹⁴⁷ Pod čaládsku farnosť patrila aj maďarská obec Babindol. MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 49, 213/1941 prez.

¹⁴⁸ Nepodarilo sa mu ani dokázať obvinenie, že viedol 3-člennú delegáciu, ktorá mala na jeseň 1938 intervenovať u maďarskej vlády, aby Sklabiná pripadla Maďarsku. Kvasnovský zomrel v júni 1943 na suchotiny. MV SR, ŠA v BB, fond Četnícke a žandárske veliteľstvá, oddelenia a stanice, kar. 13, 682/1943 prez.

¹⁴⁹ V odpovedi okresný náčelník z Nitry uviedol, že do začiatku roku 1944 najmenej 3-krát vycestoval do Maďarska. MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 56, D1-53/1944 prez.

¹⁵⁰ MV SR, ŠA v NR, fond ObŽV NR, kar. 3, 367/1941 dôv.

¹⁵¹ MV SR, ŠA v BB, fond Četnícke a žandárske veliteľstvá, oddelenia a stanice, kar. 14, 382/1939 prez.

¹⁵² V apríli 1939 četníci podali trestné oznámenie na. Ako skutková podstata sa uviedlo, že sa pri spievaní slovenskej hymny po skončení bohoslužby konanej 2. apríla 1939 vzdialil z kostola, čím vzbudil medzi veriacimi verejnú pohoršenie. Okresný súd však trestné pokračovanie pravdepodobne zastavil, čo nepriamo vyplýva zo záznamov bezpečnostných zložiek. Schmidt i v ďalšom období pôsobil kontroverzne, keď napriek zákazu raz do mesiaca celebraval maďarské bohoslužby. Schmidt v marci 1939 dúfal, že Trebišov obsadia maďarské vojská. Vydával sa však za Nemca a mal blízke kontakty s vedúcimi činiteľmi miestnej organizácie Deutsche Partei. Trebišovskí Maďari a Nemci úzko spolupracovali a ich miestne záujmy sa neraz zhodovali. V októbri 1940 rozširoval maďarské misijné letáky medzi slovenské deti., na čo musel reagovať biskup Čársky, ktorý dal duchovným inštrukcie, aby v obciach slovenských nerozširovali letáky s maďarským textom. MV SR, ŠA v PO, fond ŠŽŽ, kar. 108, 139/1940 ŠB prez.

Štefan Danielovič (hlásil sa k rusínskej národnosti). Obaja kňazi v roku 1938 vehementne pôsobili, aby obec pripadla Maďarsku.¹⁵³

Medzi jednotlivými lokálnymi štátnymi úradníkmi a straníckymi funkcionármi i v rámci mocenského zápasu vnútri vládneho tábora sporadicky dochádzalo k určitému napätiu v spojitosti s maďarskou menšinou. Buď priamo maďarská karta vyvolala konflikt, alebo napätie malo pozadie osobného sporu, ktoré pri maďarskej otázke len vrcholilo. Dlhotrvajúci ostrý spor medzi miestnymi ľudáckymi funkcionármi v Dobšinej vyvrcholil na zasadnutí miestneho výboru HSLS v septembri 1940. Predsedom miestnej organizácie HSLS bol už 10 rokov Ján Kontroš, r. k. dekan. Okresný náčelník v snahe spor urovnať dodatočne osobne vypočúval činiteľov HG a iných obyvateľov, ktorí udali na adresu Kontroša viac závažných obvinení: že sa nezachoval v októbri a novembri 1938 ako statočný Slovák a jeho správanie vyplývalo z jeho promaďarského zmýšľania.¹⁵⁴ Okresný náčelník si osobne zistil, že sa v kostole celebrujú bohoslužby čiastočne maďarsky, i keď Maďari v Dobšinej tvorili len 10 % obyvateľstva (z toho katolíkov asi 1 %, ostatní boli evanjelici), pričom sa jednoznačne postavil proti účinkovaniu dekana i proti maďarským bohoslužbám.¹⁵⁵ Obava okresného náčelníka smerovala aj k zlému vzťahu medzi dekanom a tamojšími Nemcami, pretože požiadavku, aby nemecké deti pripravoval k prvému sv. prijímaniu po nemecky (v prípade detí Maďarov ich učil po maďarsky) odmietol a priori s podotknutím, že „*pokým on je farárom v Dobšinej, nebude sa v dobšinskej katolíckej cirkvi vyučovať náboženstvu nemecky*.“¹⁵⁶ Hlásenie okresný náčelník končil žiadosťou, ktorá by podľa neho konflikty

¹⁵³ Úrady mali podozrenie, že Vinczey a Danielovič v rokoch 1938-1939 donášali informácie o pomeroch na Slovensku maďarským pohraničiarom a úradníkom. MV SR, ŠA v PO, fond ŠŽŽ, kar. 108, 139/1940 ŠB prez.

¹⁵⁴ Iné obvinenie: „*Ďalej som sa dozvedel (okresný náčelník – M.H.) od dr-a Jána Klúčovského advokáta v Dobšinej, ktorý bol predtým v Rožňave, že predseda Ján Kontroš vždy, keď ho ako stránka navštívil chcel s ním zaviesť maďarsky rozhovor, čo on vždy šikovným a vhodným spôsobom prekazil. Keby dekan Ján Kontroš bol opravdivým Slovákom, iste by tak nebol činil, ak keď to bolo v maďarskej Rožňave, keďže dr. Klúčovský je povedomý Slovák a žiadon Maďar.*“ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 1584/1940 prez.

¹⁵⁵ Mesačná správa OÚ za september 1940: „*...Ďalej údajne 4 krát do roka sú bohoslužby úplne maďarské...Že maďarské bohoslužby nemajú v Dobšinej miesta je vidieť z toho, že pri spievaní piesne spievajú vždy asi 3-4 osoby...Mimo toho v Dobšinej každý vie slovensky, či už je to Nemec alebo takzvaný Maďar. Skutočných Maďarov tu totižto vôbec niet, ale len pomadaření Nemci a Slováci...Je ironiou dnes zavádzať v Dobšinej maďarské bohoslužby, keďže ani za Maďarska tu neboli...Stojí tiež za zmienku, že ku mne sa spomenutý predseda choval veľmi priateľsky, pokým som pri istej príležitosti neprejavil svoje nekompromisné negatívne stanovisko voči Maďarom a že je obľúbený len medzi Maďarmi a Maďaronmi, kdežto Slováci ho nenávidia...*“ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 1584/1940 prez.

¹⁵⁶ Okresný náčelník podal aj návrh, akým mal dekan postupovať: „*Podľa môjho vedomia dekan Ján Kontroš nevie nemecky, avšak mohol sa slušne omlúvať touto okolnosťou a Nemci by určite boli spokojní.*“ Nemecká menšina s Kontrošom riešila aj problém menšinových škôl: „*...on je vlastne iniciátorom akcie tunajších Maďarov za zriadenie maďarskej ľudovej školy. Chystajú sa (Nemci – M.H.) ísť sťažovať si p. štátnemu sekretárovi Ing. Karmasinovi a nemeckému vyslancovi von Killinge-*

vyriešila: „...žiadam tamojší úrad (ÚŠB – M.H.), aby požiadal generálny sekretariát HSLS v Bratislave v tom smysle, žeby na predsednícku funkciu dosadil vhodnejšiu osobu. Pokiaľ sa týka maďarských bohoslužieb, žiadam tamojší úrad o láskavé zakročenie u príslušnej cirkevnej vrchnosti, prípadne prosím o udelenie pokynu, či má tieto zakázať tunajší úrad vo vlastnej kompetencii...ináč ťažko bude tunajšiemu úradu čeliť maďarskej propagande..., keď nám ju budú robiť sami predsedovia HSLS takýmto spôsobom,...táto propaganda je o mnoho účinnejšia, ako tá, ktorú robia Maďari svojim radiom z Budapešti.“¹⁵⁷ Dňa 31.10.1940 sa malo konať valné zhromaždenie MO HSLS, na ktorom už Kontroš nemal byť zvolený do funkcie.¹⁵⁸ Zostáva preto paradoxom, že sa Generálny sekretariát HSLS pripisom z 20. apríla 1943 prihovoril na MŠNO za Jána Kontroša, aby bol dosadený na uprázdnené farské oblasť r.k. fary v Hnúšti.¹⁵⁹ Buď zlyhala spolupráca okresného náčelníka s predstaviteľmi HSLS v otázke pôsobenia Jána Kontroša, alebo naopak úmyselne po vzájomnej spolupráci sa ho snažili obe zložky z Dobšinej vytlačiť.

Pri spore – vo svojej podstate nesúvisiacom s „maďarskou otázkou“ – o užívanie školských miestností v Moste na Ostrove (okres Bratislava), medzi predstaviteľmi Deutsche Partei (DP) a školskou radou na čele s r.k. farárom Kubischom bol práve duchovný starostom obce Štefanom Šaghyom na začiatku roku 1939 obvinený, že prevádza propagandu za pomaďarčenie obyvateľstva v obci, kde je minimum Maďarov.¹⁶⁰

MV bolo upozornené, že r.k. farár Doliak – predseda miestnej organizácie HSLS v Spišských Vlachoch udržiaval styky s maďarskými agentmi. MV preto 18. mája 1939 uložilo okresnému náčelníkovi v Spišskej Novej Vsi, aby dôverne prešetril pravdivosť informácií, pričom v prípade zatknutia páchatela mal byť kňaz najprv degradovaný z politickej funkcie. Miestni četníci odpovedali, že duchovný síce dochádza každý rok 2-krát do Budapešti na esperantský zjazd, ale nie je podozrivý z udržiavania stykov s cudzími agentmi. Taktiež okresný náčelník potvrdil, že kňaz maďarskú propagandu nešíril.¹⁶¹ Tento kňaz sa zrejme dostal do zákulisných hier, pričom však nie je možné zistiť ich po-

rovi. “OÚ predpokladal, že do Dobšinej prídu predsedovia Karmasin a Eszterházy urovnať pomery medzi Nemcami a Maďarmi. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 1584/1940 prez.

¹⁵⁷ Zároveň správa informuje o činnosti a osude iného – už spomínaného promaďarsky orientovaného duchovného: „...mohla by myliť tá okolnosť, že bol už za bývalej ČSR 10 rokov predsedom strany. Na Pohraničí sú však takéto veci možné. Tak isto to bolo s evanjelickým farárom v Čiernej Lehote, Jánom Válintom. Tento bol za býv. republiky asi 15 rokov okresným predsedom Národnej strany, avšak v novembri 1938 robil propagandu v prospech Maďarov a pobúril celú slavošovskú dolinu natoľko, že obyvateľstvo vo veľkých zástupoch tiahlo k maďarským hraniciam a žiadalo sa do Maďarska. Za túto svoju činnosť bol daný do Ilavy a bol prepustený len, keď sľúbil, že sa vystahuje do Maďarska, čo sa aj stalo.“ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 1584/1940 prez.

¹⁵⁸ Zlý pomer medzi Maďarmi a Nemcami v Dobšinej trval minimálne do konca roku 1940. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 1928/1940 prez. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 1749/1940 prez.

¹⁵⁹ Kandidátov bolo 6. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 2213/1943 prez.

¹⁶⁰ Bratislavský OÚ preto 24. februára 1939 požiadal biskupskú administratúru v Trnave o vyšetrovanie veci. Jeho výsledok z archívnych prameňov nie je jasný, pravdepodobne však farárovi obvinenie dokázané nebolo. MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 40, 364/1942 prez.

¹⁶¹ SNA, fond MV, kar. 15, 5592/1939 prez.

zadie.

V mocenskom zápase vnútri vládneho tábora sa taktiež zneužila maďarská karta. V posalzburskom období sa na stránkach časopisu Hlinkovej gardy Gardista objavili nárážky na maďarizáciu duchovenstva, čo bol nepriamy útok na konzervatívne krídlo reprezentované kňazom a prezidentom tisom. V mesačnej správe OÚ v Banskej Bystrici z decembra 1940 okresný náčelník informoval o znepokojení katolíckeho kňazstva nad článkami v Gardistovi, konkrétne nad výzvou, aby sa kňazi, ktorí boli predsedami miestnych organizácií HSLS, zriekli svojich funkcií. Následne okresný náčelník vyjadril obavu, že časť kňazov, najmä starších, nepochopí zmenené pomery a v dôsledku svojej výchovy sa priklonia k svätoštefanskej myšlienke.¹⁶²

Narážky štátnych úradníkov na politickú činnosť duchovných pokračovali aj v neskoršom období. Revúcky okresný náčelník ohodnotil v hlásení z 18. marca 1943 kňaza, r.k. farára z Rákoša Jozefa Soltésza, člena HSLS, maďarskej národnosti, že má maďarské zmýšľanie, je štátne nespoľahlivý, dokonale neovláda slovenčinu, do HSLS vstúpil len z vypočítavosti: „...v r.1938 bol aj miest. vel. HG v Rákoši, avšak tejto funkcie sa vzdal keď videl, žeby musel pracovať v prospech slovenskej veci a prípadne aj proti maďarskému kapitálu firmy Rimamuráň, ktorá má v okolí železnú bane, s ktorej maďarským úradníctvom najradšej sa stýka, s týmito sympatizuje...“¹⁶³

Ako už bolo zmienené, nebolo vôbec výnimočné, že kňazi sa angažovali politicky a spolkovo. Okrem HSLS a DP pôsobila na Slovensku aj MSS. I v rámci nej sa exponovali duchovní, najmä po jej oficiálnom zaregistrovaní v novembri 1941 a jej rozmachu. Svedčí o tom aj zmienka o promaďarskom kňazovi v mesačnej správe OÚ v Hnúšti za február 1942. Pojednávala o členovi MSS Ľudovítovi Bialovi, r.k. farárovi v Kokave nad Rimavicou,¹⁶⁴ pričom úradne sa prihlasoval k slovenskej národnosti, aby tak údajne získal slovenské štátne občianstvo. V správe stálo, že spolu s rodinou Novekovcov udržiaval baštu maďarskej strany v Kokave n.R., ktorá mala mať vyše 4000 Slovákov.¹⁶⁵ V ďalších hláseniach na jeho adresu smerovali rôzne obvinenia z podvracania „slovenskej veci“¹⁶⁶, napr. v októbri 1942 ho OÚ v hlásení obvinil, že prejavil

¹⁶² MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 4, 119/1940 prez.

¹⁶³ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 703/1943 prez.

¹⁶⁴ Podľa mesačnej správy aj jeho rodina bola organizovaná v MSS.

¹⁶⁵ Tento vysoký počet treba brať s rezervou. Nebolo však neobvyklé, že do MSS sa hlásili z rôznych dôvodov i Slováci. Bližšie pozri: ZELENÁK, P.: Maďarská strana na Slovensku. In: Politické strany na Slovensku 1860-1989. Bratislava 1992, s. 241-244. HETÉNYI, M.: Maďarská...c.d., s. 28-79. PEKÁR, M.: Politické...c.d., s. 128-142.

¹⁶⁶ O mesiac neskôr okresný náčelník na margo farára dodal, že Bial znovu s Novekovcami dopomáha miestnej organizácii MSS, aby získala čo najviac nových členov, a maďarizačnú snahu prejavuje tým, že dáva vo všetkom prednosť Maďarom a maďarónom. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 21, 917 a 1227/1942 prez. V správe za apríl 1942 už prízvukoval, aby bol farár preložený na miesto podľa možností maďarské. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 21, 1639/1942 prez. V júli 1942 o ňom napísal, že rád robil rozbroje medzi mládežou, pretože prekážal katolíckej mládeži, aby chodila na nácvičné hodiny slovenských kokavských piesní pre nemecký rozhlas, ktoré sa mali naspievať 2. augusta 1942 na gramofónové platne. Farár určil vždy pre mládež na ten istý čas

sympatie k Židom „ako prívržencom Maďarov“ aj tým, že jeho rodičia sa stali pri krstení Židovky Jandalovej v Kokave n.R. krstnými rodičmi.¹⁶⁷ Bial však na svojom pôsobisku zostal naďalej pôsobiť.¹⁶⁸

Okrem spomínaného Augustína Petráška politicky v rámci maďarskej komunity vystupoval v okrese Nitra ešte urmínsky r.k. farár Rudolf Bilek, do roku 1938 hlavný činiteľ Zjednotenej maďarskej strany (predchodkyne MSS) v obci. Podľa žandárstva sa správal rezervovane voči všetkému slovenskému, ale bol natoľko opatrný, že proti nemu nebolo možné zakročiť. Poškodilo mu i to, že svojej matke, ktorá zomrela v roku 1921, dal na pomník maďarský nápis.¹⁶⁹

Vlastné poznatky o udalostiach hlavne v slovensko-maďarskom pohraničí si získavalo aj ministerstvo národnej obrany. Pozorovaním pomerov získalo poznatky, že i vo východnej časti štátu starší katolícki farári a notári organizovali obyvateľov maďarskej národnosti do spolkovej menšinovej činnosti.¹⁷⁰ Ešte užšie bola činnosť MSS spätá s kalvínskym zborom. Kalvínskym farárom v Prešove sa v septembri 1940 stal Alexander Brányik, ktorý bol súčasne administrátorom reformovaného zboru v Michalovciach. Brányik sa stal farárom bez vedomia Organizačného výboru reformovanej cirkvi, nemal slovenské štátne občianstvo, omše slúžil výlučne v maďarskom jazyku a väčšinu svojho platu dostával od MSS.¹⁷¹

Z mnou získaného výskumu archívnych fondov štátnych a bezpečnostných úradov v štátnych archívoch vyplýva, že v MSS sa organizovali i ďalší kňazi, avšak ich členstvo možno pokladať za pasívne. Štátna moc prostredníctvom politických úradov a represívno-bezpečnostných zložiek zaznamenávala od jesene 1938 až do konca roku 1944 štátnu spoľahlivosť jednotlivých kňazov, resp. ich politické postoje. Celkovo promaďarsky ohodnotila 122 kňazov, z nich 48 rímskych katolíkov účinkujúcich prevažne na západnom a strednom Slovensku, 44 gréckokatolíkov, 13 evanjelikov a.v., 15 kalvínov, 1 pravoslávneho a 1 neuvedeného najmä z východnej časti Slovenska (pozri tabuľku č.2). Je nutné zmieniť sa, že v archívnych prameňoch sa spomínajú len zriedkavo duchovní, ktorí boli členmi reholí a kongregácií. Tí totiž žili viac-menej v uzavretom kolektíve a verejne vystupovali minimálne.¹⁷²

Recipročné nariadenia ústredných orgánov, predovšetkým ÚŠB, ktoré postihli celú maďarskú komunitu, sa týkali politickej, kultúrnej, sociálnej a športovej oblasti. Pociťala to hlavne maďarská inteligencia, ktorá sa s týmito obmedzeniami neraz

hodinu náboženského spevu alebo žiacke duchovné stretnutie. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 22, 2713/1942 prez.

¹⁶⁷ MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 22, 3810/1942 prez.

¹⁶⁸ Posledná zachovaná zmienka OÚ o Bialovi z októbra 1943 sa viaže na jeho vplyv, na základe ktorého nedokázali miestne úrady odstrániť obraz sv. Štefana z kostola. Farár Bial argumentoval, že ide predovšetkým o obraz svätca, a až potom o uhorského kráľa. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 32, 3730/1943 prez.

¹⁶⁹ MV SR, ŠA v NR, pob. NR, fond OÚ NR, kar. 41, bez čísla/1939 prez.

¹⁷⁰ MV SR, ŠA v PO, fond ŠZŽ, kar. 108, 92/1940 ŠB prez.

¹⁷¹ PEKÁR, M.: Politické...c.d., s. 135.

¹⁷² Domnievam sa, že medzi nimi pôsobilo mnoho kňazov Maďarov alebo s maďarskou orientáciou.

nezmierila. Z výskumu problematiky vyplýva, že je nemožné urobiť presnú schému, etapy vývinu násilných zásahov. Riadili sa totiž živelné, podľa udalostí na maďarskom území, resp. na bojových frontoch. Perzekúcia promaďarských duchovných súvisela z veľkej miery s recipročnými opatreniami slovenskej vlády. Zásahy mali skôr individuálny charakter. Sledovanie Maďarov prebiehalo v celom skúmanom období. Za dramatický zásah do ľudských práv považujem vyhostenie desiatok Maďarov, medzi nimi i najmenej dvoch kňazov na prelome rokov 1938/1939. V rokoch 1939-1945 sa väznice zaplňali obyvateľmi maďarskej národnosti – špecifikom je, že duchovných (minimálne 5) trestali väzbou v Ilave v rokoch 1939 a 1940. To znamená, že po skonsolidovaní pozície slovenského štátu už neprichádzalo k takým výrazným promaďarským prejavom kňazov. Ďalší moment, v ktorom sa promaďarskí kňazi líšili od iných skupín maďarskej inteligencie, je jav, že pokiaľ sa od jesene roku 1943 využíval policajný dozor, pod ktorý upadli čelní zástupcovia Maďarov, duchovným sa takýto trest vyhol. Štátne orgány v prípade nevhodných nacionálnych výpadov duchovných trestali inými bežnými metódami, či už finančnou pokutou, odobratím či neudelením dôležitých dokladov, atď. Štátna správa aktivity maďarskej menšiny pozorovala aj v poslednom štádiu skúmaného obdobia, i keď v iných, menších rozmeroch, pretože od nástupu povstania sa upúšťalo od dôsledného vedenia písomnej agendy; okrem toho maďarská komunita a medzi nimi i promaďarskí duchovní prešli do politickej pasivity.

Posudzovala

f. prof. PhDr. Ida Zubácka, CSc.

Prílohy

Tabuľka 1
BOHOSLUŽBY V MAĎARSKOM JAZYKU V SLOVENSKOM ŠTÁTE¹⁷³

<i>Obec</i>	<i>Slúženie maďarských bohoslužieb</i>	<i>Poznámka</i>
Biskupice p.D., okres (o.) Bratislava	r.k. pravidelne	
Čeklís, o.Bratislava	r.k. veľká omša každú poslednú nedeľu v mesiaci; druhý deň cirkevných sviatkov	
Prievoz, o.Bratislava	r.k. každú druhú nedeľu v mesiaci	kaplnka
Mischdorf, o.Bratislava	r.k. 1-krát mesačne	
Marianka, o.Bratislava	r.k. bohoslužby v rámci púte 1-krát ročne	duchovní sa každý rok striedajú
Komárov, o.Bratislava	r.k. 1-krát mesačne	
Verekne, o.Bratislava	r.k. 20-25-krát	
Bratislava	nezistené	
Trnava	r.k. 1-krát denne ráno, litánie s kázňou každú nedeľu ev.a.v. 1-krát mesačne	kostol sv. Heleny, kňazi sa striedajú
Nitra	r.k.pravidelne kalvíni každú 2. nedeľu	v 3 kostoloch
Jágersek, o.Nitra	r.k. pravidelne	aj slovenské omše od r.1941
Výčapy-Opatovce, o.Nitra	r.k. 3 nedele mesačne	aj slovenské omše od r.1941
Babindol, o.Nitra	r.k. sporadicky	
Čechynce, o.Nitra	r.k. pravidelne	aj slovenské omše od r.1941
Branč, o.Nitra	r.k. pravidelne	aj slovenské omše od r.1941
Pohranice, o.Nitra	r.k. pravidelne	len maďarské
Gest', o.Nitra	r.k. pravidelne	len maďarské
D.Obdokovce, o.Nitra	r.k. pravidelne	len maďarské
Salakúzy, o.Nitra	r.k. pravidelne	aj slovenské omše
Bádice, o.Nitra	r.k.raz ročne na hody	len maďarské
Mechenice, o.Nitra	r.k. každú 3. nedeľu	len maďarské
Hrnčiarovce, o.Nitra	r.k.pravidelne	aj slovenské omše od r.1941

¹⁷³ MV SR, ŠA v BL, fond BŽ III., kar. 4, 655/1940 prez. MV SR, ŠA v NR, fond NŽ III., kar. 63, 257/II-2/ŠB/1943 prez. MV SR, ŠA v BB, fond PŽ II., kar. 27, 703/1943 prez. MV SR, ŠA v BL, pob. Pezinok, fond OÚ BL-okolie, kar. 44, 125/1943 prez.

D.Štitáre, o.Nitra	r.k. pravidelne	len maďarské
Močenok, o.Nitra (aj pre veriacich z H.Kráľovej)	r.k.pravidelne	aj slovenské omše
Zlaté Moravce	r.k. každú 4. nedeľu a sviatok	r. 1939, aj slovenské omše
Gýmeš, o. Z.Moravce	r.k. pravidelne	aj slovenské omše
Žirany, o.Z.Moravce	r.k. pravidelne	len maďarské
Kolíňany, o.Z.Moravce	r.k. pravidelne	aj slovenské omše od r.1941
Banská Bystrica	r.k. každú prvú nedeľu v mesiaci a počas sviatkov	
	ev.a.v. 3-krát mesačne; v advente 1-krát týždenne; počas veľkého pôstu 1-krát okrem nedeľe	v obci žije cca. 200 maďarských evanjelikov
	kalvíni, 1-krát mesačne v nedeľu	
Zvolen	detto	40 veriacich
Vrútky, o.Martin	detto	
Žilina	detto	
Liptovský sv. Mikuláš	detto	
Banská Štiavnica	ev.a.v. 3-krát mesačne	účasť – 24 osôb (4 nevedia slovensky)
Hrachov, o.Hnúšťa	ev.a.v. bohoslužby 4-krát ročne – na Zelený Štvrtok, v nedeľu po Turícach, počas adventu a veľkého pôstu	len pre rodinu Okolicsáňovcov – 7 osôb
Dobšiná	r.k. kázeň každú prvú nedeľu v mesiaci, každú nedeľu spievaná počas slovenskej omše 1 maďarská pieseň	obradu navštevujú i Slováci
	ev.a.v. na Vianoce a druhý veľkonočný sviatok	namiesto nemeckých bohoslužieb
Štítnik, o.Dobšiná	r.k. každú druhú nedeľu ráno a i popoludní	
	ev.a.v. každú nedeľu spoľahlivý	1 nedeľu ráno maďarsky a popoludní slovensky, nasledujúcu nedeľu opačne
Rákoš, o.Revúca	r.k. slovensko-maďarské každú nedeľu,	
Sirk, osada Sirký Železník, o.Revúca	r.k. slovensko-maďarské 4-krát ročne (Veľkonočný pondelok, Svätodušný pondelok, 15. augusta, sviatok sv. Petra a Pavla)	kaplnka
Sabinov	r.k. pravidelne	aj slovenské
	ev.a.v.	
Bardejov	r.k. pravidelne	aj slovenské
	ev.a.v. pravidelne	ev.fary maďarská i slovenská
Humenné	r.k. pravidelne	aj slovenské
	kalvíni len maďarské obrady každú 2. nedeľu	dochádzajú duchovní zo Zemplína
Palín, o.Michalovce	kalvíni každú 3. nedeľu	len do októbra 1939

Stretava, o.Michalovce	kalvíni každú 3.nedeľu	
Malčice, o.Michalovce	kalvíni 1-krát mesačne	
Lastomír, o.Michalovce	kalvíni 1. nedeľu v mesiaci	
Vajkovce, o.Prešov	kalvíni každú 2. nedeľu	
Vranov n.T.	kalvínske 6-8-krát ročne	
Prešov	r.k. každú nedeľu 2-krát	vo farskom i františkánskom kostole
	ev.a.v. každú nedeľu okrem poslednej v mesiaci	posl. Nedeľa nem. boho- služba
	kalvíni 1-krát mesačne	v evanjelickom kostole
Michalovce	r.k. pravidelne	
	kalvíni každú 3. nedeľu	
Hardište, o.Trebišov	kalvíni pravidelne	
Uhorský Žipov, o.Trebišov	kalvíni každú 2. nedeľu	
Čelovce, o.Trebišov	kalvíni každú 3. nedeľu	
Svinica, o.Trebišov	kalvíni	do septembra 1942

Tabuľka 2

Kňazi v hodnotení štátneho aparátu ako promaďarsky orientovaní¹⁷⁴

<i>Meno kňaza</i>	<i>Vyznanie</i>	<i>Funkcia</i>	<i>Sídlo</i>	<i>Župa</i>	<i>Poznámka</i>
Juhász	r.k.	páter	Bratislava	BŽ	jezuita
A.Hladík	r.k.	kaplán	Bratislava	BŽ	
J.Tenk	r.k.	kaplán	Biskupice p.D.	BŽ	vypovedaný zo Slovenska v máji 1940
L. Paksy	r.k.	kaplán	Biskupice p.D.	BŽ	
J.Tyukos	r.k.	dekan	Biskupice p.D.	BŽ	
A.Gazsó	r.k.	kaplán	Trnava	BŽ	
Zeliger	r.k.	kanonik	Trnava	BŽ	
J.Gyermek	r.k.	farár	Čeklís	BŽ	slovenská nár.
H.Szulik	r.k.	farár v.v.	Šaštín	BŽ	
J.Kubisch	r.k.	farár	Most na Ostr.	BŽ	
			Čalád	NŽ	od 20. augusta 1939

¹⁷⁴ Spracované z rôznych fondov štátnych úradov bezpečnostných zložiek v štátnych archívoch. Skratka TaŽ znamená Tatranská župa.

J.Ludvigh	r.k.	opát – farár	Močenok	NŽ	
J.Pócsik	r.k.	kaplán	Močenok	NŽ	
K.Juszká	r.k.	kaplán	Močenok	NŽ	predseda MO HSES
R.Zachar	r.k.	farár	Výčapy- Opatovce	NŽ	do 6.11.1939, vyše 3 mesiacov vo väzbe v Ilave
			Ladice	NŽ	od r.1940
A.Petrášek	r.k.	farár	Jágersek	NŽ	do 1.11.1941, do dôchodku
			Výčapy- Opatovce	NŽ	zastupovanie, november 1939-jún 1940
I.Reichel	r.k.	farár	Výčapy- Opatovce	NŽ	jún 1940-júl 1941
Š.Magó	r.k.	predstavený kongregácie	Močenok	NŽ	Školskí bratia
A.Beňuška	r.k.	farár	Branč	NŽ	slovenská nár.
E.Kántor	r.k.	farár	Ašakerť	NŽ	
J.Aništík	r.k.	farár	Hrnčiarovce	NŽ	
R.Bílek	r.k.	farár	Urmín	NŽ	
R.Ceizel	r.k.	farár	Podhradie	NŽ	
H.Csomor	r.k.	farár	Závad	NŽ	
Š.Avar	r.k.	farár	Šurianky	NŽ	
J.Fekete	r.k.	farár	Degeš	NŽ	
K.Hölszky	r.k.	kanonik	B.Bystrica	PŽ	
L.Bial	r.k.	farár	Kokava n.R.	PŽ	člen MSS, slovenská nár.
J.Soltész	r.k.	farár	Rákoš	PŽ	člen HSES a HG, maďarská nár.
L.Leško	r.k.	farár	Polomka	PŽ	
J.Kontroš	r.k.	dekan	Dobšiná	PŽ	predseda MO HSES, slovenská nár.
O.Huhra	r.k.	dekan	St.Halič	PŽ	
J.Páva	r.k.	farár	Divín	PŽ	
J.Kvasnovský	r.k.	farár	Sklabiná	PŽ	
L.Kabla	r.k.	farár	Štítnik	PŽ	
F.Šerke	r.k.	neuv.	Dolná Strehová	PŽ	
Doliak	r.k.	farár	Spišské Vlchy	TaŽ	predseda MO HSES
J.Dobranský	r.k.	farár	Prešov	ŠZŽ	člen MSS
V.Bélaffy	r.k.	farár	Humenné	ŠZŽ	na dôchodku predseda MO MSS
L.Andrašovský	r.k.	farár	Baranč	ŠZŽ	slovenská nár., odobratie pohr. legitimácie
M.Vinczey	r.k.	farár	Lastovce	ŠZŽ	
D.Schmidt	r.k.	farár	Trebišov	ŠZŽ	
A.Otto	r.k.	farár	Michalovce	ŠZŽ	člen MSS
Sátán	r.k.	farár	Prešov	ŠZŽ	nemocničný, útek do Maď., po návrate väzba v Ilave (1940)
J.Magyar	r.k.	neuvedené	Prešov	ŠZŽ	

A.Bakajsa	r.k.	kaplán	Prešov	ŠZŽ	slovenská nár.
M.Ondriaš	r.k.	farár	Snina	ŠZŽ	
L.Deák	r.k.	farár	Matiašovce	ŠZŽ	
E.Schütz	r.k.	farár	Sabinov	ŠZŽ	slovenská nár., predseda MO HSES
J.Válint	ev.a.v.	farár	Čierna Lehota	PŽ	väzba v Ilave, nútené sa vystáhoval v r. 1939, slovenská nár.
A.Chovan	ev.a.v.	farár	Štítnik	PŽ	útek do Maď. v novembri 1938
Z.Száráz	ev.a.v.	farár	Štítnik	PŽ	
A.Šolc	ev.a.v.	farár	Pôtor	PŽ	
F.Farkaš	ev.a.v.	farár	Polichno	PŽ	väzba
J.Chyžo	ev.a.v.	farár	Hrachov	PŽ	slovenská nár.
B.Henriczy	ev.a.v.	farár	Poltár	PŽ	
V.Fábry	ev.a.v.	farár	Prešov	ŠZŽ	cirk.predseda Maď.evanj.zväzu na Slovensku, zomrel r.1940
A.Kowarik	ev.a.v.	farár	Prešov	ŠZŽ	člen MSS
F.Martinček	ev.a.v.	farár	Sabinov	ŠZŽ	
L.Schmid	ev.a.v.	farár	Bardejov	ŠZŽ	vypovedaný do Maď. na jeseň 1939
A.Bartho	ev.a.v.	farár	Giraltovce	ŠZŽ	
E.Huszár	ev.a.v.	farár	Soboš	ŠZŽ	
V.Szabó	kalvín	farár	Bratislava	BŽ	
L.Šedivý	kalvín	farár	Nitra	NŽ	
Š.Puškáš	kalvín	farár	Zvolen	PŽ	
A.Brányik	kalvín	farár	Prešov	ŠZŽ	administrátor ref. zboru v Michalovciach
J.Šéra	kalvín	farár	Hardište	ŠZŽ	neudelené št.občianstvo
A.Oremusz	kalvín	farár	Bidovce	ŠZŽ	neudelené št.občianstvo
Š.Könyves	kalvín	farár	Svinica	ŠZŽ	slovenská nár.
J.Jencsik	kalvín	farár	Sečovce	ŠZŽ	pokladník MO MSS
D.Nyitrai	kalvín	farár	Tušice	ŠZŽ	OÚ mu v r.1941 pozmenil maďarskú nár. na slovenskú
J.Rácz	kalvín	farár	Vyšné Ravištia	ŠZŽ	
L.Csontos	kalvín	farár	Uhorský Žipov	ŠZŽ	
J.Földessy	kalvín	farár	Slanec	ŠZŽ	
K.Harasszy	kalvín	farár	Palín	ŠZŽ	zomrel v apríli 1940
L.Szilágyi	kalvín	farár	Stretava	ŠZŽ	
P.Király	kalvín	farár	Malčice	ŠZŽ	
Turkyňák	g.k.	dekan	Telgárt	PŽ	
J.Čisarík	g.k.	farár	Ďurdoš	ŠZŽ	rusínska nár.
A.Adamkovič	g.k.	farár	Štiavnik	ŠZŽ	
A.Hegedűš	g.k.	farár	Sačurov	ŠZŽ	
I.Mankovich	g.k.	farár	Šoma	ŠZŽ	maďarská nár.
Š.Danielovič	g.k.	farár	Lastovce	ŠZŽ	rusínska nár.

M.Kellö	g.k.	farár	Cernina	ŠZŽ	
J.Župán	g.k.	farár	Hrabovčík	ŠZŽ	
D.Schudich	g.k.	farár	Ladomírova	ŠZŽ	
O.Hodermarský	g.k.	farár	Stročín	ŠZŽ	
E.Gerbery	g.k.	farár	Bodružal	ŠZŽ	
P.Martyák	g.k.	farár	Bokša	ŠZŽ	
M.D.Trčka	g.k.	rektor kláštora	Michalovce	ŠZŽ	rehoľa Redemptoristov
J.Szabó	g.k.	farár	Havaj	ŠZŽ	rusínska nár.
M.Čudáky	g.k.	farár	Tarnava	ŠZŽ	obžalovanie u št. zastupiteľstva zastavené v júni 1939
V.Hajdu	g.k.	farár	N.Poľanka	ŠZŽ	
Š.Ivančo	g.k.	farár	Zubné	ŠZŽ	
G.Parnahaj	g.k.	farár	Hostovice	ŠZŽ	
L.Sinetár	g.k.	farár	Nižná Pisaná	ŠZŽ	
Š.Puza	g.k.	farár	Zbehňov	ŠZŽ	rusínska nár.
E.Juhász	g.k.	farár	Hardišťe	ŠZŽ	
J.V.Malinič	g.k.	farár	Veľký Ruskov	ŠZŽ	
A.Havrilla	g.k.	kaplán	Sečovce	ŠZŽ	
J.Podhajecký	g.k.	farár	Kľačany	ŠZŽ	rusínska nár.
P.P.Gojdič	g.k.	biskup	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
M.Bobák	g.k.	profesor	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
J.Djulay	g.k.	kanonik	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
Š.Gojdič	g.k.	kanonik	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
M.Harčar	g.k.	kanonik	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
V.Hopko	g.k.	správca seminára	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
J.Kokinčák	g.k.	správca bisk.úradu	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
M.Kapišinský	g.k.	kaplán	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
M.Molčányi	g.k.	farár v.v.	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
M.Petrašovič	g.k.	arcidekan-farár	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
T.Rojkovič	g.k.	kanonik	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
M.Szabados	g.k.	kaplán	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
E.Szuchy	g.k.	farár a prefekt seminára	Prešov	ŠZŽ	maďarská nár.
S.Szmandray	g.k.	prelát a veľprepošt kapituly	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
I.Szedlák	g.k.	profesor	Prešov	ŠZŽ	slovenská nár.
E.Homičko	g.k.	profesor	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.

M.Podhajecký	g.k.	profesor	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
M.Ilkovič	g.k.	neuv.	Prešov	ŠZŽ	
M.Vyslocky	g.k.	farár v.v.	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
O.Zima	g.k.	kaplán	Prešov	ŠZŽ	rusínska nár.
J.Szalka	prav.	farár	Rebrín	ŠZŽ	väzba, vystáhoval sa v r.1939
J.Jankovich	neuv.	radca-farár	Pečovská N.Ves	ŠZŽ	

Martin HETÉNYI: PRO-MAGYAR ORIENTED CLERGY AND RELIGIOUS CONDITIONS ON THE BACKGROUND OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE MACHINERY AND MAGYAR MINORITY DURING THE YEARS 1938-1945. Christian churches i.e. Catholics, Protestants, and Orthodox Church, played an individual role in the system of Slovak State. Very often pro-magyar or better to say anti-Slovak tendencies occurred among the clergy. Separate fragments of state and political machinery both on central and local level reported about their different endorsements; and they were trying to eliminate, or restrict them in different ways.

Persecution of pro-Magyar oriented clergy was mainly connected with reciprocal steps of Slovak government, and police actions got individual character. During the years 1938-1944, the State bodies registered state reliability and political attitudes of all priests. According to their recordings, as a total, there were 122 pro-Magyar oriented priests as following: 48 catholic priests mainly in western and middle parts of Slovakia; 44 Greco-catholic ones, 13 evangelical ones, 15 Calvinists, 1 Orthodox and 1 not specified, all of them were mostly from eastern part of Slovakia. According to my point of view, the worst police action was a deportation of the Magyars, between them also 2 or more priests, on the turn of years 1938/39. After the consolidation of Slovak State position, the endorsements of pro-Magyar oriented priests were not so strong. In case of improper nationalist fulminations of the clergy, the state bodies punished them also by other standard methods like financial penalties, or by suspension or not giving the important papers, etc.

Hungarian nationality citizens could attend the divine services in Hungarian language, while their number was generally the same as before the year 1939. As a total, the divine services in Hungarian language were in 53 villages. In 17 villages of predominant Hungarian community around Nitra and Zlate Moravce, only Hungarian church services were celebrated. But after adjustments of episcopate – that happened in 1941 – in the villages with relevant interest of Slovak minority, they started to celebrate both Hungarian and Slovak divine services without any limitation of Hungarian ones. In some villages, the Hungarian church services were for some reasons disturbed, and so Hungarians very actively asked for their restoration. However, if they wanted to obtain the right to celebrate new services in Hungarian language, the authorities, majority public, and religious representatives did not allow it.

The epicenters of conflicting situations caused by clergy were not only villages with predominant Hungarian community, but also the parishes, where Slovaks represented the majority. It is necessary to notice that it was also vice versa, i.e. in some villages with Hungarian majority, there were pro-Slovak, or pro-German oriented priests. Of course, it does not automatically mean that there should have been some conflicts. Also good relationships between priests of Hungarian nationality and Slovaks were not exceptions.

FRANTIŠEK CYRIL KAMPELÍK A JEHO NÁZORY NA JAZYKOVÉ, POLITICKÉ A EKONOMICKÉ OTÁZKY

Vladimír KOBLÍŽEK

Vladimír KOBLÍŽEK: FRANTIŠEK CYRIL KAMPELÍK AND HIS OPINIONS ABOUT LANGUAGE, POLITICAL, AND ECONOMICAL QUESTIONS. Dr. František Cyril Kampelík is an important personality of Czech national life during the 60th decade of the 19th century. According to his ideas, F.C.Kampelík was promoting the interests of Czech middle class; however, he wanted to improve economical and social position of both village and municipal canailles. It is important to say that his language conception changed a lot during the 50th – 60th decades of the 19th century. Bringing of the dialects (elements of folk language) and Slovak expressions into the language was not appropriate, and so Kampelík's position started to be conservative-utopian.

V letošním roce si připomínáme dvousté výročí narození dr. Františka Cyrila Kampelíka (1805-1872), významné, přestože poněkud opomíjené osobnosti českého národního života ve 30. – 60. letech 19. století.¹

Jeho rodištěm se stala vesnička Syřenov u Lomnice nad Popelkou, kde byl Kampelíkův otec mlynářem. Podnětná byla pro Františka léta gymnaziálních studií v nedařném Jičíně; zvláště na mladého chlapce zapůsobil tamější profesor František Šír, ctitel myšlenky slovanské.

Kampelíkova další studia byla ve znamení čilé vlastenecké aktivity. Výrazně se projevilo poznání moravského prostředí; v Brně totiž studoval filozofii a později bohosloví. Pozoruhodný je fakt, že své spolužáky z teologie učil češtině. Kněžský seminář však nedokončil – mimo jiné i z důvodu osočování ze strany některých vyučujících.

V roce 1836 zahájil ve Vídni medicínská studia. V hlavním městě rakouské říše pokračoval ve svém vlasteneckém působení; horlivě sháněl české knihy a diskutoval s dalšími českými studenty o otázkách vývoje národního písemnictví.

Ve svých 36 letech dokončuje lékařská studia; místy jeho profesního působení se stávají Litomyšl, Mšeno a Praha.

Již v průběhu 30. let 19. století se F. C. Kampelík stává nadšeným stoupencem myšlenky slovanské. Navázal korespondenční styk s významným buditelem Janem Kolářem a dokonce ho navštívil v Budapešti, a to v roce 1833. Autor sbírky Slávy dcera mu dokonce věnoval jednu znělku ve svém spisu.

¹ Monografické práce pojednávající o Kampelíkovi: MATOUŠEK, M.: *Život a působení dr. F. C. Kampelíka*. Praha 1947. – NOVOTNÝ, J.: *František Cyril Kampelík*. Melantrich, Praha 1975.

To, že se František Cyril Kampelík už za studentských let sblížil s Moravany, se Slezany a Slováky, prohloubilo jeho slovanskou orientaci² a v dalším období vedlo i k promýšlení a zveřejňování názorů politických, jazykově kulturních, sociálních a ekonomických.

Zprvu se stává stoupencem tradičních názorů na český spisovný jazyk; uvědomuje si nutnost jeho existence a zároveň jeho rozšiřování nejenom v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale i na Slovensku. To je zcela ve shodě s tehdy převládajícím názorem zdůrazňujícím nutnost jazykové jednoty.³

Můžeme připomenout Kampelíkovy úvahy o této jednotě z počátku 40. let předminulého století: „Jsou mnozí na Moravě, ve Slovensku a Slezsku, jenž spisovný jazyk co pouze český zavrhuji. Spisovný jazyk neboli spisovná řeč, jaková se v knihách našich nalézá, společně Čechům, Moravanům, Slovákům, Slezákům náleží, nebo všichni ji vzájemně vzdělávali a posud vzdělávají (podtrhl V. K.), pročť jest národní palladium všech, a každý Čechoslovan vděčně sobě velkou zásluhu o ní dřívější Moravy připomíná. Jestli někdo z Moravanů, Slováků, Slezáků spisovným jazykem pohrdá, svou majetností pravou, ba sebou samým pohrdá. Jenom nevědomost jistiti může, že by pouze česká byla, jelikož český kmen po svých horách a rovinách v řeči národní svojstva (idiotismy) má vlastní, různící se též od spisovné řeči. Ale to jisto, že kdo jen poněkud za vzdělanějšího uznáván býti chce, ve mluvě spisovného jazyka pilně šetří (podtrhl V. K.). Nevříti naň, že se jeho za dnů našich Čechové se Slováky jak sluší a patří ujímají a jej vzdělávající, šlechtí, může jenom buďto ze zlomyslnosti pocházející závist anebo sprostáctví. Aby pak vlasti Čechů, Moravanů, Slováků, Slezáků, sbratřené původem slovanským a sedružené žezlem, svá zvláštní nářečiska spisovná měly, jenom nemoudrý žádati může. Potřebu jednoho spisovného jazyka, vzhledem vzdělanosti, promyslu, obchodu a.t.d. jenom tupá mysl uznávati nebude, anebo odvrácené odrodilcovo srdce nechce.“ (podtrhl V. K.)⁴

Je nesporné, že v podtextu těchto názorů patřících primárně do roviny jazykové byl zjevný zřetel politicko-společenský; šlo totiž o nutnost širší vzájemné spolupráce základních skupin slovanského obyvatelstva v rakouské říši; právě Slované měli v tomto státním celku výrazné početní zastoupení.

Z názoru o jazykové jednotě obyvatelstva českých zemí slovanského původu a slovanského obyvatelstva tzv. horní země uherské vychází dr. Kampelík důsledně ještě ve druhé polovině 40. let 19. století. Navíc se ovšem objevuje v autorově pojetí

² Už ve své doktorské disertační práci projevil Kampelík svoje uvědomění národní i slovanské, neboť tam mimo jiné uvádí: „Důkladná znalost slovanské řeči jest nezbytná pro lékaře v rakouské říši, a to k vyšetřování nemocných a předepisování léků.“ – viz M. Matoušek, cit. dílo, s. 64. – Za pozornost jistě stojí i okolnost, že se Kampelík zdokonaloval ve znalosti několika slovanských jazyků.

³ Viz spis *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Praha 1846.

⁴ F.C. Kampelík, *Čechoslovan, čili národní jazyk v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*, Praha 1842, s. 215. – O Čechoslovanu se zmiňuje i Albert Pražák ve spisu *Národ se bránil*, Praha 1945, s. 291. – Je třeba připomenout, že Kampelíkovy práce týkající se českého jazyka nejsou uvedeny ve významném spisu Bohuslava Havráňka *Vývoj spisovného jazyka českého*. In: *Československá vlastivěda*, řada II, *Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha 1936, s. 1-144.

i myšlenka o jakési národnostní či etnické jednotě slovanského obyvatelstva uvedených území.

Musíme si uvědomit, že koncepce jazykové jednoty – především z hlediska psaného, literárního jazyka – vyrůstala ze skutečnosti, že čeština spisovná, jejímž základem byl jazyk Bible kralické, byla po dlouhou dobu užívána v rodinách slovenských evangelíků. Pro tyto vrstvy byla tzv. **bibličtina** řečí posvátnou; české texty měly na této konfesijní půdě svoje nezadatelné domovské právo. Uvedená koncepce však doznala značného oslabení po vystoupení L'udovíta Štúra v roce 1844, kdy se začal vytvářet samostatný spisovný jazyk slovenský, a to na základě středoslovenského nářečí. Takzvanou jazykovou odluku usnadňoval fakt, že Štúr byl sám jako jazykovědec, filozof a historik představitelem slovenské evangelické inteligence.

Velmi zajímavé úvahy na téma jazykové jednoty rozvíjí F.C. Kampelík ve spise *Krása a výbornosti česko-slovanského jazyka*: „Vůbec známo, že krasohlasý jazyk Čechů, Moravanů, Slováků a Slezáků v podstatě jeden a týž jest, kteráta shodující podstata do spisovného jazyka od učených přijata a upravena byla. Protož spisovný jazyk všem kmenovcům těmto společně náleží. Společná majetnost společné jméno požaduje (podtrhl V. K.). A však sahodlouhé slovo česko-moravsko-slezsko-slovenský jazyk se nám nehodí. Důvodem tímto veden, slavného nebožtíka Dobrovského zde následuji, který Čechy, Moravany, Slezáky a Slováky, tento sbratřený čtyřlístek „die böhmischen Slaven“ nazýval. Tímto názvem celkovitý tvar ve veškerém Slovanstvu dobře rozeznával (podtrhl V. K.). Že však spojivého literárního jména potřebujeme, společnou literaturu máme, pod jedním mocným žezlem se vzděláváme, proto jednoho jména již ode dávna mnohými učenými užívaného, tj. československý jazyk (podtrhl V. K.), neustále jsem užíval. Naději se, že moudří vzdělanci národa našeho se v tom se mnou shodovati budou, že to pro literaturu a její rozkvět velmi užitečné jest, aby se ve všem všady dle libé svornosti napomáhající zásady „každému svoje“ pokračovala, a nikde ničím různivé oddělování se nejevilo, jenžto záhubnou strannost, slabotu a mdlobu uvádí. K tomu účelu jméno Čechoslovan ... dobře poslouží. Čechoslava onu půdu znamená, kde společná literatura sbratřených Čechů, Moravanů, Slezáků a Slováků rozkvétá (podtrhl V. K.). Co Bůh spojil, nerozlučuj člověk. Název Čechoslavia je méně slovanský, lepší je Čechoslava... Čechoslava, t. j. vlast nebo-li půda, kde řeč československá zaznívá.“⁵

Musíme ocenit skutečnost, že se tu setkáváme s pojmenováním **Čechoslava**, a to o sedm desetiletí dříve, než vznikla jako nový státní útvar středoevropský a evropský **Československá republika**. Je zřejmé, že musíme brát v úvahu zřetel jazykové literární a kulturní, avšak jistý společensko-politický podtext můžeme v uvedeném názoru hledat. Ostatně v dalších Kampelíkových spisech vzniklých v době po porážce revoluce r. 1848 nacházíme ještě radikálnější názory, jež byly nesporně motivovány politicky.

Z toho, co jsme zatím uvedli, jednoznačně vyplývá, že dr. Kampelík obhazuje nutnost jednotného jazyka spisovného, který by spojoval slovanské obyvatelstvo zemí Koruny české a Slováky žijící v Uhrách (v „horní zemi uherské“). Bylo však jen otázkou

⁵ F.C. Kampelík, *Krása a výbornosti česko-slovanského jazyka*, Praha 1847, s. VII-VIII (předmluva).

času, kdy si sám uvědomí, že oficiální jazyk spisovný se podstatně vzdálil a stále vzdaluje od řeči lidové (složkou této formy jazyka byla přirozeně teritoriální nářečí).

Z tohoto hlediska tu existoval jistý rozpor, o jehož řešení se pokoušeli někteří jedinci již v průběhu první poloviny 19. století. Jejich snahy ale vyznívaly hluše; kupř. František Dobromysl Trnka a Vincenc Žák po r. 1830 neústrojně zaváděli do spisovného jazyka českého prvky povahy nářeční - především moravské provenience. Můžeme uvést např. tvary, v nichž nebyly provedeny přehlásky (kupř. **naša duša, daj, volaj**).⁶

Přestože Kampelík dlouho obhajuje jednotu spisovného jazyka, není jeho postoj strnulý, konzervativní. Už v první polovině 40. let předminulého století uvažuje o možnosti jistého sblížení spisovného jazyka s jazykem běžně mluveným. Již český gramatik raně obrozenského období František Jan Tomsa (1753-1814) upozorňuje ve své mluvnici na měkké zakončení infinitivu v horské oblasti krkonošské a v tamějším podhůří. Tentýž jev se objevuje i v jedné práci F.C. Kampelíka. Nemůže nás to překvapit, neboť jde o jev spjatý s okrajovými úseky severovýchodočeského nářečí a z oblasti severovýchodních Čech oba autoři pocházeli. Kampelík připomíná: „Po Jizeře, u Labských pramenů, na oupatí Krkonošů mluví lid: nemohu si ničeho **vydělat**, neznáš dobře **vorat**.“ Podotýká, že právě taková podoba je vhodná pro básníky i řečníky, pokud by se nahromadily nelibozvučné skupiny **-iti, -ěti, -ati**.⁷

Není jisté bez zajímavosti, že uvedený jev mající ostatně obdobu v severní podskupině východomoravských nářečí (na Valašsku) je naprosto typický pro slovenštinu, kde infinitivní formy končí rovněž **-ť**.

Zjišťujeme, že Kampelíkovy úvahy už v průběhu 40. let 19. století oscilují mezi obhajobou oficiální obrozenské koncepce spisovného jazyka a uvědoměním si nutnosti jakési obrody tohoto jazyka. Postupně důrazně vystupuje proti konzervativnímu pojetí spisovné češtiny, jehož zastánci tvrdili, že pro národ postačí klasická forma češtiny humanistické, a nebrali v úvahu objektivní nutnost rozvíjení jazyka v souladu s celkovým vývojem společnosti.

Připomeňme Kampelíkovu argumentaci, jež dokládá významnou úlohu jednoty spisovného jazyka a vystupuje proti jazykovým separatistům: „Jsou mnozí na Moravě, ve Slovensku a Slezsku, jenžto vzdělaný krásný spisovný všem Čechoslovanům společný jazyk z nevědomosti a z jakéhosi nemoudrého odtrhávání se (separatismu) co pouze český zavrhuji. Spisovný jazyk neboli spisovná řeč, jaková se ve spisech a v knihách našich nalezá, společně všem Čechům, Moravanům, Slezákům, Slovákům neboli Čechoslovanům dějinně (fakticky) náleží. Na položení toho ve známost proti všem předsudkům uvádím, že tak zvaní bratři čeští a moravští československý jazyk vzdělávali a co poklad a dědictví v šestidílné bibli na Moravě co spojitým středě všech Čechoslovanů potomstvu krásně uložili, aby navždy základem spisovného jazyka a literatury zůstal.“⁸

⁶ J. Haller, *Spisovný jazyk český*. In: Slované spisovné jazyky v době přítomné. Melantrich, Praha 1937, s. 17.

⁷ F.C. Kampelík, *Čechoslovan*, s. 108.

⁸ F.C. Kampelík, *Krásna a výbornost česko-slovanského jazyka*. Praha 1847, s. 39.

V 50. a 60. letech 19. století se Kampelíkův zájem obrací především k otázkám hospodářského a politického vývoje. Jako lékař působí v období bachovského absolutismu v severovýchodních Čechách, a to ve Vamberku, v Opočně a v Libčanech u Hradce Králové. Právě každodenní setkávání s prostými lidmi vede dr. Kampelíka k úvahám o důsledcích průmyslového rozvoje. Znepokojuje ho problém tkalcovské bídy, neboť právě tato sociální vrstva hojně přichází v 50. letech 19. století o práci.

Svoje nesporně zajímavé názory a úvahy publikoval v práci *Průmyslné návrhy* (1859). Přestože je si vědom kladů průmyslové civilizace, varuje před ničivými důsledky cizí konkurence: „My se lepších časů v rozptýlených řemeslech sotva dočkáme, pak-li sami sobě dobrými jednotami, moudře vedenou pracovitostí a spořivostí ze svízeli nynějšího pomáhati nebudem. Průmyslný, kouzelný duch na západní Evropě, mocně nás svými silami a neduhy do svého kruhu zachvacuje. Milionáři, jednoty s akciemi se na nás svými závody, fabrikami, svými přírodními vědostmi hrnou, a my rozptýlení rozervanci, svárliví závistivci, formálnou mnohojazyčností učinění nevědomci nouzej a bídou klesající mdlíme, chudneme.“⁹

Průmyslová revoluce začíná ovlivňovat středoevropskou oblast s jistým časovým (fázovým) zpožděním oproti západní Evropě. Industrializace představuje nový fenomén sociálně ekonomický i technický, avšak jak dokazuje Kampelíkův spis, našli se jedinci, kteří byli schopni jakési kritické reflexe uvedeného jevu: „Průmyslem ovšem práce usnadněna i zdokonalena jest, ale tajit nelze, že ním lidstvo na severozápadní Evropě hlavně na dvojici se rozestupujouc, hromadu mocných boháčů a daleko větší hromadu chudých nabývá. Prostřední stav se menší. Naproti tomu zas síla ústavů proti schudnutí tam.“¹⁰

Dr. Kampelík se kriticky zamýšlí nad současným stavem české národní společnosti; odsuzuje lhotejný postoj vůči chudíně: „Přemnozí z majetnějších opovrhlivě na chudého pohlížejí, nic proň vydajného nečiníce, leda že mu almužničky za dveřmi poskytují, pro zaplat Pánbůh, aby se ho jen zprostili.“¹¹

Obává se negativních důsledků vlivu cizího kapitálu: „... millionový kapitál a podnikavý duch, lučbou, silozpytem, strojstvem, přírodními vědami zbystřen, pravou hrdostí zpružen, spolkovností podporován, mohutně se na nás tlačí, z naší nevědomosti a pošetilosti výborně kořistí, svůj kapitál v málo letech zdvojnásobuje, nás podmaňuje.“ A autor těchto kritických slov nabádavě volá: „Ale co bude z našeho zrůstajícího proletářstva? – Kam se vrátne naše ubohá chudina po horách, městečkách v bídě

⁹ F.C. Kampelík, *Průmyslné návrhy*. Hradec Králové 1859, s. 31-32. – Pro zajímavost uvedme celý název spisu: Průmyslné návrhy, jakby zámožní a chudí občané z Čech, Moravy, Slezka i Slovenska, jsouce dokonalí řemeslníci a rozumní rolníci – místo útratného, nebezpečného stěhování se do daleké Ameriky – ráděj vzorná, průmyslná, pěkná, orbou pověstná města, nebo nové osady na řídko zalidněných úrodných končinách rakouské říše pod ochranou c. k. vlády zakládati měli, aby před hrozivým schudnutím a svízelem ještě v čas ubíhajícím, jakož i potomkům jejich dobře se vedlo.

¹⁰ F.C. Kampelík, cit. dílo, s. 39.

¹¹ F.C. Kampelík, cit. dílo, s. 58.

a nouzi hořekující? – Odklady, zacházkami, cizými řečmi, směšnou zpanštelostí maloměstáků, ničeho zde nezléčíme, k žádnému blahobytu neotevřeme cesty!“¹²

Kampelík zdůrazňuje nutnost národního, vlasteneckého uvědomění; podle něho je třeba rozvíjet obecnou vzdělanost, zakládat průmyslové jednoty, nabádat lid ke spořivosti, pracovitosti, zámožnosti, střídmosti, nábožnosti a k dalším společenským ctnostem. Zajímavá je pisatelova myšlenka o nutnosti demokratizace vědy; vědu je totiž třeba sblížit se životem národa, s praktickou činností lidu: „Naši tovaryšové, mistrové na Vídni, v Brně, v Praze, Pešti, v Zagřebě a jinde, nabyvše vědomostí a zkušeností, u svém řemesle uměle pracujou, pěkně dokazují, jakby Čechové, Moravané, Slezáci, Slováci v řemeslech, v průmyslu a obchodu slavně vynikali, kdyby jejich vzdělanci, vědu co vědu nezbožňovali, tak vysoko ji nad život stavíce, ale raděj k člověku, k životu národa ji snižovali. Co prospěje neužitečná, nepraktická věda v haldách knih po bibliothekách nahromaděna našemu lidu? Málo kdo takové knihy čítá! – Co je po pěkné soustavě vědy, když lidu neprospívá?“¹³

Tyto sociálně ekonomické názory F.C. Kampelíka jsou zajímavé i tím, že jejich autor poukazuje na nutnost sepětí vědy s problémy praktického života. Je třeba uvědomit si, že v polovině 19. století se v našich zemích negativně projevovala absence odborných a průmyslových škol, které by mohly napomáhat rozvoji řemeslného podnikání a zejména průmyslové výroby.

Vedle sociálně ekonomických úvah se objevuje v Kampelíkově díle na přelomu 50. a 60. let 19. století znovu problematika jazyková. Je nesporné, že proměna pisatelových názorů na spisovný český jazyk byla ovlivněna tehdejšími politickými poměry: „Pozorujíce naši polohu a náš stav, poznáme, jak jsme nerozumem minulých věků a chytro strojenou germanisacíou a maďarisacíou hluboko zabředli. Ze svízelu toho pomůže nám toliko úsilné blížení k Slovensku a tvoření velkého obcenstva pro národní literaturu.“¹⁴ (podtrhl V. K.)

František Cyril Kampelík měl ke Slovensku vřelý vztah; v roce 1833 se při své cestě po Uhrách setkal se stoupenci jazykové reformy, kterou provedl Anton Bernolák. Český buditel projevil pochopení pro literární snahy bernolákovců. V roce 1839 se osobně zúčastnil porady mladé slovenské inteligence, kde se mluvilo mimo jiné o nutnosti sblížit literární češtinou s mluvou slovenského venkova.¹⁵

Velmi kladný, vpravdě citový poměr projevoval Kampelík ke slovenštině; zejména oceňoval její libozvučnost, měkkost. Je přesvědčen o tom, že by spisovná čeština měla

¹² F. C. Kampelík, cit. dílo, s. 59.

¹³ F. C. Kampelík, cit. dílo, s. 52. – Dr. Kampelík zdůrazňuje, že „osmimilionový národ jednoho hlavního nářečia, znamenitou literaturu, slavné školy, ústavy míti, a k znamenité národní mohovitosti se dopracovati může. Připomeňme sobě národ Danský, Hollanský, Švedský, jak mohovitý jest, a není tak četný!“

¹⁴ F. C. Kampelík, *Samovolná germanisace češtiny, moravštiny, slovenčiny kazí její lahodnou srozumitelnost, čistotu, sílu, ráznost, libozvučnost a jakými opravami takové nesnázi snadno vyhověti lze*. Hradec Králové 1864, s. 137.

¹⁵ J. Janáček – R. Marsina a kol.: *Přehled dějin Československa II/2 (1526-1848)*. Academia, Praha 1982, s. 584-585, s. 588.

přejímat nejenom tvary (koncovky), ale i slova a celé fráze ze slovenštiny: „Sbratřilé Slovensko, juž ode dávna na spisovú řeč naši působilo a dobře působiti nepřestane, kdy se jen sami vzájemnosti nevzdáme, ale spíše ji horlivě vzdělávati a tužiti budeme. Vzájemnost mezi námi Čechy, Moravany, Slezáky z jedné strany, a bratry Slováky z druhé strany, je pro nás nevyhnutelná, chceme-li svou národnost posílit, řeč spisovú opravit i a germanisace se vybavit.“¹⁶

Vyslovuje se proti specifické české souhlásce ř, a to jak v psaných, tak v mluvených projevech: „Polsko-moravo-české ř (břískavku) bratři Slováci a druzí rakouští Slované nemají. Spisový jazyk dobře by několik kop břískavek zbytečných zamítnouti mohl, náš lid ji také jemní, někdy ji ani nevyslovuje. Lid praví **mlynář**, **minář**, ale nenamahá svá mluvidla, by hodně břískavě vyslovil **mlyna-ř-ské**, on to spíše jemní: **mlynarství**, **minarství**. Proč bychom teda nemohli psáti: **vinarstvie**, **chmelarstvie**, **hospodárský**, **lékar** ... bez ř! Na sta ř by odpadlo. Tož by se i na divadle díti mělo. Naše vyslovnost budiž všady jemná, l'úbezná, snadná, slovem salonová.“¹⁷

Samotný jazyk Kampelíkových spisů vzniklých v uvedeném období je ovlivněn slovenštinou:

Každý rozmyslný snadno vyrozumí, že by osazovanie na úrodnej krajíně velmi pěkně se dařilo.... (*Průmyslné návrhy*, s. 113).

Takový stav věcí z nepraktičnej idealnosti západních sousedů pošlý nikde nepovede k blahobytu; vzdělanstvo do pozadia odstrčeno nedojde k dělnosti a síly říše na mnohých končinách pomdlejí. (*Stav Rakouska*, s. 135).

Slovanskému etniku přisuzuje Kampelík v rakouském státě – je to ještě doba před vznikem dualismu v r. 1867 – významnou úlohu. Ještě na počátku 60. let 19. století tak zaznívají názory vyjadřující politickou koncepci austroslavismu; to bylo zvláště aktuální ve 40. letech 19. století (vzpomeňme úsilí Františka Palackého a Karla Havlíčka Borovského). Pod tímto zorným úhlem můžeme posuzovat následující Kampelíkovu úvahu: „Nikda tak velká nutnost na 8 millionové Čechoslovany nedorážela, aby se na jevišťe rakouského Slovanstva svým spisovým jazykem a literaturou dobývali, tlačili, jako za dnů našich. Zda nejsou s celou svou národností v rakouské říši? Co by Poláci za to dali, kdyby v jedné říši pod jedním žezlem byli? Rakouský stát nebo-li podunajská unie, je netoliko pro rakouské Slovany, ale i pro Evropu veliká nutnost.“

Dějinou jest, že nás rakouské Slovany kolikověké státnictví, nejprve Slováky, Moravany, potom Čechy chované i vzdělávané na Dunaji podle sebe skupilo. Z toho sleduje, že nám Čechoslovanům v duchu státnictví tohoto mluvou i knihou (ne s Labem k Hamburku mezi mohyly a hroby německvém utrýzněných Vendův!) k Dunaji a pak ku střednímu moři do úrodných, přírodou bohatých, teploučkých krajín těhnouti nutno.“¹⁸

V díle *Průmyslné návrhy* Kampelík upozorňuje na možnost trvalých výkyvů v oblasti výroby textilního zboží, na výrazně negativní důsledky cizí konkurence. Účin-

¹⁶ F.C. Kampelík, *Samovolná germanisace*, s. 128.

¹⁷ F.C. Kampelík, cit. dílo, s. 32.

¹⁸ F.C. Kampelík, cit. dílo, s. 39-40.

né řešení problému chudoby horských obyvatelů spatřuje ve formě kolonizace jiných oblastí rakouské monarchie.¹⁹

V dalších částech své práce se pisatel snaží ukázat, jak by bylo možno budovat nové osady v řídce zalidněných a úrodných oblastech rakouské říše. Předkládá čtenářům spíše jakýsi ideální obraz možného uspořádání poměrů v těchto krajinách. Ostře směřuje proti vystěholectví do Ameriky.²⁰

Pozoruhodná je skutečnost, že autor správně vystihuje důležité momenty tehdejšího politického a hospodářského vývoje. Ukazuje na to, že cizí kapitál má zájem o hospodářské využití severovýchodních a jihovýchodních částí rakouské monarchie; obává se potenciální expanze Němců v oblasti Balkánu a Orientu: „Průmyslnější zužitkování polských, sedmihradských, uherských a juhoslovanských krajin, za dnů našich, co velká potřeba naší slavné rakouské říše silně se ohlašuje. Průmyslníci a kapitalisté na západě dávno o tom přemýšlejí, pozornost mnohostranně zbuzujouce, k tomu výdělnému podniku se chystají, o jednotách a spolkách akciových mluvíce.“²¹

Kampelík uvažuje o tom, že by velmi příznivě zapůsobil na zaostalejší oblasti technický pokrok: „Pokarpatané by se rychleji a zdařileji, majíce příbuznou mluvu, od pobratřilých Čechoslovanů průmyslu a řemeslům učili, a vše by chutě a lépe chápali. Dobře spořádanými řemeslnými osadami Čechoslovanů Pokarpatsko by nejlépe do průmyslového ruchu a života vstoupilo, a tak by jeho přírodní poklady vytrvalou prací k obecnému dobrobytu zdárně obrátěny byly, což by naší slavné rakouské říši ke cti a slávě bylo.“²²

Pisatel si však byl dobře vědom toho, že potenciální uskutečňování zamýšlené expanze českomoravského kapitálu naráží na řadu problémů. Zejména se jednalo o relativně malou kapitálovou sílu českého měšťanstva, které proto nemohlo výrazně obstát v konkurenčním zápase s kapitálově silnější buržoazií německou, případně s buržoazií západních zemí.

Dr. František Cyril Kampelík je významnou osobností našeho národního obrození i začínajícího rozvoje českého národa v 60. letech 19. století. Z hlediska názorového hájil zájmy českého měšťanstva, avšak jeho zájem směřoval k hospodářskému a sociálnímu povznesení lidových vrstev venkovských i městských.

Pokud jde o jeho jazykovou koncepci, je třeba konstatovat, že se výrazně proměnila v 50. a 60. letech 19. století. Vnášení prvků lidového jazyka (dialektismů) a slovakismů do soudobého jazyka však nebylo ústrojné, a proto se Kampelík dostal na pozici konzervativně utopické.

Avšak velmi zajímavá a podnětná je ta stránka Kampelíkova díla, kdy formuluje myšlenku československé státní jednoty; je to názor o nutnosti existence společného státního útvaru Čechů, Moravanů, Slezanů a Slováků – Čechoslováci. I když názory o jazykové jednotě Čechů a Slováků nebyly objektivní (další vývoj jednoznačně ukázal,

¹⁹ F.C. Kampelík, *Průmyslné návrhy*, s. 70-71.

²⁰ F.C. Kampelík, cit. dílo, s. 75.

²¹ F.C. Kampelík, cit. dílo, s. 92-93.

²² F.C. Kampelík, cit. dílo, s. 105-106.

že jde o dva samostatné národy), je třeba ocenit, že dr. Kampelík se celoživotně zasazoval o sblížení Čechů a Slováků.²³

Posudzoval

Prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.

Vladimír KOBLÍŽEK: FRANTIŠEK CYRIL KAMPELÍK AND HIS OPINIONS ABOUT LANGUAGE, POLITICAL, AND ECONOMICAL QUESTIONS. This year we are commemorating two hundred years from the birth of dr. František Cyril Kampelík (1805-1872), an important, but quite forgotten personality of Czech national life during the 30th – 60th decades of the 19th century. During the 30th decade of the 19th century, Kampelík became a proponent of Slavonic ideas. He started to communicate with an important Slovak revivalist Jan Kollár, and moreover he visited him in Budapest in 1833. The writer of collection of poems *Slávy Dcéra* favored Kampelík with one sonnet in his work. The fact that during his studies, František Cyril Kampelík became closer with Moravians, Slovaks, and Silesians, deepened his Slavonic orientation, and in next years it directed publishing of his political, language, cultural, social, and economical ideas. At first, he was a follower of traditional ideas of Czech literary language; he understood the need of its existence and at the same time its expansion not only in Czech, Moravia, Silesia, but also to Slovakia. In that time, the idea emphasizing the need of language unity was dominating. According to his ideas, F. C. Kampelík was promoting the interests of Czech middle class; however, he wanted to improve economical and social position of both village and municipal canailles.

It is important to say that his language conception changed a lot during the 50th – 60th decades of the 19th century. Bringing of dialects (elements of folk language) and Slovak expressions into the language was not appropriate, and so Kampelík's position started to be conservative-utopian. But there is an interesting and very suggestive face of Kampelík's work, where he formulated an idea of Czech-Slovak state unity; it is the idea of a need of united state of Czechs, Moravians, Silesians, and Slovaks - so called Czechs-Slavs. In spite of the fact, that the ideas of language unity of Czechs and Slovaks were not objective (next development showed that they are two separate nations), it is necessary to appreciate Dr. Kampelík's life-long attempts to converge the Czechs and Slovaks.

²³ Citace ze spisů dr. F.C. Kampelíka jsou psány věrně, to znamená, že se respektuje původní pravopisná podoba (včetně interpunkce).

K NIEKTORÝM ASPEKTOM VÝVOJA HISTORIOGRAFIE A HISTORICKÉHO MYSLENIA OD ČIAS RENESANCIE PO SÚČASNOŠŤ

Ludovít MARCI

Ludovít MARCI: ABOUT SOME OF THE ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF HISTORIOGRAPHY AND HISTORICAL THINKING FROM THE PERIOD OF RENAISSANCE TO NOWDAYS. The changes in historical thinking and in scholar approaches of some historiographers of last decades call for a new retrospective view on the development of history. A renaissance is understood as an interface of this development. It brought critical attitude towards the historical sources and an attempt not only to catch the real events, but also to search for the causations of these events. From the development of heuristics and new methods of studying of the sources in the 17th century, there was just a step to the historiography of the enlightenment and to the idea of progress. The 19th century is a century of historicism and positivism. So when at the end of the century some critical voices questioning the meantime European development occurred, there were professional attempts to extend political history for other branches of research. These were mainly used in the practice of historiographers during the 20th century. In the last decades of the 20th century, the experiences with history and an increasing skepticism with drifting of the civilization marked the attempts to substitute the traditional historiography by new approaches (micro history, a history of everydayness).

Skúsenosti dejín najmä dvadsiateho storočia a celková diagnóza momentálneho stavu civilizácie, urýchlili v priebehu posledných desaťročí procesy, prebiehajúce vo vnútri historickej vedy. Otvoril sa problém akéhosi alternatívneho vnímania minulosti, sústreďujúceho pozornosť historika na jednotlivé javy, osoby, skupiny. Takýto pohľad priniesol zmenu perspektívy, keď namiesto hybných síl, tendencií, či kolektívnych mentalít, zamieril „objektív“ bádateľa na konkrétne, „prízemné“ stránky skúmanej reality. Zároveň išlo o pokus zrušiť mýtus objektívne existujúcich dejín ako súčasti historického procesu, vedúceho civilizáciu od menej dokonalých foriem k stále dokonalejším. Mal sa formovať nový mýtus, umožňujúci identifikáciu jednotlivcov a skupín nie „vysokej“, ale alternatívnej ľudovej kultúry, za pomoci metód historickej vedy, invencie, ale i krásnej literatúry, posilňujúc tým ich autentickosť. Tak malo byť spochybnené klasické chápanie historiografie ako spôsobu čo najvernejšieho líčenia sledu minulých udalostí, v rámci nepretržitosti plynutia časového toku.

Už Aristoteles odlíšil prístup historika a básnika ku skutočnosti: „Jeden predvádza to, čo sa stalo - druhý, čo by sa mohlo stať.“¹ Zároveň však akoby zmiernil tento rozpor: „...dejeписec a básnik sa nelíšia tým, že jeden hovorí vo veršoch a druhý v próze – lebo

¹ Aristoteles: Poetika. Praha 1993. s. 19.

by bolo možné Herodotove dejiny previesť do veršov a bola by to história, či už veršovaná alebo nie.“²

Európsky vývoj od čias raného novoveku postupne naberal kurz demytologizácie hrdinov, ktorí opustiac svoje nadčasové priestory nesmrteľnosti, nadobudli kontúry aktérov nedokonalých hier zmyslami vnímateľnej reality. Doposiaľ navonok jednotné univerzum sa zrazu rozpadlo na množstvo svetov, definovaných prostredníctvom vzťahu makrokozmos – mikrokozmos. Programom doby sa stalo presadzovanie autonómie človeka, uplatňujúceho svoje virtú aj za pomoci fortúny. Renesancia, rozvíjajúca dialóg s minulosťou a obracajúca sa do budúcnosti, naznačila v historiografii postupný kurz skôr prozaického rozprávania o udalostiach, bez poetickej pozlátky. Bol to koniec kroník a príbehov, podávajúcich správu o najkrvavejších udalostiach v akomsi mystickom opare romantických konvencií. Tie sa stali už len spoločným znakom dobrodružstiev o Amadisovi z Walesu či kráľovi Artušovi³, ktoré ich autori v podobe siahodlhých kníh servírovali dychtivým čitateľom. Otázne v tejto súvislosti zostáva, či „nostalgické šialenstvo“, prepukajúce možno v konfrontácii reality a sna príbehov, vyvolávalo „výpadky mysle“ dona Quijota alebo kráľa Leara?⁴

Novým rozprávačom histórie sa stal Machiavelli, prinášajúci úvahy o moci a núkajúci namiesto dityrambov a epitafov recepty prežitia v extrémnych podmienkach. Tí, čo uspeli, vytvorili módu osobných vyznaní a memoárov. „Témou svojej knihy, milý čitateľ, ... som ja sám.“ – píše Montaigne.⁵ A ďalej dodáva: „Keby som sa bol narodil medzi národmi, ktoré vraj doposiaľ žijú v sladkej slobode pôvodných prírodných zákonov, uisťujem ťa, že by som sa tu veľmi ochotne predstavil celý a úplne nahý.“⁶ Odhaľovanie zámerov cudzích, (ale najmä vlastných!) v rámci akéhosi bilancovania i reklamy úspechov a neúspechov stratégie života, - to bolo obľúbeným prvkom mnohých autobiografií a memoárov raného novoveku.⁷

Nie každý sa však hodlal inšpirovať slobodou národov, žijúcich podľa „pôvodných prírodných zákonov“, ale skôr sa snažil o nanútenie pravidiel a zákonov vlastnej kultúry iným. Aj o týchto aktivitách hovoria prvé novoveké komentáre objavných ciest i dobyvačných výprav v zámorí.⁸ Zámery silnejších sa však na úkor iných presadzovali nielen

² Tamže, s. 18 – 19.

³ Pozri k tomu napr. Příběhy chrabrého rytíře Amadise Waleského. Kniha první až třetí, jak je zpracoval Garcí Ordóñez de Montalvo. Praha 1974 a tiež Malory, T.: Artušova smrť. Bratislava 1979.

⁴ Pozri k tomu napr. Russel, P. E.: Cervantes. Praha 1996. Greerová, G.: Shakespeare. Praha 1996. Orwell, G.: Lear, Tolstoj a šašek. In: Orwell, G.: Uvnitř velryby a jiné eseje. Brno 1997. s. 418 – 432. Cs. Szabó, L.: Pokol, purgatórium, paradicsom. Lear király. In: Cs. Szabó, L.: Shakespeare. Esszék. Budapest 1987. s. 261 – 266. Bejblík, A.: Shakespearův svět. Praha 1979. Auerbach, E.: Mimesis. Praha 1998. Pozri tiež Bžochová – Wild: Hamlet: Dobrodružstvo textu. Levice 1998. s. 13 – 76.

⁵ Montaigne, M. de: Eseje. Praha 1995. s. 7.

⁶ Tamže, s. 7.

⁷ Pozri k tomu napr. Cellini, B.: Kamenná serenáda. Bratislava 1973.

⁸ Pozri napr. Pigafetta, A.: Zpráva o první cestě kolem světa. Praha 2004. Díaz del Castillo, B.: Pravdivá historie dobývání Mexica. Praha 1980. Cortés, H.: Dopisy. Druhý a třetí dopis o dobytí

v zámorí a o formovaní nových hraníc medzi mocnosťami mnohokrát v podobe memoárov pojednávali aj priami účastníci diplomatických zápasov.⁹

Ťažisko európskej politiky sa v priebehu šestnásteho a sedemnásteho storočia postupne presúvalo do krajín, disponujúcich silnou ústrednou mocou a stabilitou. Prejavilo sa to aj v zmene chápania suverenity panovníka, keď predstavy spolupráce so stavmi boli¹⁰ nahradené realitou pôsobenia samovládca, vykonávajúceho svoje poslanie z Božej milosti a z olympských výšok dvora. Velkoleposť historického procesu, prebiehajúceho ako výsledok Božieho plánu¹¹, sa však dostávala do protikladu s nedokonalosťou každodenného života a s mnohorakosťou záujmov bežných smrteľníkov. Byť v popredí diania, v nemilosti, či jednoducho ako súčasť systému – to boli obraty života hrdinov a anti-hrdinov barokového sveta. Ich poradca, B. Gracián,¹² prispôbil svoje rady každej situácii. Išlo tu o udržanie sa na výslň, s využitím vlastného „ochranného sfarbenia“ a neprežračením postojov a zámerov si zachovať neutralitu konania ako vhodného východiska zotrvania v želanom postavení a spoločnosti. Takáto filozofia, aj keď nie vždy úspešná, bola i zrkadlom konania a osudov niektorých memoáristov¹³ danej doby.

Ešte renesančná historiografia vystúpila s programom kritického prístupu k prameňom. Vyplynulo to zo záujmu humanistov o antické dedičstvo, zo snahy odbúrať z historiografie neudržateľné stredoveké predstavy a konštrukcie,¹⁴ ale aj z ich špecifického postavenia v spoločnosti a z úloh, ktoré zohrávali v politických zápasoch doby. Rovnako nástup reformácie priniesol nové podnety, najmä v oblasti kritického skúmania prameňov, ale i práce historikov. Formovanie štátov a štátnej správy raného novoveku viedlo tiež k nevyhnutnosti venovať určitú pozornosť dokumentom súčasnosti, i listinám staršieho dáta a to najmä pri posudzovaní legitímnosti politických krokov štátnej moci. Z takýchto pozícií sa potom tiež prehodnocovala stredoveká historická spisba¹⁵.

Tenochtitlánu. Praha 2000. Pozri tiež Todorov, T.: *Dobyť Ameriky. Problém druhého*. Praha 1996. Bitterli, U.: *Die „Wilden“ und die „Zivilisierten“*. Grundzüge einer Geistes – und Kulturgeschichte der europäisch – überseeischen Begegnung. München 1976.

⁹ Pozri napr. Guicciardini, F.: *Itália története*. (1494 – 1534). Budapest 1990.

¹⁰ Pozri Bodin, J.: *Sechs Bücher über den Staat*. Buch I – III. München 1981.

¹¹ Pozri k tomu napr. Heer, F.: *Evropské duchovní dějiny*. Praha 2000. s. 508 – 511. Adamová, K. – Křížkovský, L.: *Dějiny myšlení o státě*. Praha 2000. s. 187 – 188. Köpeczi, B.: *A francia felvilágosodás*. Bratislava 1986. s. 177.

¹² Pozri Gracián, B.: *Příruční orákulum a umění moudrosti*. Praha 1990.

¹³ Pozri napr. Paul de Gondi, kardinál de Retz: *Paměti*. Praha 1973. Saint – Simon herceg: *A Napkirály udvarában*. Budapest 1970.

¹⁴ V roku 1566, v spise *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, J. Bodin dokázal, že dovtedy zaužívané schéma rozdelenia dejín na štyri ríše pochádza zo Starého zákona a nie je založená na interpretácii faktov. Pozri Collingwood, R. G.: *A történelem eszméje*. Budapest 1987. s. 109

¹⁵ V uvedenej súvislosti je známy prístup M. Kuzánskeho a L. Vallu, ktorí zhodnotili Konštantínovu donáciu ako falzifikát z 8. storočia. Za zmienku stojí, že L. Valla, uverejňujúci dôkazy o nepravosti listiny v spise *De falso credita et ementita Constantini donatione declaratio* (1440), bol v službách neapolského kráľa, aby ho neskôr opustil a pridral sa k pápežovi. Tolko k súvislostiam historiografie a politiky v období

Sedemnásťte storočie popri vojnách a politických sporoch prinieslo aj prvé koncepcie európskej vedy, v podobe empirizmu a racionalizmu. Tie, (či už priamo alebo nepriamo) ovplyvnili aj formovanie súdobej historiografie. Podobne ako o storočie neskôr Anglicko a Francúzsko v politike, stáli akoby proti sebe dve koncepcie a predstavy prístupu uchopenia sveta. História bola na periférii oboch koncepcií.

Pre F. Bacona patrila historiografia do ríše pamäti. Jej úlohou tým pádom malo byť akési rozpamätávanie bez nároku na senilitu a vedomé prekrucovanie toho, čo sa reálne udialo. Tak sa postupne akoby z hmly mali vynárať mozaiky kompletnej stavby minulosti, aby ich historik mohol zaznamenať.¹⁶

Kým Bacon prenikal do minulosti prostredníctvom svojej pamäti, tak Descartes sa v nej pohyboval len ako cestovateľ, s permanentným myslením na návrat a s obavami, že zabľúdi a stratí tak možnosť, spoznať vlastnú dobu.¹⁷ K histórii sa teda staval skepticky: „... bájky prichádzajú mnohokrát s nárokom pravdivosti aj v prípade neskutočných príbehov. Ale aj v najpravdivejších z nich ... sa väčšinou pomlčí o podradnejších a menej honosných záležitostiach“. ¹⁸ Ako by v uvedenej myšlienke rezonovala aj požiadavka popri „veľkých dejinách“ klásť dôraz na „bežnú“ históriu, na akési dejiny každodennosti! Samozrejme, Descartesovi tu išlo o spochybnenie histórie ako zdroja poznania.

V historiografii sedemnásťteho storočia rezonovali aj zápasy reformácie a protireformácie. V snahe posilniť svoje pozície obidve strany rozvinuli edičnú činnosť. V prostredí jezuitského rádu vznikla iniciatíva očistiť životy svätých od rozličných legiend, poloprávd a ukázať ich v reálnom svetle na základe historických faktov. Práca, ktorá sa takto rozvinula, viedla ku zdokonaľovaniu metód heuristiky a historickej kritiky. Popri bollandistoch¹⁹ sa o nástup nových postupov historiografie pričinili aj benediktíni a to najmä J. Mabillon.²⁰

Heuristika a kritický prístup k dokumentom a prameňom sa objavili aj medzi metódami postupu pri vypracovávaní teórií o štáte i zásad rodiaceho sa medzinárodného práva. Pri formovaní spomínaných názorov viedla cesta od H. Grotia²¹ a B. Spinozu,²²

renesancie. Pozri k tomu Šusta, J.: *Dějepisectví*. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové. Praha 1946. s. 73. Gunst, P.: *A magyar történetírás története*. Debrecen 1995. s. 51.

¹⁶ Pozri Collingwood, R. G.: c. d., s. 109 – 110. Pozri tiež Bacon, F.: *Nové organon*. Praha 1990.

¹⁷ Descartes, R.: *Rozprava o metodě*. Praha 1992. s. 9 – 10.

¹⁸ Tamže, s. 10.

¹⁹ Podľa J. Bollanda, ktorý v roku 1643 vydal prvý zväzok *Acta Sanctorum*. Pozri k tomu Šusta, J.: c. d., s. 98. Gunst, P.: c. d., s. 52.

²⁰ Autor diela *De re diplomatica libri VI* (1681). Pozri k tomu Gunst, P.: c. d., s. 102.

²¹ Grotius, H. (1583 – 1645), holandský právnik, filozof a historik. Pozri Drtina, F.: *Úvod do filozofie*.

Myšlenkový vývoj evropského lidstva II. Praha 1948. s. 137 – 138. Adamová, K. – Křížkovský, L.: c. d., s. 160. Wittmann, T.: *Németalföld aranykora*. Budapest 1965. s. 200 – 201, 205 – 207. Bondy, E.: *Evropská filosofie XVII. a XVIII. století*. Praha 1996. s. 136 – 137.

²² Spinoza, B. (1632 – 1677), holandský filozof. Pozri napr. Spinoza, B.: *Etika*. Praha 1977. Pozri ďalej Bondy, E.: c. d., s. 141 – 168. Křížkovský, L. – Adamová, K.: c. d., s. 160 – 163.

využívajúcich holandské skúsenosti, cez úvahy J. B. Bossueta²³ a F. Fénelona²⁴ o francúzskej monarchii, k myšlienkam G. W. Leibniza²⁵.

Aj v nemeckom prostredí sa pristúpilo ku zbieraniu a triedeniu prameňov a hľadali sa nové metódy ich kritiky. Utváranie teórií o štáte zase viedlo k formovaniu nových vied ako napr. historickej geografie, štatistiky atď. V dejepise sa pozornosť začala venovať historickému daniu, jeho hybným silám, príčinám a priebehu jednotlivých udalostí²⁶.

Mocenské konflikty sedemnásteho storočia dospeli k svojmu vyvrcholeniu vojnou o španielske dedičstvo a následným utrechtským a rastattským mierom. Sformoval sa nový obraz Európy, s novými mocenskými vzťahmi, tvoriacimi po určitom období relatívneho kludu možné ohnisko ďalších konfliktov. Od štyridsiatych rokov osemnásteho storočia sa z možnosti stala skutočnosť, stavajúca proti sebe väčšinu európskych štátov.²⁷

Bolo akýmsi paradoxom, že toto storočie, možno rovnako krvavé ako to predchádzajúce, sa stalo dobou zrodu osvietenstva. Zo spätného pohľadu stojí za zamyslenie, že kedy sa z vlády rozumu, (presnejšie jej módy !), stala tyrania, meniaci racionálne na iracionálne. Nástup osvietenstva sa očakával aj s obavami. „Vidím, že sa chystá veľký boj proti cirkvi, pod vlajkou Descartesovej filozofie. Z jeho myšlienok sa rodia rôzne kacírské názory... Táto filozofia sa stáva nenávidenou kvôli spochybneniu dogiem, uctievaných našimi otcami a cirkev, dúfajúca, že v myšliach filozofov upevní myšlienku o božskom pôvode duše a jej nesmrteľnosti, tak prichádza o plody svojich snáh... A ešte jeden veľký problém z toho vyplýva, totiž pod zámienkou, že je možné prijať len jasne pochopiteľné veci – čo v určitých hraniciach jednoznačne platí –, cíti sa byť každý oprávnený tvrdiť: Toto chápem, toto nie a na základe toho, podľa vlastnej vôle, sa rozhoduje niečo prijať alebo odmietnuť.“²⁸ – písal biskup Bossuet, pomerne presne vystihujúci niektoré, zo základných znakov nastupujúceho fenoménu. Vek rozumu nastolil požiadavku silného štátu, reforiem v hospodárstve, tolerancie, ale i myšlienku kozmopolitizmu, patriotizmu, národa, pokroku a osobného šťastia²⁹. V historiografii sa objavila

²³ Bossuet, J. B. (1627 – 1704), francúzsky historik, spisovateľ a biskup. Pozri napr. Křížkovský, L. – Adamová, K.: c. d., s. 187 – 188. Šusta, J.: c. d., s. 104 – 105.

²⁴ Fénelon, F. (1651 – 1715), francúzsky arcibiskup, pedagóg a spisovateľ. Pozri Křížkovský, L. – Adamová, K.: c. d., s. 188 – 190.

²⁵ Leibniz, G. W. (1646 – 1716), nemecký filozof, matematik, polyhistor. Pozri napr. Bondy, E.: c. d., s. 173 – 191. Collingwood, R. G.: c. d., s. 114 – 115. Podľa R. G. Collingwooda využil Leibniz nové metódy historiografie vo filozofii. Zvýraznením historického aspektu kládol dôraz na stále, nemenné pravdy filozofie, ktoré tak vnímal ako jej jadro. Pozri Collingwood, R. G.: c. d., s. 114 – 115. Pozri tiež Křížkovský, L. – Adamová, K.: c. d., s. 181 – 183.

²⁶ Pozri Gunst, P.: c. d., s. 102 – 103.

²⁷ Pozri k tomu napr. Black, J.: *Evropa osmnáťstého století*. Praha 2003. Stellner, F.: *Sedmiletá válka v Evropě*. Praha 2000. Pozri tiež Skřivan, A. – Drška, V. – Stellner, F.: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648 – 1914*. Praha 1994. s. 41 – 102.

²⁸ Cituje Benedek, I.: *Az értelem dicsérete. Művelődéstörténeti tanulmány a 16 – 17. század gondolkodóiról*. Budapest 1987. s. 158.

²⁹ Pozri Köpeczi, B.: c. d., s. 9 – 10. Pozri tiež Black, J.: c. d. Šusta, J.: *Úvahy o všeobecných dějinách*. Praha 1999. s. 223 – 244.

snaha vnímať dejiny ako oblasť a výsledok pôsobenia človeka a identifikovať akési večne platné zákony s tým spojené. Podľa G. B. Vica³⁰ ku skutočnému poznaniu môže dospieť len tvorca poznávaného. Tým pádom je história ako výsledok činnosti ľudského ducha jednoznačne predmetom jeho poznania. V dejinách sa prejavuje cyklický pohyb, ktorý ale neprebíha v kruhu. Má charakter špirály, lebo história sa neopakuje³¹. Podľa Vica prechádza ľudský duch v historickom procese tromi etapami – umením, náboženstvom a filozofiou – čiže v tomto chápaní od menej dokonalých foriem k dokonalejším³². Takáto schéma možno vyjadrovala osvieteniskú predstavu histórie i vlastného miesta v nej. Mohli by sme tu vidieť aj náznak idey pokroku, so zvýraznením akejsi cieľovej stanice ľudskej púte, v podobe súdobej spoločnosti³³. Tá bola východiskom i (zatiaľ !) konečným bodom, určitým (možno !) vrcholom civilizačných predstáv osvietenecov, charakterizujúcim ich prístup k minulosti³⁴. Je vždy trúfalé, sledovať minulosť z olympských výšok slonovinej veže vlastnej civilizácie. Jednak, je tu možnosť, že podobný postoj voči našej prítomnosti zaujme súbežne existujúca civilizácia, čo pravdepodobne dnes nehrozí. (Boli však obdobia, keď sa rozhodovalo o prvenstve Európy !) A potom, s rovnakým nadhľadom môžu raz naši potomkovia či nástupcovia pozeráť na vlastnú minulosť. Relatívna spokojnosť (aj keď s výhradami !) s prítomnosťou formovala úvahy o svetových, ale i vlastných dejinách osvietenecov. Pri ich filozofických rozhľadoch sa strácal význam kritického prístupu k prameňom. Mnohokrát vychádzali z faktov, ktoré poznali len spro-

³⁰ Vico, G. B. (1668 – 1744), taliansky filozof a historik.

³¹ Collingwood, R. G.: c. d., s. 119 – 120. Pozri Vico, G.: *Základy novej vedy o spoločnej príroze národů*. Praha 1991.

³² Tamže, s. 129.

³³ Natíska sa tu predstava o vplyve týchto názorov napr. na Hegelov systém a vôbec na historizmus 19. storočia. Názory na tento problém sa rôznia. Napr. podľa R. G. Collingwooda ocenili koncom 18. storočia nemeckí filozofi, ktorí sami dospeli k podobným predstavám, myšlienky G. B. Vica. Pozri Collingwood, R. G.: c. d., s. 123. Podľa J. Šustu boli Vicove názory docenené až v 19. storočí, keď sa formovali počiatky vedeckej sociológie. Pozri Šusta, J.: *Dějepisectví...*, c. d., s. 112. Podľa E. Bondyho sa Hegel odmietol zaoberať názormi Vica, ktorý sa do povedomia odbornej verejnosti tak dostal až začiatkom 20. storočia, pod vplyvom prác B. Croceho. Pozri Bondy, E.: c. d., s. 194.

³⁴ Súdoba spoločnosť však nemala byť konečnou stanicou pokroku: „Príroda dala všetkým ľuďom právo na šťastie... Všetky generácie sú vzájomne spojené radom príčin a dôsledkov, ktoré spojili súčasný stav sveta so všetkým, čo predchádzalo... a celý ľudský rod sa od svojho počiatku filozofovi javí ako obrovský celok, ktorý – podobne ako jednotlivec – má svoje detstvo a svoj vývoj... Celok ľudstva, kolísajúci medzi kľudom a pohybom, medzi dobrými časmi a zlými, sa trvalo pohybuje k väčšej dokonalosti... tvrdil Turgot. Cituje Davies, N.: *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha 2000. s. 625. Až slepá viera v pokrok však musela čoskoro dospieť k tragickému vytriezveniu. Príkladom sa stal osud Condorceta, ktorý ako „autor najvýznamnejšej hymny na pokrok, sa stal jednou z prvých obetí nového fanatismu.“ Duby, G.: *Dějiny Francie. Od počátků po současnost*. Praha 2003. s. 385. Condorcet, M. J. A.: (1743 – 1794), francúzsky mysliteľ, spisovateľ. V jakobínskom väzení dopísal svoje dielo o pokroku ľudského ducha, ktorého prívržencom bol do konca života, aj keď uznal, že: „Filozof vníma omyly, hriechy a nespravodlivosť, ktorej obeťou sa stáva aj on sám.“ Köpeczi, B.: c. d., s. 182 – 183.

stredkovane, zo starších, práve nimi kritizovaných prác³⁵. Ich prínos však spočíval v tom, že „história sa z jednoduchého záznamu udalostí v kronikách a v denníkoch a z obhajoby vládnucej cirkvi či panovníka menila na vedu o príčinách a zmenách.“³⁶ Dôraz sa kládol na zovšeobecnenia, naznačujúce možnosť hodnotenia širších fenoménov a tendencií dejín. Význam nadobudol aj štýl, lebo prvýkrát po období renesancie išlo v historických prácach aj o oslovenie čitateľa - väčšinou diletanta.

Osvietenstvo však nebolo jednotným názorovým hnutím. Mierny optimizmus, naznačujúci aj určité vyhliadky do budúcnosti, sa stretával tiež s kritickými hlasmi, spochybňujúcimi nielen perspektívy, ale i prítomnosť civilizácie. Táto „jednota protikladov“ bola vyjadrená najmä myšlienkami F. M. A. Voltaira³⁷ a J. J. Rousseaua³⁸.

F. M. A. Voltaire, vnímaný ako bojovník osvietenstva a tolerancie, bol zástancom spomínaného mierneho optimizmu, tak v spojitosti s prítomnosťou ako aj budúcnosťou. Prechádzal storočiami dejín, aby zároveň ukázal i súvislosti iných, hlavne orientálnych kultúr a to najmä z dôvodov polemiky s európsko – kresťanským pohľadom na svet³⁹. Jeho štýl bol nadľahčený, niekedy priam esejistický. Aby sa vyhol mukám kritikej analýzy prameňov, nazval svoj prístup k histórii – filozofiou dejín⁴⁰. Ako prívrženec absolutistickej monarchie⁴¹, mal možnosť konfrontovať svoje predstavy osvietenej vlády v kontaktoch s niektorými monarchami súdobej Európy.

Ženevský rodák bol prvým kritikom civilizácie osvietencov. Tlmočil túžbu človeka, opustiť „hlučný dav“ a vrátiť sa do „lona prírody“, pocit, ktorý sa možno v podvedomí človeka formoval súbežne s prvými prejavmi jeho kolektívneho života. Spomínané „odchody“ sa stali súčasťou životných pocitov ľudí antickej gréckej a rímskej spoločnosti a prítomnosť ich vplyvu badať aj v období neskorého stredoveku⁴². U Rousseaua však nešlo o dočasné opustenie spoločnosti, s možnosťou neskoršieho návratu, pretože sa „proti civilizácii a kultúre obracia s do tej doby nezvyčajnou vehemenciou a profetickým

³⁵ Pozri Kutnar, F. – Marek, J.: Dějiny českého a slovenského dějepisectví. Praha 1997. s. 136.

³⁶ Davies, N.: c. d. , s. 624. Napr. E. Gibbon vo svojej práci o páde Rímskej ríše pôsobivo a pútavo líči príčiny rozpadu a zániku stabilného štátneho útvaru. Pozr. k tomu Gibbon, E.: Úpadok a zánik Rímskej ríše. Bratislava 1983. Pozri tiež Gibbon, E.: Úpadek a pád Římské říše. Praha 1983.

³⁷ Voltaire, F. M. A. (1694 – 1778), francúzsky mysliteľ, spisovateľ. Pozri napr. Voltaire: Vláda Karola XII. Storočie Ľudovíta XIV. Bratislava 1988. Pozri tiež Šusta, J.: Dějepisectví..., c. d. , s. 113 – 115. Bondy, E.: c. d. , s. 203 – 207. Drtina, F.: c. d. , s. 386 – 388. Endore, G.: Voltaire ! Voltaire ! Bratislava 1979.

³⁸ Rousseau, J. J. (1712 – 1778), francúzsky mysliteľ, spisovateľ. Pozri napr. Rousseau, J. J.: Vyznání. Praha 1978. Rousseau, J. J.: O původu nerovnosti mezi lidmi. Praha 1949. Pozri tiež Bondy, E.: c. d. , s. 233 – 243. Drtina, F.: c. d. , s. 395 – 397.

³⁹ Loewenstein, B.: Projekt moderny. O duchu občanské společnosti a civilizace. Praha 1995. s. 173.

⁴⁰ Budil, I. T.: Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha 2003. s. 84.

⁴¹ Pozri Šusta, J.: Dějepisectví..., c. d. , s. 113. Voltaire napr. udržiaval kontakty s pruským kráľom Fridrichom II., ktorý napísal aj pojednanie o vláde. Pozri Fridrich II. Veliký: Antimachiavelli neboli Vyvrátení Machiavelliho Vladaře. Bratislava b. v.

⁴² Pozri k tomu napr. Huizinga, J.: Jeseň stredoveku. Homo ludens. Bratislava 1990. s. 81 – 87.

étosom⁴³. Vo svojej kritike, ktorej pohnútky sa možno skrývali aj v neúspechoch osobného života a v príznakoch duševnej choroby⁴⁴, spochybnil súdobú spoločnosť ako prostredie vhodné dôstojného života človeka. Okrem iného vytýkal prítomnosť nerovnosti i egoizmu a na druhej strane absenciu slobody a prirodzeného súcitu, čo kvôli predimenzovanosti životného prostredia nedávalo civilizovanému človeku možnosť intenzívne milovať⁴⁵.

Je akousi iróniou histórie, že storočie, označované ako vek rozumu, skončilo jeho popretím. Je tiež otázne, či jeho záver znamenal definitívny koniec jedného sveta alebo začiatok druhého. Ide tu o vec názoru. Možno toto iracionálne finále deklarovanej racionality osemnásteho storočia bolo prejavom akéhosi momentálneho krachu európskeho ducha, od čias renesancie rozširujúceho svoju autonómiu alebo súčasťou procesu, pokračujúceho do dvadsiateho storočia. V každom prípade, keď v roku 1789 nemecký filozof I. Kant definoval osvietenstvo vetou „Sapere aude !“⁴⁶, už nešlo len o odvahu poznať.

Zmenu priniesla takmer všenárodná snaha o vyliečenie problémov štátu a spoločnosti vo Francúzsku a to aj zapojením ducha osvietenstva. Rôznorodosť záujmov skupín, vrstiev, štátnej moci, však odsúdila pokusy o nastolenie vlády osvietenského rozumu k postupnému neúspechu. Už skončila doba navrhovania reforiem a lojality voči starým symbolom. Tie boli nahradené novými, aby sa stali predmetom formujúcich sa mýtov. A rozum, zahnaný do úzkych, v akomsi monotónnom vypätí slepej logiky opúšťal pozície racionality. Európa posledných rokov osemnásteho a začiatku devätnásteho storočia sa premenila na bojisko ideí a proti sebe stojacich vojsk.

Keď skončilo prelievanie krvi, svet, ktorý sa obnovil, bol rozpoltený. (Ako obvykle, chýbali hrdinovia, disponujúci nevyhnutnou časťou božských atribútov, potrebnou na obnovenie pôvodného stavu univerza !) Na jednej strane to bol svet víťazov, disponujúcich mocou a snažiacich sa zachovať aspoň zdanie jeho nemennosti. Proti nim stáli nositelia ideí, myšlienok, patriacich tak do proveniencie osvietenstva ako aj romantizmu. (Samozrejme, ani momentálni vlastníci moci neboli imúnni voči vplyvom spomínaných dvoch smerov !) Možno určitá únava z vlády rozumu, pocit presýtenosti civilizáciou alebo jednoducho túžba po idyle nepoznaného, ale tušeného – to všetko sa mohlo skrývať za módou romantizmu. Utváral sa akýsi citový vzťah k dejinám, pretože podľa

⁴³ Bondy, E.: c. d. , s. 234. Neskôr sa snažil zmierniť účinok tohto názoru, keď tvrdil, „že to tak nemyslel.“ Tamže.

⁴⁴ Pozri Davies, N.: c. d. , s. 627.

⁴⁵ Loewenstein, B.: c. d. , s. 174. Podľa B. Loewensteina, kvôli spomínanej neschopnosti civilizovaného človeka milovať, uprednostňoval J. J. Rousseau vo svojich názoroch malé republiky pred veľkými štátmi a patriotickú výchovu pred kozmopolitickou. Pozri Loewenstein, B.: c. d. , s. 174. Iní osvietenci sa zas hlásili ku kozmopolitizmu. „Ak nájdeme vo svete miesto, kde si môžeme užívať statky, pôdu, ktorá nás uživí, dom, ktorý nám poskytne strechu – nebude to naša vlasť ? “ – pýtal sa Goethe. Cituje Friedell, E.: Az újkori kultúra története IV. Budapest 1992. s. 74.

⁴⁶ Köpeczi, B.: c. d. , s. 9.

predstaviteľov romantizmu „minulosť nevznikla ... len ako dielo rozumom riadeného úsilia, ale ako výslednica nevykalkulovateľného pôsobenia často iracionálnych síl.“⁴⁷

V historiografii bol nezaujím, hraničiaci s akýmsi pohrdaním s minulosťou, vlastný osvietenstvu, nahradený priam potrebou spoznať hodnoty, vytvorené ľuďmi zašlých čias⁴⁸. Nešlo tu však len o idealizáciu minulosti, či určitú formu zahľadenosti do nej. Východiskom romantického chápania histórie sa stalo poznanie, že sa jedná o proces postupného zdokonaľovania ľudského ducha, smerujúci od jeho menej vyspelých prejavov k akémusi vrcholu racionality a civilizovanosti⁴⁹.

Najmä v nemeckom prostredí získal takýto prístup k dejinám svoju popularitu. Použitie metód kritiky prameňov, vplyv osvietenstva (hlavne v oblasti vnímania úlohy štátu) a romantická idea národa, ktorá sa po napoleonských vojnách natrvalo udomácnila i v intelektuálnom prostredí – to všetko boli podnety nemeckej filozofie a histórie daného obdobia⁵⁰. Základným myšlienkovým prúdom sa stal historizmus, svojimi koreňmi siahajúci ešte do osemnásteho storočia⁵¹. Ten vnímal históriu ako fenomén, tvorený jedinečnými, neopakovateľnými a dynamickými ľudskými činmi. Jej permanentne pohyblivý svet vyrastal z pevných bodov (inštitúcií, národov, významných osobností, historických epôch atď.), disponujúcich určitou štruktúrou, charakteristickými znakmi a zákonitostami vývoja, spôsobujúcimi ich stálu zmenu⁵². (Výskum týchto „pevných bodov“ v histórii, najmä inštitúcií a významných osobností, sa stal potom prostredníctvom politických dejín hlavnou náplňou veľkej časti väčšiny historiografie devätnásteho storočia.)

Najvýznamnejším predstaviteľom takto ponímaného historizmu bol L. von Ranke⁵³. Vychádzal z dôslednej práce s prameňmi a jeho ambíciou bolo podať čo najvernejší obraz skúmaného výseku minulosti, so zachovaním maxima nadhľadu. Upriamil pozornosť na novoveké dejiny, čo bolo z hľadiska dovtedajšieho zamerania romantickej historickej spisby pomerne neobvyklé. Upevnil tendenciu, spájať históriu na prvom mieste s politickými dejinami. Pri svojom bádaní sa snažil využiť romantickú zásadu vcítania sa do minulosti. Najmä pri výskume diplomatickej korešpondencie, úradných listín, však

⁴⁷ Marek, J.: O historismu a dějepiscství. Praha 1992. s. 125.

⁴⁸ Collingwood, R. G.: c. d. , s. 140.

⁴⁹ Tamže, s. 142.

⁵⁰ Kutnar, F. – Marek, J.: c. d. , s. 198.

⁵¹ Iggers, G. G.: A német historizmus. A német történetfelfogás Herdertől napjainkig. Budapest 1988. s. 13. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť nemeckého teológa a filozofa, J. G. Herdera (1744 – 1803), ktorého názory tvoria akýsi prechod medzi osvietenstvom a romantizmom. Vytvoril učenie o duchu národov „ako tajnej základni, z ktorej geneticky a organicky ... vyrastá právo, spoločenské zriadenie, umenie aj veda.“ Šusta, J.: Dějepiscství..., c. d. , s. 124. Pozri tiež Collingwood, R. G.: c. d. , s. 142 – 146. Vo veľkom systéme nemeckého filozofa G. W. F. Hegela (1770 – 1831), dochádza k naplneniu historického procesu v podobe pruského štátu. Pozri napr. Collingwood, R. G.: c. d. , s. 167 – 177.

⁵² Iggers, G.: c. d. , s. 13 – 14.

⁵³ Ranke, L. von (1795 – 1886), nemecký historik. Pozri napr. Ranke, L. von: Englische geschichte. Vornehmlich im siebzehnten Jahrhundert. Band 9. Wien – Hamburg – Zürich b. v.

akoby nasiakol ich duchom, prebral spôsob uvažovania ako aj neosobný, nezúčastnený tón autorov skúmaných spisov. Stal sa priam médiom niekdajších diplomatov, ktorí ho zatiahli do svojich mocenských hier⁵⁴. Nakoľko Rankeho vplyv ako historika, prerástol hranice nemeckého prostredia, podliehali závislosti od prameňov „veľkej“ politiky ďalší a ďalší historici. Začala sa móda vnímania dejín cez prizmu politikov, vojvodcov a vládcov, čo malo za následok akýsi kult politiky, diplomacie a vojenstva ako jediných oblastí, hodných historického bádania. Zo zorného poľa historikov sa vytratili ďalšie sféry ľudskej aktivity v minulosti.

Historiografia obdobia romantizmu vo Francúzsku, podobne ako v ďalších krajinách, vyrastala z literárnych exkurzov do minulosti. Bola to krásna literatúra, ktorá svojimi plastickými a farebnými obrazmi a najmä dobrodružnými príbehmi, akoby pripravovala verejnosť aj na prijatie odborne náročnejších prác. Postupne dozrel čas aj na spracovanie veľkej témy blízkej minulosti, ktorá naďalej rezonovala v spoločnosti – Francúzskej revolúcie. Začali sa objavovať práce, ktoré už svojím vznikom akoby potvrdzovali význam tejto udalosti, (čo nebolo také samozrejmé za vlády Bourbonovcov⁵⁵!), zároveň nastolili problém, vo Francúzsku permanentne živý a dodnes vyvolávajúci vášnivé diskusie⁵⁶. Francúzska revolúcia sa stala stálou témou domácich historikov aj v priebehu ďalších desaťročí devätnásteho storočia. Týmto rozvojom odborne náročnejšej historickej spisby sa aj vo francúzskej historiografii stal vedúcim smerom historizmus.

O revolúcii a revolúciách sa v spomínanom storočí nielen písalo. Boli vyjadrením konkrétnych problémov v jednotlivých oblastiach Európy i sveta. Dokončenie štátotvorného procesu veľkých národov starého kontinentu, v druhej polovici storočia, otváralo cestu šírenia mýtu o nadradenosti a jedinečnosti európskej kultúry do zámorských oblastí. Napriek tomu, že mnohokrát išlo o násilný prienik, boli tieto akcie vnímané ako súčasť európskej civilizačnej misie. V tomto chápaní išlo o ďalší stupeň civilizačného a historického procesu. Súčasťou daného procesu však boli aj problémy, ktoré hrozili prerásť do neriešiteľných rozporov medzi „šíriteľmi civilizácie“.

⁵⁴ Pozri Hughes, H. S.: *Historie jako umění a jako věda*. Praha 1970. s. 95. Ranke podľahol svojím prameňom a dal sa nimi viesť. „Der Stoff brachte die Form mit sich“ – „látka niesla so sebou i formu“ – vyhlásil Ranke. Cituje Hughes, H. S.: c. d., s. 95.

⁵⁵ V roku 1823 vyšiel prvý zväzok práce A. Thiersa, (1797 – 1877), *Histoire de la Révolution française*. (Posledný zväzok bol vydaný v roku 1827.) V roku 1824 sa zas z pera F. A. Migneta, (1796 – 1884), objavilo dielo s rovnakým názvom - *Histoire de la Révolution française*. Boli to prvé, vedecky fundované práce o francúzskej revolúcii. Pozri Kutnar, F. – Marek, J.: c. d., s. 204. Tiež pozri Vaddász, S.: *Emberek és eszmék a francia forradalomban 1789 – 1799*. Budapest 1989. s. 14. K francúzskej revolúcii pozri tiež Mignet, M.: *Dějiny revoluce francouzské. Od roku 1789 – 1814*. Praha 1907. Michelet, J.: *Francouzská revoluce*. Praha 1989. Tocqueville, A. de: *Starý režim a revoluce*. Praha 2003. Vovelle, M.: *Die französische Revolution. Soziale Bewegung und Umbruch der Mentalitäten*. München 1982. Furet, F.: *Promýšlet Francouzskou revoluci*. Brno 1994. Furet, F.: *Francouzská revoluce. Díl I. Od Turgota k Napoleonovi (1770 – 1814)*. Praha 2004.

⁵⁶ Prebiehajú aj medzinárodné diskusie. Pozri k tomu napr. Hanuš, J. – Vlček, R. (eds.): *Interpretace Francouzské revoluce*. Brno 2004.

Druhá polovica devätnásteho storočia priniesla v historiografii nástup nového smeru, ktorý odmietal úlohu intuície pri poznávaní minulosti. Vychádzal jednoznačne z kritiky prameňov⁵⁷. Získané údaje, ktoré podľa potreby podrobil analytickej analýze, registroval a triedil. Pri spájaní a výklade faktov však historiografia pozitivizmu vylúčila hodnotiaci moment⁵⁸. Malo tu ísť o analogický prístup k postupom prírodných vied, odmietajúci subjektívny vzťah, citovú angažovanosť bádateľa ku skúmanému⁵⁹. Takéto chápanie historickej vedy bolo vyjadrením predstavy civilizácie ako víťazného napredovania ľudského ducha, budujúceho z tehličiek poznatkov chrám na oslavu vlastného kultu.

Rozvoj historiografie, orientalistiky a ďalších vied v danom období, upriamil pozornosť odborníkov aj laikov na výskum starovekých stredomorských kultúr a orientálnych štátnych útvarov. V dôsledku toho bola „antická civilizácia vysvetľovaná ako raná fáza jednotného a kontinuálneho historického vývoja, ktorý kulminoval v modernej „západnej“ civilizácii.“⁶⁰ Ostatné civilizácie nemali podľa tohto chápania samostatné dejiny. Získali ale „nárok“ stať sa „námetom príbehov o dejinách, ktoré boli zmrazené, ktoré sa nevyvíjali a nevyvrcholili v modernite.“⁶¹

Od konca devätnásteho storočia sa začali objavovať hlasy, kriticky hodnotiace niektoré aspekty pozitivistického prístupu k vede a spochybňujúce jednoznačný civilizačný optimizmus. „Keby sme sa mohli úplne oslobodiť od svojej individuality a pozeráť do budúcnosti s rovnakým kludom alebo nekludom, s akým pozorujeme prírodné javy ..., prežili by sme snáď jednu z najsilnejších kapitol dejín ducha.“⁶² Kríza sa pociťovala najmä v oblasti humanitných vied⁶³ a v otázkach vymedzenia miesta človeka vo

⁵⁷ V prvej polovici devätnásteho storočia boli vypracované metódy filologickej kritiky prameňov. Pozri Collingwood, R. G.: c. d. , s. 185.

⁵⁸ Marek, J.: c. d. , s. 128. Historici pozitivizmu napr. nezaujali kritický postoj k javom a mechanizmom skúmanej doby, ani k názorom vtedajších ľudí, týkajúcich sa súdobých fenoménov. Upozorňuje na to R. G. Collingwood In : Collingwood, R. G.: c. d. , s. 187. Historici pozitivizmu skúmali podľa neho len „dejiny vonkajších udalostí“ a preto dospeli k stotožneniu histórie s politickými dejinami, v čom nadviazali na Rankeho. Ich bezradnosť voči iným spoločenským fenoménom (veda, umenie, náboženstvo atď.), pramenila z pozitivistického prístupu k problému faktu. Collingwood, R. G.: c. d. , s. 187 – 188. K problému historického faktu pozri Sedová, T.: K faktu a vysvetleniu v historiografii. In: Historický časopis, 49, 3, 2001. s. 477 – 500.

⁵⁹ „Pozitivizmus sa stal označením pre ... popisnú, ... faktografickú historiografiu. Jej snaha o vylúčenie subjektivity a sústredenie sa na popisnú evidenciu javových skutočností, nepochybne pripomínala prax, obvyklú v pozitívnych vedách, predovšetkým prírodných. Avšak kvôli nechuti, prekročiť fenomén a kvôli nechuti, redukovat historické fakty na výslednicu pôsobenia večných a nemenných zákonov, mala pozitivistická historiografia málo spoločného s pozitivistickou filozofiou.“ Marek, J.: c. d. , s. 128.

⁶⁰ Wallerstein, I. et al.: Kam směřují sociální vědy. Zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalizaci sociálních věd. Praha 1998. s. 32.

⁶¹ Tamže.

⁶² Burckhardt, J.: Úvahy o světových dějinách. Olomouc 1996. s. 233.

⁶³ Podľa W. Diltheya: „Tieto (duchovné – L. M.) vedy majú celkom iný základ a štruktúru ako prírodné vedy. Ich predmet sa skladá z daných, nie z objavených jednotiek, ktoré sú nám zrozu-

svete. Prestal platiť mechanický obraz sveta a stále väčšia pozornosť sa venovala ľudskej iracionalite⁶⁴.

Aj názory na historiografiu naznačovali potrebu odklonu od strohého popisu faktov. „História je ... najmenej vedecká zo všetkých vied.“⁶⁵ - tvrdil J. Burckhardt. Spomínaný názor zatiaľ neprevážil. V historiografii sa však koncom devätnásteho storočia objavili snahy, doplniť skúmanie dejín politiky o nové oblasti. (kultúra, sociálne vzťahy, hospodárstvo atď.) Tento rozvoj bádania umožňoval potom formulovať koncepcie, popisujúce a vysvetľujúce nielen hlavnú líniu udalostí celých období, ale aj mechanizmus pôsobenia jednotlivých fenoménov spoločnosti⁶⁶.

Skúsenosti prvej svetovej vojny akoby spochybnili racionalitu európskeho vývoja. Civilizácia, o výnimočnosti ktorej doposiaľ málokto z jej nositeľov pochyboval, začala zrazu vykazovať znaky krehkosti. Boli to symptómy politickej krízy a zániku princípu autority štátu - pre niektorých historikov analogické príznakom agónie Rímskej ríše⁶⁷. Súdobé nálady, zvýraznené polyfónnosťou ticha sa niesli v znamení pochmúrnosti a bezradnosti, lebo optimizmus permanencie jasnosti horizontov budúcnosti nahradila vízia ukončenia vzostupu a blížiaceho sa konca. V takomto ovzduší sa rozhodol pocity svojej doby mapovať J. Huizinga⁶⁸ a to i prostredníctvom farieb a nálad neskorého stredoveku. „Prieniky v čase“ uskutočňoval aj pri skúmaní okolitej reality. Holandský historik bol akýmsi „archeológom kultúry“, ktorú hľadal, objavoval a definoval. Pocity zániku a „tanca smrti“, ktoré stredovek nedokázal spracovať, však dávali podľa Huizingu nádej jeho dobe⁶⁹.

mitelne znútra: tu najprv vieme, rozumieme, aby sme pozvoľna poznávali. Pokračujúca analýza celku, ktorého sme sa vopred zmocnili bezprostredným poznaním a porozumením: to je charakteristika dejín týchto vied.“ Antológia z diel filozofov VII. Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo. Bratislava 1967. s. 606. Dilthey, W. (1833 – 1911), nemecký filozof.

⁶⁴ Napr. v názoroch rakúskeho psychiatra, S. Freuda (1856 – 1939). Pozri napr. Freud, S.: O človeku a kultúre. Praha 1989. Freud, S. Psychológia masy a analýza ja. Bratislava 1996. Podobne i v názoroch nemeckého filozofa, F. Nietzscheho (1844 – 1900). „Je isté, že potrebujeme históriu, ale iným spôsobom ako si ju užíva rozmazaný povlač v záhrade poznania ... potrebujeme ju ..., ale nie k pohodlnému odvráteniu sa od života a činov. Nietzsche, F.: A tórténelem hasznáról és káráról. Budapest 1989. s. 27. Pozri tiež Mokrejš, A.: Friedrich Nietzsche – mysliteľ a filozof. Praha 1993.

⁶⁵ Burckhardt, J.: c. d. , s. 73. Že by tu išlo o zmiernenie klasického rozporu medzi historikom a básnikom? Pozri poznámky 1 – 2.

⁶⁶ V uvedených súvislostiach je napr. zaujímavé sledovať dielo významného belgického historika H. Pirenna, (1862 – 1935). Pozri k tomu napr. Pirenne, H.: Středověká města. Praha 1928. Pozri tiež Pirenne, H.: Histoire économique de l'Occident médiéval. Paris 1951. Pozri tiež Pirenne, H.: A középkori gazdaság és társadalom története. Budapest 1983.

⁶⁷ Pozri Ferrero, G.: La ruine de la civilisation antique. 1921. Pozri tiež Ferrero, G.: Az ókori civilizáció bukása. Budapest 1993.

⁶⁸ Huizinga, J. (1872 – 1945), holandský historik, esejista. Pozri Huizinga, J.: Kultúra a kríza. Bratislava 2002. Pozri tiež Huizinga, J.: Ve stínech zítřka. Praha 2000.

⁶⁹ „Ešte i v pokročilom šestnástom storočí sa hrobky zdobia odpornými podobami obnažených mŕtvol so zaťatými päsťami a stuhnutými nohami, s otvorenými ústami a s červíkmi mrviacimi sa

Predstavu jedinečnosti a výnimočnosti európskej paradigmy vystriedalo poznanie o mnohorakosti ciest. Tie určovali osudy kultúr a civilizácií, pričom každá z nich bola nositeľkou nielen príčin vlastného vzniku, ale i rozkvetu a zániku. „Neverím, že civilizácie sú osudovo určené k zániku. ... Tiež neverím, že civilizácia začína upadať preto, že sa zhorší jej životné prostredie. Domnievam sa, že príčinou úpadku nie je nejaká rana zvonku, ale vnútorné duchovné nedostatky – akýsi druh demoralizácie, za ktorý nesieme sami zodpovednosť. Môžeme byť demoralizovaní úspechom, ktorý z nás urobí lenivcov alebo nám dá falošné sebauspokojenie. Sme opojení pýchou, ktorá predchádza pád.“⁷⁰ – mienil A. J. Toynbee.

Od problémov, týkajúcich sa základov civilizácií, (či už v minulosti alebo súčasnosti), môže viesť priama cesta k otázkam o význame a hodnote historiografie. Podľa R. G. Collingwooda: „História prispieva k ľudskému seba – poznaniu. ... Sebapoznanie znamená poznanie toho, čo človek môže urobiť; a keďže nikto nevie, čo môže, kým to neskúsi, jediným kľúčom k poznaniu tohto možného je to, čo už urobil. Hodnota histórie spočíva teda v tom, že nás učí, čo človek vykonal, a tým vedie k poznaniu, čo človek je.“⁷¹ (Uvedené názory je možné vnímať aj ako vyjadrenie určitého osobného postoja historika v dobe neistôt a nádejí.) Od sebapoznania viedla cesta k poznávaniu minulosti. V Collingwoodovom chápaní išlo o metódu, akúsi schopnosť historika „znovuprežiť“ myšlienkové akty minulosti, vyjadrené konkrétnymi udalosťami. Východiskom skúmania vnútorných, myšlienkových stránok udalostí, boli písomné pamiatky⁷².

Politická realita prvej polovice dvadsiateho storočia pochovala nádeje a očakávania súčasných. Najbližšie horizonty budúcnosti ovládla slepá racionalita štátu, prejavujúca sa iracionálnymi mechanizmami a prostriedkami. Stret proti sebe stojacich síl, vrcholiaci tragédiou druhej svetovej vojny, nepriniesol očistnú katarziu odstránenia protikladov vo svete. Novými protivníkmi sa stali bývalí víťazi.

Uvedené skúsenosti spochybnil optimistickú predstavu napredovania civilizácie vo forme permanentného pokroku, vlastnú historickým a filozofickým názorom osemnásteho a najmä devätnásteho storočia. Kritika okrem iného zasiahla možnosť akéhosi predvídania budúcnosti na základe skúmania spoločenských zákonov⁷³. V oblasti histo-

v útrobach. Obrazotvornosť vtedajších čias sa kochala v týchto hrôzach, ale nevidela o krok ďalej, do štádia, keď sa pominie aj rozklad a vystriedajú ho kvety.“ Huizinga, J.: *Jeseň stredoveku. Homo ludens*. Bratislava 1990. s. 89.

⁷⁰ Toynbee, A. J.: *Studium dejín*. Praha 1995. s. 12. Pozri tiež Toynbee, A. J.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest 1971. Toynbee, A. J. (1889 – 1975), anglický historik.

⁷¹ Balážová, J.: *Ľudský rozmer filozofie dejín R. G. Collingwooda*. In: *Filozofia*, 50, 1995, 9, s. 473. Pozri tiež Collingwood, R. G.: c. d., s. 59. Collingwood, R. G. (1889 – 1943), anglický historik, filozof, archeológ.

⁷² Balážová, J.: c. d., s. 473 – 474.

⁷³ Pozri Popper, K. R.: *Bída historicizmu*. Praha 1994. s. 14. Popper, K. R. (1902 – 1994), rakúsky filozof, v uvedenej knihe rozpracoval pojem historicizmus. Ide o „prístup k sociálnym vedám, podľa ktorého je ich hlavným cieľom historická predpoveď; a tento cieľ je možné dosiahnuť odhalením rytmov alebo vzorcov, zákonov či trendov, ktoré sa skrývajú v pozadí historického vývoja.“ Pozri Tamže. K Popperovi pozri tiež Popper, K. R. – Lorenz, K.: *Budoucnost je otevřená*. Praha

riografie tá istá kritika spochybnila oprávnenosť existencie politických dejín ako dejín politickej moci, lebo tie sú „dejinami medzinárodného zločinu a masového vraždenia“⁷⁴

Oblasti bádania historiografie dvadsiateho storočia však presiahli úzky rámec politických dejín⁷⁵. Od skončenia prvej svetovej vojny sa vo Francúzsku formovalo jedno z najvýznamnejších zoskupení, ovplyvňujúce historické myslenie, spôsoby a smery bádania celých generácií. Bola to škola „Annales“⁷⁶, ktorej predstavitelia sa dostali od skúmania spoločenských štruktúr a mentalít, k rekonštrukcii portrétov minulosti. Predmetom ich bádateľských aktivít sa stal človek, pôsobiaci v konkrétnom čase a priestore, nachádzajúci sa uprostred vzťahov najbližšieho aj okolitého sveta. Konkrétosť času bola pre nich daná nie jeho jednosmernosťou, ale pluralitou. Je to zdanlivý chaos v ponímaní temporality⁷⁷, pretože podľa historikov spomínanej školy, vlastná časová línia prislúcha tak civilizáciám ako aj jednotlivým vrstvám v spoločnosti.

Odhaľovanie plurality rovín času v konkrétnom bádani prinieslo aj zmenu v tradičnom chápaní historického času. „Moja kniha sa skladá z troch častí ... Predmetom prvej časti je takmer nehybná história vzťahu človeka a prostredia, ktorá plynie pomaly, pomaly sa mení a mnohokrát sa vracia späť ... Nad touto nehybnou históriou sa rysuje ďalšia, plynúca v pomalom tempe – história (spoločenských L. M.) skupín a zoskupení ... A nakoniec tretia časť patrí tradičnej histórii ... prispôsobenej jednotlivcovi ... Tvoria ju krátke, rýchle, nervózne záchvevy“⁷⁸ – písal F. Braudel.

Človek, žijúci v konkrétnom čase, je súčasťou a zároveň akýmsi partnerom prostredia. Historici školy Annales, využívajúci aj metódy iných vied (napr. geografie, antropológie, sociológie, demografie, psychológie, ekonómie, lingvistiky atď.), skúmali

1997. K historicizmu pozri tiež Strauss, L.: Politická filosofie a dejiny. In: Strauss, L.: Eseje o politickej filosofii. Praha 1995. s. 85 – 102. K otázke pokroku pozri napr. Berdajev, N.: Smysl dějin. Pokus o filosofii člověka a jeho osudu. Praha 1995. s. 133 – 147.

⁷⁴ Popper, K. R.: Otevřená společnost a její nepřítel II. Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo. Praha 1994. s. 230.

⁷⁵ V uvedených súvislostiach pozri tiež poznámky č. 66, 68.

⁷⁶ K zoskupeniu „Annales“ pozri napr. Burke, P.: Francúzska revolúcia v dejepisectví. Škola Annales (1929 – 1989). Praha 2004. Le Goff, J.: Existuje škola Annales? In: Historický časopis, 20, 1, 1972, s. 89 – 108. Bloch, M.: Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo. Praha 1967. Le Goff, J.: Život v znamení historie. Rozhovory s Marcom Heurgonom. Bratislava 2003. Le Goff, J.: Hledání středověku. Rozhovor s Jeanem Mauricem de Montremy. Praha 2005. Duby, G. – Lardreau, G.: Párbeszéd a történelemről. Budapest 1993. Iggers, G. G.: Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě. Praha 2002. s. 51 – 63. Válka, J.: Doslov. Historikova konstruktivní imaginace. In: Duby, G.: Vznešené paní z 12. století III. Brno 1999. s. 133 – 145.

⁷⁷ K problému temporality pozri napr. Le Goff, J.: Středověká imaginace. Praha 1998. s. 80 – 94. Sokol, J.: Čas a rytmus. Praha 2004. Pešek, J.: Proměny času ve vztahu k bytí a jeho možnému smyslu. Praha 1995. Ricoeur, P.: Čas a vyprávění I. Zápleťka a historické vyprávění. Praha 2000.

⁷⁸ Braudel, F.: A Földközi - tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Első kötet. Budapest 1996. s. 4 – 5. Braudel, F. (1902 – 1985), francúzsky historik, predstaviteľ druhej generácie zoskupenia Annales. Pozri napr. Braudel, F.: Dynamika kapitalismu. Praha 1999.

človeka prostredníctvom vzťahov, ktoré si v priebehu bežného života utvára (inštitúcie, kolektív, prostredie), ale aj každodennej praxe, predstáv, zvyklostí či postojov⁷⁹.

Bádateľské aktivity, opierajúce sa o výskumné metódy uvedených vied sa stali tiež súčasťou štúdia mentalít najmä v období stredoveku a raného novoveku. Spoznávanie myšlienkového sveta, postojov a nálad určitých vrstiev, skupín i jednotlivcov minulosti viedlo zas k nastoleniu problému vzťahu vedeckej spisby a krásnej literatúry: „Skutočne si myslím, že historická práca, historická spisba je literárny žáner, a to taký, ktorý sa aspoň v širšom význame dá priradiť k „zábavnej literatúre.“ ... Medzi literátom a historikom je ale rozdiel v tom, že historik nemôže ignorovať ... fakty a skôr sa snaží o „pravdivý“ popis ako o vyjadrenie „skutočnosti“⁸⁰ – mienil G. Duby. K tomuto názoru sa priklonil aj J. L. Goff: „Rozhodnutie napísať životopis predpokladá myslieť si, že dokážeme preniknúť až k individualite, až k osobnosti človeka, ktorého sme si vybrali za predmet biografie, keďže na to máme dostatok dokumentárneho materiálu i metodologických prostriedkov. Skutočná historická biografia nemôže byť ničím iným ako pokusom opísať individuálnu osobnosť, samozrejme, v spojitosti so spoločnosťou, kultúrou, a kontextom, v ktorom žila, pretože medzi jednotlivcom a spoločnosťou nie je opozícia, ale neustála vzájomná interakcia.“⁸¹

Kritické prehodnotenie reality civilizačného pokroku a jeho perspektív viedlo v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch storočia k formovaniu nových prístupov v historickej vede. Bol to sprievodný jav nespokojnosti s výsledkami praktickej realizácie koncepcií modernej spoločnosti⁸², ale aj určitý pokus, prekonať existujúci „monopol“

⁷⁹ Pozri Iggers, G. G.: *Dějepisectví...*, c. d. , s. 51 – 63.

⁸⁰ Duby, G. – Lardreau, G.: c. d. , s. 36 – 37. Duby, G. (1929 – 1996), francúzsky historik, predstaviteľ tretej generácie zoskupenia Annales. Pozri tiež Duby, G.: *Neděle u Bouvines* 27. červenec 1214. Praha 1997. Duby, G.: *Umění a společnost ve středověku*. Praha – Litomyšl 2002. Duby, G.: *Vznešené paní z 12. století I. – III.* Brno 1997 – 1999. Duby, G. a kol.: *Dějiny Francie od počátků po současnost*. Praha 2003.

⁸¹ Le Goff, J.: *Život...*, c. d. , s. 253. Le Goff, J. (1924), francúzsky historik, predstaviteľ tretej generácie zoskupenia Annales. Pozri napr. Le Goff, J.: *Intelektuálové ve středověku*. Praha 1999. Le Goff, J.: *Kultura středověké Evropy*. Praha 1991.

⁸² Od druhej polovice dvadsiateho storočia sa v dôsledku prehodnotenia súdobého stavu civilizácie začali formovať názory, vyjadrujúce postmoderný charakter skutočnosti. K postmodernizmu pozri napr. Lyotard, J. F.: *Postmoderná situácia. Správa o vedení*. In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava 1991. s. 70 – 91. Lyotard, J. F.: *Odpoveď na otázku čo je postmoderna?* Thomasovi E. Carrollovi. Miláno 15. mája 1982. In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava 1991. s. 92 – 105. Pozri tiež Petříček, M.: *Úvod do současné filosofie*. Praha 1997. s. 164 – 177. Sim, S.: *Derrida a konec historie*. Praha 2001. Horrocks, Ch.: *Baudrillard a milénium*. Praha 2002. Grenz, S. J.: *Úvod do postmodernizmu*. Praha 1997. Belting, H.: *Konec dějin umění*. Praha 2000. K perspektívam budúcnosti pozri: Fukuyama, F.: *Konec dějin a poslední člověk*. Praha 2002. Huntington, S. P.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha 2001. K problému postmodernizmu a historiografie pozri napr. Třeštík, D.: *Mysliť dějiny*. Praha – Litomyšl. 1999. Ferguson, N. a kol.: *Virtuální dějiny. Historické alternativy*. Praha 2001. Applebyová, J. – Huntová, L. – Jacobová, M.: *Jak říkat pravdu o dějinách. Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*. Brno 2002. s. 165 – 193.

sociálnych dejín⁸³ v historiografii daného obdobia. Uvedené tendencie preto upriamili pozornosť na bádanie zdanlivo periférnych oblastí dejín civilizácie, na skúmanie „vedľajších“, „iných“ kultúr, vrstiev a skupín, stojacich zdanlivo bokom od veľkých civilizačných pohybov, ale tvoriacich históriu svojim každodenným životom⁸⁴.

Príklon k takémuto smerovaniu historickej vedy zvýraznil aj význam niektorých prístupov a pohľadov kultúrnej antropológie. „V historickej vede ... existuje hladisko, v prvom rade charakteristické pre historicko-spoločenskovedné zameranie ... Jedná sa o centristické videnie dejín, ktoré na základe „veľkej zmeny“, vyvolanej modernizáciou, industrializáciou, ... vznikom národných štátov a byrokratického aparátu, snaží historické udalosti posunúť na perifériu alebo do centra dejinného procesu ... Názor ... kultúrnej antropológie môže v základoch spochybniť takýto ... lineárny spôsob nazerania na históriu ... Jednak ozrejmuje, že to čo sa unáhle považovalo za nemenné a ahistorické ... (napríklad dejiny spôsobu myslenia rodín, žien ... a ľudovej kultúry a vo všeobecnosti dejiny každodennosti) môže mať nielen historický charakter, ... ale aj protikladnú a mnohorakú vlastnú históriu. Na druhej strane etnologické videnie, prejavujúce sa v objavovaní „periférnych javov“ vytvára novú citlivosť voči svojrázu, zvláštnosti a nezvyčajnosti historických fenoménov...“⁸⁵ Podľa uvedeného „etnologického videnia“ by historik mal ku skúmaniu neznámeho fenoménu pristupovať bez svojej „civilizačnej“ a „kultúrnej záťaže“. Jedná sa tu o akýsi „spontánny dotyk“, o „prečítanie“ neznámeho alebo málo známeho, o rozlúštenie jeho symboliky a pochopenie významu. „ ... človek je zviera, nachádzajúce sa vo vlastnoručne utkanej pavučine významov. Tou pavučinou je kultúra, ktorej analýzu práve preto nepovažujem za experimentálnu vedu, pátrajúcu po zákone, ale za vedu, interpretujúcu hľadaný význam.“⁸⁶ – mienil C. Geertz.

⁸³ Iggers, G. G.: *Dějepisectví...*, c. d. , s. 95.

⁸⁴ Pozri napr. Dülmen, R. van: *Bezetnli lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha 2003. Ginzburg, C.: *Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století*. Praha 2002. Bachtin, M.M.: *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*. Praha 1975. Ďalej pozri Wolf, E. R.: *Europe and the People Without History*. University of California Press 1990. Pozri tiež Wolf, E. R.: *Európa és a történelem nélküli népek*. Budapest 1995.

⁸⁵ Medick, H.: „Misszionáriusok a csónakban?“ Néprajzi megismerésmódok kihívása a társadalomtörténettel szemben. In: *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Budapest 1988. s. 64 – 65. K súvislostiam antropológie a histórie pozri napr. Augé, M.: *Antropologie současných světů*. Brno 1999. s. 7 – 44. Lévi – Strauss, C.: *Rasa a dějiny*. Brno 1999. Balandier, G.: *Politická antropologie*. Praha 2000. Kanovský, M.: *Kultúrna a sociálna antropológia. Osobnosti a teórie*. Bratislava 2004. Budil, I. T.: c. d. , s. 346 – 392.

⁸⁶ Geertz, C.: *Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez*. In: Geertz, C.: *Az értelmezés hatalma*. Budapest 1994. s. 172. Pozri tiež Geertz, C.: *Zhuštěný popis. K interpretativní teorii kultury*. In: Clifford Geertz: *Interpretace kultur*. Praha 2000. s. 13 – 42. Spomínaný prístup je prítomný aj v niektorých prácach z oblasti kultúrnych dejín. Pozri napr. Darnton, R.: *Das große Katzenmassaker. Streifzüge durch die französische Kultur vor der revolution*. München 1989. Pozri tiež Darnton, R.: *A nagy macskamészárlás*. In: Darnton, R.: *Lúdanyó meséi. A nagy macskamészárlás. Két epizód a francia kultúrhistoria köréből*. Budapest 1987. s. 125 – 168. Pozri tiež

Uvedená myšlienka vyjadruje nielen akýsi spôsob prístupu k známemu alebo neznámemu, neobvyklému i odlišnému fenoménu. Mohli by sme ju vnímať ako manifest tolerancie, núkajúci namiesto expanzie, dovŕšenej paradigmou, koexistenciu významov.

Z hľadiska historickej vedy by mohlo ísť aj o schopnosť vcítania sa do mentalít či mentalít – tej ktorej doby. Je však otázne, či spontánny dotyk s minulosťou a akési lúštenie kódu časovo vymedzeného konkrétneho priestoru, nahradí cieľavedomú analýzu vedeckých postupov. Bádateľ by podľa tohto prístupu mal zmysel historického procesu hľadať skúmaním jeho zdanlivo nepodstatných fenoménov a ich dešifrovaním dospieť k významom, permanentne dopĺňajúcim kód cieľenej doby. Prostriedkom priblíženia sa jej mysleniu a cíteniu je podľa takéhoto chápania aj krásna literatúra, čo však môže navodiť pochybnosti o vedeckom charaktere celého projektu. Naďalej pretrváva tradícia Aristotelovho⁸⁷ rozlíšenia histórie a poézie. Z hľadiska postmodernizmu však skončila doba veľkých príbehov⁸⁸, napísaných v próze a jednoznačne smerujúcich k vzdialenému vyvrcholeniu. Do módy prišli „periférne“ udalosti, drobní ľudia a ich „malicherné“ príbehy. Veľké mýty boli prekonané, aby ich nahradili mýty každodenného života. Už nie je dôležitá budúcnosť ako ideál, meta, cieľ či raj. Význam majú jedine cestičky, ktoré sa rozvetvujú, spájajú a miznú v diaľke ako potôčiky, či rieky, vlievajúce sa do mora, aby niekde za obzorom odhalili fatamorgánu Avalonu⁸⁹ alebo ostrova Thule.⁹⁰ Spájanie fantázie, inšpirácie krásnou literatúrou⁹¹ a metód práce historika, pri snahe pochopiť fenomény minulosti, vychádza možno aj z určitej nostalgie súčasného človeka, opustiť prítomnosť. Budúcnosť v tomto význame nie je zaujímavá, lebo o nej okrem predpovedí prognostikov, či futuroológov nič nevieme, ani nepotrebujeme vedieť. Ostáva minulosť, ktorá je už mimo nášho dosahu, našich deštruktívnych chutí, takže si ju aspoň pri snahe pochopiť skryté významy udalostí a myslenie i cítenie ľudí danej doby, priblížime našim predstavám.

Skúmanie „periférnych“ javov, skupín, či jednotlivcov, nepatriacich k privilegovaným vrstvám súdobej spoločnosti, sa spája s predstavou existencie „neoficiálnej“ ľudovej kultúry.⁹² Najmä bádatelia, využívajúci metódy mikrohistórie⁹³ sa zamerali na akúsi

Davis, Natalie, Z.: *The Return of Martin Guerre*. Cambridge (Mass.) 1983. Je zaujímavé, že príbeh spracovaný N. Z. Davisovou bol dvakrát sfilmovaný. (*Le retour de Martin Guerre*, režisér D. Vigne, Francúzsko, (1982) a *Návrat Sommersbyho*, režisér J. Amiel, USA – Francúzsko, (1992) ako remake spomínaného francúzskeho filmu.) In: *Kronika filmu*. Praha 1995. s. 586.

⁸⁷ Pozri poznámky 1 – 2.

⁸⁸ Pozri Petříček, M.: c. d., s. 172 – 173.

⁸⁹ Avalon – ríša víl v príbehoch o kráľovi Artušovi.

⁹⁰ Thule – pololegendárny ostrov; v prenesenom význame ako „ultima Thule“ – koniec sveta.

⁹¹ K otázkam vzťahu literárnej tvorby a historického myslenia pozri napr. Řezníková, L.: *Moderna & historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*. Praha 2004.

⁹² Pozri napr. Burke, P.: *Popular Culture in Early Modern Europe*. London 1978. Pozri tiež Burke, P.: *Népi kultura a kora újkori Európában*. Budapest 1991. Le Roy Ladurie, E.: *Masopust*

„archeológiu“ konkrétnych postáv, s uvedenou kultúrou, viac či menej spätých. Tie zviditeľňujú a formou rozprávania približujú súčasnosti nielen prostredníctvom „znakov“ a „príznačov“, ale aj historických prameňov. „Rehabilitácia človeka ako subjektu v dejinách je ... možná iba na základe analýzy malých jednotiek a oblastí; len takto je možné sprístupniť individuálnu perspektívu človeka, samostatnosť a tvorivosť jeho myslenia a konania. Relevancia tohto poznania je ... odhadnuteľná iba v makrohistorickom kontexte.“⁹⁴

Vo svetle skúmaných aspektov vývoja historiografie a historického myslenia je teda načrtnutie kontúr konkrétnych osobností minulosti, v kontexte súdobých vzťahov, možné najmä spojením postupov a metód mikrohistórie a makrohistórie. Takýto prístup je vyjadrením nielen odborného hľadiska, ale aj určitej kontinuity európskeho vývoja, ktorý by sme napriek negatívnym až krvavým skúsenostiam posledných storočí a desaťročí mali skôr vnímať v duchu pozitívnych tradícií renesancie a osvietenstva.⁹⁵

Posudzoval

PhDr. Peter Greguš, CSc.

v Romansu. Od Hromnic po Popeleční stredú 1579 – 1580. Praha 2001. Le Roy Ladurie, E.: Montaignou, village occitan de 1294 á 1324. Éditions Gallimard 1994. Pozri tiež Le Roy Ladurie, E.: Montaignou, egy okszitán falu életrajza (1294 – 1324). Budapest 1997. Ginzburg, C.: Sýr..., c. d.

⁹³ Pozri napr. Medick, H.: Mikro – Historie. In: Schultze, W. (Hg.): Sozialgeschichte, Alltagsgeschichte, Mikro – Historie. Göttingen 1994. Koselleck, R.: Erfahrungswandel und Methodenwechsel. Eine historisch – anthropologische Skizze. In: Meier, Ch. – Rüsen, J. (Hg.): Historische Methode. Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik. Band 5. München 1988. s. 13 – 61. Dülmen, R. van: Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly. Praha 2002. Petrán, J.: Mikrohistorie aneb o nedějinách. In: Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka. Praha 2003. s. 201 – 208.

⁹⁴ Dülmen, R.: Historická..., c. d. , s. 46.

⁹⁵ Pozri k tomu napr. Foucault, M.: Slová a veci. Archeológia humanitných vied. Bratislava 2000. Pozri ďalej Horkheimer, M. – Adorno, T. W.: Dialektik der Aufklärung. Frankfurt/Main 1969. Pozri tiež Horkheimer, M. – Adorno, T. W.: A felvilágosodás dialektikája. Filozófiai töredékek. Budapest 1990. Pozri tiež Iggers, G. G.: Dějepisectví..., c. d. Foucault, M.: Co je to Osvícenství. In: Foucault, M.: Myšlení vnějšku. Praha 1996. s. 227 – 240.

LUDOVÍT MARCI: ABOUT SOME OF THE ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF HISTORIOGRAPHY AND HISTORICAL THINKING FROM THE PERIOD OF RENAISSANCE TO NOWDAYS.

The changes in historical thinking and in scholar approaches of some historiographers of last decades call for a new retrospective view on the development of history. A renaissance is understood as an interface of this development. It brought critical attitude towards the historical sources and an attempt not only to catch the real events, but also to search for the causations of these events. From the development of heuristics and new methods of studying of the sources in the 17th century, there was just a step to the historiography of the enlightenment and to the idea of progress. The 19th century is a century of historicism and positivism. So when at the end of the century some critical voices questioning the meantime European development occurred, there were professional attempts to extend political history for other branches of research. These were mainly used in the practice of historiographers during the 20th century. In the last decades of the 20th century, the experiences with history and an increasing skepticism with drifting of the civilization marked the attempts to substitute the traditional historiography by new approaches (micro history, a history of everydayness). These as if deconstructed the borders between historiography and poetry set by Aristotle. Because of this, a kind of tension between the adherents of macro historical and micro historical approaches was created. According to the objectivity of researches, the best way is the connection of both ones.

PIRACY IN EASTERN MEDITERRANEAN IN LATE 16TH CENTURY. A CASE STUDY: LIFE IN THE IONIAN ISLAND OF KYTHERA

Vassiliki SAKKA

Vassiliki SAKKA: PIRACY IN EASTERN MEDITERRANEAN IN LATE 16TH CENTURY. A CASE STUDY: LIFE IN THE IONIAN ISLAND OF KYTHERA. In this article a case study is presented, referring to the history of a noble family in the Greek Ionian Island of Kythera in 16th c. Two documents (notary deeds/ proxies) of the Historical Archive of Kythera reveal a case of enslavement of a noble man who was kept by pirates somewhere in Peloponnesus. The proxies enlighten aspects of everyday life of the time, while revealing the impact and implications of the long lasting phenomenon of piracy in Eastern Mediterranean, along with the mentality of people and the close relation of Kythera to the island of Crete. Ionian Islands as well as the island of Crete were under Venetian rule at the time. The historical frame describes Venetian rule in Southern Mediterranean, Venetian administration pattern, Venetian-Ottoman wars and piracy. The documents are very interesting pedagogically, in teaching Local History (Secondary Education), as they deductively lead from Local to National and European History, promoting active learning methods.

1. Historical frame

a. Venetian Territories in Eastern Mediterranean.

After the Fall of Constantinople to the Crusaders¹ in 1204 (4th Crusade) the remains of the once strong Byzantine Empire were divided among the victors: Venetians proved to be the most beneficiary, since, according to *Partitio Terrarum Imperii Romaniae* (1203), Serrenissima Repubblica di Venezia took over, gradually, several Greek regions in South Eastern Mediterranean, mainly in the Aegean Sea², such

¹ Economides, N., (1980). 'The 4th Crusade and the Fall of Constantinople', in *History of the Greek Nation*, v. 10, Athens: Ekdotiki Athinon, p.p. 36-41, Ostrogorsky, G., (1981). *Byzantine State*, Athens: St. Vasilopoulos, p.p. 98-111, Hendrickx, B., (1999). *Political and Military Institutions of the Latin Empire of Constantinople*, Athens: Dimiourgia, (1st ed. 1970, Thessaloniki), p. p. 23-40 (all editions in Greek).

² The Aegean Archipelago, 'the most hospitable sea in the world', a vital place first for ancient Athens, then for the Byzantine Empire, a theater of conflicts among Christians and Muslims in 9th -10th c., since late 12th-early 13th c., became territory of Venice and Genova, gradually the former expelling the latter. The ruling aristocracy, exploiting the poor inhabitants of the islands, subordinated but never assimilated the orthodox population. Conflicts between the eternal rival Italian city-states were not rare (Braudel, F., (1993). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l' époque de Philippe II*, tome premier, Athens: MIET, (1st ed. , 1949, Paris), p.137, Lock, P., (1998). *The Franks in the Aegean Sea (1204-1500)*, Athens : Enalios, (1st.ed. 1995, London), p.p. 28-33, (in Greek).

as Cycladic islands (Duchy of Aegean Archipelago or Duchy of Naxos: 1204) and Eboia (Negroponte: 1209), cities and places in the western coastline of the mainland, from Corfu (1207), across Northern Epirus, to Coron (1205), Southern Peloponnesus. Knowing very well the geography of the Byzantine Empire³, Venetians chose and claimed regions and places crucial for their interests relating to trading and naval enterprises⁴. Venetians took over Crete (1211) and Cyprus later (1489), as well as gradually the Ionian Islands (1386-1669). The latter, lay in the Ionian Sea⁵, along the western coastline of Greece, and remained under Venetian rule for more than 400 years⁶.

The population of new Venetian territories, mostly Greek (80%-97%), was ruled by local aristocracy, which formed a kind of feudal leadership, as well as by the quite influential ecclesiastic local authorities of the Greek Orthodox Church. The Byzantine origin ruling class was a serious obstacle for the establishment of Venetian authority, especially in the case of the island of Crete⁷, while in Cyprus (Lousinian family) and in most of the Ionian Islands (d' Anjou, Tokko, Orsini families) there was an experience of previous Latin-Frankish domination. Local feudal aristocracy, in some cases, strongly resisted the attempts of Venetian authorities to take over the rule of the new territories. In the island of Crete there were numerous rebellions⁸ against the Latin authorities, as the Byzantine tradition was very strong and influential, though Byzantine Empire was weak (12th -13th c.). When the Ionian Islands, successively, were reduced to Venice, either on their inhabitants initiative (Corfu: practically 'bought' in 1386), or after fight (Zakynthos: 1485, Kefallinia: 1500, Ithaka: 1503), or after administrative intervention

³ Norwich, J.J. (1993). *A History of Venice*, Athens: Forminx, (1st ed., 1977, London-New York), p. 146 (Greek edition).

⁴ 'During the last centuries of Middle Ages, everything converges to Venice and everything is canalized from Venice to all destinations...' (Braudel, F., (2003). *Grammaire des Civilizations*, Athens: MIET, [1st ed., 1993, Paris], p. 545 (Greek edition)).

⁵ The names 'Ionian Islands' and Seven Islands emerged after the end of Venetian domination (1797), first used in the short period of Russian –Turkish Protection (1799-1803). The Treaty of Constantinople (March 1st, 1800) had defined the configuration of the islands, for the first time, under the name 'The State of the Seven Islands', under the sovereignty of Sultan; (Seven Islands, Septinsula = Epta nisoï > Eptanisa). In early 18th c., the islands came to British administration (Treaty of Paris, 1815): 'United States of Ionian islands under the direct and exclusive protection of Great Britain'; the islands, so far, had a slightly different fate and maintained their separate names: Corfu, Paxoi, Lefkas, Ithaka, Kefallinia, Zakynthos, Kythera [Leontsinis, G.N. (1991). *Topics in the Social History of the Seven Islands*, Athens: Tolidis, p. 36 (in Greek)].

⁶ Miller, W., (1960), 'Seven Islands under Venetian Rule' in *Frankish Domination in Greece*, Athens, 1960, (1st ed. 1908, London), p.p. 621-638.

⁷ Maltezou, C., (1980). 'Latin ruled Greece. Venetian and Genovese territories: Venetian ruled Crete', in *History of the Greek Nation*, v. 8, Athens: Ekdotiki Athinon, p. 266, Leontsinis, G.N., (1995). *Topics in Modern Greek History and Education*, Athens, p.p. 26-28 (in Greek).

⁸ Papadia-Lala, A., (1983). *Rural Turmoil and Rebellions in Venetian ruled Crete (1509-1528)*. The 'revolution' of G. Gadanoleon- Lyssogiorgis, Athens (Phd Thesis, University of Athens), p. 1-13 (in Greek).

(Kythera, 1363: Venier family transfer their administration of the island to co-dominance of Venice: '*compartecipi*'⁹), or due to terms of the Carlowic Treaty (Lefkas¹⁰: 1699), they had already experienced, more or less, the Latin / Frankish domination, considered as a transitional period for the following Venetian one.

b. Administration

Venice performed a very careful policy towards the inhabitants of the new territories. They did not adopt the same attitude nor did they make generalizations, due to two basic reasons: different way and different time of acquisition/conquest of the islands; they did not consider Greeks necessarily hostile, nor heretics or scapegoats, so, finally, they allowed the election of Greeks to the Councils of Nobles in Crete, where they faced the most serious problems by the resisting population, and assigned administrative and juridical authority to the Councils of the Ionian Islands¹¹.

The Ionian Islands' society presented an unstable and erratic picture, compiled from three factors: Byzantine institutions, local customs and western feudal tradition. Venetian rule achieved the codification of the different elements forming the life of the islands and their unification into an organized frame. The islands though, met with different chances, long or short lasting Latin domination, one or more occupants, until they acquired social, political and cultural cohesion, due to concrete Venetian organization¹². Venetians, with the characteristic tradition of flexibility performing their politics, drew different political, social and economic frames, according to the local conditions and the reality of each domain¹³. They acknowledged existing privileges, adopted institutions, allowed a kind of local autonomy, thus enforcing local feudal aristocracy¹⁴ (*'libro d' oro'*). The most crucial problem to be faced by Venetians in the case of Ionian Islands was the demographic decline: the islands were deserted (*'disabitata'*), devastated by constant attacks (Turkish and Latin invaders and attackers), wars and natural destructions (earthquakes) and their population was shrinking. So,

⁹ Leontsinis, G.N., (1987). The island of Kythera: a Social History (1700-1863), Athens: National and Capodistrian University of Athens, S. Saripolos' Library, (Phd Thesis, University of East Anglia), p.33.

¹⁰ Maltezou, C., (1980). 'Greek Regions under Latin Domination: The Seven Islands', in *History of the Greek Nation*, v. 10, Athens: Ekdotiki Athinon, p.p. 216-229 (in Greek). Lefkas is the only Ionian island that experienced Turkish occupation (1479-1684).

¹¹ Baroutsos, F., (2002). 'The assimilation of Greek citizens to Venetian civic education: interactions of economic and political character'; in *Ta Istorika*, v. 37, Athens, p.p. 301-316 (in Greek).

¹² About Venetian administration and organization of the Seven Islands: Lountzis, E., (1969). *Venetian Rule in the Seven Islands*, Athens: Kalvos (1st ed. 1856, in Greek and Italian language). Most characteristic positivistic historiographic 19th c. research on the History of Seven Islands.

¹³ Karapidakis, N., (1996). 'The relations between the administrators and the administration subjects in Venetian ruled Corfu' in A. Nikeforou (ed.), *Corfu, a Mediterranean synthesis: inslandic society, interrelations, human environment, 16th-19th c.*, Corfu, p. 185 (in Greek).

¹⁴ Maltezou, C., (1980). 'Latin ruled Greece. Venetian and Genovese territories: Venetian ruled Crete', (i.b.), p. 258.

they exerted a settlement policy, moving or motivating people to settle there, especially militants (*'stradioti'*¹⁵), so as to strengthen, defend and protect the territories as well. This kind of policy provided some solution to the problems of relations among natives and non natives.

They maintained the feudal status on the islands and built a basis to enforce the nobles, to enforce the dominance of few and powerful, Latin and Greeks, over the native population. Meanwhile, they tried to restrict the activity and influence of the Greek Orthodox Church, trying also not to be tied closely to the Roman Catholic Church, due to their rivalry to Rome. Again, they performed flexibility and conciliation focused on maintaining stability, preventing reaction and facing turmoil, not always successfully. The administrative colonial pattern¹⁶ was an applied bureaucracy based on extremely centralized administrative systems: everything came from and went back to the Senate, and later to the Council of Ten, in Venice. Citizenship also proved to be a rather difficult and complicated issue for the 'citizen' of Venetian Republic. Usually, Serenissima Repubblica di Venezia was not generous: those who did not come from the city (*de intus, cittadini*) were considered second rate citizens, while the others, *de intus et de extra* (provided they had lived for at least 15-20 years in the city) hold full rights, controlled by an aristocracy defending the special privileges for the few¹⁷. The two basic characteristic rules of Venetian administration were: centralization and recognition of relevant autonomy¹⁸. The administration of the Ionian Islands, like in all Venetian ruled regions, was based on the metropolitan administrative system: like in the case of '*Signoria*' (the Doge and his Counselors), the '*Regimen*' consisted by the Vailus and his Counselors. Each region was administrated by the *Regimen* - the Vailuses' elections took place in Venice by the Great Council. Other supreme officers were *Provveditor* and *Capitan* (responsible of taxation affairs), the *Castellan* (responsible of building and preserving the fortresses), while in 16th c. the *Provveditor general da mar* (later *Provveditor general del Levante*) took over all Venetian possessions in East. The members and officials of the Regimen were closely watched and inspected by special persons: *sindici and inquisitori di Levante*¹⁹. Though these island societies had to carry the burden of Venetian and local authority, most social groups, except for the local

¹⁵ Maltezou, C., (1980). 'Greek Regions under Latin Domination: The Seven Islands', (i. b.), p. 216.

¹⁶ Norwich, J.J. (1993), (i. b.), p.p.181-190, 191-199 and elsewhere.

¹⁷ Only in special cases these measures were loosened, as for instance in 1345, after a devastating Black Plaque epidemic, when Venice accepts anyone who wants to settle there (Braudel, F., (2003). *Grammaire des Civilizations*, (i.b.), p.p. 442-443).

¹⁸ Giannakopoulos, D., (2003). 'The Laonikos Chalkokondyles' consideration about the political system of the Italian city-states (first half of 15th c.)', in *Eoa kai Esperia (Eastern and Western)*, v. 5, p.p. 74-79. The perception and commends of one of the last Byzantine historians (aprox. 1430-1490) upon the political system of Italian cities- his interest and his critical spirit highlight the possitive sides of each regime.

¹⁹ Maltezou, C., (1980). 'Greek Regions under Latin Domination: The Seven Islands', (i. b.), p. p. 219-220.

elites, apart from abandoning the country or using ex-institutional means in order to face autocracy, despotism and pressure of all kinds, took advantage of the possibilities offered by the Venetian political system²⁰. Sometimes Venice stood for them, most often not. Regardless of the results, even few exceptions meeting the public demand for justice maintained the myth of the 'perfect state'.

The Ionian Islands due to their proximity to the western coasts of the mainland accepted waves of refugees during the next centuries, and met population moving and seeking new settlement because of Ottoman expansion, Venetian-Ottoman wars or pirate raids. The consolidation of Venetian dominance in the area of the Ionian Sea coincided with the loss of important Venetian possessions, mainly in Peloponnesus: Lepanto (1499), Mothon and Coron (1500), Napoli di Romania (Naflia) and Malvasia in 1540. Part of the population of these cities turned to the islands and Serenissima encouraged their settlement there. This fusion of population from different origin influenced the formation of the peculiar society of the Ionian Islands, though the process proved not always easy.

c. Venetian – Ottoman Wars

Ottoman expansion, after the Fall of Constantinople (1453) to sultan Mohamed B', was rapid²¹. The so far inactivity and apathy of Europe, trying to maintain free trading and transportation for their ships in the Eastern Mediterranean seas, gave way to serious conflicts. The small Latin island-states of the Aegean Sea (Gattelus-Lesvos)²² and step by step the naval territories of Venetians, Hungarians, the Knights of Saint John's Order (Hospitales), Genovese Chios, Eastern provinces of German Empire, naval bases of Spanish in Southern Italian Peninsula and Northern Africa were claimed or attacked by the Ottoman Empire. Venice was to carry the main weight of the conflicts.

Obviously, strong Venetian presence in South Eastern Mediterranean soon enough provoked a series of wars between Venice and the Ottoman Empire²³. The conflict of

²⁰ According to Venetian tradition on popular participation in public affairs, all subjects of Serenissima Republica had the right to express their requests to the authorities (either to local Venetian authorities or directly to Venice) (Baroutsos, F., (2002). 'The assimilation of Greek citizens to Venetian civic education...', (i.b.), p.p. 315-316).

²¹ Extent references in: Frantzis, G.,-Barbaro, N., (1993). *H Polis Ealo: The Chronicle of the Besiege and Fall of Constantinople (Chronicon Minus)*, Athens: Byzantium-Nea Synora [Testimony of two eyewitnesses], Nikoloudis, N., (1997). Laonikos Chalkokondyles' the Fall of Byzantium, Athens: I.Vasilopoulos, Ostrogorsky, G., (1981). *History of Byzantine State*, v. 3, Athens: Historical Editions-I.Vasilopoulos, p.p. 254-272, Wheatcroft, A., (1994). *The Ottomans*, Athens: Nea Synora-A. Livanis, (1st ed., 1993, London), p.p. 35-60 (all Greek editions), Runciman, S., (1998). *The Fall of Constantinople, 1453*, Cambridge: Cambridge University Press (1st ed. 1965). Nicol, D., M., (1996). *The last centuries of Byzantium, 1261-1453*. Athens: Papadimas, (1st ed. 1993, Cambridge), p.p. 577-615.

²² Lock, P., (1998). 'Venice, Genova and the Aegean' in *The Franks in the Aegean Sea (1204-1500)*, (i.b.), p.p. 266-269.

²³ Norwich, J. J. (1993). 'The Ottoman Menace', (i.b.), p.p. 342-358.

interests, the expansion of the Ottomans to the West, the gradual building and improvement of an Ottoman fleet equal to the strong Ottoman army, places and territories of common interests, especially the Cycladic islands, Cyprus and Crete, among others, led to several Venetian – Ottoman Wars (five, up to mid 17th c.) provoking serious problems to the region and the population. Sultans felt obliged to restore the geographical and political unity of the region that they inherited from Byzantine Empire *jure occupationis*²⁴ - and this included the Greek peninsula, the Asia Minor coast and the islands. Venetian territories were disrupting the unified Ottoman domain in the East - the former Byzantine domain. Though Serenissima exerted a 'realistic' policy towards the expansion of the Ottoman Empire, defending her long-term interests and postponing conflict, this proved to be not enough. Besides, suspicion and distrust²⁵ characterized the relation of Venetians to their former or prospective allies (Genovese, Spanish), due, mostly, to Venice's opportunistic politics, so it was not easy to form an anti-Turkish front, when needed. During half of the 16th c., Suleiman the Magnificent dominated the Empire, threatening Western Europe with constant, most successful attacks and even besieging Vienna.²⁶ Notorious corsairs and pirates, as Heireddin Barbarossa, were in charge of the largest part of Ottoman navy, terrifying Christian ships, fleets and territories, usually not taking into consideration any treaties or agreements²⁷. The compulsory recruitment of Greeks to the Venetian and, mainly, Turkish fleet, the devastating conflicts, the shifting and moving of population, usually after the Ottoman conquest of former Latin territories, were serious problems that affected the Ionian Islands. Greek population was not very enthusiastic²⁸ defending Greek territories under Venetian rule, for obvious reasons, though they rather 'preferred' Venice to the Ottomans.

During the besiege of the city-port of Famagusta (Ammohostos) and the takeover of Cyprus (1570-71)²⁹, the most important Christian leaders of the West formed the Sacred League (*Sacra Liga Antiturca*) towards Ottomans that led to the Lepanto naval battle (October 7, 1571). European powers (Venice, Spain, Savoy, Knights of Malta, several smaller Italian cities and the Holy Siege) unified in an attempt to stop the advance of the Ottomans, under the leadership of the young Spanish prince Don Juan de Austria. The Venetian ruled port of Lepanto, had fallen to Ottomans in 1499. Lepanto naval battle is considered one of the most important ones in the war naval

²⁴ Hasiotis, I., (1980). 'Greeks, the Question of Independence and War Conflicts in Greek ground' in *History of the Greek Nation*, v. 10, Athens: Ekdotiki Athinon, p. 258 (in Greek).

²⁵ Braudel, F., (1993). *La Méditerranée...* (i.b.), p.p. 155-157.

²⁶ Berenger, J., Contamine, P., Rapp, F., (1990). 'Europe (1300-1660)', in (G. Livet -R. Mousnier ed.) *General History of Europe*, v. C', Athens: Papazisis, (1st ed. 1980, Paris), p.p. 355-365.

²⁷ Norwich, J.J. (1993). *A History of Venice*, (i.b.), p. 436.

²⁸ Hasiotis, I., (1980), (i.b.), p. 259.

²⁹ Norwich, J.J. (1993). 'The loss of Cyprus', (i.b.), p. p., 450-465.

history of the world³⁰. In this very important conflict, where the role of Christian – enslaved- crews of the Ottoman galleys was important, the defeat of the Ottoman fleet (under the commands of Muezin Zante Ali) provoked mostly psychological effects to both sides: Turks proved to be not invincible. The practical effect was smaller: though Turkish aggressiveness was moderated, it did not change the fact that the conquest of Cyprus at the same time was a very heavy loss for the colonial state of Venice, as it cut off all their trade routes in Eastern Mediterranean³¹. So, Crete remained the only Christian stronghold in the East, an irreplaceable territory for Serrenissima.

The Cretan War (1645-1669) was the fiercest of all wars between Venice and Ottomans³². Crete was a possession of the utmost importance (location, trade) for Venice. The conflict between Venetians and Ottomans for the domination of the island lasted for a long period and cost both sides huge losses. The island fell to Ottomans after the 22 years legendary besiege³³ of the largest port of the island, the city of Candia (Heraklion) in 1669. During the Cretan War and after the Ottoman occupation of Crete, thousands of Greeks abandoned the island and found refuge in other places and Venetian territories, Italian cities and Venice³⁴, the Aegean islands, but mostly the Ionian Islands. The Ottoman occupation of Crete affected the fate of Venetian Republic as well as the fate of Eastern Mediterranean.

Once more, the Ionian Islands proved to be a refuge for people seeking a safer place to settle, after the invasion of Turkish army, becoming a meeting point of East and West, with constantly changing population. By this time, the society of the islands had achieved a coherence and unity and was able to accept these huge refugee waves which carried age-old historical tradition and culture³⁵. The Greek-Cretan presence had a great, mainly cultural, influence to the Seven Islands, as the new comers were sharers/carriers of an advanced civilization³⁶: Crete had first accepted and assimilated

³⁰ Norwich, J.J. (1993). 'Lepanto', (i.b.), p. p. 466-472. The Lepanto naval battle is considered to be the last great naval conflict that was to be done with galleys ramming each other. The 'resalto' era was gone. Don Juan de Austria had used successfully the firing power of cannons, something that demanded heavier ships moving only with sails (Norwich, J.J., (1993), (i.b.), p. p. 470-471, Hasiotis, I., (1980), (i.b.), p.p. 314-320.

³¹ Hasiotis, I., (1980), (i.b.), p. 310.

³² Norwich, J.J. (1993). 'The Cretan War', (i.b.), p. p. 519-535.

³³ Norwich, J.J. (1993). 'The Cretan War', (i.b.), p.p. 529-533.

³⁴ 'Venice since late 16th c. had acquired an 'eastern character', more than ever...more and more the city served as a shelter for exiled and their successors...' (Braudel, F., (1993). *La Méditerranée...*, (i.b.), p.p. 410-411).

³⁵ Maltezou, C., (1980). 'Greek Regions under Latin Domination: The Seven Islands', (i. b.), p. 216.

³⁶ In mid 16th c. in the city of Candia (estimated population about 15.000 people) there are more than 148 notaries, 68 physicians, 63 lawyers and 41 painters, written down to notarian protocols of one of the –over hundred- notaries of the city; 20 physicians and 22 lawyers had studied at University. (Aggelou, A., (1980). 'Intellectual Life and Education in Crete and the Seven Islands (15th-17th c.)', in *History of the Greek Nation*, v. 10, Athens: Ekdotiki Athinon, p. 377).

the new intellectual and artistic currents and ideas (*Cretan Renaissance*) and it soon became a spring of inspiration in many fields³⁷. Venetian domination did not pursue religious assimilation; their axiom was commercial not religious (*semo Veneziani e poi Christiani*) - so, after the regularization of religious antagonism the prolific assimilation of the western civilization by the Cretans was possible. Before the Fall of Constantinople, Crete had already hosted a great part of intellectual refugees that abandoned the dying Byzantine Empire directing to West. The Cretans and Seven Islanders met also in the University of Padova³⁸ and the city of Venice³⁹, sharing the same privileges of studying and moving freely in the domain of Venetian Republic.

d. The Ionian island of Kythera

The small island of Kythera⁴⁰ (extend of ground: 278 square kilometers) lay across the Southern coasts of Greek mainland, Cavo Maleas, between Peloponnesus and Crete, right in the 'entrance' of Archipelago; this strategically important location made it valuable for Venetian political and economic interests. In 1207 the Venetian noble Marco Venier took over the island of Kythera, under the title of '*marchese*'. Until the end of 12th c. Kythera was under the political and administrative influence of Monemvasia (Malvasia) - the Byzantine castle city across the southern cost of Peloponnesus. The Greek noble family of Eydaimonogiannes was the dominant of the island (*'assoluti padroni et signori'*)⁴¹. The latter *went on* administrating the island along with the Venier family - connected by intermarriage - until 14th century. Mostly, Veniers preferred to live in Crete. Until 1363, when Veniers accepted co-dominance of Venice, they exerted an indepented policy towards the metropolis, rather friendly to the Greeks - though the living conditions of the rural population were awful (*'si quo per captivita'*). The island was under Venetian rule until 1797 (with a short interval under Turkish occupation in 1715-1718), when the Venetian state was abolished by Napoleon, the General of French Republic. During these four centuries Kythera, a quite exceptional case, administratively depended on Crete, subordinated to the *regimen* of Crete, so it did not quite share the political influence of the rest of the Ionian Islands. The *castellan* of Kythera was elected by the Duke and the Council of Crete and was paid by the treasury of Crete. As a dry and infertile place, Kythera did not accept many refugees, with the exception of Cretans. Inhabitants of the castle cities of Coron

³⁷ Aggelou, A., (1980), (i.b.), p.p. 377-379.

³⁸ Venice defined that all its civilians could study at the University of Padova, which was considered the most liberal University in Italy (Aggelou, A., (1980).(i.b.), p. 377).

³⁹ In 16th c., an estimated 1/10 of the population of Venice was Greek (Aggelou, A. (1980), (i.b.), p. 377).

⁴⁰ The name Kythera (or Cythera) (Κύθηρα) comes from the Ancient Greek verb *kefitho* (κεύθω), which means "to hide carefully" (Lidell, H., - Scott, R., (1977). Major Lexicon of the Greek Language, v. II, p.p. 708, 792), while, according to the 1st century AD historian Isidor, means "to hide love". The medieval name of the island is Cerico probably from Chitherigo.

⁴¹ Maltezos, C., (1980). 'Greek Regions under Latin Domination: The Seven Islands', (i. b.), p.p. 261, 274.

and Malvasia, among others, came through the island after Turkish invasions but they never really settled there. Demographic disruption was provoked by several epidemics or pirates' raids during especially 15th and 16th c. Heirettin Barbarossa's raid to Kythera in 1537 was among the fiercest of the kind. The island was devastated and those who escaped death or slavery, moved to Peloponnesus or Crete. This special relationship with Peloponnesus and Crete that went on, regardless of the occupants or the political/administrative status of the island, formed the political and cultural profile of Kythera. Mentalities, collective representations and values, social relations and hierarchical structures are characteristic elements to be found comparatively similar to those of other Venetian dominated regions and Ionian Islands⁴². After the settlement of Cretans to the island, during the last quarter of 17th c, the population increased and their political and cultural influence was obvious: people started claiming their rights, turning against local aristocracy⁴³.

e. Piracy in Eastern Mediterranean

The age-long phenomenon of piracy flourished in 15th, 16th and 17th c., all over the Mediterranean Sea, as an endemic one. Control of the sea routes, frequent wars, rivalry between the naval powers of the time, were factors that enforced piracy. Successive Venetian-Turkish wars encouraged or rather made pirates insolent, as both forces used them frequently one against the other in Eastern Mediterranean. So, during Ottoman rule period, piracy appears well, strongly and systematically organized⁴⁴. Eastern Mediterranean Sea was preyed on by pirates and corsairs⁴⁵. Whole large areas and cities in Northern Africa, such as Algier, Tunis, Morocco were living and financially depended on piracy. Barberini, the muslim pirates from Northern Africa penetrated the Ottoman fleets and were used as scouts and rearguards⁴⁶. Pirates of the Mediterranean Sea were muslims and christians; they were not just mere robbers-very often they proved to be real sovereigns, very competent in diplomacy, administration and military art. Many of them became legends and heroes for collective memory. They contracted relations of mutual interest with kings and emperors and though they very often acted as mercenaries, in fact they shared their profits with their 'high protectors'.

Piracy was an integral phenomenon of political and economical life of

⁴² Leontsinis, G.N. (1991). Topics in The Social History of the Seven Islands, (i.b.), p.p. 43-45.

⁴³ Leontsinis, G.N., (1987). The island of Kythera : a Social History...(i.b.), p. 113.

⁴⁴ Vakalopoulos, A., (1980). 'Hellenism after the Fall of Constantinople', in *History of the Greek Nation*, v. 10, Athens: Ekdotiki Athinon, p. 78 (in Greek).

⁴⁵ Pirates are groups of individuals who perform indiscriminate, unauthorized attacks on shipping, whether at sea or in port, also, attacking on people or property on land mounted from the sea, with main objective the economic gain. Corsairs undertake hostile action by privately owned vessels in wartime, authorised by state licence (*letters of marque*), with objective, terror and destruction (*privateering*) (Wagstaff, M., (2003). 'Geographical Conditions for Piracy', in *Pirates and Corsairs* (H. Calliga-A. Malliaris ed.), Athens: Hestia, p. 218 (in Greek), Zakythinis, D.A., (1939). Corsairs et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque, Athens, p.p. 8-9).

⁴⁶ Braudel, F., (1993), (i.b.), p. 157.

Mediterranean. As Aristotle recognized, piracy is a form of economic activity⁴⁷, a way of securing a living. The power of corsairs, mainly of Northern Africa, was largely based on their relations to the Europeans, their relation to the Christian states and Christian merchants. During the fierce wars of 16th –18th c., piracy was used by the belligerent parties as a supplementary weapon for the destruction of the commercial fleet of the enemy. According to F.C. Lane, piracy was another form of enterprise based on violence within the general frame of established state-run violence⁴⁸. The Muslim pirates came, usually, from Asia Minor and generally the Ottoman East (*levantes*) and from Northern Africa, from Morocco, Algeria and Tunis (*Berberini*). The Christian pirates were English, French, Spanish, Italian, Dalmatian (known as *Sklavouni*), as well as Greeks, from Mani, Southern Peloponnesus, and the islands. The Knights of Saint John's Order (*Hospitales*), monks and warriors, were among the strongest and toughest pirates, inspired by a warm religious zest, fighting muslims but very often attacking the Christians with the same cruelty. They settled in the Dodecanesian Island of Rhodes⁴⁹ from 1310 to 1522 when, after the Turkish conquest of the island, they moved and settled to Malta⁵⁰ and continued their activity.

During 1538-1571 the corsairs of Northern Africa (*Berberini*), who were in the service of Ottoman Government and benefited by the alliance of the Turks with Francis A' of France, are the dominating force in Eastern Mediterranean.

One of the most notorious pirates was Haireddin Barbarossa, who was responsible for raids, rapines, planters and captivities of thousands of people, dominating Eastern Mediterranean in 16th c. He was the Christian renegade from the Aegean island of Lesbos. He transferred his operations and enterprises in Tunis, becoming a menace for all ships in Mediterranean and soon enough he offered his services to sultan Selim A', in 1518. United European fleet under the commands of the Genovese Adrea Doria tried unsuccessfully to put an end to his activities in 1531. In 1534 he was nominated Qapudan Paşa (Chief Admiral) of the Ottoman fleet. In 1537 Barbarossa attacked the Ionian and Aegean islands and he completely destroyed and pillaged⁵¹ most of them.

⁴⁷ Aristotle, *Politics*, I.1256a.

⁴⁸ Leontaritis, G., (1987). *Greek Commercial Navigation (1453-1850)*, Athens: EMNE-Mnimon, p.p. 18-22 (in Greek). He is referring to F. C. Lane's (1958) 'Economic Consequences of Organized Violence' in *Journal of Economic History*, XVIII, p.p. 401-417.

⁴⁹ Vakalopoulos, A., (1980), (i.b.), p. 80.

⁵⁰ Alonso de Contreras, a Spanish militant and adventurer, narrates his fascinating life as a corsair, serving the Spanish fleet in late 16th –17th c, during the reign of Philippe B' of Spain. He describes, among others, his service on behalf of The Knights of Saint John's Order, his travels to East Mediterranean and the Aegean islands, enlightening the dangerous and complicated status of the region, under, practically triple rule: Turks, Frankish and Pirates [De Contreras, A., (1993). *Memories of a Corsair*, Athens: Opera (Greek edition)].

⁵¹ Loupis, D., (2003). 'Piracy in Ottoman naval texts, 16th-17th c.', in *Pirates and Corsairs* (H. Calliga-A. Malliaris ed.), Athens: Hestia, p. p. 86-89.

The island of Kythera was devastated during the last raid of Barbarossa in 1537⁵². 16th c. is considered to be the 'golden age', 'the age of the sea' in Ottoman history⁵³.

Many Aegean islands were used as a basis for their raids⁵⁴ (Milos, Paros, Skyros, Ios, Mykonos, Patmos) and slave markets were settled in many ports all over the Mediterranean (such as Algier, Tunis, Istanbul, Smyrna, Regusa, Methoni, Aegean islands and elsewhere). Slavery was one of the heaviest consequences of pirates' raids. The slaves were kept in far away places, used in galleons⁵⁵ and sold in slave markets. Slaves who were used in galleons⁵⁶, were literally rowing to death.

The deliverance of slaves was a family operation. The relatives had the equity of redemption and they could pay ransom, if they were rich enough. The poor ones were condemned to slavery. In some places, especially the islands, Ionian and Aegean, there were special funds for financial aid in order to pay ransom and deliver slaves who belonged to lower social classes and did not have the means to pay ransom or buy their deliverance⁵⁷.

The activity of pirates took place mostly during the summer, while during the winter a network of information was functioning, as well as a lot of preparation was taking place⁵⁸. Usually wars seized, at the time, except for short scale sudden attacks. Pirates' ships were mostly small, bearing 35-46 canons, with 100-200 well experienced and determined men. During 16th-17th and 18th c., Peloponnesus and the Aegean islands were retreats for pirates and corsairs as their coastline provided the latter with many ports and deserted bays appropriate for their dashes⁵⁹. Also, all sea routes from and to the East and the ports of the Ottoman Empire, such as Istanbul, Smyrne, Thessaloniki, were passing through the seas of Peloponnesus and Cycladic islands. In Aegean, as in Mediterranean in general, piracy became an integral part of regional economy⁶⁰, an out-of-economy way of transactions and of capital accumulation, that finally was invested in

⁵² See ref. 73.

⁵³ Loupis, D., (2003), p. 83.

⁵⁴ Kefalliniadis, N.A., (1984). Piracy. Corsairs in the Aegean Sea, Athens: Philippotis, p.p. 76-77, 107-108, 117.

⁵⁵ Braudel indicates that if there were not slaves, ships would not be able to move, as the former were practically tied to the oars. (Braudel, F., (1993), (i.b.), p. 169).

⁵⁶ The Greek word for galleon is '*katergo*'. In modern Greek *katergo* means very hard, devastating work.

⁵⁷ See ref. 82,83.

⁵⁸ Braudel, F., (1993), (i.b.), p. 310-312.

⁵⁹ Nikolaou, G., (2003). 'Pirates and Corsairs at the costs of Western Peloponnesus during Napoeon time (1799-1815)', in *Pirates and Corsairs* (H. Calliga-A. Malliaris ed.), Athens: Hestia, p. 172.

⁶⁰ Leontaritis, G., (1987), (i.b.), p.21

several enterprises. Piracy went on in Greek Seas after the Greek Revolution⁶¹, while it had grown gigantic during the last revolutionary years⁶².

Piracy influenced the topography of coastal and the islandic Greece, as castle cities and fortification were enforced, while the capitals and towns of, especially, the islands were placed in the hinterland. Language⁶³, tradition and collective memory carry the traumatic presense of piracy in past centuries, as it can be found in noumerous traditional songs, proverbs and legends, as well as in literature⁶⁴.

2. Notary archives.

a. Notaries in Venetian Territories

The long lasting Venetian administration bequeathed to most of the islands concrete structures, a functioning and administrative pattern, and, as far as legal actions are concerned, a well organized network of notary archives. The good organization and maintenance of archives of all kinds, in order to accomplish their financial policy, were among the interests of Venetian authorities, so all Venetian ruled regions kept well organized archives part of which were the notary ones⁶⁵. The Ionian Islands provide some of the oldest notary protocols in Greece, starting from 1472 (Corfu Archive) to 1900 (Kefallinia)⁶⁶.

⁶¹ 'In every Greek island there is a gang of pirates that sets their laws and rules' as the French admiral Derigny indicates (Simopoulos, K., (1999). *Foreign Travellers in Greece: 333-1700*, v. A', Athens: Stahy (9th ed), p.p.123-124).

⁶² During the Greek Revolution (1821-1828) many Greek ships attacked European ones provisioning the Ottomans. During the last years and right after the end of the war, many shipowners exerted piracy in order to survive. Foreign countries protested on the activity of Greek ships, preying on theirs. Ioannis Kapodistrias, the first governor of independent Greek State made a huge effort that lasted several years and formed special legislation in order to face the problem of piracy and 'clear' the Greek seas from pirates, mostly Greeks at the time (Themeli-Katifori, D., (1973). *The persecution of Piracy and the Maritime Court*, during early Kapodistrian years: 1828-1829, v. A', Athens: National and Kapodistrian University of Athens, Philosophical School, S. Saripolos Library (Phd Thesis, Athens University), p.p. 20-25, Kremmydas, V., (1985). *Greek Shipping 1776-1835, Aspects of Mediterranean navigation*, v. A', Athens: Historical Archive, Commercial Bank of Greece. p. p. 23-24).

⁶³ Vayiakkos, D., (2003). 'Piracy and Language' in *Pirates and Corsairs* (H. Calliga - A. Malliaris ed.), Athens: Hestia, p. p. 244-248. In almost every Cycladic island there are distant, rocky bays called 'Sarakiniko' (place of the Sarakin pirates).

⁶⁴ Most interesting analysis of the subject (pirates and piracy in Greek popular songs and tales) in Imellos, S., (1968). *Piracy in Popular Tradition*, Athens (Phd Thesis, Athens University).

⁶⁵ Argyrou, E., (1995). *Les baux ruraux dans l' île ionienne de Leucada du XVIIIe siècle*. Paris (Thèse de Doctorat de l' Université de Paris I), p. 24.

⁶⁶ The fierce earthquakes that shook the Ionian Islands in 1953, followed by fires, destroyed a great deal of the archives -the archive of Zakynthos, compiled of 2000 books with deeds was almost completely extinguished.

Notary deeds comprise a very old social practice which ensures the mutual obligations between the contracting parties. Deeds are drawn either by a private citizen or by a notary. So, respectively, there are private and official notarian deeds which are registered in the protocols of the notaries. Being a notary was considered to be a very respectful and important office in the public life of Venetian ruled domain. Venetian State took care of the way legal functions were performed by notaries: *proveditors* and *syndici* often mention the obligations of notaries in their orders. There were special restrictions defining notary office, such as⁶⁷: a) Notaries were obliged to register their deeds in books and not keep them as untied separate documents. b) Priests were excluded from exerting the notary's office, due to cases of moral constraints causing donations by the testators for 'pious reasons'. c) Notaries had the right to provide confirmations of money payment only in the presence of other witnesses than themselves; d) Notaries had to keep their protocols in lay out form and indexed. Every notary's deed needed compulsively the signs of two witnesses. e) Heirs of notaries were obliged to deposit the protocols to the registrar of the chancellery (*custode delle vecchie scritture*), within eight days since the day of notary's death. f) Notary deeds should be drawn in public and not in private places. g) Strict penalties were defined for notaries who committed fraud or usury.

One had to be taught the notary art in order to exert this office in the Seven Islands. Usually it was a hereditary - patrimonial profession. The proceedings were defined as well as the kind of notary deeds to be drawn. Notaries were distinguished to those of the '*royal authority*' and those of '*apostolic or empire authority*'. There were also urban and rural notaries (*nodari della città, nodari dell' isola*). The former used Italian and Greek language in their deeds while the latter only Greek.

Notary archives are very important sources for the study of economic and social history, the history of ideas and mentalities, providing information concerning the respective aspects of life of people living in a certain period (mentality, institutions, personalities, local history, place-names, churches, financial condition and transactions, language, movement of population e.t.c.).

b. Notary Emmanuel Kassimatis' Protocol (Kythera)

The Historical Archive of the Ionian island of Kythera is considered to be one of the richest and oldest in Greece. The protocol of the notary Emmanuel Kassimatis is the oldest extant notary's archive of the island. Em. Kassimatis worked as a professional notary in Kythera (1560-1582)⁶⁸. There is not much information about him. He comes from a Greek domestic noble family, whose first settler, Leon Kassimatis, came to the island in 1316. Emmanuel's father was also a notary and a priest⁶⁹, while another of his

⁶⁷ Maltezou, C., (1980). 'Greek Regions under Latin Domination: The Seven Islands' (i.b.), p.p. 227-228.

⁶⁸ Drakakis, E., (1999). Emmanuel Kassimatis, notary of Kythera (1560-1582), Athens: Association of Kytherian Studies, p.p. 19-21.

⁶⁹ Restrictions excluding priests from being also notaries do not seem to exist yet. First relevant restrictions are mentioned in the 17th c. (1607, 1631, 1632), though notary-priests are mentioned throughout Venetian rule time.

ancestors (*Manoli Cassimati nodario*) was a notary too. Emmanuel Kassimatis signed as a *notary of apostolic authority* and once as a *notary of royal authority*. Though he lived in Castelli of Kapsali, the capital city of Kythera, he covered the needs of the whole island. His clients seem to be mostly nobles, too. He uses only Greek language in his deeds and his education is rather poor - grammar and spelling mistakes - not surprising, taking into consideration the very difficult period of Kythera's history (1537-1571)⁷⁰ that he lived in.

The archive was first recorded during 1820-1828⁷¹ and it contains 290 notary deeds, which provide researchers with valuable information - sources of the period are rare - about the social and economic conditions of the time in the island, during the crucial years between the devastating raid of Barbarossa (1537) that destroyed the place and the Lepanto naval battle (1571) that changed dramatically the scenery in the region. Among marriage contracts, proxies, wills, sale contracts, compromises, partnerships/co-operatives, litigant pleas, decrees and verdicts there are two proxies referring to Mr Andreas Levounis, who was captured and kept enslaved by pirates somewhere in the slave markets of Peloponnesus. The proxies reveal the impact and implications of piracy to the life of population of the region. The deeds (proxies) were drawn by the notary Emmanuel Kassimatis, in 1565, on the island of Kythera. The chronological sequence of the two proxies reveals interesting aspects referring to the financial status and activities of the family.

Fig. 1. Central and Eastern Mediterranean in 16th century.

⁷⁰ Kalligeros, E., (1996). A Consice History of Kythera, Athens: Kytheraika Editions, p.p. 114-121.

⁷¹ Drakakis, E., (1999), (i.b.), p. p. 13-15. Theodor Stais, registrar of Kythera at the time (1820-1828), according to a relative law, approved by the Ionian Parliament (28 March 1820), and recorded the protocol.

*c. The documents*⁷²:

202

*GENERAL PROXY FOR SLAVE RANSOM**July 26th, 1565, Kythera**p. 78. Proxy.*

In the name of our eternal God. Amen. On the 26th day, in the month of July, in the year 1565 of our Lord, Kythera.

Mistress Bella, wife of Andreas Levounis, son of John, in good will, makes Master Nikolas Chtisis and Master Apostolos Papagiannopoulos and Master George Tarmaros, dwellers of Monemvasia, her commissars and proxies with general power and authority either all together or each one to be able to buy and deliver from slavery Master Andreas, husband of Mistress Bella, who is being kept as a slave by pirates (levantes). For this purpose she gives them the authority to pay ransom for his salvation up to 80 zechins, no more than 80 zechins. And therefore, they will also have the authority to be the provisioners and make proxies, either in deeds or words, in Monemvasia as well as in Methoni and Koroni and in any other place where it is needed for the well-being of the slave.

And Mistress Bella is obliged to hand the above mentioned sum of money to the proxies or whoever the proxies decide to give the money to, at her own risk. Also, all risks that may arise after the above mentioned slave is free must be met by her. And, thus, she is content.

Present witnesses to this deed Master George Levounis and Master Manolis Babakaris.

†

†

203

*GENERAL PROXY**August 10th, 1565**p. 78v. As the testament notifies, Proxy*

In the name of our eternal God. Amen.

On the 10th day, in the month of August, in the year 1565 of our Lord, Kythera.

I, Andreas Levounis, son of John, allow and therefore make you Master Leo Levounis, my nephew and son of my uncle Maneas, proxy and allow you from here on to have the general power and authority to go to the city of Handakas, on the island of Crete and find, collect and receive 100 hyperpyra which was bequeathed to me by my late uncle George Patrikis.

For that reason, I forward you the power, as mentioned above, to collect it, as if you

⁷² Drakakis, E., (1999). Emmanuel Kassimatis, notary of Kythera (1560-1582), (i.b.), p.p. 293-294.

were me and to be able to decide and collect, as mentioned above, and make others proxies and decide whatever you think best.

Present witnesses to this deed Master Konstantinos Bartsalis and Master George Stathis. And I, Emmanuel Kassimatis, notarized this document by the power invested in me in the name of the Apostolic church and signed and sealed it.

†

†

The proxies give a lot of interesting information about Levounis family. At the end of each proxy there are marked (with a cross) the places where the witnesses should sign so as the document is valid.

In 1565 the population of the island was about 3160-3300 people⁷³. The social classes were nobles, clergy, merchants, sailors and peasants, while the economy was mainly agricultural. 818 (703 men and 115 women) nobles, priests and villagers are mentioned in the deeds of the Kassimatis protocol either as contracting parties, or as umpires, estimators or witnesses⁷⁴. The first proxy is made by Mrs Bella Levounis, wife of the enslaved Mr Andreas Levounis. 12 out of 49 proxies in notary Kassimatis' protocol are signed by women. All of these are either widows or guardians of under-age children or (as in this document) wives of enslaved men⁷⁵. Mrs Bella, '*makes Master Nikolas Chtisis and Master Apostolos Papagiannopoulos and Master George Tarmaros, dwellers of Monemvasia*⁷⁶, her commissars and proxies with general power and authority either all together or each one to be able to buy and

⁷³ Kalligeros, E., (1996), (i.b.), p.p. 127-128. The population was dramatically decreased after Barbarossa's raid in 1537 (estimated 1700-1800 inhabitants). Barbarossa enslaved over 7000 people, according to Venetian sources, and very few escaped death or slavery (Miller, F., (1960), (i.b.), p. 636). It seems that very few people had started coming back in 1565. On the contrary, many of the inhabitants asked to move to Turkish ruled places, while Venetian authorities in 1563 tried to attract peasants to come back by offering a five year discharge of the *terzarie* tax (1/3 of the products), which was one of the main income sources coming from the island to Serrenissima (Miller, F., (1960), (i.b.), p.p. 636-637). In 1583 they were about 3.162 –according to census of the *Castellan* and reports of *proveditors* (Maltezou, C., (1980). 'Greek Regions under Latin Domination: The Seven Islands' (i.b.), p. 218). Today's population of the island is about 5000.

⁷⁴ Drakakis, E., (1999), (i.b.), p. 43.

⁷⁵ Drakakis, E., (1999), (i.b.), p. 33, Maltezou, C., (1984), 'Women's presence in notary deeds of Venice ruled period' in *Cretologia*, V 16-19, p.p. 62-79.

⁷⁶ See n. 41. The famous castle city of Monemvasia (Malvasia), situated in Southern Peloponnese, rich and prosperous during the late Byzantine period, became Venetian territory for a short period between 1464 to 1540, when it was transferred to the Ottomans (Hasiotis, I., (1980). 'Greeks, the Question of Independence...', (i.b.), p.p. 300-302). After that, many Greeks, especially the noble families, moved to Venice, Crete, Corfu or other Venetian ruled regions. The men in the proxy live in Monemvasia, where there was a slave market. Kythera was always closely related to Monemvasia. Mostly famous by the wine produced there, exported all over Europe at the time ('*monemvasios oinos*' for the Byzantines, '*vino malvasia*' for Venetians, '*malmsey wine*' for English, known by the Shakespeare plays: 'Richard 3rd', 1st act, 4th scene, and elsewhere).

*deliver from slavery*⁷⁷ Master Andreas, husband of Mistress Bella, who is being kept as a slave by pirates (*leventes*)⁷⁸. The name of the lady, *Bella*, not a Greek one but a common Italian name, make us suggest that she is either of Venetian origin, or belongs to a Greek, probably noble, family of the island strongly influenced by Venetian presence there. '*For this purpose she gives them the authority to pay ransom for his salvation up to 80 zechins, no more than 80 zechins*'. The rate of exchange⁷⁹:

one *zechin* (Venetian gold coin) = 27 *hyperpyra* (Byzantine coin – first acunation: Emperor Alexios A' Comninos (1081-1118). *Hyperpyra* = Upon – pyre (pure red coloured gold) pyr = fire).

The amount offered by Mrs Bella Levounis is an extremely high one: 2160 hyperpyra. The value of real estate in the island at the time was between 12 – 300 hyperpyra -depending on location or size⁸⁰. The value of an average house in Kythera was about 40 hyperpyra. The Levounis⁸¹ family seems to be a rather wealthy one.

The problem of paying the ransom for the deliverance of enslaved persons was a long lasting one. During late Byzantine time there was a special organization with resources, an information network, relations and contacts, missions and meetings, assigned to find, pay ransom and deliver the slaves to their families⁸². During Ottoman rule the deliverance of slaves was mostly a family operation. The relatives had the equity of redemption and they could pay ransom, if they were rich enough. Communities and social solidarity were responsible to help the poor families. In some places there were

⁷⁷ There are many notary deeds referring to cases of enslavement and revealing many implications to the life of people, as piracy went on beleaguering the region until early 19th c. An interesting dimension is revealed by a deed drawn in 1717 (General Archive of Lefkas. Nodaro Juanne Gavala, 1714-1743, protocol 1, p. 42 verso) in the Ionian Island of Lefkas: The grandfather of the family is obliged to give away his grandson as a keen worker, while his father is enslaved (Argyrou, E., 'Mechanisms of enforcing the family by using young masculine labour: notary deeds in the General Archive of Lefkas', article to be published in *Ta Istorika*).

⁷⁸ The Greek word used for pirates in the prototype is '*leventes*'. Literally it means 'men of the East' (=Levant). It was used for pirates coming from the East, mostly Muslims, while the word in modern Greek means 'brave men'.

⁷⁹ Drakakis, E., (1999), (i.b.), p. 469.

⁸⁰ Drakakis, E., (1999), (i.b.), p. 35.

⁸¹ In 1573 the Council of Nobles of Kythera is composed for the first time by Greek nobles, wealthy bourgeois, or people who had provided important services to Venetian authorities. Among them, there is the name of Andreas Levounis, Ioannis and Peter Levounis. Levounis family came from Byzantium (Constantinople) after the Fall and settled to Kythera. (Kalligeros, E., (1996), (i.b.), p.p. 50 and 99).

⁸² Byzantine legislation did not acknowledge to the children -over 18-, wives or sisters of enslaved men the right to inherit them, when the latter had died in slavery, if their relatives had not performed every possible effort to deliver them free! (Simopoulos, K., (1999). *Foreign Travellers in Greece: 333-1700*, v. A', Athens: Stahy (9th ed), p.p. 113, Koukoules, P. (1975). *Life and Civilization of the Byzantine people*, Athens: Papazisis (1st ed. 1949), p.p.180-183),

special funds for financial aid⁸³ in order to pay ransom and deliver the poorest members of the society. For this purpose special taxes⁸⁴ (*'sklaviatika'*, *'Tourkoteli'*) were often being collected usually by the church.

'And therefore, they will also have the authority to be the provisioners and make proxies, either in deeds or words, in Monemvasia as well as in Methoni and Koroni and in any other place where it is needed for the well-being of the slave'. Mrs Bella Levounis provides the three men with absolute trust and full authority to do whatever necessary to find her husband, to take care of 'his well being', at her own risk of losing the small fortune she gave them. They have to make investigations and search in the slave markets of Methoni (Modon), Koroni (Coron) and Monemvasia (Malvasia) and wherever they think it is necessary, in order to find the slave and deliver him free. Slave markets were in many places at the time, most important in the ports of some Cycladic islands, in Istanbul, Algier, Tripolis, Smyrna and elsewhere. Probably they had secure information that the man was kept somewhere in the Peloponnesean coasts. Methoni and Koroni were very important ports/castle-cities for "Serenissima", situated in South - Western end of Peloponnesus⁸⁵. The Venetians were able to control the main sea and trade routes from these two "*Occulos capitales communis*". They were important supply-stations for ships traveling to and from East or West. Their peak was during the 13th – 14th c. They were rich and prosperous ports, and due to their strategical importance they bear many attacks and pirates' raids. They were conquered by the Ottomans in

⁸³ A 'Treasury for the Deliverance of the Enslaved' had been founded in Cycladic Islands during Frankish rule period (13th-16th c.) (*'tourkoteli'*=tax for the Turks). In the Ionian Islands of Zakynthos (1560) and Corfu (1661) there were also established special treasuries for the same purpose. The resources of the treasury (*'sklaviatika'*=money for slaves) were mainly the interests of capitals gathered by several sources: bequests, donations, charities. Notaries were obliged to ask the testators whether they wished to bequeath something for the 'Treasury of the Enslaved'. Also, all ships mooring in the port of Zakynthos had to pay a special tax for the Treasury (Simopoulos, K., (1999). *Foreign Travellers to Greece*...p.p. 113-114).

⁸⁴ In 1628, in the island of Zakynthos, the motive for a serious rebellion (*'Rebellio ton popolaron'*) of the lower classes was their refusal to serve and man the Venetian fleet after the pirates.

⁸⁵ Geoffroy Villeharduin took over Coron by the Greeks in 1204, while Mothon was devastated and deserted, at the time, after Venetian attacks to pirates who were using the place as a base (Lock, P., (1998). *The Franks in the Aegean Sea*...(i.b.), p. 133, Miller, W., (1960). 'Frankish Conquest: 1204-1207' in *Frankish Domination in Greece* (i.b.), p.p. 79-80). In 1209, Villeharduin, with the Treaty of Sapienza, acknowledged Venetian rights to the ports of Messina (Miller, W., (1960). 'Frankish'...(i.b.), p.103, Lock, P., (1998), (i.b.), p. 262). Venetian interests in the Aegean, related to transport trade and the protection of sea routes, were strongly connected with the two ports.

1500 (Sultan Vayiazit B')⁸⁶. At the time, the two cities often were used as bases for corsairs' fleets that very often were serving Ottoman Fleet.⁸⁷

'And Mistress Bella is obliged to hand the above mentioned sum of money to the proxies or whoever the proxies decide to give the money to, at her own risk. Also, all risks that may arise after the above mentioned slave is free must be met by her. And, thus, she is content'. Indicative prices for slaves according to the French voyager Belon⁸⁸ (middle 16th c.): a beautiful woman = 80-100 ducats, an old woman = 30-40 ducats, an adolescent = 40-50 ducats and a robust man = 60 ducats. [One *ducat* (Venetian monetary unit) = 14,5 -17 hyperpyra]. Mistress Bella Levounis takes also all the risks that may arise after the man is delivered free.

The operation was successful, as the second proxy was made by Mr. Adreas Levounis himself after 15 days: August 10th, 1565. He comes back and takes care of his financial suspenses: *'I, Andreas Levounis, son of John, allow and therefore make you Master Leo Levounis, my nephew and son of my uncle Maneas, proxy and allow you from here on to have the general power and authority to go to the city of Handakas, on the island of Crete and find, collect and receive 100 hyperpyra which was bequeathed to me by my late uncle George Patrikis'*. The connection with the island of Crete (see *Id*) is well mentioned: the amount of money bequeathed by a family member living there, in the city of Handacas, is to be claimed by another member of the powerful Levounis family⁸⁹, his nephew Leo. Again, the second contracting part, Leo Levounis is given all power and responsibility to take care of the case.

The two documents were drawn in July and August, respectively; we can assume that the first one was drawn right after the man was captured and enslaved and the information reached his family. As a wealthy man, perhaps a merchant, he might have been traveling a lot and there were strong connections at least with the island of Crete. People used to travel during summer period when the weather was good. At the same time, pirates and corsairs were dominating the seas; traveling in South Mediterranean was

⁸⁶ The besiege and fall of Modon to the Ottomans, after almost 300 years of Venetian rule (August 1500), was accompanied by wild atrocities, due to which the terrified dwellers of Coron preferred to surrender and be exiled in order to save their life (Miller, W., (1960), (i.b.), p. p. 567-569, Hasiotis, I., (1980). 'Greeks, the Question of Independence...', (i.b.), p.p.285-287).

⁸⁷ During 16th and 17th c., Ottoman governments provide, usually muslim, pirates with a lot of the so called '*permissions for raids*', practically permission to exert piracy, by which they acknowledge the activity of *corsairs*, they finance them, they share their profits, they concede them ports and any kind of facilities. See *Id*. (Kalligeros, E., (1996), (i.b.), p. p. 132-134, Vakalopoulos, A., (1980), 'Hellenism ... (i.b.), p. 78).

⁸⁸ Vakalopoulos, A., (1980), (i.b.), p. 87.

⁸⁹ Adreas Levounis is one of main contracting parts to 12 deeds in the protocol of notary Em. Kassimatis, deeds referring to selling land and other financial transactions. It is worth mentioning that notary deed n. 245 in the protocol, signed in August 10th 1565, is one more proxy to his nephew Leo Levounis in order to collect the amount of 35,5 hyperpyra, bequeathed to him by another relative, one aunt of his. The proxy is almost the same as the one, n. 203, presented above, drawn the same day (Drakakis, E., (1999), (i.b.), p. 340).

a real risk. As Braudel indicates⁹⁰, insurances referring to ships and traveling were three to four times more during the months April and May, the eve of departures for the long travels in the summer.

The language used in the two documents is also an interesting subject: the invocations /appeals of the documents, the repetitions, stereotypical expressions, e.t.c., indicate a special use of formal language affected by Venetian presence and revealing the mentality of people at the time⁹¹. It is worth mentioning that Venetian- origin vocabulary refers to administration terms (administration, power, institutions, transactions, responsibilities, monetary units), while there is vocabulary where one can detect the influence of Church and ecclesiastic education (use of ancient Greek language forms), along with Latin – Byzantine terms (referring to professions) and popular language. Of course, the prototype⁹², in Greek, reveals this linguistic wealth-unfortunately a part of it transferred to the English translation.

⁹⁰ In 1560, in the Dalmatian city of Regusa records indicate 15 and 21 naval insurances for the months April and May respectively, while for the rest of the year the insurances range from 1-6 the most (Braudel. F., (1993), (i.b.), p. 319).

⁹¹ The linguistic conflict between Eastern and Western Civilization was a double direction process based on the common heritage of Byzantium and West. Most of the 200 Byzantine terms used in the West were adopted before Middle Ages, while, beside latin terms from the time of Roman Empire mostly to be found in ecclesiastic, military and jurist terminology, most western vocabulary was adopted at the time of Frankish Rule in Greece. French influence was not very strong, lasting the least, while Italian terms referring to the sea and connected to a constant naval and commercial life, lasted long (Lock, P., (1998), (i.b.), p. 433-434).

⁹²

**202. ΤΕΝΤΙΚΟ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟ ΤΙΑ ΤΗΝ ΞΕΛΟΡΑ ΣΚΛΑΒΟΥ(ΚΟΜΕΣΙΟΝ)
26 Ιουλίου 1565, Κύθηρα**

φ. 78 (μη'). Κομέσιον.

† Εν ονόματι του αιωνίου Θεού ημών αμήν. Έτει υπό Χριστού γενήσεως αφεξ', μηνι Ιουλίου κς', εν τη Κηνηθριά. Η κερά Μπέλα, γηνεκα κυρ Ανδρέου Λευοίνι ποταί κυρ Ιωάννου, με πάσα καλών μώδον όπου να ημπορί αυτοίς τοις, πιε επίτροποις της και καθωλικούς τοις κομαίσιους τον κυρ Νηκολό Χρησί και κυρ Αποστόλι Παπαγυανόπουλου και κυρ Γεώργι Ταρμάρω, ει ωπίε κατοικούσι εν τη πόλι Μανευβασίαν, με εξουσίαν και δύναμην τζεράλμενται, να ημπορούν ωμάδι και η τρης, ώσπερ και ω αίνας, εις περ του ετέρου, να ρεσκατάρουν και να αγωράσουν τον άνοθεν κυρ Ανδρέα, τον άνδρα τοις άνοθεν κερα Μπέλας, ο ωπιως ευρίσκεται σκλάβος με τους λευαίταις. Και δια τούτο τονν εδίδι εξουσία τον άνοθεν κομαίσιων να δόσουν εις την αγορά του αυτού εως τζεκήνια ογδοήντα, πλέω λυγώταρο, ήγουν τζεκήνια ογδοήντα. Και ειτοις να έχουν εξουσίαν να πιουν κομεσσον και κομαίσιους και να πρευαδέρουν με λόγον τους και με έργον, ήτοις εις την Μονεμβασία, οσάν και εις την Μωθώνι και Κορώνι και όπου αλού ήθελεν είσται χρία δια τον άνοθεν σκλάβω. Και εις την άνοθεν αγωρά συμπληγάρεται ει αυτοί κερα Μπέλας, εγγύτρα και πληρότρα, ήγουν να πάγει ει άνοθεν αγωρά εις τα χέρια τον άνοθεν κομαίσιων ή όπου ειθέλαν γράφει ει άνοθεν, α περιήκολω εδικόν της, και απον την όρα όπου ειθελενενγει ο άνοθεν σκλάβος να ην τα περίκολα ασπάνο εις την άνοθεν κερα Μπέλα. Και ούτως ήνε κοτεύντα. Μάρτυραις παρακαλετί, μάστρο Γεώργης Λευοίνης και μαστρο Μανόλης Μπαμπιακάρης.

†
†

Γλωσσάρι

Κομέσιον = πληρεξούσιο (<commessio)

Κομαίσιος = πληρεξούσιος

Μώδον = τρόπος (<modus)

d. Pedagogical Use

This micro-history case, enlightening the turbulent life of the Seven Islands in 16th c., through some serious incident in the history of A. Levounis family, can very well be used for educational accounts, as the study of family history in the frame of Local History gives the motivation and opportunity to pupils to develop inquiry skills through active methods that adapt the tools of professional historical research to classroom source work⁹³. The cognitive, methodological and educational value of Local History in class is well known and accepted, so it is part of most History Curricula in Primary and Secondary Education all around Europe. Also, through this kind of study,

Τζεράλμενται = γενικά (<generalmente)

Φεσκατάρω = εξαγοράζω, λυτρώνω (<riscattare)

Λευαίτης = λεβέντης = πειρατής

Τζικίνηι = βενετική νομοματική μονάδα (<zechin)

Πρεβεδέρω = προνοώ, προβλέπω, ρυθμίζω (<prevedere)

Ομπληγάρω = υποχρεώνομαι (<obligor)

Πέρικολο = κίνδυνος (<pericolo)

Κοτέντα = χαρούμενη, ικανοποιημένη (<contento)

203. ΓΥΕΝΤΙΚΟ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟ (ΚΟΜΕΣΙΟΝ)

10 Αυγούστου 1565

Φ. 78ν. Ος καθώς το τεσταμέντο του δηλή. Κομεσιον.

† Εν ονόματι του αιωνίου Θεού ημών αμήν. Έτει υπό Χριστού γενήσεως αφε' , μηνί Αυγούστου 1' , εν τη Κηθυρία. Εποίτρεπο, ήγουν κομασιών κάνο εγώ, ο Ανδρέας Λευούνης ποταί κυρ Ιωάννου, ασιένα του μίσερ Λέου Λεόνι, θιού μισερ Μανέα και ανηφιών μου, πρεσένται και ατζητάρης, ότοι θέλο από την σίμερων και έμπροσθεν να έχης παντοίαν εξουσία και δύναμην τζεγεραλμενται εις το νησήν τοις Κρήτης, ήγουν εν μπόλι Λαυδάκου, να γυρέφεις, να σκουδέρης και να πεηλάβης από τον κυρ Νικολό Σακελάρι υπέρπυρα ρ' , ήγουν εκατό, τα ωπία υπέρπυρα μου τα άφρησεν ο θίος μου, ο μακαρήτης ο κυρ Γεώργης Πατρήκης, μαπατά το θανήν του. Και δια τούτο σου δίδο εξουσία, ος λέγωμεν, να τα λάβης, ώσπερ το είδιαν μου κορμί, ηνμπορώντας να ωρήξης, να σεντετζηάρης, να σκουδέρης, ος λέγωμεν, και να ποιείς έτερον κομαίσον και κουμαίσους και τα εξής. Μάρτυρας παρακαλετί, κυρ Κροσταντής Μπαρτζάλης και κυρ Γεώργης Στάθης ποταί κυρ Μάρκου.

†

† Και εγώ, Εμμανουήλ Κασμάτης, νοτάριος αποστολυκίς εξουσίας, έγγραφα και εισγραφισάμην.

Γλωσσάρι

Πρεσένται = παρόντες (<presente)

Ατζητάρω = δέχομαι, αποδέχομαι, συναινώ (accetar)

Σκουδέρω = εισπράττω, παίρνω ό,τι μου ανήκει (<scuoder/scuodere)

Πηλάβω = περιλάβω

Υπέρπυρα = νομισματική μονάδα

Σεντετζηάρω = κρίνω, αποφασίζω (<sentenziar)

⁹³ Presented as a Workshop on Teaching Local History, in Euroclio Annual Conference in Riga, (April 11-17, 2005) with the title: Europe in Local History: The Ionian island of Kythera - a case study (V. Sakka-K. Brentanou).

pupils can detect and comprehend the ties that exist between micro-and general history, while they try working methods that are both collective and co-ordinated.

Micro history through individual exceptional cases, history of small societies and everyday life, history of the family, of childhood, of women and common people, history of lived experience and collective memory creates empathy and makes pupils more sensitive.

Source analysis proves to be an appropriate teaching method for approaching Local History. Analysis of this kind of material by the pupils, a discovery learning technique, promoting active learning helps them improve deductive historical thinking and acquire not only inquiry but social skills as well⁹⁴.

The transition from a case study to the common fate and life of individuals, social groups, people in a specific historical, geographical and political –social frame is a concrete aim of teaching history.

The aims in this case study in the frame of Teaching Local History could be the following:

- ❖ To use the document as motivation for the pupils to get to know the phenomenon of piracy which flourished especially in the 16th c. in the Mediterranean and its implications to social life of people (notary deed, proxy for the ransom of an enslaved man).
- ❖ To familiarize themselves with the political, social, financial conditions of 16th c. in the island of Kythera and in the broader geographical area (the unified domain of Venetian ruled regions, the free shifting of the people, the social status of the inhabitants of the Ionian islands, the social status of the women, trade and merchants, education and the organization of the state, language, financial transactions, monetary units, settlements, castle cities, slave markets, special taxes, notary archives)
- ❖ To make pupils think about the role of the Ionian Islands as the ‘meeting ground’, the encounter of the East and West
- ❖ To understand the relation of Local history to National and European as well as the relation of microhistory to the history of social groups, people, greater populations
- ❖ To improve inquiry skills through the analysis and processing of primary and secondary historical sources
- ❖ To encourage active learning through discovery learning techniques.
- ❖ To enjoy the “travel” through the improvement of empathy and the assimilation of historical knowledge.

Archives provide inexhaustible material to history researchers and history

⁹⁴ *Recommendation Rec. 15 (2001), On History Teaching in 21st Century*, (Adopted by the Committee of Ministers on 31st October 2001 at the 771st meeting of the Ministers’ Deputies, Council of Europe).

teachers⁹⁵ as well. The approaches could be endless, as the answers one seeks depend on the questions one sets. So, history is unpredictable: this is what makes it so fascinating and so powerful.

History is also on the spot the last decade. Developing historical consciousness and critical thinking is considered to be the basis for civic education and the building of a new European identity, if we are really seeking one of the kind...⁹⁶

reference

Doc. PhDr. Ladislav Ruman, CSc.

Vassiliki SAKKA: PIRACY IN EASTERN MEDITERRANEAN IN LATE 16TH CENTURY. A CASE STUDY: LIFE IN THE IONIAN ISLAND OF KYTHERA. The article presents two documents of the protocol of the notary Emmanuel Kassimatis, who lived and worked as a professional in the Greek Ionian island of Kythera in 16th century. This oldest notarian archive of the island, first recorded during 1820-1828, provides valuable information relating to everyday life of people inhabiting the place at the time. Social, economic life, mentality, practical information and an extremely interesting use of the language create an attractive picture of the time. Linguistic and dialectic influences are detected in the two proxies, due to Venetian rule, education and oral tradition. Mr. Andreas Levounis, the enslaved man, is supposed to be a respected member of the local society. In the two proxies there is a reference to the castle cities of Malvasia, Mothon (Methoni), Coron (Koroni) and to the island of Crete (Handakas). The financial and social interaction, the shifting of population, the close relation among several places in Venetian and Ottoman ruled territories – mainly Venetian ruled territories - inhabited by mostly Greek population reveal a complicated network of transactions, contacts and peculiarities. Piracy, as a long lasting phenomenon flourishing mostly in 15th, 16th and 17th c. devastated Eastern Mediterranean and caused chain reactions referring to the population movement, the topography of cities and settlements, economic scenery etc. Apart from these, history of Europe and history of the Greek mainland, history of the Ionian Islands as the meeting point of East and West come out from the approach of these special primary sources. The historical frame gives someone the necessary information so as to understand the special conditions at the region, its political, economic and social status. This micro-history case can very well be used for educational accounts, as the study of family history in the frame of Local History give the motivation and opportunity to pupils to develop inquiry skills through active methods that adapt the tools of professional historical research to

⁹⁵ Recommendation Rec (2002) 2, of the Committee of Ministers to member states on access to official documents (adopted by the Committee of Ministers on 21 February 2002 of the 784th meeting of the Ministers' Deputy).

⁹⁶ *References to Greece, as a modern nation-state (1830), indicate contemporary geographical borders, while references to Greek regions indicate places where historically Greeks or Greek speaking population used to live.*

classroom source work. The cognitive, methodological and educational value of Local History in class is indisputable. Also, through this kind of study, pupils can detect and comprehend the ties that exist between micro-and general history, while they test work methods that are both collective and co-ordinated, thus they develop social skills as well.

SPRÁVY

SPRÁVA O VEDECKEJ KONFERENCII

Dňa 20.5.2005 sa pod záštitou dekanátu Filozofickej Fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre konala Vedecká konferencia interných doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov (externých doktorandov). Konferencia nadviazala na vlnajúci prvý ročník tohto podujatia s priaznivým ohlasom.

Organizačný výbor pre veľký záujem rozdelil prihlásených účastníkov do piatich samostatných sekcií: Dejiny filozofie, Etnológia, Estetika, Archeológia a história a podujatie uzatvárala sekcia Lingvistiky, slovenskej literatúry a žurnalistiky. Záštitu nad archeologicko-historickou sekciou prevzala čestná predsedkyňa doc. Janka Hečková, CSc. V rámci programu našej sekcie vystúpili s príspevkami:

- Mgr. Noémi Pažinová - Sídliisko ľudu lengyelovskej kultúry v Bučanoch. Prezentácia numerického kódu
- Mgr. Gabriela Brezňanová - Distribučné zóny niektorých typov laténskych spôn na území Karpatskej kotliny
- Mgr. Pavol Jelínek - Súčasný stav prehistorického parku Mochovce.
- Mgr. Peter Ivanič - Vývoj a význam stredovekých miest na území horného a stredného Pohronia
- Mgr. Marek Tobolka - Zakladajúce osobnosti Tatra banky
- Mgr. Peter Chmurčiak - Republikánska strana zemedelského a malo-roľníckeho ľudu v parlamentných voľbách 1920- 1935 v okrese Senica
- Mgr. Martin Hetényi - Problematika slovensko-maďarského pohraničia v r. 1938- 1945
- Mgr. Adriana Kičková - Československo- britské vzťahy. Ženevská odzbrojovacia konferencia

Adriana Kičková

MUZEOLÓGIA

MUZEOLÓGIA A ARCHEOLÓGIA

(potrebuje verejnú archeológiu a potrebuje archeológia verejnú?)

Stanislava GOGOVÁ

Stanislava GOGOVÁ: THE MUSEOLOGY AND THE ARCHEOLOGY (Does the public need archeology and does the archeology need the public?) The presentation of archeological findings as a source used for cognition of pre-historical and proto-historical periods of development of human society is in conditions of museum practice multilayer. It is difficult not only because of diversity of presented findings, but also because of different intensions of the authors. Directly in the terrain, the visitor can not only see the findings presented in the glass case as in expositions, but what is more, here he can find out their function in real life of the settlers, he can see their dwellings, graves, iconic buildings, and other objects used in the past; all this is done in the context of ecological system which is an inseparable part of modern archeology. According to the different types of archeological real sights and to the given possibilities, there are many forms of their presentation in the terrain (archeological parks, museums in the terrain, open-air museums, educational food path, and so on). There are many reasons why to support the presentation of archeological findings in the nature. Besides enlightenment, education and cultural heritage saving, we have to mention commercial aspect. The archeological findings can become a temptation for the tourists – as they are used for tourism in other countries.

Archeológia skúma dejiny ľudskej kultúry na základe hmotných prameňov. Za pomoci artefaktov skladá mozaiku života našich predkov. Tieto predmety-artefakty sú svedectvom o tom, čo vyrábali, aké obydli si stavali, čo jedli, ako sa obliekali a ako žili. Okrem vlastností, ktoré v sebe artefakt zahŕňa, môže v spojení s nálezovými okolnosťami dôjsť k podstatnému rozšíreniu informačného potenciálu, predovšetkým v súhrne interakcií medzi artefaktom, prostredím a človekom (*Květina 2004*, 52). Bolo by veľmi jednoduché povedať, že celú mozaiku života či už pravekej alebo stredovekej spoločnosti poskladáme na základe štúdia jednej vedy. Archeológia je súčasťou veľkej skupiny spoločenských vied a príbuzných disciplín, v ktorých sfére záujmu je štúdium človeka a spoločnosti. Pri svojich analýzach a záveroch spolupracuje s históriou, antropológiou, etnografiou, etnológiou, architektúrou, dejinami umenia atď.

Pohľad na archeológiu ako vedu je často v očiach širokej verejnosti skreslený. Neraz ide o predstavy spojené s legendárnou postavou Indiana Jonesa alebo s hrdinami filmových postáv spojených s dobrodružným hľadaním pokladov v egyptských pyramídach. Názor laika na prácu archeológa sa obvykle spája „s vyhrabávaním pokladov, prípadne kostí našich predkov zo zeme pomocou motýčiek a štetcov“. Existuje však viacero možností, ako vyvrátiť tento klamný názor ľudí na prácu archeológa. Nemyslí si tým odborné spracovanie archeologických výskumov, ktorých častým výstupom sú od-

borné štúdie, prípadne monografie, to verejnosti veľa nepovie. Mám na mysli prezentáciu archeológie formou popularizácie – knihy, komiksy, filmy, prednášky, reklamu, archeoparky, centrá experimentálnej archeológie, výstavy spojené s tvorivými dielňami.

V súčasnosti sa čoraz častejšie stretávame v médiách, na vedeckých či odborných fórach, ale aj v bežných diskusiách so slovnými spojeniami „národná identita“, „návrat ku koreňom“. Zaznamenávame väčší záujem spoločnosti o prírodné prostredie a kultúrne dedičstvo. S rastúcou globalizáciou sveta sa ľudia snažia stotožniť s miestom, kde žijú, a k tomu patrí aj znalosť miestnych hnutelných a nehnuteľných pamiatok rôzneho druhu, nevynímajúc pamiatky archeologické, ktoré sú chápané ako symboly, podieľajúce sa na vytváraní kultúrnej, sociálnej a historickej identity národa (Bureš 2005, 33). Je to jedna z možností, ako prostredníctvom archeológie prispieť k poznávaniu svojho kultúrneho dedičstva.

Archeológia a archeologické pamiatky zároveň ovplyvňujú výrazným spôsobom aj hospodársky rozvoj, a to najmä prostredníctvom turistiky. Ide predovšetkým o stredomorské a blízkovýchodné štáty (Taliansko, Grécko, Egypt, Tunisko atď.), ako aj škandinávске krajiny, ktorých návšteva je úzko prepojená s návštevou archeologických pamiatok. V krajinách s rozvinutou archeologickou turistikou sa stretávame s programovým vyhľadávaním archeologických lokalít vhodných k sprístupneniu verejnosti. Na jednej strane ide o prezentáciu tej či onej krajiny prostredníctvom archeologických prameňov, na druhej strane sa zvyšuje turistický ruch, a tak sa zabezpečuje hospodársky rozvoj štátu (Bureš 2005, 34).

Pokiaľ sa bude archeológia navonok prezentovať ako odbor, ktorý je predmetom úzkej skupiny odborníkov, tak ju dovedty verejnosť bude aj tak vnímať. Dôležitým podnetom pre informovanie verejnosti by mala byť aj samotná skutočnosť, že archeologické nálezy a pamiatky sú verejným majetkom – majetkom Slovenskej republiky (§ 40 ods.5 zák. č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu). Zároveň je otázka informovanosti aj legislatívne podložená a výstižne formulovaná v článku 9 Európskeho dohovoru o ochrane archeologického dedičstva, prijatého vo Vallette v roku 1992, tzv. maltský dohovor, v ktorom sa každá zmluvná strana zaväzuje *organizovať vzdelávacie programy s cieľom zvyšovať vedomie verejnosti a rozvíjať verejnú mienku o hodnote archeologického dedičstva, pre chápanie minulosti a hrozbách pre toto dedičstvo, podporovať prístup verejnosti k dôležitým prvkom archeologického dedičstva, najmä k archeologickým miestam, a podporovať vystavovanie vhodných výberov archeologických exponátov..*

Archeologická spoločnosť sa v zásade zhodne v tom, že úlohou archeológa je informovať svojich kolegov, či už na odborných fórach alebo v kuloároch, o výsledkoch svojej vedeckej činnosti. Nezhodne sa však na tom, že v rovnakej miere, samozrejme, vhodnou formou, by mala byť informovaná aj verejnosť. Nechcem, aby táto časť mojej práce vyznela ako kritika, ale ak si položíme otázku: Koľko archeológov v slovenskej archeologickej obci berie aj túto časť svojej práce vážne a zodpovedne? Nedokážem si na ňu pravdivo odpovedať. A je to práve verejnosť, ktorá vo veľkej miere, aj keď sprostredkované, hradí náklady archeologických výskumov, a preto si zaslúži, aby mala možnosť lepšie porozumieť ľudskej minulosti (Bureš 2003, 184-185).

Použitím Burešovho delenia môžeme vzťah archeológie a verejnosti rozdeliť dvoma spôsobmi (Bureš 2003, 185):

- **vertikálne členenie:**

- vzťah archeológie k odbornej a laickej (širokej) verejnosti,

- **horizontálne členenie:**

- zverejňovanie informácií,
- vzdelávanie,
- popularizácia,
- vzťah ku klientom.

Priklonila som sa k tomuto deleniu, pretože komunikácia vo vzťahu archeológia a verejnosť nie je v našich podmienkach rozpracovaná. Uvedené delenie však plne korešponduje so všeobecným poslaním múzejnej komunikácie (Waidacher 1999, 131).

Zverejňovanie informácií

Odbornej verejnosti sa informácie dostávajú formou odborných, vedeckých publikačných jednotiek (monografie, štúdie v odborných časopisoch a zborníkoch). Ďalšou formou je prezentácia výsledkov svojej vedeckej činnosti prostredníctvom nálezových správ, odborných konferencií, prípadne seminárov, stretnutí.

Širokej verejnosti sa informácie sprostredkujú formou vedeckopopulárnych článkov a publikácií, ktoré približujú komunikovaný obsah nenáročnou formou. Dôležitým prvkom môže byť aj vydávanie didaktických publikácií, cielených na školskú mládež, ako pomôcka pri výuke niektorých predmetov. Tieto publikácie, na rozdiel od školských učebníc, môžu využívať netradičné prvky prezentácie formou príbehu, zábavných hier, kvízov, tajničiek atď. Ďalším dôležitým informačným kanálom sú médiá – televízne a rozhlasové relácie s archeologickou témou a tlačové správy o prebiehajúcich archeologických výskumoch. Široká verejnosť môže byť informovaná aj priamo v teréne, napríklad formou dní otvorených dverí na archeologickom výskume, informačnými letákmi, náučnými chodníkmi. K spôsobom informovania verejnosti patria aj klasické múzejné výstavy a expozície, inštalované v múzeu, v archeologickej lokalite alebo na miestnom úrade v dedine, kde samotný výskum prebieha (Bureš 2003, 185-186). Uvedomujem si, že mnohé z možností, ktoré som uviedla, sú určite časovo aj finančne náročné, ale v mnohých prípadoch stačí iba dobrá vôľa a chuť.

Vzdelávanie

V prípade **odborného vzdelávania** ide o jasne stanovenú štruktúru v príslušnom odbore, či už na stupni bakalárskom alebo magisterskom a tiež vedeckom (doktorandské, dizertačné). Do tejto skupiny môžeme zaradiť aj rôzne kurzy, a to nie len pre vysokoškolsky vzdelaných archeológov, ale aj stredoškolských špecialistov v službách archeológie (terénni technici, konzervátori, kresliči a i.) (Bureš 2003, 186).

Do problematiky *mimoodborového vzdelávania* verejnosti patria rôzne prednáškové cykly, letné školy, tematické kurzy a programy, ktoré sú realizované múzeami, školami alebo archeologickými parkami. Pre tento typ vzdelávania by malo platiť také sprostredkovanie informácií, ktoré je prezentované ako tematicky i logicky usporiadaný súbor, nemajúci jednorázový charakter. Ide skôr o proces ako o jednorázovú akciu (*Bureš 2003*, 186).

Popularizácia

Popularizácia archeológie oproti dvom predchádzajúcim bodom členenia musí obsahovať niečo navyše, čím pritiahne čo najväčšie auditórium. Dôležitým kritériom je adresát, ktorému sú odovzdávané informácie určené. Ide o nesúrodú skupinu, ktorá sa líši záujmami, vekom, potrebami a očakávaniami. V tomto prípade nejde o cieľené vzdelávanie, ale o prenos informácie, a záleží iba na nás, aké komunikačné formy a metódy zvolíme. Dôležité je prostredie, atraktivnosť a spôsob odovzdávania informácie, ktorá by mala byť prezentovaná nenutným, uvoľneným štýlom prezentátora. V súčasnosti sú návštevnícky úspešnejšie tie múzejné expozície, ktoré informácie nielen podávajú, ale aj sprístupňujú čo najširšiemu publiku rôznymi viac- menej zábavnými formami (*Bureš 2003*, 187-188). Podstatná je aj správna voľba vhodných prostriedkov, ktoré využijeme na dosiahnutie stanoveného cieľa. Prvoradá je *ostenzia* – ukazovanie, ktorým dosiahneme zapojenie zmyslového vnímania návštevníka. Ďalšími prostriedkami je *modelovanie* – predstavenie určitého celku, *verbálna komunikácia*, ktorá zohráva významnú úlohu v celom procese popularizácie archeológie. Pomer využitých prostriedkov závisí od charakteru múzea (klasické múzeum, hradné múzeum, múzeum v prírode) a od prezentovanej témy. Zaujímavým momentom je zapojenie dobovo oblečeného personálu. Z hľadiska návštevníkov musí byť podávaná informácia všeobecne prijateľnou. Účinnosť samotnej popularizácie sa zvyšuje zaradením prvkov, umožňujúcich zapojenie návštevníkov, odstránením monotónnosti, hrami, vytvorením priestoru na relax (*Šáškyová 2000*, 10). Patria sem rekonštrukcie archeologických objektov priamo v lokalite, rôzne archeologické parky, experimentálne osady, hrady, prípadne historické jadrá miest, prezentované rôznymi festivalmi.

Popularizácia v archeologických parkoch alebo skanzenoch väčšinou prezentuje stavebné rekonštrukcie a tradičné činnosti, spojené s týmito rekonštrukciami a s každodenným životom (*Bureš 2003*, 189). Popularizácia a prezentácia archeológie pomocou vhodných metód dáva možnosť zaútočiť na emócie, a tak pôsobiť nielen informatívne, ale aj formatívne – nielen odovzdávať poznatky, ale vytvárať aj vzťah k určitej skutočnosti (*Šáškyová 2000*, 10). Každé múzeum bez ohľadu na druh a zameranie je inštitúciou, prístupnou verejnosti, ktorá získava, uchováva, skúma, sprostredkováva hmotné doklady o vývoji človeka a prostredia, v ktorom žije, s účelom štúdia, výchovy a potešenia (*Etický kódex povolania 1994*, 7).

Vzťah ku klientom

V úvode tejto časti by som sa pozastavila pri slove klient – zákazník. V obchodnom svete ma väčšina firiem podrobne rozpracovaný svoj vzťah k svojim zákazníkom. Oddelenia pre styk s verejnosťou má väčšina úradov, firiem a verejných inštitúcií. Zatiaľ čo v komerčnom svete je cieľovou skupinou zákazníkov, v neziskovom sektore, do ktorého patrí z väčšej časti aj archeológia, je príjemca služieb alebo produktov nazývaný „klientom“. Archeológia má dve skupiny klientov: Prvá je celá spoločnosť a druhou skupinou sú stavebníci – investori stavieb. Pri ich stavebných zámeroch sa realizujú záchranné archeologické výskumy, zároveň tieto archeologické akcie financujú (Bureš 2003, 191). Táto skutočnosť je podložená aj legislatívne, a to ustanovením v § 38 ods. 1 zák. č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu, v ktorom sa uvádza, že náklady na výskum uhrádza vlastníci kultúrnej pamiatky alebo stavebníci. Príjemcom a konečným užívateľom zachránených hodnôt archeologického dedičstva je celá spoločnosť. Či už ide o klientov z jednej alebo druhej skupiny, obe sa alebo z väčšej alebo z menšej miery podieľajú na záchrane archeologického dedičstva (Bureš 2005, 37).

Jednou z možností prezentácie archeologických prameňov, ako som už spomínala, je aj prezentácia prostredníctvom archeologických parkov – archeoparkov, skanzenov. Táto forma prezentácie a popularizácie archeológie na Slovensku nie je veľmi rozšírená, ale je iba otázkou času, kedy sa aj táto oblasť archeológie stane nevyhnutnou skutočnosťou. Zmenu tejto situácie vyprovokuje dopyt spoločnosti po tejto forme prezentácie. Iná situácia je v Európe, ako aj v susednej Českej republike, kde archeologická spoločnosť pochopila, že takáto forma popularizácie archeológie prináša ovocie a zároveň aj neskreslený pohľad verejnosti na archeológiu ako vedný odbor.

Posudzoval

prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.

Literatúra

- Bureš 2003 – M. Bureš : Archeologické dědictví a veřejnost, REA 4, 2003, 183-192.
Bureš 2005 – M. Bureš: Archeologie a veřejnost-podmínka úspěchu oboru, Veřejná archeologie I. příspěvky ke konferenci Archeologie a Veřejnost 2004, 2005, 33-40.
Květina 2004 – P. Květina: Popularizace archeologie v dětském oddíle SpT – TOM 19076, REA-Živá archeologie 5, 2004, 51-54 .
Šáškyová 2000 – M. Šáškyová: Teoretické východiska muzejnej komunikácie. In: Múzeum školou a hrou. Zborník príspevkov zo seminára k muzejnej komunikácii Rudina 2000. Bratislava 2000, 9–12.
Waidacher 1999 – F. Waidacher: Příručka všeobecnéj muzeológie. Bratislava 1999.

Použité právní předpisy

Zák. č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu,

Zák.č. 344/2001 Z-z.Európsky dohovor o ochrane archeologického dedičstva, Séria európskych dohovorov – č. 143

Profesní etický kódex ICOM, Český výbor ICOM, Asociace českých a moravsko-slezských múzeí a galerií, Praha 1994.

Stanislava GOGOVÁ: THE MUSEOLOGY AND THE ARCHEOLOGY (Does the public need archeology and does the archeology need the public?) Many years before the archeology was formed as a science discipline, lot of findings and artifacts were used as decorations of private houses or different institutions. They were attractive for their evident agedness, mysteriousness, beauty or value of material from which they were made. Finally, this kind of “antiquarian” viewing on historical sources is still held in some contemporary museums. Contemporary archeology is very distant from the period when it was just searching for the “recordings of material culture” and illustrating the theories of historiographers. Nowadays, it writes history itself by excerpting of wide source base provided by many different science disciplines.

The place, where all this wide source material is being searched is an archeological locality. But the locality is not only resource of hidden answers for the archeologists, but it is also possible place of enlightening of the public.

There are lot of reasons why the presentation of archeological relics in the nature should be supported. Besides the ones as enlightenment, knowledge, and saving of cultural heritage, there is also a commercial aspect. The archeological findings should become attractive for tourists, as they are used in other countries with wealthier tradition.

PROJECT OF URBAN CULTURE AND CERAMICS THROUGH CENTURIES

(Young people learning, researching
and participating in protection of cultural heritage)

Simonida MILJKOVIC

Urban Culture and Ceramics through Centuries is a joint project of Museum of Macedonia and NGO Educational-Research Centre for Urban Culture in Skopje. Part of this project has been carried out in cooperation with DIANA Centre- department for preventive conservation of the Nation Museum Belgrade.

Museum of Macedonia is a cultural institution of a great national significance, having an important role in presentation of cultural heritage with education of museum public as its specific task.

Organization, creation and realization of educational activities in Museum of Macedonia function through various forms of work(specialized lectures and practical work) in museum workshops. These projects are related to archaeology, history, history of art, ethnology and museology. Participants are pre-school children, primary school and high school children, disabled and general public.

Museum of Macedonia has a continuous and rich cooperation with Educational-Research Centre for Urban Culture, and it has resulted with the project of Urban Culture and Ceramics through Centuries.

PROJECT GOALS

1. To find the way for improvement and enrichment of educational process in Republic of Macedonia by defining of methodology of educational process through direct cooperation between schools and museums.

2. To define methodology for successful realization of museum education and to organize museum workshops.

3. To introduce young people with archaeological wealth of their country and the region, while researching ceramics through centuries.

4. To raise awareness of young researchers about the necessity of promoting and safeguarding of cultural heritage.

5. To enable contacts and communication between young people from Republic of Macedonia and young people of the region, as well as to create common strategies in protection of cultural heritage.

6. To organize participation of the young researchers in DIANA Centre Summer School.

DESCRIPTION OF THE PROJECT

Realization of the Urban Culture and Ceramics through Centuries project is carried out through four phases.

First phase working program – preparation

Forming of a group of 20 „Orce Nikolov,, Secondary School students and group of 5 students from the Institute for Classical Studies of Faculty of Philosophy in Skopje that voluntarily applied. Providing of financial resources for the work.

Second phase working program

Active engagement of participants in educational activities related to the presentation of ceramics through centuries.

Young researchers meet once a week in Museum of Macedonia or on certain localities. With the help of museum educator, they are introduced into development of civilization through researching of ceramic artifacts.

Dynamics of activities realization in the second phase is described below:

1. Allowing young researchers and museum educators to get to know each other.
2. Young researchers visiting Archaeological display in Museum of Macedonia. Conversation and discussion on Archaeological wealth of Republic of Macedonia.
3. Museum workshop: Discussion on the subject of „ Prehistoric Ceramics with Particular Attention Paid to the Neolithic Ceramics,,. Hands-on experiencing of the parts of ceramic vessels and their identification.
4. Museum workshop: modeling in clay, clay composition, characteristics and functions of ceramic vessels, creation of vessels.
5. Museum workshop: watching a documentary on the Neolithic ceramics, attempts of young researchers to identify fragments of Neolithic ceramics and assorting them together.
6. Visit to ceramics conservation workshop in Museum of Macedonia; lecture and discussion on the conservation of ceramics.
7. Workshop: constructing a Neolithic kiln; learning about the process of firing ceramics.
8. Museum workshop: modeling in clay- a Neolithic askos.
9. Lecture and discussion on Copper Age ceramics.
10. Museum workshop: modeling of ceramics vessels of the Eneolithic.
11. Museum workshop: learning about potter's wheel and discussion on Bronze Age ceramics.
12. Activities in the field: Visits to archaeological sites of Stobi and Vardarski Rid; visual examination and discussion.
13. Lecture and discussion on Classical Age ceramics; demonstration of ceramic vessels and tactile examination.
14. Lecture and discussion on the contemporary ceramics in Republic of Macedonia.

15. Workshop: construction of a tile stove; firing of ceramics vessels created in museum workshops.

16. Active participation in celebration Museum Day; presentation of the project results through exhibition of created vessels, photographs and video footage; rewarding diplomas and acknowledgements.

Third phase working program

Young researchers, the participants in the project, participate also at the ceramics conservation cours of DIANA Centre for Preventive Conservation.

Dinamics of activities realization

1. Lecture: introduction to the conservation of ceramics.
2. Workshop: conservation of ceramic objects – mechanical cleaning; lecture: technology of ceramics.
3. Lecture: laser cleaning of ceramics; workshop: mechanical cleaning.
4. Lecture: basics of conservation treatment; workshop: mechanical cleaning.
5. Lecture: ceramics conservation process.
6. Workshop: practical work.
7. Lecture: technology of ceramics.
8. Lecture: digital documentation of the archaeological site of Vinca and lecture on problem of microorganisms on museum objects in storages and vaults.
9. Visit the archaeological site of Vinca.
10. Through evalution of the project activities, it was concluded that DIANA Centre conveys two activities in its own program: education and conservation of archaeolocal material, so the working program of „Urban Culture and Ceramics through Centuries,, corresponds with the program of DIANA Centre, forming basis for realization of a joint regional project.

Forth phase- issuing of a bulletin

After the analysis and estimation of results obtained, we have reached following conclusions:

1. Through finding ways for improving the educational system in Republic of Macedonia, and defining methodology for successful realization of museum education, the cooperation among museums, shoools and faculties has been established.
2. Experimental and practical researches of possibilities and methodology for improving direct cooperation between educational institutions and museums, has opened some new possibilities of cooperation between these institutions.
3. Young researchers have learned about signifcancas of preventive conservation of cultural property, through researching of ceramics through centuries.
4. The contacts have been made between young people from Republic of Macedonia and from other countries with an aim of conducting some joint actions in preserving of cultural heritage of the region.

CONCLUSION

The beginning of a joint action-project confirms the fact that education on cultural heritage and preventive conservation has universal significance and tends to build connections among all the people caring for the future of cultural heritage.

MUSEUM OF MACEDONIA

Museum of Macedonia is situated in the Old Town of Skopje. The building was built for the museum purpose and it was finished in 1976. The objects of cultural, historical and artistic significance for the Republic of Macedonia are displayed in the Museum of Macedonia: archaeological, ethnological and historical in permanent exhibitions, with the Gallery of Icons as a separate display. Numerous original objects from archaeological sites are chronologically displayed in archaeological exhibition- from prehistoric, Neolithic period till the migration of Slavs. The Historical exhibition displays the objects, historical maps, photographs and notes in the chronology that goes from the Ottoman period till the end of the World War II in 1944. The Ethnological exhibition presents the following subjects: folk costumes, folk customs and musical instruments, traditional economy, ethnological architecture and traditional way of weaving. The Gallery of Icons is a collection of original icons, iconostases and frescoes from the churches and monasteries of the Republic of Macedonia.

EDUCATIONAL PROGRAMME OF THE MUSEUM OF MACEDONIA

For the purpose of conceiving and accomplishing its function as source of information the Museum establishes communication with the community. Designating children and students as primary visitors, the Museum in its communication focuses, above all, to satisfying the needs and interest of educational institutions. For the purpose of improving the elementary museum culture, learning more about the cultural properties and developing the sense for protection and evaluation of cultural heritage, through educational activities the Museum designs its exhibitions in a way that would allow their utilization.

Original exhibits displayed in the permanent and temporary exhibitions serve as inspiration for young researchers. This includes drawing objects from the past, making posters, modeling clay vessels, whether hand-made or on potter's wheel, their decorating with traditional motifs, as well as learning more about traditional customs performed on Easter and Christmas Eve. Through their work children and students, acting as researchers, discover the role of man in the past, part of the culture of other countries, the secrets of conservation activities and the skill of making a woven rug. Through certain methodology of researching museum objects, school children discover the bird, climate changes recognizable in motifs as art traditional customs. Through objects they learn something new about the lives of Mr. Flintstone and grandpa Stojan, representing their houses, objects from their life and everyday activities, as well as their clothes. They would note down their first visit to an archaeological site in their small or big sketch-books.

Participants communicate directly with the past, leaving traces of their researches, inspiration and creativity in their works, their experience having been built in their further development.

EDUCATIONAL-RESEARCH CENTRE FOR URBAN CULTURE, SKOPJE

The Educational-Research Centre for Urban culture (EICUK), as an association of individuals, was founded in 1997 by a group of university and secondary school professors, cultural professionals, experts in pedagogy, philosophy, teaching methodology, anthropology, psychology, culturology and information science.

Basic activity of this association, as an academic and research institution, is aimed at researches and improving teaching methodology and technology, and in that way developing and modernizing the educational system in Republic of Macedonia.

Teaching program (of the subject of urban culture) was created and experimentally checked through project activities. EICUK was implemented in the school year of 2002/03 as a subject in all reformed secondary schools, under the name of Urban Culture. Since school year 2003/04, the subject of Urban Culture is implemented as an optional activity in all grades of reformed secondary school system of Republic of Macedonia.

During the realization of its activities, EICUK established cooperation with numerous governmental and nongovernmental organizations. Among them are: Ministry of Education of Republic of Macedonia, Office for Development of Education of Republic of Macedonia, Museum of Macedonia, University Library in Skopje, etc.

The result of the cooperation with the Museum of Macedonia is the realization of the joint projects: Archaeology and Museum Ethics (1999-2001), Urban Culture and Ceramics through Centuries (2002-2003). EICUK also collaborated with the Museum of Macedonia in realization of the project of The Impact of Urban Culture on Development of Citizenship Awareness of the Young in Republic of Macedonia

(2001-2002), which was granted the Ford Award for the best project from Republic of Macedonia, aimed at young people.

Reference

PhDr. Daniela Prelovská

K PROBLEMATIKE DOKUMENTÁCIE ROBOTNÍCKEHO HNUTIA V 60-TYCH ROKOCH 20. STOROČIA NA STRÁNKACH ČASOPISU MÚZEUM

Daniela PRELOVSKÁ

Daniela PRELOVSKÁ: ABOUT THE PROBLEMS OF DOCUMENTATION OF WORKING MOVEMENT DURING THE 60TH DECADES OF THE 20TH CENTURY IN MAGAZINE THE MUSEUM. The documentation is one of the basic functions of the museums and it is essential in the process of compilation of the historical findings. The museums present themselves mainly through expositions and exhibitions. The socialistic museums were affected by a strong ideology presented in the beginning of the 50th decades of the 20th century. The forms in which the exhibitions were presented became tools of cultural policy of the Czechoslovak Communist Party. And during this time period, the documentation of the history of working movement started. It was presented not only in all Slovak wide museums, but mainly in regional ones. After the happenings in years 1968-1969, rooms of revolution traditions were formed. They had to help in rebuilding the favor and relationship of people toward the Communist Party and its regime.

Dokumentácia predstavuje systematicky a priebežne doplňaný súbor nevystavených dokladov potencionálnej múzejnej hodnoty.

Vo Februári 1948 vyriešila Komunistická strana Československa otázku politickej moci v povojnovom Československu. Do trojročného zápasu (1945 –1948) strana zapojila aj kultúru, ktorá sa ako jeden z nástrojov mala podieľať na presadení konečných cieľov. Po roku 1948 sa úloha kultúry v spoločnosti začala meniť. Mala „pomáhať“ pri premene vedomia obyvateľstva. Určenie jej smerovania bolo jednoznačné. Pomáhať, aby nový systém bol stabilný, upevňovaný a trvalý (1948-1952 –1956). To si však vyžadovalo nové vymedzenie obsahu pojmu kultúra – ideologickú náplň. Typickým prejavom tohoto obdobia bola snaha násilne zbaviť kultúru kontinuity s predchádzajúcim obdobím. Stranícke riadenie znamenalo jedinú „správnu“ cestu – ideologizáciu kultúry. „...pokús o svojráznu kultúrnu revolúciu bol pokusom o rýchly zvrát kultúry ako sústavy hodnôt: všetko, čím česká a slovenská kultúra súvisela s kultúrou európskou malo byť vytlačené z vedomia občana., jednoduchá negácia všetkých hodnôt mala vytvoriť niečo ako tabula rasa. A tá by umožnila úspešnú prevýchovu v duchu novej ideológie.“¹

Tomuto procesu sa nevyhli ani múzeá. Práve naopak, múzeá v tomto období hľadali svoju identitu z hľadiska spektra činností, ktoré sú im vlastné. Začlenením do kategórie kultúrno-osvetových zariadení mohli svojimi špecifickými prostriedkami pre-

¹ KUSÁK, A.: Kultúra a politika v Československu 1945-1956. Praha 1998, s. 295.

výchove pomáhať. „Je samozrejmé, že štát budujúci socializmus a starajúci sa o prevýchovu celých generácií, s takým stavom zariadení, (neuspokojivým D. P.) ktoré majú netušené možnosti na poli kultúrno osvetovej práce.“²

Múzeá boli ponímané ako: „...ústav, ktorý zhromažďuje, uchováva a vedecky spracováva doklady prírodného bohatstva a spoločenského vývoja za účelom vedeckého výskumu a k poučeniu všetkých pracujúcich.“³ V praxi to znamenalo zmeniť, reinstalovalať existujúce expozície ne také, ktoré by na základe dialektického a historického materializmu poskytovali „správny“ názor na prírodu, vývoj ľudskej spoločnosti v jej historických fázach. Samozrejme vývoj spoločnosti mal končiť porážkou kapitalizmu, víťazstvom robotníckej triedy a výstavbou socializmu.

Päťdesiate roky sa tak v našom múzejníctve stali obdobím tvorby nových expozícií, ktoré v zásade znamenali rozchod s európskymi, resp. celosvetovými trendmi v múzejníctve. Zistiť skutkový stav v múzeách mala tzv. „lietajúce komisia“, zriadená z iniciatívy prednostu Povereníctva školstva vied a umení Pavla M. Fodora. Na základe zistených skutočností uverejnil na stránkach Nového Slova článok „Premeniť múzeá v názorné školy našej minulosti.“ Formulácie a požiadavky, ktoré autor vyslovil boli výsledkom momentálneho spoločenského diania. „...Chceme dať múzeám novú náplň a určiť im nové poslanie, aby sme nimi mohli napomáhať šíreniu poznania zápasov nášho ľudu proti útlaku v jednotlivých etapách spoločenského vývinu a prehlbovať tak jeho lásku a oddanosť k nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu.“⁴

Druhá celoštátna pracovná konferencia Zväzu českých múzeí a Zväzu slovenských múzeí nastolila problematiku budovania moderných vlastivedných expozícií.⁵ V súvislosti s vytváraním novej siete múzeí, do ktorej patrili aj vlastivedné, sa malo pri tvorbe expozícií postupovať podľa schematickeho plánu. Nainštalovať expozíciu v niektorom múzeu tak, aby bola vzorovou pre všetky ostatné múzeá.

Takýmto spôsobom sa postupovalo aj pri historických expozíciách. Klasický model: pravek – stredovek – novovek – kapitalizmus – socializmus.

Do popredia sa dostala aj dokumentácia vzniku a vývoja robotníckeho hnutia. V prvom rade išlo o výskum, dokumentáciu a prezentáciu tohoto fenoménu v celoslovenských reláciách. „všeobecne platné zákonitosti“ vývoja mali byť zachytené tak ako sa prejavovali v konkrétnych špecifických podmienkach určitého regiónu. Túto úlohu mali zabezpečiť vlastivedné múzeá.

Práve preto bol v politicko-výchovnej a osvetovej činnosti pripisovaný veľký význam regionálnym dejinám. Miestne historické udalosti mali priblížiť boj revolučných a demokratických síl s buržoáziou za národné a sociálne oslobodenie. Regionálne dejiny, teda história osobne známeho a blízkeho prostredia ako aj osôb v nej vystupujúcich bola a je miestnemu obyvateľstvu citovo blízka. Expozície z dejín robotníckeho hnutia mali

² DENKSTEIN, V. – MATOUŠ, F. – TUČEK, K.: *Musea složí lidu*. Praha 1954, s. 5-6.

³ Tamže, s. 6.

⁴ FODOR, F. M.: *Premeniť múzeá v názorné školy našej minulosti*. In: *Nové Slovo*, č. 31, 2. augusta 1951, s. 622-623.

⁵ Konferencia sa uskutočnila v Opave v dňoch 3.-8. júla 1956.

slúžiť ako zdroj poučenia najmä pre mládež, ktorá robotnícke hnutie nezažila na vlastnej koži.

Pri tvorbe nových ideových expozícií však múzejníci permanentne zápasili s problémami, ktoré vyplývali z ich práce:

- získavať vhodné priestory pre múzeá
- riešiť materiálne a finančné zabezpečenie
- organizovať činnosť, riešiť personálne a odborné obsadenie múzeí
- zabezpečiť zbierkotvornú činnosť, evidenciu, uloženie a ochranu zbierok, ich vedecké určenie, resp. prehodnotenie
- zabezpečiť expozičnú a výstavnú činnosť
- napojiť sa na vznikajúcu sieť múzeí a profiláciu
- hľadať vlastnú identitu v smere vedeckého etablovania múzejnej práce.

Vznik nových expozícií v celoslovenských a regionálnych podmienkach bol od začiatku 50-tych rokov permanentne podriaďovaný ideologickej práci. Samotní pracovníci sa museli zúčastňovať straníckopolitickej výchovy. Nápad libreta, technický scenár každej novej expozície, resp. výstavy podliehali konzultácii a následnej cenzúre. Pri krajských a okresných organizáciách strany boli vytvárané komisie, ktoré spolupracovali s Ústavom dejín KSČ. Tým sa práca na regionálnych dejinách dostala pod riadenie príslušných straníckych orgánov a spoločenských organizácií Národného frontu.

Dokumentáciu robotníckeho hnutia v rámci regiónov sťažovala aj situácia, ktorá sa týkala vymedzovania zberných oblastí múzeí. Otázkou zbernej oblasti múzeí sa zaoberali aj vládne orgány. Uznesenie vlády č. 229 zo dňa 27. 3. 1963 nepriamo menilo zberné oblasti. Nie vždy potom zberná oblasť zodpovedala historickému územnému celku, ktorý by bolo nutné z hľadiska problematiky skúmať. Zberná oblasť pre múzeá mestského typu bola vymedzená samotným mestom a jeho najbližším okolím. Toto vymedzenie bolo dosť nejasné a nepresné.⁶ Z toho dôvodu autori expozícií v niektorých prípadoch porušili toto uznesenie tým, že použili expozičný materiál zo širšej oblasti, ako to bolo pre daný región vymedzené.

Výsledky zbierkotvornej činnosti múzeí sa postupne prejavovali v inštalovaných expozíciách. Vo vitrínach múzeí boli zdokumentované tradície robotníckej triedy, politika KSČ s osobitným dôrazom na internacionalizmus proletariátu ako prejav vysokého stupňa jeho politického a triedneho uvedomenia.

Získaný materiál bol prevažne plošný: ilegálna tlač, krycie preukazy, unikátne fotodokumenty, letáky, brožúry, plakety. Z trojrozmerných materiálov prevažovali rovnosaty, súčasti uniforiem, zbrane, odznaky a iné exponáty súvisiace s bojom robotníckeho hnutia a s bojmi počas 2. svetovej vojny.

Nie vždy bolo jednoduché zbierkové predmety získavať. Často o ich získaní a následnom vyinštalovaní rozhodovala finančná situácia múzeí. Oslavy 40. výročia vzniku KSČ vyžadovali, aby takmer všetky múzeá zorganizovali finančnú zbierku za účelom uchovania hmotných pamiatok z revolučných dejín svojho regiónu. Okrem zbierky usporiadali mnohé podujatia, ktoré mali ideologicky ovplyvniť ich účastníkov. Pripravo-

⁶ OLEXA, L.: Múzeá a regionálne dejiny KSČ. In: Múzeum 1963, 16, č. 4, s. 230.

vali súťaže, besedy s účastníkmi robotníckeho hnutia a protifašistického odboja, so starými komunistami, inštalácie výstav. Príležitostné výstavy z dejín miestneho robotníckeho hnutia často ostali v pôvodnej podobe, trvalo inštalované v niektorej z miestností múzea.

Vlastná realizácia trvalých expozícií robotníckeho hnutia spadá do obdobia 60-tych rokov 20. storočia. Dokumentácia tejto problematiky bola zameraná na dve obdobia:

I. 1848-1918

II. predmníchovskú republiku.

I. Múzejná dokumentácia robotníckeho hnutia v rokoch 1848-1918

Robotnícke hnutie v Uhorsku a osobitne na Slovensku sa po roku 1848 vyvíjalo v tieni politiky bachovho absolutizmu. Začiatky 60. rokov 19. storočia však boli poznamenané prvkami formovania sa robotníckych organizácií. Najstaršie formy, povolené existujúcimi právnymi normami predstavovali podporné, odborné, vzdelávacie a kultúrne spolky. Prvenstvo patrí podporným spolkom, formami ktorých boli napr. nemocenské, spoločenské, bratské pokladnice. Boli apolitické a ich hlavným poslaním bola podpora členov v zložitých osobných i spoločenských situáciách.

Veľký význam bol pripisovaný aj kultúrnym a vzdelávacím spolkom. Ich vzorom bol najstarší robotnícky a kultúrny spolok, ktorý vznikol v Bratislave vo februári 1869 pod názvom Napred. Bol to vyhranene socialistický spolok s mnohostrannou aktivitou.

Súčasťou kultúrnych spolkov boli aj spevokoly. K najstarším patrili spevokol *Liedesfreiheit*, ktorý vznikol v Bratislave roku 1893. Spevácka produkcia robotníckych spevokolov bola jednou z foriem agitácie uvedeného historického obdobia a prevažovali v nej „piesne slobody“.

Najstaršie organizácie robotníckeho hnutia, podporné a vzdelávacie spolky zanechali o svojej existencii a činnosti pre slovenské múzeá pomerne málo dokladov. K najhodnotnejším a najstarším patria Stanovy spoločnickej pokladnice Uhorskej železnopriemyselnej účastnickej spoločnosti pohornádskej so sídlom v Krompachoch z roku 1895.⁷

Robotnícke hnutie v rokoch 1848-1918 bolo dokumentované v troch tematických celkoch:

1. Múzejná dokumentácia podporných, kultúrnych a vzdelávacích spolkov robotníckej triedy.
2. Múzejná dokumentácia politickej organizácie robotníckej triedy.
3. Múzejná dokumentácia činnosti politickej organizácie robotníckej triedy.⁸

⁷ ZUBEREC, V.: Múzejná dokumentácia robotníckeho hnutia na Slovensku. In: *Múzeum* 1981, 26, č. 2, s. 30.

⁸ Tamtiež, s. 31.

Prvá kľúčová a nosná skupina predstavovala údaje o špecificky múzejných predmetoch, teda najmä o trojrozmerných, ale aj o jednotlivých druhoch drobných tlačí, o jednotlivinách archívnej povahy, originálnych fotografiách a negatívoch.

Druhá skupina údajov obsahovala popisy fotografických dokumentov pochádzajúcich z prameňov a inštitúcií mimo múzeí. Tieto dokumenty nemali spravidla charakter múzejných predmetov, najmä pre ľubovoľnú, t. j. neobmedzenú možnosť reprodukcie.

Tretiu skupinu údajov tvorili informácie o predmetoch sprostredkovaných literatúrou. Ich zaradenie vyvolala potreba čo najkomplexnejšieho obrazu múzejnej dokumentácie robotníckeho hnutia a aj naznačenia potenciálnych možností jej dopĺňovania a rozširovania. Úplnosť týchto údajov bola relatívna, určená dostupnosťou a poznaním príslušnej literatúry.

Najhodnotnejšie exponáty z obdobia činnosti robotníckeho hnutia z rokov 1848-1918 sa viazali na činnosť spolku Napred.

Išlo o jeden zbierkový predmet a sedem fotografií. Zrod a začiatky spolku dokumentovala fotokópia titulnej strany stanov s odtlačkom elipsovitej pečiatky a s legendou označujúcou názov spolku.⁹

Spomenutým jediným originálnym predmetom bol Robotnícky spevník pre štvorhlasný mužský zbor. Spolok Napred používal aj celý rad rozmanitých symbolov a mal svoj znak prevzatý z emblému I. Internacionály a zástavu, o ktorej sa zachovali archívne záznamy.¹⁰

K najhodnotnejším získaným originálnym dokladom pôsobenia iných robotníckych spolkov patrila pokladnička z hnedo politúrovaného dreva s obyčajným zámkom na čelnej stene a s odklápacím vrchnákom, zdobeným kovovým emblémom podaných pravíc.¹¹ Nebolo však možné presne určiť, ktorému spolku patrí.

Spolku Bratrství, ktorý bol v Bratislave v rokoch 1908-1914 patrila na stuhe upevnený jednoduchý okrúhly odznak označujúci názov spolku a jeho sídlo. Názov spolku je maďarský a slovenský.¹²

K zachovaným materiálom patrila aj fotografia dramatickej sekcie kultúrneho spolku v Podlaviciach z roku 1912, fotografia Robotníckeho divadelného krúžku v Liptovskom Mikuláši po predstavení hry Lucerna z roku 1918.

Z materiálov, ktoré sa zachovali, i keď v malom množstve, možno usudzovať, že najintenzívnejšie pestovaným a najobľúbenejším odvetvím kultúrnej činnosti robotníckych vzdelávacích spolkov bolo divadlo.

K významným bratislavským robotníckym spolkom patrila aj spolok Magnet, ktorý bol v slovenských múzeách dokumentovaný súborom šiestich predmetov. Spolkovou zástavou a troma odznakmi spevokolu, ktoré sú v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea. Z odznakov spevokolu Magnet sú zachované tri. K predmetom, ktoré do-

⁹ Tamtiež, s. 34.

¹⁰ HANZLÍČEK, K.: Spomienky na začiatky robotníckeho hnutia. Bratislava 1970. Obrazová príloha.

¹¹ Tamtiež, s. 35.

¹² ZUBEREC, V.: Múzejná dokumentácia... c. d., s. 35.

kumentujú činnosť spevokolu patrí aj symbolický roh, ktorý je vyrobený z prírodnej opracovanej rohoviny. Činnosti spevokolu bola zachovaná na jednej fotografii.¹³ Bohatú pozostalosť vo forme zbierkových predmetov slovenské múzeá získali z činnosti nemeckých robotníckych spevokolov. Pre poznanie profilu a charakteru slovenských spevokolov na Slovensku, ich repertoárov sú dôležitým prameňom dva spevníky: Robotnícky spevník pre štvorhlasný mužský zbor a Spevníček – robotnícke piesne, z roku 1811.¹⁴

Celková bilancia múzejnej dokumentácie podporných a kultúrnych spolkov ako súčasti robotníckeho hnutia predstavovala 54 zbierkových predmetov:

Zástavy.....	2
Odznamy	8
Úžitkové predmety so	
sociálnodemokratickou symbolikou	4
Tlače	22
Fotografie a pomocné materiály	18 ¹⁵

V 70-tych rokoch 19. storočia sa do popredia dostávala myšlienka založenia celokrajinskej robotníckej strany. Jej úlohou malo byť riešenie sociálnych a politických problémov robotníkov, jej rýchly kvantitatívny rast.

V máji 1880 vznikla v Budapešti prvá celouhorská robotnícka strana, Všeobecná robotnícka strana. Združovala aj proletárov zo Slovenska. Jej program bol ovplyvnený gothajským programom nemeckej sociálnej demokracie z roku 1875.¹⁶

Pôsobenie Všeobecnej robotníckej strany sa na sklonku 80-tych rokov začalo vyčerpávať vo frakčných zápasoch. Postupne sa vytvárali predpoklady pre vznik novej strany – Sociálnodemokratickej strany Uhorska, ktorá bola založená v decembri 1890 v Budapešti. Organizačný rámec tejto strany bol najmä v prvých rokoch jej existencie neurčitý a voľný. Členstvo bolo podmienené akceptovaním programu, morálnou a hmotnou podporou, ktorej výška nebola pevne stanovená. Kritériom pre členstvo bola samozrejme aj jeho platenie, ktoré bola v neskoršom období presne stanovené.

V júni 1905 vznikla samostatná Slovenská sociálnodemokratická strana, ktorá sa po necelom roku pôsobenia včlenila kvôli finančným problémom do celouhorskej strany. Z činnosti tejto strany sa zachovala legitimácia A. Rácza od r. 1908 asi do r. 1910. Je to list z polotvrdého kartónu, ktorý má na líci osobné údaje člena, na opaku sú známky – členské príspevky.¹⁷

Z činnosti Sociálnodemokratickej strany Uhorska sa zachovalo viacero legitimácií. Sú to jednoduché dokumenty bez zvláštnej emocionálnej a či estetickej hodnoty. Posky-

¹³ NOVÁČEK, Z.: Robotnícke spevokoly na Slovensku. Bratislava 1969, s. 17.

¹⁴ Tamtiež, s. 35

¹⁵ ZUBEREC, V.: Múzejná dokumentácia... c.d., s. 45.

¹⁶ ZUBEREC, V.: Múzejná dokumentácia robotníckeho hnutia II. In: Múzeum 1981, 26, č. 3, s. 39.

¹⁷ Tamtiež, s. 46.

tujú však cenné konkrétne údaje i podnety pre hypotézy. Usporiadanie a forma textov naznačuje prioritu nemčiny a maďarčiny v odborových organizáciách. Údaje o legitimáciách mali a majú hodnotu z hľadiska všeobecnej histórie pre poznanie početnej sily organizácie, poznanie pomerov vôbec, posúdenie aktivity organizácie pri plnení jej rôznorodých funkcií. Z múzejného hľadiska spočívala hodnota legitimácií predovšetkým v ich dobovom význame pre dokumentovanú organizáciu.

K významným dokladom o existencii strany patrila aj členský odznak, ktorý mal funkciu symbolu, stelesňoval údernú a politickú métu hnutia. Do istej miery s charakterom členského odznaku korešpondovala plaketa Ústredného zväzu kovo a železo-robotníkov Uhorska, vydaná roku 1913.

Z politickej činnosti robotníckeho hnutia do roku 1918 sa zachovala jedna zástava. Pomerne chudobná bola fotodokumentácia. Zachovalo sa 5 fotografií (okrem portrétov). Najcennejšou bola fotografia miestnej organizácie sociálnodemokratickej strany v Košiciach z 23. 2. 1913. Fotografia je technicky kvalitná a presvedčivo evokuje dobovú atmosféru. K pozoruhodným exponátom patrila fotografia politickej a odborej organizácie v Liptovskom Mikuláši spred roku 1914, ktorú z polohy bežných skupinovných fotografií veľmi ostro vyčleňoval fakt, že dvaja členovia držia nad skupinou rozvinutú zástavu.¹⁸

Dokumentácia múzejných exponátov politického hnutia robotníckeho hnutia registrovala:

Legitimácie	4
Odznaky, plakety	6
Zástava	1
Fotografie - pomocné materiály	5

Uvedené materiály sú v expozíciách Slovenského národného múzea a Mestského múzea v Bratislave, Podunajského múzea v Komárne, v Šarišskom múzeu v Bardejove a Mestskom múzeu v Kežmarku.¹⁹

Jedným z nástrojov šírenia politického uvedomovania robotníkov bola slovenská robotnícka tlač. Cez tlač sa čitatelia oboznamovali s podrobným opisom masových zhromaždení, demonštrácií, rozličných manifestácií. Osobitný význam bol pripisovaný prvomájovým oslavám.

Aj múzejná dokumentácia činnosti Sociálnodemokratickej strany Uhorska a v jej rámci aj jej slovenskej časti bola zameraná na prvomájové oslavy, politické zhromaždeniami a štrajky. K predmetom tohto obdobia patrili: propagačná tlač a letáky, odznaky, fotografie.

Súbor tlačového materiálu a rukopisov z tohto obdobia zahŕňa i niekoľko unikátnych dokumentov. K najstarším patrila Proklamácia k robotníkom Uhorska vydaná Sociálnodemokratickou stranou Uhorska z 1. mája 1891. Vytlačila ju Budapešťanska

¹⁸ Tamtiež, s. 47.

¹⁹ Tamtiež, s. 47

kníhtlačiarska a vydavateľská spoločnosť v maďarčine a v slovenčine.²⁰ Text proklamácie vychádzal v podstate z rezolúcie o zmysle a cieľoch prvomájových manifestácií, ktorú prijal kongres II. Internacionály r. 1869 v Paríži.²¹

V zbierkach Východoslovenského múzea v Košiciach našiel svoje miesto unikátny dokument – príležitostné noviny, vydané miestnou organizáciou Sociálnodemokratickej strany Uhorska v Košiciach z roku 1897 pod trojjazyčným názvom: Voros Irányi – Červeni mir – Rothe Richtung.²²

Zbierkové fondy Slovenského národného múzea obohatil jeden dôležitý dokument – originálny koncept rezolúcie, vyjadrujúci po prvýkrát v mene slovenského národa požiadavku vybudovať československý štát. Bola prijatá v máji 1918 na zhromaždení sociálnodemokratickej strany v Liptovskom Mikuláši. Rezolúciu skoncipoval V. Šrobár a podľa jeho diktátu napísal F. Hušek.²³

Do zbierkových fondov sa podarilo získať 13 fotografií, na ktorých bola zachytená atmosféra osláv 1. mája. Aj v súčasnosti je za najcennejšiu považovaná fotografia z prvomájového zhromaždenia v roku 1908 v Žiline.

Mimoriadne exponovanú sféru činnosti Sociálnodemokratickej strany Uhorska a Slovenskej sociálnodemokratickej strany, politické a kultúrne vzdelávanie ľudu reprezentovali najmä dokumenty vzťahujúce sa k robotníckej tlači.

Najstarší doklad tohto druhu predstavoval leták z roku 1896, ktorý zdôrazňoval význam vzdelanosti a tlače ako všelieku na zúfalú situáciu robotníctva a z toho vyplývajúcu nevyhnutnosť robotníckeho časopisu.²⁴

Význam v agitačnej činnosti v oblasti robotníckeho hnutia mali aj kalendáre. Zachoval sa hodnotný výťah prvého robotníckeho kalendára – Kalendára pracujúceho ľudu na rok 1912. Titulná strana kalendára je ozdobená charakteristickým výrečným výjavom, znázorňujúcim robotníka a roľníka, navzájom si podávajúcich pravice ponad zemeguľu.²⁵

Dokumentáciu kultúrnoosvetovej činnosti Sociálnodemokratickej strany Uhorska dopĺňali plagáty a pozvánky jej jednotlivých odborových organizácií na zábavy a majálesy, ktoré boli pre ľudí veľmi príťažlivé.

Z tlačeneho materiálu sa k rokom 1848-1918 podarilo zdokumentovať:

Tlače, plagáty	22
Noviny – súbor	1
Originálne dokumenty – rukopisy	1
Fotografie – zbierkové predmety	5
Fotografie – pomocné materiály	12 ²⁶

²⁰ ZUBEREC, V.: Múzejná dokumentácia robotníckeho hnutia III. In: Múzeum 1981, 26, č. 4, s. 37.

²¹ Tamtiež, s. 41.

²² Tamtiež, s. 42.

²³ HANZLÍČEK, K.: Spomienky... c. d., s. 57.

²⁴ Tamtiež, s. 58.

²⁵ ZUBEREC, V.: Múzejná dokumentácia III...c. d., s. 43.

²⁶ ZUBEREC, V.: O odbornom spracovaní zbierkových predmetov v oblasti robotníckeho hnutia a KSČ. In: Múzeum 1986, s. 12.

II. Dokumentácia robotníckeho hnutia v predmníchovskej republike

Toto obdobie mali múzejníci zdokumentovať s dôrazom na internacionalizmus slovenského proletariátu. Bolo nevyhnutné zdôrazňovať tie momenty, ktoré viedli k socializmu. Vyzdvihnúť rastúce politické uvedomanie proletariátu a roľníctva ako dôsledok ich sociálneho postavena a vplyvu KSČ.

S rastúcou soviетizáciou Československa sa veľký dôraz kládol na problematiku internacionálnej pomoci nášho proletariátu Sovietskemu zväzu. Bolo nutné zhodnotiť agitáciu v tomto smere, postoje obyvateľstva, pomoc KSČ ako aj zakladanie družstiev na pôde ZSSR. Zachytenie prejavov internacionálnej pomoci mali slúžiť ako presvedčivý dôkaz ideovej vyspelosti nášho proletariátu, ktorú osvedčili v rokoch hospodárskej obnovy a rekonštrukcie v ZSSR.

Zbieranie materiálu bolo náročné. K základným formám patrili individuálny výskum vystaľovalcov, členov družstiev, ktorí sa vrátili buď ešte do predmníchovskej republiky, alebo po roku 1945.²⁷

K materiálom o ktoré mali múzeá najväčší záujem patrili fotografie, potvrdenia o zložení finančného podielu, cestovné pasy, legitimácie družstva, odznaky a rôzne vecné pamiatky.

Popri základnej forme výskumu prebiehal aj archívny výskum. Bol zameraný na konkrétne formy príprav a organizovania Interhelpa a reakcie obyvateľstva na myšlienku internacionálnej pomoci. Materiály tohto druhu sa našli nielen v ústredných archívoch ale aj v okresných, najmä v Žiline, Martine a v Liptovskom Mikuláši. Zvláštna pozornosť bola venovaná mocenským zločkám, ktoré znemožňovali odchod ľudí do ZSSR.

Tretím prameňom dokumentácie bola súdobá komunistická tlač. Obsahovala články o pomoci strany tomu ktorému družstvu, o jej iniciatíve pri rozvíjaní a presadzovaní proletárskej pomoci ZSSR, o štátnej perzekúcii, petičných a zbierkových akciách. Po prefotografovaní bolo množstvo z požadovaných materiálov umiestnených priamo v expozíciách múzeí.

Okrem pomoci ZSSR mala mať v dokumentácii robotníckeho hnutia svoje miesto aj internacionálna pomoc demokratickým silám Španielska v čase občianskej vojny (1936-1939). Získavanie materiálu z tohto obdobia však bolo komplikované. Vyplývalo to zo skutočnosti, že mnoho československých interbrigadistov bolo intervenovaných na území Francúzska. Tu v zásade prišli o cenné materiály, ktoré by bolo možné v expozíciách inštalovať.

III. Odborné spracovanie získaných predmetov

²⁷ ZUBEREC, V.: Internacionalizmus slovenského proletariátu v našich múzeách. In: Múzeum 1963, 16, č. 2, s. 58.

Ministerstvo kultúry Slovenskej socialistickej republiky vydalo podľa § 9, ods. 4, zákona SNR, číslo 109/1961 Zb. o múzeách a galériách, na základe uznesenia vlády Slovenskej socialistickej republiky, číslo 200 z 1.7.1981 a po dohode so zainteresovanými ústrednými úradmi, orgánmi a krajskými národnými výbormi smernice pre správu zbierok v múzeách a galériách.²⁸

V rámci rezortnej tematickej úlohy evidencie zbierkových predmetov z obdobia dejín revolučného hnutia a KSČ bol zisťovaný skutkový stav dokumentácie týchto dejín. Značné nezrovnalosti boli zistené pri druhostupňovej evidencii:

- zriedkavo, ale predsa boli spracované faksimílie rôznych dokumentov a kópie predmetov, ako napodobenín originálu, vyhotovených dokonalejšími mechanickými a chemickými prostriedkami a z rovnakého materiálu, ako originál

- ako múzejné zbierkové predmety boli neraz evidované fotokópie archívneho materiálu, fotokópie ČTK.

- chyby boli zistené aj v súvislosti s vyplňovaním záhlavia katalogizačných kariet. Neraz chýbalo to hlavné, čo má záznam obsahovať: presný názov, ktorý by mal pri predmetoch dokumentujúcich politické dejiny v primeranej miere integrovať formálny prvok s obsahovým.

- problematickou sa javila aj rubrika označujúca lokalitu. Veľmi často sa za lokalitu udávalo miesto vzniku predmetu. Najmä u tlačí lokalita tlačiarne a lokalita nakladateľa.

- rubriky: Spôsob nadobudnutia – Dátum., Získal – Opísal; Získané od – Adresa., boli tiež vyplňané rôznym spôsobom. Rubriky Získal – Opísal obsahovali iba skratku mena príslušného pracovníka

- k závažným nedostatkom patrilo, že niektoré katalogizačné lístky nemajú katalogizačné čísla

- popis nepostačoval ani na základnú identitu predmetu a jeho zaradenie. vážnym nedostatkom bola evidencia viacerých predmetov na jeden katalogizačný lístok, neraz sa pritom jednalo o predmety značne rôznorodé

Výskum ukázal, že stav odborného spracovania múzejných zbierok nebol ideálny a ani uspokojivý. Druhustupňová evidencia si vyžadovala neustále skvalitňovanie, t.j. venovať sa jej s vážnosťou a dôslednosťou ako jednej z primárnych múzejných aktivít.²⁹

Informácie o všetkých druhoch získaných originálnych zbierkových predmetoch k dokumentácii robotníckeho hnutia dejín KSČ obsahovali nasledovné štatistické údaje:³⁰

Múzeum	Katalogizácia	Počet predmetov
1. LHM B. Bystrica	280 kat. lístkov	393
2. MSNP B. Bystrica	73	
3. SSM B. Bystrica	38	38
		185 ev. nespr.
4. ŠM Bardejov	144	144

²⁸ Jednotná metodika zabezpečenia múzejnej dokumentácie obdobia výstavby socializmu v Slovenskej socialistickej republike. Bratislava 1983, s 50.

²⁹ ZUBEREC, V.: O výsledkoch plnenia rezortnej tematickej úlohy Centrálna evidencia zbierkových predmetov z oblasti revolučného robotníckeho hnutia dejín KSČ. In.: Múzeum 1986, 31, s. 11.

³⁰ Informácie boli získavané pre centrálnu evidenciu zbierkových predmetov v rokoch 1985-1986.

5. M Bojnice	227	227
6. MM Bratislava	54	58
		9 ev. nespr.
7. SNM HÚ Bratislava	1163	1243
8. HM Brezno	49	49
9. KM Čadca	13	13
10. ŽOM D. Streda	29	31
11. OVM Galanta	—	22 ev. nespr.
12. OVM Hanušovce	44	44
13. OMT Hlohovec	51	52
14. M Kežmarok	448	456
15. OPM Komárno	274	279
16. VsM Košice	1390	1442
17. MMM Kremnica	10	66
18. TM Levice	22	22
		5 ev. nespr.
19. MJK L. Mikuláš	4	4
20. NM Lučenec – Filákov		22 ev. nespr.
21. ZM Michalovce	447	447
		163 ev. nespr.
22. MEŠ Modra		15 ev. nespr.
23. NVM Nitra	72	72
		23 ev. nespr.
24. PM Nové M/n. Váhom 74	108	
		112 ev. nespr.
25. OM Nové Zámky	25	25
26. BM Piešťany	90	106
27. PM Poprad	55	55
28. MSRR Prešov	558	558
		222 ev. nespr.
29. GM Rim. Sobota	88	97
30. BM Rožňava	348	352
		39 ev. nespr.
31. LM Ružomberok	274	274
		84 ev. nespr.
32. ZM Skalica	136	147
33. ZM Sp. N. Ves	58	188
		25 ev. nespr.
34. OVM St. Ľubovňa	10	10
35. VM Topoľčany	40	45
36. VM Trebišov		37 ev. nespr.
37. TM Trenčín	53	53
		112 ev. nespr.
38. ZsM Trnava	71	95
39. MRT Vrútky	884	1103
40. MM Zl. Moravce		13 ev. nespr.
41. OM Zvolen	4	4
		4 ev. nespr.
42. PM Žilina	29	29
Spolu:	7629 kat. lístkov	8402 predmetov 1091 II. st. ev. nespr.

Predmety spolu:

9496³¹

Rozdiely v počtoch katalogizačných lístkov, resp. v počtoch 2. stupňa nespracovaných predmetov boli zrejme. Podmieňujúcim faktorom tejto skutočnosti mohla byť dĺžka existencie múzea, sila a aktivita robotníckeho hnutia v danom regióne, zásahy iných inštitúcií do zberných oblastí múzea, personálne obsadenie, finančné možnosti.

Pomerne najbohatšia dokumentácia robotníckeho hnutia bola zaznamenaná vo východoslovenskom kraji.

Dokumentácia robotníckeho hnutia dostala novú dimenziu v 70-tych rokoch 20. storočia. Úzko súvisela s násilným vojensko-politickým zvratom v rokoch 1968-1969.

Bola prepojená na kultúrno-výchovné zariadenia, izby revolučných tradícií, ITR. V týchto sa formou dlhodobých výstav konkrétnych dokladov a dokumentov revolučné tradície sprístupňovali širokej verejnosti. Už na konci 50-tych rokov patrili k prvým pokusom dokumentácie pokrokových tradícií revolučného hnutia. Vznikali všade tam, kde na to boli predpoklady. Od začiatku 70-tych rokov pri školách, JRD, ŠM, závodoch a iných inštitúciách. Ich zriaďovateľmi boli príslušné inštitúcie. Boli využívané na organizovanie besied so starými členmi strany, účastníkmi štrajkov, národnooslobodzovacieho boja. Konali sa slávnostné sľuby iskier, pionierov, zväzákov, odovzdávali sa v nich stranické legitímácie novým členom. V neposlednom rade plnili úlohu učebných priestorov na výučbu dejepisu.

Revolučné robotnícke hnutie po roku 1989 postupne zmizlo z expozícií regionálnych (vlastivedných) múzeí a zanikli aj izby revolučných tradícií. Vzhľadom na skutočnosť, že ide o neoddeliteľnú súčasť našich dejín stálo by možno za úvahu vrátiť sa k tejto problematike v jej expozičnej forme v múzeách. V prípade zachovaných libriet, a technických scenárov by boli neoceniteľným materiálom na postihnutie jednej z rovín kultúrnej politiky štátu vo vzťahu k múzeám. V zmysle realita a skutočnosť. Táto problematika by mohla byť zaujímavá nielen pre múzejníkov a muzeológov ale aj pre historikov.

Posudzoval

Mgr. Anton Števko

Daniela PRELOVSKÁ: ABOUT THE PROBLEMS OF DOCUMENTATION OF WORKING MOVEMENT DURING THE 60TH DECADES OF THE 20TH CENTURY IN MAGAZINE THE MUSEUM. After the year 1948, the role of the culture in a society was changed. It had "to help" with changing of mind of the society. Its direction was definite – to help the new system to be stable, steady, and lasting (1948-1952-1956). So it was necessary to define the new content of a term culture – its ideological charge. The typical demonstrations of this period were attempts forcibly dismiss the culture continuity with the previous periods. Museums also did not get out of this

process. In this time, they were searching for their identity. By their integrating into the category of cultural – education institutions, thanks to their specific means, they could help with re-education. During the 50s decades of the 20th century, our museology started to make new expositions, what meant dispersion not only with European, but also with worldwide trends in museology. The documentation of origin and development of working movement came to the fore. At first place, there was a research, documentation, and presentation of this phenomenon in Slovak wide broadcast; “generally valid principles” of development should be captured in a way they appeared in concrete specific conditions of certain region. This was presented by National museums. During the 70s decades of the 20th century, the documentation of working movement got a new dimension, because of violent military-political convulsion in 1968-1969. It was closely connected to cultural-education institutions, so called rooms of revolution traditions – ITR. After the year 1989, the revolution working movement disappeared from the exhibits of the regional (National) museums and the rooms of revolution traditions were closed. As far as this is also an inseparable part of our history, it would be useful to think about an idea to make an exhibition of working movement in our museums. From sustentative materials and technical scripts, it is possible to present one way of cultural policy of the state towards museums – comparing reality and facts. This problem could be interesting not only for workers in museums and research workers of museology, but also for historiographers.

HISTÓRIA VO VÝCHOVNO-VZDELÁVACÍCH AKTIVITÁCH ŠTUDENTOV MUZEOLÓGIE

Daniela PRELOVSKÁ

Daniela PRELOVSKÁ: A HISTORY IN EDUCATIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS OF MUSEOLOGY. In this quickly changing world environment, museums have to persuade the public about their priorities, mainly in mediation of culture and cultural heritage. We are speaking about keeping of the influence of museums into the public. Public faces of museums are expositions and exhibitions. They should address a visitor by a new communication management, in practice it means to open to the public. Through their activities (outgoing from funds, but not commercial) museums should demonstrate the process of analytical thinking, in sense of finding the answers to questions: "Why am I here?", "What am I doing here?", "What are we talking about?"

V súčasnom období zasahujú spoločenské premeny čoraz hlbšie aj výchovno-vzdelávaciu oblasť. Dotýkajú sa školského systému, mimoškolských zariadení, rodinného prostredia. Požadované zmeny si vyžadujú zmeniť prístup k metódam a formám pôsobenia na osobnosti detí, mládeže ale aj dospelých. To si samozrejme vyžaduje dôslednejšiu demokratizáciu a humanizáciu výchovného pôsobenia. Zvládnutie týchto úloh predpokladá kvalitnú prípravu tých, ktorí sa v budúcnosti budú výchovným pôsobením zaoberať v rámci svojej profesie. Nový prístup k pedagogickej teórii a praxi by si mali osvojiť nielen pracovníci na vysokých školách ale aj na ostatných typoch škôl.

Otázka premenných sa dotýka aj vzdelávania prostredníctvom múzeí. V tomto prostredí sa do vzájomnej interakcie dostávajú žiaci, študenti-učiteľ-múzejník, najčastejšie viditeľne reprezentovaný lektorom. Aj v našich slovenských podmienkach sa postupne začína presadzovať didaktika a múzejná pedagogika pri práci s rôznymi cieľovými skupinami návštevníkov.

Múzeá sú nútené klásť si otázku: "Ako sa adaptovať na meniaci sa svet?" Je to dlhodobý problém, konfrontácia konzervatívneho a manažérskeho prístupu, je to problém v ľuďoch.

Je to aj problém financovania múzeí: "Ak budeme meniť zabehnutý stereotyp, koľko si zarobíme, koľko dá štát?"

V rýchlo meniacom sa svete však múzeá musia verejnosť presvedčiť o svojich prioritách, význame pri sprostredkovaní kultúry a kultúrneho dedičstva. Ide o zachovanie vplyvu múzeí na verejnosť.

Verejnou tvárou múzeí sú expozície a výstavy. Tieto by mali návštevníka prostredníctvom nového komunikačného manažmentu osloviť. Pri používaní rovnakého jazyka v rámci cieľových skupín umožniť vyjadriť sa. V praxi to znamená otvoriť sa verejnosti.

Svojimi aktivitami (vychádzajúcich zo zbierkových fondov), nie komerčných by múzeá mali demonštrovať proces analytického myslenia. V zmysle hľadania odpovede na otázky: *"Prečo som tu?" "Čo tu práve robím?"; "O čom sa rozprávame?"*

Dať odpovede na tieto otázky sa snažia aj študenti muzeológie na Katedre archeológie a muzeológie FF Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

„...svojou jedinečnosťou a originalitou doplnila vedomosti a poznatky žiakov o Egypte, ktoré získali v škole, zároveň aj zaujímavým spôsobom spestrila učivo dejepisu. Podnetná bola nielen pre žiakov ale aj učiteľov. Dúfame, že v budúcnosti budeme mať možnosť podobné výstavy navštíviť. Vďaka patrí všetkým, ktorí sa na realizácii podieľali.“

Eva Kabrhelová,
Základná škola Šoporňa

„...práca študentov má známku profesionality, je obrazom veľkého nadšenia a tvorivej práce celej katedry na čele ktorej stoja ľudia cieľavedomí, odhodlaní priviesť študentov k činom, spojiť teóriu s praxou a tak veku primerane priblížiť žiakom a študentom historické udalosti a medzníky svetových i národných dejín.“

PaeDr. Tatiana Vaňová, Mgr. Anna Nasterová,
Základná škola Čeladince

A to bola predstava pedagógov a študentov keď sme pred tromi rokmi začali s výstavami, ktoré neponúkajú múzeá ako inštitúcie. Získať deti na svoju stranu, a nielen ich, všetkých návštevníkov, adolescentov, dospelých, učiteľov, odbornú verejnosť, profesionálnych muzejníkov.

☞ V súčasnom období informačného tlaku technológií a médií sme sa na Slovensku stali netradičným partnerom vo vzťahu múzeum – návštevník. Nie sme pracovníkmi múzeí, nedisponujeme výstavnými priestormi, nemáme k dispozícii zbierkové fondy.

Ako chápeme toto partnerstvo? Čo pre nás znamená?

- ☞ predovšetkým prostredníctvom **marketingovej stratégie** konfrontovať našich študentov so schopnosťou vysporiadať sa s ponúkaným **produktom, službou verejnosti**.
- ☞ ponúkaný produkt – **netradičná výstava**
- ☞ **nový prístup** znamená riešiť priestorové členenie múzea, ktoré máme k dispozícii
- ☞ **informačná hodnota** musí byť v časovom limite 50 min. pre jednu triedu, delenú na skupiny
- ☞ **neštandardná** – pedagogická komunikácia s návštevníkom, s detským aj s dospelým.

Komunikácia má zásadne formu dialógu s návštevníkom. Poznávanie nových skutočností minulosti sa odvíja od reálií každodenného života v súčasnosti.

Svojimi aktivitami sa tak zapájame do jednej z najdôležitejších úloh múzeí - riešenia problému ako získať návštevníka tak, aby sa pre neho múzeum stalo vyhľadávanou inštitúciou.

Výstavy, ktoré študenti realizovali boli spracované **netradičným** výtvarným, technickým a pedagogickým prístupom. Rozhodli sme sa nevsadiť na tradičnú vitrinovú prezentáciu. Determináciu **zbierkových predmetov** sme kompenzovali **substitútmi**, ktoré môže návštevník chytiť do ruky.

Našou cieľovou skupinou je detský návštevník vo veku 6-15 rokov. Prečo?

- ☞ motivovala nás snaha využiť dostupné prostriedky a možnosti na získanie potencionálneho a v budúcnosti stáleho návštevníka múzeí
- ☞ je to skupina na ktorú vplýva snád' najviac informácií, ktoré môžu formovať jej postoje vo vzťahu k múzeu.

Pri koncipovaní libreta a technického scenára sme zvolili formu – múzeum školou a hrou.

- ☞ **škola** pre nás predstavuje nadštandardné poznatky, informácie z histórie nad rámec učebných osnov, našou prioritou je dať odpoveď na otázky: "Prečo sa používal taký materiál, forma, spôsob, technológia?" "Ako to fungovalo?"
- ☞ **hra** - každá naša výstava bola, je a bude fabulovaná.

Vytvárame spojovací motív - hru, ktorá deti, návštevníka posúva výstavným priestorom.

- ☞ spojovacím motívom našej **prvej výstavy** bolo putovanie rodov Medveďa, Havrana a Hada do osady prvých roľníkov na Slovensku. Výstava bola zameraná na **obdobie praveku – neolit**.
- ☞ **pri druhej** to bola kľatba boha Suteha, ktorá sa odvíjala od **Nílu ako životného daru Egypťanov**. Suteh hrozil Egypťanom hladomorom, pretože sa od neho odvrátili. Deti sme postavili do pozície cudzinca zo Slovenska, ktorý mal za úlohu ich zachrániť.
- ☞ Počas **tretej výstavy Rím – hlava sveta** mali deti ako turisti prostredníctvom cestovnej kancelárie možnosť navštíviť cisársky Rím. Výstava bola zameraná na architektúru.

Snažíme sa nerobiť výstavy v otvorenom priestore ako na dlani.

- ☞ priestory múzea členíme ako vhodnú formu komunikácie, v postupnosti zmyslových vnemov a zážitkov
- ☞ takýmto spôsobom udržiavame návštevníka v napätí, a ten sa môže koncentrovať iba na miesto, kde sa práve nachádza, nie je rozptyľovaný.
- ☞ **Egypt** – úvodná časť, Egypt – dar Nílu, obchod a vojenstvo, v prítmí chrámov, pyramída – brána do večnosti

- ☞ **Rím** – cestovná kancelária s bránou času, mytológia, Forum Romanum, architektúra bývania, Rím vtedy a dnes
- ☞ **neolit** – úvodná časť, výrobné hospodárstvo, duchovná kultúra, architektúra.

Spojovací motív nie je samoúčelný. Jeho súčasťou sú **tvorivé hry**, ktoré slúžia na upevňovanie získaných poznatkov. Ich plnenie umožňuje deťom postupovať výstavným priestorom a dostať sa k **vytýčenému cieľu**.

- ☞ **neolit** – forma kvízu, správny jedálny lístok, správna veľkosť domácich zvierat, tvorba rodového motívu ošatenia, modlitby k bohyni Zeme, účasť na pohrebnom rituále, mletie obilia na zrnôtierke, cieľ – osada prvých roľníkov na Slovensku
- ☞ **Egypt** – možnosť zrušenia kliatby, dobré skutky – záhada mapy naopak, správne božstvo k určitému mestu, časová priamka vo forme kobry, pomocou puzzle zistiť o akého vojaka ide, pomocou tabuliek vypočítať zásoby v chráme, modlitba pri sarkofágu. Prostriedkom boli 4 časti skarabea vyrezané z dreva, ukryté vo vrecúškach, ktoré deti získavali. Boli odmenou za dobré skutky. V konečnom dôsledku ich poskladaním uzmierili boha Suteha.
- ☞ **Rím** – dostať sa bránou času do Ríma a do súčasnosti znamenalo riešiť hru s rímskymi číslami pod ktorými sa ukrýval názov výstavy. Krúžky s číslami deti získavali za správy napísané na "múre odkazov", správne prívlastky siedmich rímskych kráľov, poskladanie panorámy Ríma, čítanie slov písaných Rimanmi, tvorenie sloganov pozývajúcich na gladiátorské hry, písanie na voskové tabuľky, orientáciu v potravinách, ktoré Rimania mohli používať v kuchyni.

Vzhľadom na skutočnosť, že sme deti delili minimálne na 3 skupiny, pripravili študenti aj **sprievodné aktivity na chodbe**: skladanie puzzle, lúštenie hieroglyfov, skladanie dobových portrétov, kreslenie totemov, pexeso, z rímskych čísiel vylúštiť výroky slávnych osobností, priradovanie rímskych a gréckych bohov.

Aký bol podiel študentov?

- ☞ námety, libretá, technické scenáre
- ☞ všetky výstavy realizovali **vlastnými rukami**: diorámy, skladačku skarabea, trh, chrám, tabuľky zásob, obelisky, pyramídu, sarkofág, posmrtnú masku, kano-py, odevy, neolitický dom, modely átriového a činžového domu, voskové tabuľky, kúpele, chrám, baziliku, činžový, átriový dom, puzzle, pexeso, vstupenky, plagáty, výstupný materiál pre učiteľov, 1000 prívěskov z mušiel a kože, 2500 maľovaných skarabeov z kamienkov, 3000 rímskych mincí zo sadry
- ☞ po výtvarnej a technickej stránke sa podieľali na inštalácii
- ☞ výstavu propagovali prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov, televízia Zobor, N- rádio, rádiá Twist, Regina a Expres, Nitrianske noviny,

Nový Čas, Pravda, Sme, z tlačovej agentúry SR prebralo informácie o výstavách regionálne vysielanie II. programu Slovenskej televízie.

- ☞ nezabudli ani na spätnú väzbu – knihu návštev, videozáznamy vernisáží, výstavných priestorov, reakcií detí a dospelých návštevníkov
- ☞ aktivizovali sa pri získavaní sponzorov.

Zbierkové predmety pokiaľ to bolo možné boli nahradené **substitútmi**: keramika a korytnačie hrkálky v praveku, tabuľky zásob, kanopy, posmrtná maska faraóna v Egypte, predmety ako súčasť hygieny do kúpeľov, kuchynský riad, voskové tabuľky a písacie potreby v Ríme.

Dve výstavy boli realizované vďaka podpore Nitrianskeho komunitného fondu na základe predložených projektov, neolit a Rím. Prostredníctvom študentským štipendií Egypt. Finančné náklady poslednej napr. predstavovali 630 Eur – 25200 Sk.

PRVÚ výstavu, **Putovanie do praveku – poďte s rodom Havrana, Medveďa a Hada do osady prvých roľníkov** sme inštalovali jeden týždeň a trvala 2 týždne (2003).

DRUHÚ výstavu, **Egypt – dar Nílu** jeden a pol týždňa a trvala 20 dní (2004).

TRETIU, **Rím – hlava sveta** dva týždne a trvala tri týždne (2005).

Výstavy si prezrelo 5000 detských a 700 dospelých návštevníkov.

Uskutočnili sa v Ponitrianskom múzeu v Nitre.

Odborným garantom bola Doc. Janka Hečková CSc.

S prípravou výstav začínajú študenti začiatkom tretieho semestra v rámci prednášok a seminárov z múzejnej komunikácie. Realizácia výstavy je podmienkou bakalárskej skúšky. Od roku 2006 sa budú uskutočňovať dve výstavy ročne. Vzhľadom na končiaci piaty ročník pribudne výstava absolventska.

Posudzovala

Mgr. Stanislava Gogová

Literatúra

Prelovská, D.: Študenti muzeológie v procese formovania identity moderného človeka.

In: *Náš čas*. Časopis Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 1, 2005, 4.

Prelovská, D.: Niekoľko úvah o spolupráci rôznych typov škôl s múzeami. In: *Múzeum v spoločnosti*. Zborník príspevkov zo seminára Banská Bystrica 2002. Bratislava 2002, 74 a 75.

Číž, M.: Metóda a formy múzejnej komunikácie-veková kategória deti a mládež. In: *Múzeum* 4, 2003, 15.

Borzová, Z. – Gogová, S.: Archeológia ako súčasť špeciálneho muzeologického a všeobec-

ného vzdelávania na Filozofickej fakulte UKF v Nitre. In: Experimentálna archeológia a popularizácia archeologického bádania v múzejnej a školskej praxi. Hanušovce nad Topoľou 2005, 251-258.

Silberman, M. – Lawsonová, K.: 101 metod pro aktivní výcvik a vyučování: osvědčené způsoby efektivního vyučování. Praha 1997.

Dekan, J.: Pedagogická komunikácia v teórii a praxi. Nitra 1991.

Tvrdoň, M.: Odborná prax v príprave sociálnych pracovníkov. Zborník referátov z prvého odborného seminára k praktickej príprave sociálnych pracovníkov. Nitra : Fakulta sociálnych vied UKF v Nitre, 2003. str. 5-6.

Tvrdoň, M.: Hodnoty v živote človeka. In: Człowiek, dzieło, sacrum. Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej : Opole, 1998. s. 195-199.

Daniela PRELOVSKÁ: A HISTORY IN EDUCATIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS OF MUSEOLOGY. Social changes still more deeply affect the school system, after-school institutions, and families, what require not only a change in attitude towards methods and forms of influencing the personalities of children, adolescents and adults, but also more consistent democratization and humanization of educational process. Managing of these goals means quality preparation of those who are going to deal with education as professionals. A new attitude towards a pedagogical practice should be mastered not only at universities, but also at all types of schools.

This question is also important in case of education through museums. In this process, there is an interaction between students, student-teacher – worker in a museum, in most cases represented by a lecturer. Also here in Slovakia, didactics and museological pedagogy is still more and more often used at work with different target groups of visitors.

However, in this quickly changing world environment, museums have to persuade the public about their priorities, mainly in mediation of culture and cultural heritage. We are speaking about keeping of the influence of museums into the public.

Public faces of museums are expositions and exhibitions. They should address a visitor by a new communication management, in practice it means *to open to the public*.

Through their activities (outgoing from funds, but not commercial) museums should demonstrate the process of analytical thinking, in sense of finding the answers to questions: “Why am I here?”, “What am I doing here?”, “What are we talking about?”

SPRÁVY

SPRÁVA Z MEDZINÁRODNEJ KONFERENCIE CECA

V dňoch 17. – 23. septembra 2005 sa uskutočnila výročná konferencia komitétu pre výchovu a vzdelávanie CECA, člena Medzinárodnej rady múzeí ICOM. Miestom konania bola Banská Štiavnica a Bratislava. Hlavnou témou rokovania: „Partnerstvo vo výchove a vzdelávaní prostredníctvom múzeí“.

Konferencie tohoto komitétu sa každoročne organizujú v rôznych častiach sveta. Záštitu nad konferenciou ICOM CECA 2005 prebrala prvá dáma Slovenskej republiky Ing. Silvia Gašparovičová. Zúčastnilo sa jej 60 predstaviteľov múzeí a univerzitných pracovísk z 29 krajín piatich kontinentov.

Rokovanie sa odvíjalo od kľúčových referátov:

Politici ako partneri pri výchove a vzdelávaní prostredníctvom múzeí (László Miklós)

Verejnosť ako partner pri výchove a vzdelávaní prostredníctvom múzeí (Michael Cassin)

Záujmové skupiny ako partneri pri výchove a vzdelávaní prostredníctvom múzeí (Iveta Žáková)

Sponzori ako partneri vo výchove a vzdelávaní (Pavel Jirásek).

Ku každému kľúčovému referátu odzneli v rámci trhu nápadov diskusné príspevky.

Rokovanie konferencie jednoznačne ukázalo, že v celosvetovom meradle sa ako závažný problém výchovy a vzdelávania v súčasnosti javí "opätovne" priblížiť deťom a mládeži kultúru a kultúrne hodnoty. A práve múzeá sú inštitúciami, poslaním ktorých je kultúrne dedičstvo uchovávať a prezentovať. Riešeniu tohoto problému sa venujú celé tímy múzejných pedagógov a univerzitných pracovníkov. Značná pozornosť bola venovaná vzdelávaniu učiteľov tak, aby sa stali relevantnými partnermi múzeí pri výchove a vzdelávaní ich prostredníctvom.

Generálne zhromaždenie CECA dňa 22.9. 2005 prijalo uznesenie o ďalšom rozvíjaní a prehľbovaní partnerstva múzeí vo všetkých úrovniach kľúčových referátov.

Všetky referáty a príspevky budú publikované.

Nasledujúca konferencia sa uskutoční v roku 2006 v Ríme.

Daniela Prelovská

PRVÉ DIPLOMOVÉ PRÁCE Z ODBORU MUZEOLÓGIA NA FF UKF V NITRE

V roku 2005 obhájili prví absolventi štúdia muzeológie na Katedre archeológie a muzeológie diplomové práce z odboru muzeológia, resp. história – muzeológia:

Štancelová Zuzana – Mikuláš Mišík, regionálne dejiny Prievidze, konzultant PhDr. Daniela Prelovská, oponent Doc. Ida Zbáčka, CSc., Ďanovská Zuzana – Remeslá v Turci a v jeho okolí v minulosti a dnes, konzultant PhDr. Daniela Prelovská, oponent Doc. Ida Zbáčka, CSc., Sučičová Oľga – Propagácia piešťanských kúpeľov, konzultant PhDr. Daniela Prelovská, oponent prof. Egon Wiedermann, CSc., Iveta Galová – Winterovci a Piešťany, konzultant PhDr. Daniela Prelovská, oponent Mgr. Sanislava Gogová.

Daniela Prelovská

Z PRIPRAVOVANÝCH DIPLOMOVÝCH PRÁC Z ODBORU MUZEOLÓGIA 2005-2006 NA FF UKF V NITRE

Bohuš Štefan – Mlynárstvo na Žitnom ostrove, Oroszová Erika – K vybraným problémom zbierkového fondu v žitnoostrovskom múzeu, Porubský Ivan – Múzeum Tekovskej župy (história, súčasnosť a prezentácia zbierkového fondu), Tomčík František – Historické cestné vozidlá v expozíciách slovenských múzeí, Adamová Eva – Sprievodca po expozícii Gemersko-malohontského múzea (multimediálne CD), Jurgová Veronika – Stredoveké meče v zbierkových fondoch múzeí na Slovensku (katalóg), Urbanovičová Stanka – Multimediálna prezentácia Malokarpatského múzea v Pezinku, Podoba Peter – Cechové predmety v zbierkach Tekovského múzea v Leviciach (CD), Hofericová Darina – Návrh stálej expozície Stanislava Biroša v Bytči (CD), Gažo Peter – Textilná výroba vo včasnom stredoveku (scenár expozície), Blicklingová Janka Formy prezentácie v múzeách v okolí Nitry (CD), Látečková Emília – Význam sakrálnych pamiatok na Slovensku a ich prepojenie na múzeá (CD), Straňák Robert – Využívanie hradných, zámockých a kaštieľnych budov múzeami na Považí (CD), Murčeková Mária – Multimediálnysprievodca po Puškinovom múzeu v Brodzanoch, Ivanická Zuzana – Múzeum ľudovej architektúry a bývania v Rybníku (CD), Liškajová Marcela – Múzejná prezentácia remesiel v Banskej Štiavnici (CD), Brandísová Mária – Sakrálné pamiatky na Kysuciach (CD), Drgonec Tomáš – Múzeum oravskej dediny (CD), Majlát Peter – Vojenská história a Formy jej prezentácie v múzeu (CD).

Daniela Prelovská

PRVÍ ABSOLVENTI MUZEOLÓGIE 2005 NA FF UKF V NITRE

V rámci externého štúdia v kombinácii história – muzeológia ukončilo štúdium päť absolventov.

V dennom štúdiu v kombinácii história – muzeológia ukončilo štúdium deväť absolventov.

Daniela Prelovská

MUZEUM NA DOSAH

V našich evropských podmínkách bola muzea zakladána najčastejši v průběhu 19. století skupinami nadšenců, zájemců o starožitnosti a sběratelů přírodnin a kuriozit, sdružených do „učených společností“. Jejich zájmem pak bylo pěstování věd a studium. Vzhledem k charakteru tehdejší společnosti je celkem pochopitelné, že muzea nebyla určena široké veřejnosti. Vždyť povinná šestiletá školní docházka byla uzákoněna císařovnou Marií Terezií teprve v roce 1774 a přes všechny snahy a nařízení byla v českých zemích školní docházka asi 60%, což bylo ovšem nejvyšší procento v celé monarchii. Teprve v první třetině 19. století začali někteří vzdělanější učitelé doplňovat povinné trivium o kapitoly z dějepisu, zeměpisu či přírodopisu a první profesionálně vyráběné učební pomůcky se objevily na trhu až v 60. letech 19. století. Vzdělanost většiny obyvatelstva byla tedy v době zakládání muzeí velmi nízká.

Není proto divu, že se muzea zavírala do sebe.

Moravské zemské muzeum, které bylo založeno v roce 1817 jako jedno ze dvou z nejstarších muzeí v České republice nebylo výjimkou. Za dlouhá léta existence se z muzea stala vědecká instituce par excellence, která byla schopna poskytnout odborníkům, studentům či poučené veřejnosti řadu informací z široké škály společenskovo-vědních a přírodovědných vědeckých oborů. Po celou dobu existence však zůstávala laická a dětská veřejnost stranou zájmu.

Průkopníky práce s veřejností se stala americká muzea. První muzeum pro děti zde bylo založeno v Brooklynu v roce 1899 a po něm následovala řada dalších. Dodnes jsou americká muzea v první řadě vzdělávacími institucemi.

Přestože řada muzeí i v Evropě si již od počátku 20. století uvědomovala, že dítě, jako rovnocenný a perspektivní návštěvník muzea potřebuje zvláštní péči, prezentovanou speciální nabídkou výstavních projektů a programů pro děti a mládež, v naší zemi byl tento trend až do počátku 90. let opomíjen.

Myšlenkou na zřízení dětské expozice se někteří pracovníci Moravského muzea zabývali již od 80. let minulého století, šlo však spíše o úvahy bez jasné koncepce. Teprve počátkem 90. let, po znovuotevření Dietrichsteinského paláce po 10-leté rekonstrukci, se našel menší výstavní prostor pro práci s dětským návštěvníkem a bylo zřízeno samostatné oddělení pro muzejní vzdělávání, z něhož se později vydělilo Dětské muzeum jako specializované pracoviště. První tématická výstava, věnovaná dětem pak

byla otevřena 17. listopadu 1992. Pracovníkům nového oddělení se nabízela velkolepá možnost přiblížit mladým návštěvníkům bohatou škálu poznatků z řady společensko-vědních i přírodovědných oborů či zvolená témata představovat multidisciplinárně – ze všech vysledovatelných aspektů.

Na počátku nechybělo nadšení, ale bylo nutno překonat řadu problémů. Chyběly zkušenosti i vhodné vzory k napodobení. V zemích bývalého socialistického bloku žádné podobné zařízení neexistovalo, západoevropská a světová muzea byla již naopak uznávanými institucemi a pracovišti, o jejichž smyslu nikdo nepochyboval a která již nemusela bojovat o své místo, finanční či prostorové zabezpečení nebo o ochotu svých kolegů-vědeckých specialistů ke spolupráci. S podobnými problémy se dodnes potýká řada našich kolegů, kteří se ve svých muzeích snaží zavést a rozvíjet práci s dětskými návštěvníky.

Přestože kolektivu pracovníků nově vzniklého Dětského muzea bylo od prvopočátku zřejmé, že k vnímání a pochopení problému potřebují zejména děti využít více smyslů a že je zapotřebí získat především jejich zájem hrou a aktivní činností, byla cesta od papírů a pastelek ke kvalitním interaktivním exponátům trnitá. Zákon o ochraně sbírek je přísný a přesně specifikuje, jak lze se sbírkovými předměty zacházet. Samozřejmě není možné svěřit cenný exponát dítěti do rukou, aby si s ním manipulovalo. Zakázková výroba je složitá a finančně náročná. Zejména v prvních letech se Dětské muzeum neobešlo bez pomoci sponzorů a nadšenců, kteří za zlomek běžného honoráře vyráběli repliky sbírkových předmětů k manipulaci, působili jako lektori tradičních lidových výrob při workshopech, či pomáhali shánět nezvyklý materiál od slámy či kukuřičného šustí po břidlici na výrobu školních tabulek.

Vysoká návštěvnost a pozitivní ohlas škol i veřejnosti o připravené akce pro děti a mládež postupně pomohly přesvědčit kolegy z odborných oddělení o smyslu a potřebnosti specializovaných forem práce s mladými návštěvníky, což ve svém důsledku znamenalo ochotu ke spolupráci ať již formou konzultací problémů z jednotlivých vědních oborů, či zápůjčkami předmětů do výstav a spoluprací při preparaci či konzervaci.

Po sérii samostatných výstav Dětského muzea začali být jeho pracovníci zváni i ke spolupráci při vzniku některých výstavních projektů odborných oddělení MZM, kde si autoři přáli oživit klasicky zpracované téma a přiblížit je zajímavým způsobem i dětem a hravým dospělým.

Za dobu existence oddělení Dětské muzeum jeho pracovníci připravili, nebo se spolupodíleli na 38 výstavních projektech, které přivedly do muzea více než 360 tisíc návštěvníků a další tisícovky se s prací Dětského muzea MZM seznámily při prohlídkách putovních výstav.

Výstavní projekty Dětského muzea byly od počátku po tematické i obsahové stránce koncipovány tak, aby se staly vítaným zdrojem k využití pro školní výuku a zároveň byly i dostatečně přitažlivé pro návštěvníka ve volném čase. Většina vybraných témat byla pojata multidisciplinárně, což není v řadě muzejních zařízení při tvorbě výstav obvyklé díky členění muzeí na oddělení a jednotlivé obory. Fakta jsou řazena do souvislostí a doplněna názornými exponáty, celou výstavou pak prolíná série interaktivních činností.

Zajímavý výběr témat, hravost a víceborovost, která umožňuje využití výstav Dětského muzea k doplnění vždy několika vyučovacích předmětů, přivedly do muzea řadu škol, které právě tento přístup velmi vítaly k doplnění a hlavně rozšíření výuky.

Mimořádně důležitým faktorem byla skutečnost, že se výstavy líbily i dětem, o čemž svědčily jejich bezprostřední reakce přímo při programech pro školy, ale i jejich opakované návštěvy s rodiči v odpoledních hodinách či volných dnech. Dětské muzeum se tak postupně stalo muzeem pro celou rodinu, čemuž se přizpůsobilo i zpracování jednotlivých výstav. Dětské tematicky pojaté herny – workshopy byly stále více doplňovány vystavenými sbírkovými předměty, archivními materiály a dalšími exponáty, které zaujmou i dospělí, kteří s dětmi do muzea přicházejí. Výsledkem by mělo být vždy komplexně zpracované téma, dokumentované maximálním množstvím exponátů a doplněné co největším množstvím her a aktivit.

K základním zásadám DM patří od počátku snaha umožnit smyslově a tělesně postiženým dětem účast na všech výstavách a programech. V případě, že je nutno část vystavených předmětů chránit vitrínami, jsou pro nevidomé návštěvníky vždy připraveny doplňkové kolekce klíčových předmětů k prohlídce rukama, které jim napomáhají k získání co nejucelenější představy k mluvenému slovu, pro děti s postižením zraku jsou připravovány i specializované akce, zaměřené na tradiční lidovou výrobu či seznámení se sbírkovými předměty z různých oborů.

Jedním z prvních a zároveň nejúspěšnějších projektů určených nevidomým byla výstava *Zvířata na dosah* (1993), která měla velký ohlas i u zdravé veřejnosti. Kolekce nejběžnějších zvířat byla vypreparována tak, aby je bylo možno prohlížet i rukama, čehož využily všechny děti bez rozdílu. Prohlídka byla doplněna audionahrávkami hlasů vystavených druhů, výstava byla vybavena popiskami v běžném i slepeckém písmu. Tato výstava se stala první putovní výstavou z dílny Dětského muzea a preparáty byly po skončení putování věnovány škole pro nevidomé a slabozraké v Brně.

Úspěch této první putovní výstavy vzbudil zájem našich kolegů ze sesterských muzeí o zápůjčky dalších výstav. Bohužel, ne všechny projekty lze koncipovat jako putovní již proto, že vybrané téma je – kromě interaktivních exponátů, tiskovin a her pro děti – rovněž dokumentováno řadou sbírkových předmětů, často zapůjčených z řady muzejních institucí. Proto další putovní výstavou byla až v roce 1995 výstava založená především na replikách – *Vzhůru do pravěku*, která přiváděla návštěvníka do vesnice v období neolitu a nabízela mu k vyzkoušení řadu činností, které lidé v té době vykonávali. Tato výstava navštívila při svém putování 10 muzejních zařízení.

Zatím posledním putovním projektem pak byla výstava s názvem *Nech brouka žít*, která putovala po českých muzejních zařízeních téměř 3 a půl roku. Kromě putovních výstav připravilo Dětské muzeum i řadu výstav ve spolupráci s dalšími muzei. Ty pak byly k shlednutí ve všech spolupořadatelských institucích. Interaktivní exponáty, podklady pro tisky či zpracované podklady k jednotlivým tématům jsou k dispozici kolegům z dalších muzeí ve formě zápůjček.

Kromě výstavních projektů připravují pracovníci Dětského muzea pravidelné sobotní programy a workshopy, programy pro školní děti v době podzimních či jarních prázdnin a letní týdenní příměstský tábor, jehož 15. ročník proběhl letos.

Specifikou práce Dětského muzea MZM je lektorská péče o návštěvníky, která se osvědčila zejména u skupinových školních návštěv. Rozhodně nejde o podceňování učitelů, kteří děti do muzea přivádějí. Návštěva muzea by však měla být pro děti něčím zvláštním, něčím, co není školou ale zábavou. Lektorky, které se samy podílejí na přípravě výstav a aktivit dokáží děti přátelským způsobem výstavou provést, vysvětlit klíčová fakta, poradit s kvízy, hrami a interaktivními exponáty. Už proto, že, jak všichni víme, děti nerady čtou popisky a návody zvláště v prostředí, kde mají množství jiných podnětů. A exponát sám, byť byl sebekrásnější a sebelépe vyrobený nemůže sdělit všechny historické, geografické či jiné souvislosti. A zde je právě místo lektorek, které dokáží navázat na znalosti dětí a pracovat s dětmi od mateřských škol až po vysokoškoláky.

Protože lektorská péče nemůže být z časových a personálních důvodů poskytnuta i individuálním návštěvníkům ve volném čase, je ke každé výstavě vydáván katalog či spíše brožura, kde je zpracována faktografie k danému tématu. Tuto brožuru dostávají návštěvníci ke vstupence zdarma, stejně jako ji obdrží při návštěvě se školní skupinou všichni učitelé, aby mohli snáze při výuce navázat na to, co se děti na výstavě dozvěděly, na požádání dostávají učitelé k dalšímu použití i kopie kvízů a dalších materiálů, používaných při práci s dětmi ve výstavě. Děti si pak z většiny programů odnášejí vlastnoručně vyrobený suvenýr.

Přestože Dětské muzeum Moravského zemského muzea v Brně již není jediným pracovištěm, které se muzeopedagogice aktivně věnuje, je stále jediným specializovaným oddělením, zaměřeným na práci s dětmi a postiženými, které připravuje průměrně 3 samostatné výstavy ročně a 1-2 výstavy ve spolupráci s odbornými odděleními.

Je potěšující, že v dnešní době se již vysoké školy při vzdělávání budoucích muzejních pracovníků či pedagogů věnují i oblastem komunikace s návštěvníky a práci s dětmi v muzeích. Vždyť jen dítě, které se v muzeu nenudilo se do něj později vrátí jako zvědavý a poučený návštěvník.

Eva Jelínková

ESEJE

HLADANIE SÚVISLOSTÍ DEJINNÉHO VÝVOJA

Jozef VLADÁR

Rozsiahle systematické terénne archeologické výskumy na území Slovenska priniesli od druhej polovice uplynulého storočia pre európsku vedu nepochybne množstvo významných objavov, poznatkov i podnetov. Vďaka tomu bolo možné objasniť mnohé základné otázky vývoja dávnoveku Slovenska, a to aj v širšom európskom historickom kontexte. Súvisí to, pravdaže, so zemepisným postavením územia Slovenska, ako prirodzenej križovatky rozmanitých kultúrnych a civilizačných prúdov, prichádzajúcich z blížších, ale aj vzdialenejších území Európy, neraz i eurázijskej oblasti a z kultúrnych centier Blízkeho východu (Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 15 nn; tu je uvedená základná literatúra). Vďaka týmto podnecujúcim kultúrnym kontaktom „...vyrástli mnohé európske populácie do originálnych a nenapodobiteľných civilizačných rysov a prejavov“ (Wiedermann 2003, 305).

Je len prirodzené, že sa cieľavedomému archeologickému výskumu kľúčových období praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku venuje taká veľká pozornosť. A to nielen pre lákavé možnosti nových objavov skvelých pamiatok, ale predovšetkým pre poznanie dosiaľ málo známych kapitol dávnoveku ľudstva; tých neznámych etnických spoločenstiev, ktorých domovom sa stalo geograficky i kultúrne členité územie Slovenska. Iba tým možno vysvetliť skutočnosť, že v kruhoch bádateľov sa v druhej polovici minulého storočia u nás málo známa vedná disciplína – archeológia, dostala akosi náhle do centra pozornosti európskej, ale i svetovej archeológie. Rozsiahle výskumy začali totiž na širokej báze, využívajúcej možnosti interdisciplinárnej spolupráce, novú etapu vo výskume dávnych dejín Slovenska. Výskumy neumožnili len rozpoznanie nových, dovtedy neznámych kultúr a kultúrnych skupín, neraz pomenovaných podľa eponymných slovenských nálezísk, ale aj ich plné akceptovanie európskou vedou. Významné i prekvapujúce objavy súčasne umožnili aj všestranné objasnenie mnohých zložitých stránok sociálno-ekonomického vývoja územia Slovenska, i širších zemepisných oblastí, s ktorými bolo toto územie v úzkom kultúrnom kontakte (Lichardus/Vladár 1996, 39; Makkay 2000, 7 nn).

A ešte jedna – a určite nie zanedbateľná – stránka tejto problematiky stojí za povšimnutie. Je to známy fakt, že všetky populácie pravekej Európy sú anonymné; nepatria k žiadnym súčasným národom. Z anonymity vekov vystupujú na scénu dávnej európskej histórie až postupne najstaršie národy – Gréci, Tráci, Skýti i Etruskovia, Kiméri, Ilýri, Kelti, Dáci a i.; a to až na samom sklomku praveku (Romsauer 1998, 83 nn; tu je uvedená i ďalšia literatúra). V skutočnosti završujú viac ako dva milióny rokov pravekého vývoja európskeho kontinentu. Epilógom tohto dynamického procesu je i historická expanzia Keltov na územie Slovenska

niekedy okolo 480/450 rokov pred n. l. Pravdaže, písomne sú potvrdení od 380/350 rokov pred n. l. (Bujna 2005, 1 nn; Furmánek/Kujovský 2005, 117 nn.). Prinášajú o tom svedectvá nielen reprezentatívne a veľavravné archeologické pamiatky, ale aj písomné pramene a výpovede známych dejateľov antiky, najskôr Homéra, neskôr otca dejepisu Herodota a iných. Tým sa aj územie Slovenska začleňuje do širokého toku dejín európskeho ľudstva, pretože práve tento časový horizont je obdobím počiatkov antiky, tak ako ju reprezentujú jedinečné pamiatky z hrobiek a opevnených sídiel mykénskych vládcov. Je skutočnosťou, že ani mykénska kultúra sa „n e o b j a v i l a n á h l e“ (Bartoněk 2002, 16 nn; tu je i ďalšia literatúra). Je výslednicou dlhšieho vývojového procesu, poznamenaného kultúrnymi podnetmi z Kréty, z blízkovýchodného sveta, ale aj eurázijských oblastí (Makkay 2000, 11 nn), ako o tom hovoria najmä kontakty s panovníkmi 18. egyptskej dynastie a s Chetitmi (Vladár 1974, 1979, 15 nn; Gening/Zdanovič/ Gening 1992, 6 nn; Lichardus/Vladár 1996, 46 nn). To však už dáva nové dimenzie a podnety rôznorodému európskemu vývoju, najmä kultúram, ktoré boli v kontakte s východným Stredomorím.

Stručne povedané: expanzie cudzích spoločenstiev do severokarpatskej oblasti boli vyvolané viacerými dôvodmi. Okrem nespochybniteľných ekonomických príčin to boli aj rôzne vojenské akcie s cieľom získať nové priestory a podmaniť si bližšie či vzdialenejšie oblasti, ale nemožno vylúčiť ani lúpežné prepady a bližšie nevysvetliteľné - i iracionálne - dôvody (Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 321 nn; Lichardus/Vladár 1996, 50; Romsauer 1998, 87 nn).

Nás však v tejto súvislosti nebude zaujímať celá zložitá problematika pravekého vývoja Slovenska, ale iba jeho významná etapa - sklonok eneolitu a doba bronzová: vznik civilizácie doby bronzovej a zvlášť genéza fenoménu, ktorý završuje rozmach a napokon i zánik opevnených osád zo sklonku staršej doby bronzovej - prvých mestských útvarov na území Slovenska (Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 114; Furmánek/Vladár 2003, 67).

Na sklonku kamenného veku

Okolo roku 2300 pred n. l. - na samom sklonku mladšej doby kamennej - dochádza na území Slovenska, podobne ako aj v iných stredoeurópskych oblastiach, k veľkým pohybom rôznych etnických spoločenstiev, a tým aj k svojráznej kryštalizácii kultúrneho vývoja (Wiedermann 2004, 83 nn). Doznievanie kultúry badenskej, keď prvý aj posledný krát došlo k zjednoteniu civilizačných prejavov na celom území Slovenska, ale aj v širšej stredoeurópskej oblasti, charakterizuje objavovanie sa nových kultúrnych prejavov (obr. 1) potvrdzujúcich kontakty s balkánsko-anatolskou (obr. 2), ale najmä východoeurópskou oblasťou (obr. 3) i domácimi kultúrami (obr. 4).

Obr. 1. Dvojdielna misa klasickej fázy badenskej kultúry z Hurbanova.

Obr. 2. Čaka. Miska na nôžke kultúry Kosihy-Čaka má predlohy vo vučedolskej kultúre.

Nepochybne najvýznamnejším súborom pamiatok tejto doby zo Slovenska je 6 antropomorfných urien, nádobka a plastika (obr. 5), ktoré sa našli v roku 1982 v jednom žiarovom hrobe vo Včelinciach pri Rimavskej Sobote (Kovacs 2002). Ich význam tkvie predovšetkým v tom, že sú dokázateľne domácimi výrobkami (Nevizánsky 2002, 93) a nie výslednicou napodobenia trójskych predlôh (Kalicz 1963), ako sa to pôvodne predpokladalo (Furmánek/Kruta 2002, 22 nn; Novotná 2004, 75 nn; tu je uvedená aj ďalšia literatúra). Podľa G. Nevizánskeho antropomorfné nádoby typu Center sa „...objavujú totiž výlučne v uzavretých nálezových celkoch - v hrobách so žiarovým pohrebným rítom na relatívne malom, úzko vymedzenom teritóriu (92, obr. 9)... kde sa v najmladšom vývojovom úseku vykrýštalizovala svojrázna lokálna skupina Ōzd... Pôvod nádob sledovanej kategórie bude treba hľadať podľa nášho názoru v domácom prostredí. Teórie o ich maloázijskom pôvode boli svojho času podrobené vážnejším kritickým úvahám a výhradám. Realnejší je predpoklad o ich domácom pôvode, čo nakoniec potvrdzuje aj skutočnosť, že sa nerozšírili na celom sídliskovom území badenskej kultúry“ (Nevizánsky 2002, 93).

Obr. 3. Vítkovce. Miska na nôžke s charakteristickou výzdobou napodobňujúcou cudzie vzory. Záver eneolitu.

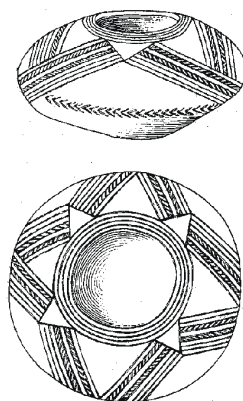

Obr. 4. Hrabušice. Šálky z opevneného sídliska badenskej kultúry. Zásah bošáckej skupiny v spišskej oblasti. Okolo 2500 pred n.l.

Podľa G. Nevizánskeho, predlohou antropomorfných nádob z údolia Slanej by mohla byť najskôr nádoba z Ráckeve (obr. 7 - vpravo hore). Mnohoročný vedecký spor o pôvode antropomorfných urien typu Center-Včelince teda možno považovať za definitívne uzavretý, ako to potvrdzuje aj štúdia M. Novotnej o tejto aktuálnej problematike (2004, 75; tu je uvedená i základná literatúra). Dosiaľ sa totiž zistili iba v povodí rieky Slaná v najmladšom období badenskej kultúry (skupina Ózd). V tejto súvislosti treba zvýrazniť dôležitý fakt, že v jamovej kultúre je časté „slamovanie“ povrchu keramiky a tento prvok - zdrsnenie - je prítomný aj na niektorých urnách z Centra a Včelínec (obr. 7). V tomto časovom horizonte sa objavujú v karpatskom priestore aj iné výzdobné prvky - aj importy z východoeurópskej oblasti.

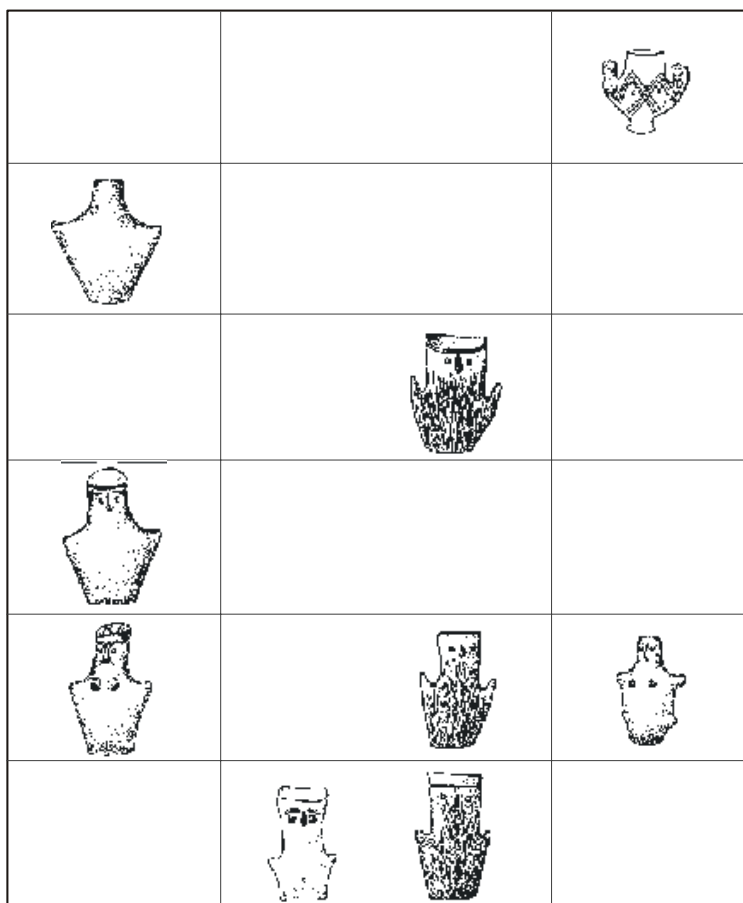

Obr. 5. Včelince. Unikátny súbor keramiky záverečnej fázy badenskej kultúry (skupina Ózd). Neskorý eneolit.

Obr. 6. Košice-Barca, vrstva IV/1. Nádoba jamovej kultúry.

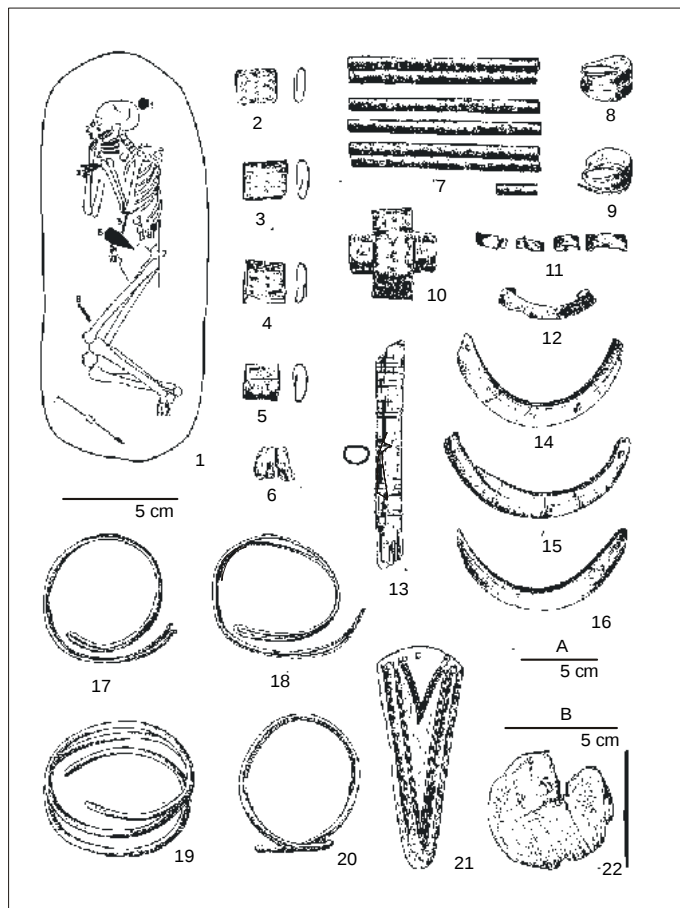
K takýmto aktuálnym vedeckým otázkam ešte donedávna patrila aj problematika kultúrnej príslušnosti keramických nálezov zdobených šnúrovou ornamentikou z územia východného Slovenska. Vo väčšine prípadov však ide o bližšie nestratifikované sídliskové nálezy a ich kultúrna príslušnosť zostala až do výskumu v Košiciach-Barci otvorená (vrstva IV/1; Hájek 1961, 59 nn; Vladár 1965, 240). Chronologické zaradenie nálezov zdobených šnúrovou ornamentikou z Gánoviec a niektorých spišských lokalít (Spišské Podhradie-Dreveník) sa fixovalo viac-menej do obdobia neskorého eneolitu, resp. sa uvažovalo aj o tom, že patria azda do najmladšej fázy badenskej kultúry (Bátora 1983, 169; tu je uvedená i základná literatúra). Nechýbal však ani názor, že sú charakteristickým prejavom spišského variantu neskoroneolitického kultúrneho komplexu (Slovensko 1970, 227).

Obr. 7. Typologická tabuľka antropomorfných urien typu Center-Včelince z povodia rieky Slaná, dokladajúca ich domáci pôvod. Podľa G. Nevizánskeho (2002) vpravo hore nádoba z Ráckeve.

Vrstva IV/1 v Košiciach – Barci

Z aspektu kultúrneho a chronologického zaradenia sídliskovej keramiky so šnúrovou výzdobou z územia východného Slovenska má až dosiaľ nesporne najväčší význam archeologický výskum v Košiciach-Barci (Hájek 1961, 61 nn, obr. 6 a 7). Až do realizácie výskumu v Košiciach-Barci poznali sme totiž reprezentatívne keramické nálezy výhradne iba z inventára hrobov kultúry východoslovenských mohýl (Budinský-Krička 1967, 352 nn). Naposledy bola táto problematika v kontexte s počiatkami doby bronzovej v stručnosti zhodnotená aj v práci Slovensko v dobe bronzovej (Furmánek/Veliachik/ Vladár 1999, 47-49).

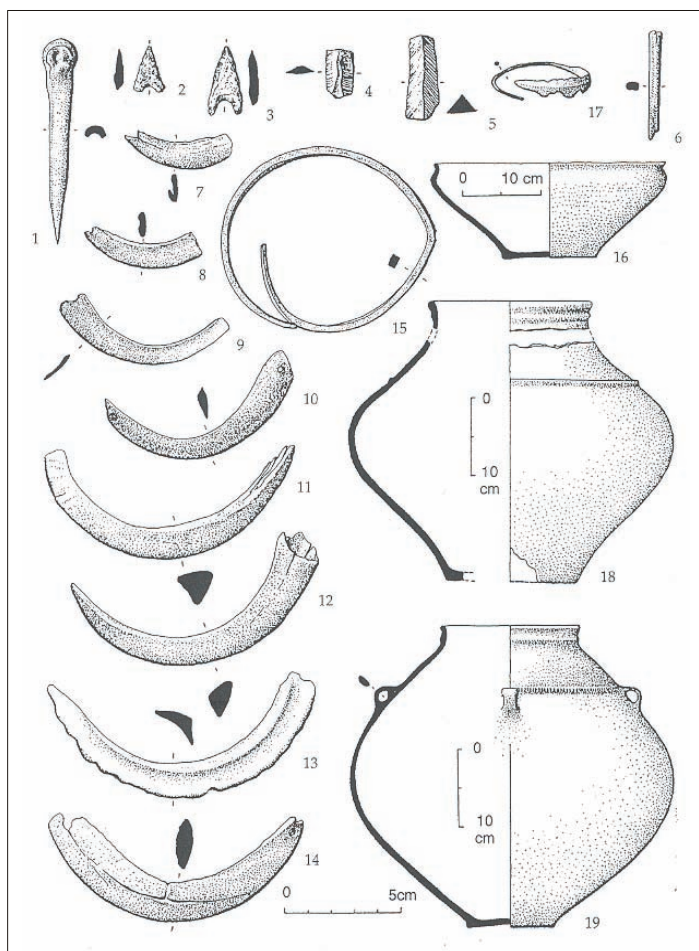

Obr. 8. Nitra - Čermáň. Najbohatší bojovnícky hrob nitrianskej kultúry. V inventári je zastúpena aj medená dýka (21) a amulet z ľudskej lebky(22). Včasné obdobie staršej doby bronzovej; okolo 2000 pred. n.l. Podľa J. Vladára a J. Bátoru (2004).

Doterajšie výskumy vo východoeurópskej oblasti umožňujú už dostatočne spoľahlivo objasniť aj kultúrne a chronologické zaradenie keramických nálezov zdobených šnúrovou výzdobou z Košíc-Barce (obr. 6). Odvtedy, ako boli pracovne označené šnúrová keramika typu Barca (Vladár 1966, 93-96), je už spoľahlivo rozpracovaná problematika chronológie jamovej kultúry vo východoeurópskej oblasti a tak možno aj spomenuté nálezy z vrstvy IV/1 z Košíc-Barce s určitou príradou do inventára jamovej kultúry. Ide o doposiaľ najzápadnejšie situovanú lokalitu jamovej kultúry v severokarpatskom prostredí (nepublikovaný referát J. Vladára; Stuchlík 1999, 15 : XI - čís. 108).

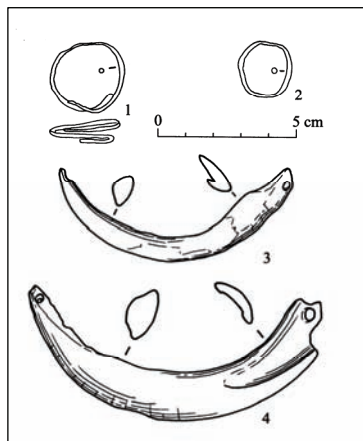
Expanzie cudzích etník

Územie Slovenska sa v ďalšom dejinnom vývoji stáva akýmsi priesečníkom európskych kultúrnych vplyvov, ktoré sa stále zreteľnejšie začínajú odzrkadľovať vo všetkých sférach hmotnej a duchovnej kultúry domáceho etnika. Okolo roku 2300 pred n. l. dochádza napokon aj k expanzii cudzích etník na územie Slovenska. Objavenie sa ľudu kultúry zvoncovitých pohárov (domovská oblasť tohto ľudu sa hľadá v severozápadnej Afrike a na Pyrenejskom polostrove), ľudu kultúrneho komplexu Chłopice-Veselé na území juhozápadného Slovenska a napokon i kultúry východoslovenských mohýl je už predzvesťou novej éry - akousi ouvertúrou úsvitu doby bronzovej.

Obr. 9. Jelšovce, hrob 444/85; bojovník mal dolné končatiny uložené v tzv. žabej polohe. Inventár včasnej fázy nitrianskej kultúry s keramikou dokumentujúcou vplyv jamovej kultúry. Okolo 2000 pred n.l. Podľa J. Bátoru (1991).

Prirodzene, ani spomenuté etniká neprišli do vyľudnenej krajiny, ale naopak, do karpatského prostredia charakterizovaného vysokým civilizačným štandardom (neskoro-eneolitický kultúrny komplex; Vladár 1966). Osvojili si všetky progresívne zložky karpatského kultúrneho sveta a neskôr umožnili aj vznik nitrianskej kultúry (Točík 1963, 716 nn). Faktom je, že rozpoznanie dovtedy neznámej významnej kultúrnej zložky Chľopice-Veselé umožnili predovšetkým výskumy na území juhozápadného Slovenska. Pôvodne sa nazývala typom, či kultúrou Veselé, podľa eponymného pohrebiska vo Veselom (Budinský-Krička 1965, 51 nn; Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 49, 50 nn; tu je i základná literatúra). Až ďalšie výskumy na Ukrajine, ale najmä v Malopoľsku umožnili objasniť genézu tohto ľudu, ktorý tak markantne poznačil vývoj širokých zemepisných oblastí, ale najmä územia Slovenska. Po expanzii spomenutého etnika z Malopoľska povodím Dunajca a rieky Poprad aj na Spiš a na východné Slovensko sa tu konštituuje koštianska kultúra. V najstaršom období koštianskej a nitrianskej kultúry (obr. 8, 9) sú ešte stále intenzívne vplyvy ľudu jamovej kultúry (napr. na keramike), prenikajúce do Potisia z východoeurópskych stepí. Svedčí o tom predovšetkým aj charakteristický spôsob pochovávania - uloženie dolných končatín v tzv. žabej polohe (obr. 10, 11; Březinová 2005, 33, 41, obr. 4:2, 3; Ruttkay 2005, 59), i viaceré výrobky - importy východoeurópskej proveniencie (mušle pontického pôvodu a i.).

Obr. 10, 11. Nitra - Dolné Krškany. Unikátny kultový objekt z včasnej fázy nitrianskej kultúry. Päť jedincov pochovaných v zásobnicovej jame; kostra dieťaťa s milodarmi uložená v hornej časti objektu bola - aj s ďalším skeletmi - prikrytá kostrou robustného muža s končatinami v tzv. žabej polohe (11 vľavo). Prelom 3. a 2. tisícročia pred. n. l. Podľa G. Březinovej (2005) a M. Ruttkaya (2005).

Diaľkové, ale najmä medziregionálne kontakty sa postupne prehlbovali už od počiatku eneolitu. Presvedčivo to potvrdzuje najmä región Ponitria, kde sa v najstaršom období eneolitu (skupina Brodzany-Nitra) neobjavuje iba kvalitná zo vzdialenejších

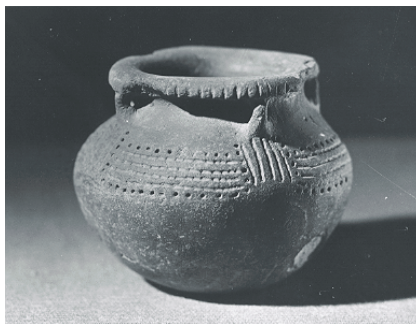
oblastí importovaná surovina (obsidián z Potisia, volynský a baltický pazúrik, amfibolity z rakúskych Alp a i.), ale cudzie vplyvy výrazne poznačili aj oblasť duchovnej kultúry (Wiedermann 1998, 56). Aj keď v ďalšom období vývoja badenskej kultúry došlo k určitému oslabeniu týchto kontaktov s územím Slovenska, ich znovuoživenie a zintenzívnenie na sklonku existencie spomenutej kultúry možno už jednoznačne dať do súvislosti s expanziou jamovej kultúry z východoeurópskej oblasti do Karpatskej kotliny. Objavenie sa keramiky cudzej proveniencie napríklad aj na výšinnej osade v Stránskej (okr. Rimavská Sobota), reprezentovanej keramikou, ktorá sa ... *svojimi technologickými znakmi markantne odlišuje od miestnych domácich hrnčiarskych produktov* (Nevizánsky 1999, 82-84, obr. 16), je už neklamným znakom civilizačných zásahov v karpatskom kultúrnom svete. Je to časový horizont spoľahlivo synchronizovateľný s bošáckou skupinou, ktorej vplyvy sú zreteľné nielen na Spiši (Dreveník, Hrabušice-prielom Hornádu), ale aj na viacerých lokalitách v povodí rieky Slaná a vo Zvolenskej oblasti (Nevizánsky 1999, 85).

Rozmach metalurgie

V prelomovom období po expanzii ľudu kultúrneho komplexu Chłopice-Veselé na územie Slovenska treba vidieť začiatok novej éry. Predstavuje totiž veľmi zásadný kvalitatívny zlom v dovtedajšom civilizačnom vývoji severokarpatskej oblasti a znamená aj určujúci historický predel: počiatky doby bronzovej, nástup obdobia charakterizovaného vyspelou metalurgiou meďi, ktorá mala zrejme na území Slovenska optimálne podmienky (Malokarpatská oblasť, Špania Dolina, Slovenské Rudohorie). Objavenie početných kamenných pracovných nástrojov na dobývanie rudy v Španej Doline - Piesky len potvrdzuje, že sa tu medená ruda povrchovo ťažila už v dávnejších dobách. Napokon i keramický fragment nádoby z mladšej doby kamennej fixuje začiatok ťažby rudy jednoznačne do obdobia okolo 2900 rokov pred n. l. (Točík/Vladár 1971, 366 nn, obr. 1).

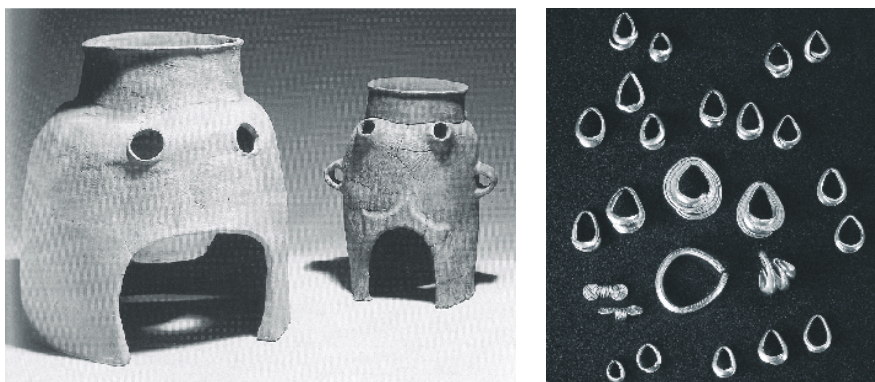

Obr. 12. Košice-Barca. Jantárový náhrdelník. Doklad prenikania baltických výrobkov do prostredia otomanskej kultúry; 1550-1500 pred n. l.

Obr. 13. Šurany-Nitriansky Hrádok. Nádoba vatínskej proveniencie z opevnenej osady maďarskej kultúry; okolo 1500 rokov pred n.l.

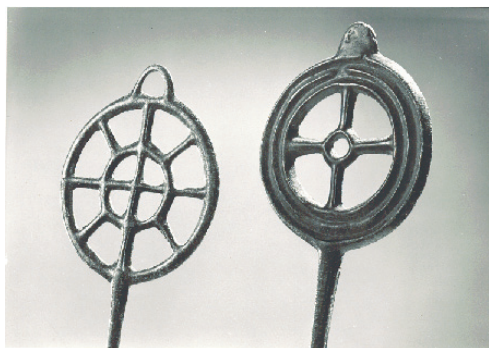
Pravda, podnety pre genézu ľudu kultúry Chľopice-Veselé treba s určitosťou hľadať vo východoeurópskej oblasti, ktorá bola v úzkom kultúrnom kontakte s vyspelými kaukazskými a severopontickými civilizačnými centrami (Točík/Vladár 1971, 382). A Kaukaz zaiste predstavoval vtedy aj akýsi kultúrny most medzi predoázijskými civilizáciami a východnou Európou. Práve na Kaukaze vznikla na prelome 3. a 2. tisícročia pred n. l. civilizácia, s ktorou treba spájať neskôr i začiatok doby bronzovej na Slovensku (Munčajev 1975, 80 nn; Kušnareva/Markovič 1994, 158 nn). Kvôli historickej pravde treba ale zdôrazniť, že je to obdobie, keď zo severu - zrejme z nadčiernomorských oblastí - prichádzajú aj na územie Grécka nové etnické spoločenstvá. Postupne asimilujú staré domáce obyvateľstvo a začína sa zrod mykénskej kultúry a následne aj rozvoj najstaršej antickej - starogréckej - civilizácie na našom kontinente. Súčasne osídľujú Chetiti Anatóliu - územie dnešného centrálneho Turecka (Lichardus/Vladár 1966, 50 nn; Penner 1998, 13 nn; tu je i ďalšia literatúra).

Obr. 14, 15. Spišský Štvrtok. Pyrauny otomanskej kultúry z opevnenej osady (cca 1500-1450 rokov pred n.l.) a zlaté sibinské náušnice a ozdoby, ktorých predlohy možno hľadať v eurázijskej oblasti už na prelome 3. a 2. tisícročia.

Všetky stránky vtedajších mohutných etnických pohybov - najmä čo ich vyvolalo - nemožno ešte ani za súčasného stavu bádania spoľahlivo objasniť. Možno však už bezpečne dokázať kontakty územia Slovenska s týmito dávnymi východostredomorskými centrami, dokonca i s Chetitmi. O zložitostiach procesu dejinného poznania napokon pregnantne svedčia rôzne skutočnosti. Keby sme nebrali do úvahy archeologické pamiatky, a vychádzali iba z písomných prameňov, tak by sme styky Chetitov s gréckym-achajským obyvateľstvom (v chetitských klinopisných dokumentoch sa hovorí o krajine Achchijava) mohli doložiť až v druhej polovici 14. storočia, resp. až v 13. storočí pred n. l. (Vladár/Bartoněk 1977, 371 nn; Encyklopédie antiky, 38). Práve preto majú pre poznanie problematiky historického vývoja a najmä kultúrnych a obchodných kontaktov rôznych európskych oblastí taký veľký význam aj výsledky výskumov opevnených osád otomanskej a maďarovskej kultúry, prvých mestských aglomerácií v karpatskom prostredí (Furmánek/Veličák/Vladár 1991; Vladár 2005, 297 nn). Nachádzajú sa tu

totiž nielen predmety, ktorých pôvod sa hľadá na území chetitskej ríše (pyrauny a i.; Romsauer 2003, 11 nn; tu je i základná literatúra), ale aj iné výrobky cudzej proveniencie, resp. napodobňujúce cudzie predlohy (obr. 12-20).

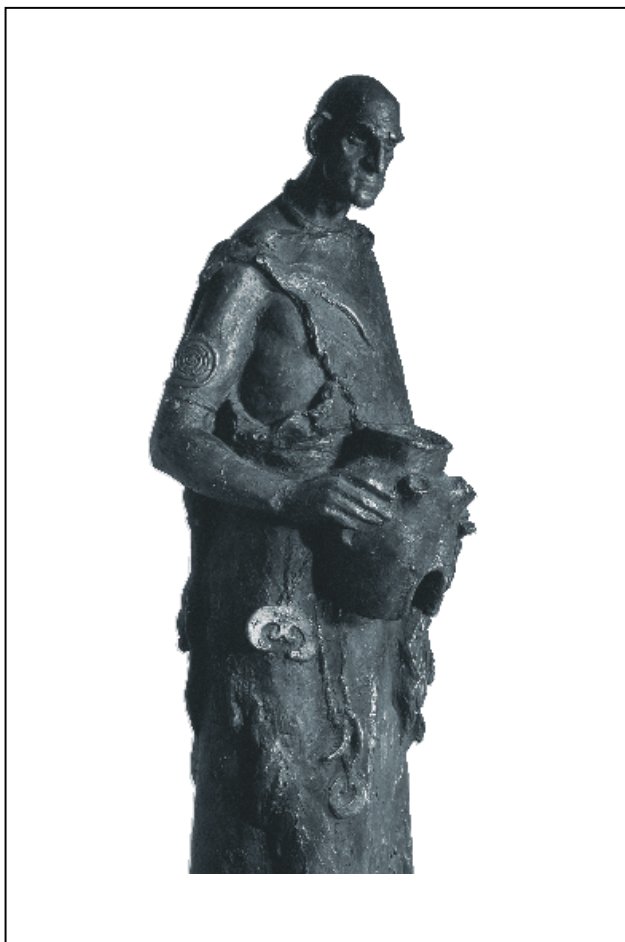
Obr. 16. Nové Zámky. Bronzové kolesovité ihlice karpatskej mohylovej kultúry. Import z oblasti Hesenska (Nemecko); 14. storočie pred n.l.

Obr. 17. Velké Raškovce. Amfora kultúry Suciu de Sus s epickým príbehom. Svedectvo mediteránnych vplyvov v karpatskom prostredí; 14. storočie pred n. l.

Objav prvého železného predmetu, vyrobeného metalurgicky v kultovom streisku otomanskej kultúry v Gánovciach pri Poprade vyvolal celkom oprávnené záujem viacerých bádateľov (Vlček/Hájek 1963; Furmánek 2000, 153 nn; Furmánek/Vladár 2003, 64, 65). Považoval sa totiž za import z Anatólie, z územia mocnej Chetitskej ríše (Vlček/Hájek 1963). Na základe radiokarbonovej analýzy bolo možné už stanoviť relatívne presne aj vek gánovského nálezu: 1465 ± 35 rokov pred n. l. (tamže). Najnovšie výskumy ruských bádateľov však presvedčujúco potvrdzujú, že vo východoeurópskej oblasti sa výrobky zo železa nachádzajú už na prelome 3. a 2. tisícročia na pohrebiskách jamovej kultúry (Šramko, B. A./Maškarov, J. G. 1993, 16 nn; Bátora 2006-v tlači).

Aj ďalšie unikátne nálezy z tohto obdobia v mnohom poodhaľujú clonu nad vtedajšou dobou, plnou dynamických zvrátov a pohybov, ktorá položila pevný základ ďalšiemu vývoju pravekej európskej spoločnosti.

Obr. 18. Plastika šamana otomanskej kultúry od akademickej sochárky E. Cvengrošovej (výška 1245 mm), vytvorená podľa artefaktov a kultových atribútov zo strednej doby bronzovej, predovšetkým zo Spišského Štvrtku (okolo 1450 pred n. l.). Podľa V. Furmánka a K. Pietu (1985, 32, 98; Furmánek 2004, obr. 14, 13, 159, kat.č.1). Šaman drží v rukách keramickú prenosnú piecku (pyraunos), ktorá sa našla v kultovom objekte 40 s ľudskými obeťami z výskumu v Spišskom Štvrtku (obr. 14 vpravo).

Pravekú európsku spoločnosť reprezentujú rôzne etnické skupiny - rody a kmene; až značne neskôr i kmeňové zväzy. Ved' napokon na úsvite včasnej doby dejinnej ani „Historickí Kelti neboli národom v dnešnom slova zmysle. Boli to veľké skupiny obyvateľstva rozčleneného na početné kmene (gentes) a rody (pagi) s vlastným jazykom, ktoré obývali počas viacerých storočí veľké územie Európy“ (Bujna 2005, 1). Až v otrokárskych štátoch

Obr. 19, 20. Spišský Štvrtok. Destilačný prístroj otomanskej kultúry na výrobu alkoholických nápojov (19 dolná časť) a jeho rekonštrukcia (20). Podľa J. Ryšánek - V. Václavů (1982). Okolo 1500 rokov pred n. l. Predlohy má v mezopotámskom prostredí (3. tisícročie pred n.l.).

Orientu a neskôr i v Európe sa začali vyvíjať staroveké historické spoločenstvá, či národy. Tento proces vyústil až v novoveku, keď sa postupne konštituovali moderné národy. Aj tieto skutočnosti treba mať preto vždy na zreteli, najmä pri objasňovaní podstaty historických javov a zložitých procesov z dávnoveku európskeho ľudstva. Akékoľvek nerešpektovanie spomenutých skutočností znemožňuje objektívnosť, pravdivosť poznania a najmä vylučuje požiadavku, že objasnenie historických procesov dávnoveku ľudstva nie je možné bez dôsledného rešpektovania - aj v tomto prípade - európskeho historického kontextu: začlenenie vývoja toho - ktorého územia do širšieho toku hlbinných dejinných procesov.

Literatúra

- Bartoněk, A. 2002: Handbuch des mykenischen Griechisch. Heidelberg 2002
- Bátora, J. 2006: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Nitra 2006 (v tlači)
- Bátora J. 1991. The Reflection of Economy and Social structure in the Cemeteries of the Chopice-Veselé and Nitra-Cultures. Slov. Archeol. 39, 1991, 91-142
- Březinová, G. 2005: Nitra v bronzovej a železnej dobe. Dávne dejiny Nitry a okolia (ed. M. Ruttkey). Nitra 2005, 33-44
- Budinský-Krička, V. 1965: Gräberfeld der späten schnurkeramischen Kultur in Veselé. Slov. archeol. 13-1, 1965, 51-106

- Budinský-Krička, V. 1967: Východoslovenské mohyly. *Slov. archeol.* 15-2, 1967, 352-355
- Bujna, J. 2005: KRUHOVÝ ŠPERK z laténskych ženských hrobov na Slovensku. Nitra 2005
- Gening, V. F./Zdanovič, G. B./Gening, V. V. 1992: Sintašta. Archeologičeskije pamjatniki arijskych plemen Uralo – Kazachstanskich stepej. 1. Čeljabinsk 1992
- Encyklopedie antiky, Praha 1973
- Furmánek, V./Veliačik, L./Vladár, J. 1991: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991
- Furmánek, V./Veliačik, L./Vladár, J. 1999: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden (Westf). 1999
- Furmánek, V. 2000: Eine Eisensichel aus Gánovce. Zur Interpretation des ältesten Eisengegenstandes in Mitteleuropa. *Prähist. Zeitschr.* 75, 2000, 153-160
- Furmánek, V./Kruta, V. 2002: L'eta dorò dei Carpazi. Fiorano Modenese 2002
- Furmánek V./Pieta, K. 1985. Počiatky odievania na Slovensku. Bratislava 1985
- Furmánek, V./Vladár, J. 2003: Náboženské predstavy ľudstva doby bronzovej na Slovensku. *Studia Historica Nitriensia* 11, 2003, 63-81
- Furmánek, V./Kujovský, R. 2005: Slovacia crocevia delle cività Europee. Museo archeologico nazionale Firenze 2006
- Hájek, L. 1961: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei. Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit. Nitra 1958, Bratislava 1961, 59-76
- Kalicz, N. 1963: Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien. Budapest 1963
- Kol. Pravek východného Slovenska. Košice 1966
- Kovács, I. B. 2002: A méhi istentriász és népe. Bratislava 2002
- Kušnareva, K. X./Markovič, V. I. (ed.) 1994: Epocha Srednej Azii. Moskva 1994
- Lichardus, J./Vladár, J. 1996: Karpatenbecken-Sintašta-Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. *Slov. Archeol.* 44, 1996, 25-93
- Makkay, J. 2000: The early Mycenaean rulers and the contemporary Early Iranians of the Northeast. Budapest 2000
- Munčajev, R. M. 1975: Kavkaz na zore bronzovogo veka. Moskva 1975
- Nevizánsky, G. 1999: Novšie výskumy sídlisk ľudu badenskej kultúry na južnom Slovensku. *Slov. archeol.* 47, 1999, 67-89
- Nevizánsky, G. 2002: Antropomorfné a gynekomorfné nádoby badenskej kultúry z územia Karpatskej kotliny. *Slov. archeol.* 50, 2002, 79-98
- Novotná, M. 2004: Niekoľko poznámok k antropomorfným urnám badenskej kultúry. Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Hrs. Jozef Bátora - Václav Furmánek - Ladislav Veliačik. Nitra 2004
- Romsauer, P. 1998: Interakcie spoločnstiev s usadlým a jazdecko-nomádskym spôsobom života v I. tisícročí pred n. l. na západnom Slovensku. *Acta Nitriensia* 1. Nitra 1998, 83-104
- Romsauer, P. 2003: Pyraunoi. Prenosné piecky a podstavce z doby bronzovej a doby železnej. Nitra 2003

- Ruttkey, M. 2005: Niektoré nové objavy v Nitre a okolí zo včasného a vrcholného stredoveku. *Dávne dejiny Nitry a okolia* (ed. M. Ruttkey). Nitra 2005, 55-75
- Ryšánek, J./Václavů, V. 1982. Destilační přístroj ze Spišského Štvrtku. *Archeol. rozhl.* XLI, 1982-2, 191-201
- Slovensko v mladšej dobe kamennej 1970 (ed. A. Točík). Bratislava 1970
- Stuchlík, S. 1999: Geschichte der Tagungen über die ältere Bronzezeit. Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Ed. Jozef Bátora - Jaroslav Peška. Nitra 1999, 5-20
- Šramko, B. A./Maškarov, J. G. 1993: Isledovanie bimetaličeskogo noža iz pogreblenija katakombnoj kultury. *Rossijskaja archeologija* 1993-2, 163-168
- Točík, A. 1963: Die Nitra-Gruppe. *archeol. rozhl.* 15, 1963, 716-774
- Točík, A./Vladár, J. 1971: Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. *Slovenská Archeol.* 19-2, 365-422
- Vladár, J. 1965: Skupina Kosihy-Čaka na Slovensku. I., II. Kandidátska dizertačná práca. *Archeologický ústav SAV Nitra* 1965, 330 strán, 78 tabuliek
- Vladár, J. 1966: Zur Problematik der Kosihy-Čaka Gruppe in der Slowakei. *Slov. archeol.* 14, 1966, 245-336
- Vladár, J. 1974: Mediterrane Einflüsse auf Kulturentwicklung des nördlichen Karpatenbeckens in älteren Bronzezeit. *Atti del Simposio internazionale sulla antica eta del bronzo in Europa*, Trento 1974. *Preist. Alpina* 10, 1974, 219-235
- Vladár, J. 1978. *Umenie dávnovekého Spiša*. Bratislava 1978
- Vladár, J. 1979: Das Karpatenbecken, das Kaukasus gebiet und das östliche Mittelmeerraum in der mykenischen Schachtgräberzeit. *Rapports, co-rapports, communication tchèchoslovaques pour le IVe Congès de l'Association internationale d'études Sud – Est Europeén*. Prague 1979, 15-50
- Vladár, J. 2005. Praveký chirurgický zákrok v Nitre a polyfunkčné destilačné prístroje. *Almanach Nitra 2005*. Nitra 2005, 297-305
- Vladár, J./Bartoněk, A. 1977: Zu den Beziehungen des ägäischen, balkanischen und karpatischen Raumes in der mittleren Bronzezeit und die kulturelle Ausstrahlung der ägäischen Schriften in den Nachbarländer. *Slov. archeol.* 25, 1977, 371-432
- Vladár, J./Bátora, J. 2004. Pohrebiská nitrianskej kultúry v Nitre. K počtě Vladimíru Podborskému. *Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám. Ústav archeologie a museologie. Filosofická fakulta Masarykovy university v Brně*. Brno 2004, 243-255
- Vlček, E./Hájek, L. 1963: A Ritual Well and the Find of an Early Bronze Age Iron Dagger at Gánovce near Poprad (Czechoslovakia). *A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento*. Mexico 1963, 427-435
- Wiedermann, E. 1998: Počiatky mezoregionálnych obchodno-výmenných vzťahov v praveku Ponitria. *Stud. hist. Nitriensia* 7, 1998, 47-61
- Wiedermann, E. 2003: Civilizačné vrstvy krajiny. *Stud. hist. Nitriensia* 11, 2003, 303-309
- Wiedermann, E. 2004: Spoločenstvo juhozápadného Slovenska na konci starého praveku. *Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen*. *Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag* (Hrs. Jozef Bátora - Václav Furmánek - Ladislav Veliačik). Nitra 2004, 83-91.

NEW MYTHS ARE NEEDED. RECONCILIATION IN KOSOVO AS AN INTELLECTUAL CHALLENGE

Ger DUIJZINGS

Since the war in Kosovo is over many people ask whether Albanians and Serbs can ever live together again. As in Bosnia, the violence which still continues seems to have taken away any hope of further coexistence, if there was a chance left after so many years of ethnic polarisation and segregation. Only if some important conditions are met, one of which is the prosecution of Serbian (but certainly not only Serbian) war criminals, is there a possibility of reconciliation and coexistence. Here I will focus not on the practical problems which the international community has to deal with right now —of how to bring justice, how to return refugees to their villages, how to reconstruct houses and rebuild Kosovo's infrastructure, and how to install a stable government which will protect the rights of all its inhabitants regardless of ethnic background— but rather on the intellectual challenge which the rebuilding of society requires too. A different understanding of ethnic and religious relations in past and present, one which will not be based solely on the thesis of 'ancient ethnic hatreds', will be needed to lay the foundation for a new society. New myths are needed to replace the old nationalist ones.

This is not an easy task. Before the war even had started, nationalists on both sides agreed that Serbs and Albanians cannot live together, arguing that it is better to separate and to live apart as good neighbors rather than to remain together in a forced and uneasy community. They see an inevitable clash between deeply antagonistic civilizations. On the Serb side incompatibility of Islam and Christianity is stressed: historians draw an image of inherently conflictual relations ever since the Albanians became Muslims (in the seventeenth and eighteenth centuries). Albanian nationalist discourse does not sound very different in this respect: it draws a picture of continuous anguish under the hands of the Serbs, who are alleged to be notoriously and immutably racist towards the Albanians. Recent Serbian attempts to impose a kind of *Endlösung* for Kosovo, i.e. to cleanse Kosovo from its Albanian population, have understandably only strengthened these Albanian views. Indeed, the Serbian violence against Albanians —and subsequent Albanian violence against Serbs (and Gypsies)— has made the gap between Serbs and Albanians almost unbridgeable.

Yet in a even not so distant past things have sometimes —not always— been quite different. In terms of every-day realities in small communities, the working field of the anthropologist, it is clear that Kosovo's history has been characterized not only by conflict but also by symbiosis between the different groups living there. Despite regular outbursts of conflict, boundaries between ethnic and religious groups have often faded

in more quiet periods, and many cultural traits were and still are shared. I will give an example of my own work in Kosovo. As an anthropologist I have carried out fieldwork, doing research on ethnically and religiously 'mixed' pilgrimages. At present this seems almost unthinkable, but only a few years ago Muslims and Christians of different ethnic background visited one another's sanctuaries and worshipped the same saints. Muslim and Christian forms of pilgrimage and saint veneration amalgamated and the formal religious divisions were blurred. At certain shrines Muslims and Christians found each other in their devotion for a certain saint, regardless of the saint's religious signature. Their motives as pilgrims were the same and are probably universal: health, well-being and happiness for their close relatives and themselves. To mention only one example, the Serbian Orthodox monastery of Gracanica (south of Prishtina), although serving as an important rallying point for Serbian nationalists in the last two decades, has traditionally attracted numerous pilgrims in the more traditional sense as well. Every year in August, on Assumption Day, the shrine is visited by numerous Muslims (particularly Gypsies). Other famous Serbian shrines have been popular also among Muslim Albanians; in some cases Albanian clans provided protection to these shrines, which continued even until the end of the 1980s.

I do not want to say that it was only harmony and tolerance that reigned at these places. Ethnic and religious divisions were usually not completely put aside at these pilgrimages, and because of their mixed and ambiguous character, they showed an intrinsic tendency towards tension and conflict. Under certain political conditions, especially in times of war, shrines could become bones of contention and change hands: they were Islamicized, Christianized, or destroyed, as happened to many shrines during the most recent and earlier wars. What I want to say is just that both elements, conflict and coexistence, have a history in Serbian-Albanian relations combining in a variety of ways over time. Periods of heightened tension and conflict and intensified homogenization, in which political and religious regimes have drawn clear lines of division between the different groups, have alternated with periods in which boundaries — the territorial ones as well as the cognitive ones — seemed to have faded.

This turn from symbiosis to conflict I experienced most drastically during my fieldwork in 1992, in a Croat and Catholic enclave at the border with Macedonia (called Letnica). It was a well-known and popular 'ecumenical' shrine in an area which was inhabited by a variety of groups. In the near vicinity there were Muslim Albanian, Catholic Albanian, as well as Serbian Orthodox villages. The pilgrimage was visited by all these groups, but it was particularly popular among Muslim and Orthodox Gypsies. Due to the wars in Croatia and Bosnia, however, tensions between local Croats and Serbs grew as never before and the result was that Letnica was abandoned by its population: the Croat inhabitants of Letnica decided to leave their houses and possessions in Kosovo behind and to take refuge in Croatia, where they were resettled in Western Slavonia in Serb houses.

What struck me most in this ethnic and religious micro-cosmos in and around Letnica was the ambiguity and convertibility of ethnic and religious identities. I was often asking myself "Who is actually what, and what were these people before?". The

Albanians in a nearby village were Catholics, but in the past they had been Muslims, or to be more precise crypto-Catholics (*laramane*), which means that they had been Catholics and Muslims at the same time. Some local Croats claimed, however, that these Albanians were in fact Croats by origin, who at some stage had converted to Islam and had been Albanianized. In another nearby hamlet, many Catholic Croat inhabitants were fluent in Albanian, unlike most Croats in Letnica. They had marital ties with Albanians, and were generally more oriented on their Albanian neighbors than on the parish of Letnica to which they formally belonged. I started to wonder whether these Croats had perhaps been Albanians before, who had been Croatized as a result of being under the jurisdiction of the parish of Letnica. This was at least the view held by some Albanians. Finally, also the identity of Letnica's Croats was not beyond doubt. Some Serbs claimed that they were actually Catholic Serbs who had forgotten their original Serbian identity. In short, nobody here was what he seemed to be, and everybody was contesting the identity claims of the others. The war in former Yugoslavia, however, clearly pushed the ambiguities of these local identities into the background. National and international events started to dictate daily life, while local peculiarities lost their importance.

On the one hand my findings suggest that in frontier regions like Kosovo, ethnic and religious identities are not as fixed as one would expect. When seen on the long term, identities have been in constant flux, which is the result of processes of ethnic transformation and religious conversion, of dissimulation of one's identity and other forms of manipulation. Under conditions of violence and existential insecurity, flexibility with regard to one's identity is in many ways crucial for survival, and, therefore, identities tend to become unstable, changeable and fluid. One can have more than one 'exclusive' identity, and one can change identity more easily, without completely abandoning and forgetting the legacy of previous identities. That explains why — in spite of the sharp divisions — there is a high awareness among Balkan inhabitants that identities should not be taken for granted: identities, especially those of others, are regarded as 'guises' or 'constructs', and they are therefore attacked and contested. The phenomenon of contesting the identities of others is widespread, and is even part of the political game; Serb nationalists for example claim that many Albanians in Kosovo are in fact Islamicized Serbs.

On the other hand, the centres of political and religious power have tried to eradicate these forms of ethno-religious mixture, of multiple ethnic and religious 'orientations', in order to press for clear-cut identities. They have tried to do this with or without violent means and mostly with varying and limited success. Therefore, instead of seeing the recent wars in the former Yugoslavia as a result of centuries-old antagonisms between relatively fixed and stable ethnic groups, I would like to suggest that they can just as well be seen as attempts to eliminate existing ambiguities through violence. Violence serves important tasks in homogenising the population, in establishing undivided loyalties and unambiguous identities, out of a situation of mixture which is perceived by nationalists as one of 'impurity' and 'contamination'. By the force of violence one can draw clear and unequivocal boundaries, and substitute

locally and regionally defined identities (for instance based on clan or family loyalties or on shared locality) with ethnic and national ones. Most of the Balkan populations are of a mixed and diverse origin, despite claims to the contrary, and it seems that much of the recent wars in the former Yugoslavia can also be seen as attempts to erase these elements of mixture, 'pollution' and ambiguity that are threatening the newly established national states, to forge single and unambiguous identities, and to erase the memory of the common life that existed before. The violence is in the end not only the result of opposite and incompatible identities, it is perhaps even more the means to achieve them. Instead of seeing the violence in the former Yugoslavia as irrational, as tribal, as archaic, as something that is ingrained in the culture and psyche of the *Homo Balkanicus*, I would like to suggest that it has had profoundly rational dimensions and is primarily 'European' in origin: it is a European ideal, that of the nation state, which has been the objective of most of this violence, of 'ethnic cleansing' and other forms of 'ethno-demographic engineering', which were practised in most parts of the former Yugoslavia. To explain what has happened in the former Yugoslavia it is necessary to go beyond the 'ethnic' discourse, which is used as the dominant discourse by nationalists and which has been adopted by many foreign journalists and scholars as well. We should not take that discourse for granted and adopt it as our main theoretical framework. In order to improve our understanding a more general and inclusive view is needed, which allows us to be more alert on important lines of division other than only the 'ethnic' ones. In the end, many of Kosovo's problems are not ethnic in origin, they have been ethnicized: by politicians who want easy political gain and by populations who have learned to be deeply suspicious of 'others', especially if these 'others' belong to another ethnic group. Although ethno-nationalist discourses have led to self-fulfilling prophecies, Kosovo's problems need to be understood not only in ethnic but also in political, social and economic terms if one wants to solve anything at all. It would be incorrect to blame only the Serbs for what went wrong in the province, or to say that what has happened has caused suffering only among the Albanians. Serbs, Croats, Montenegrins, Turks, Muslims, and Gypsies (whose daily misery in terms of social and economic deprivation and discrimination is mostly deemed irrelevant by the main parties) have had their share as well. One of the most burning problems is the lack of a democratic political culture, both among Albanians and Serbs. Amongst the Albanians, nationalist discipline and internal factionalism has led to forms of political and ethnic intolerance, which has made the establishment of a genuine pluralist democratic culture the main and most difficult task. In Serbia, the situation seems to be even worse: Milosevic's populist regime has transformed Serbia into a country dominated by mythomania, by nationalist paranoia and xenophobia, and readiness to use violence.

Fortunately, what recent events in Serbia have shown is that there is a limit to the political utility (or abuse) of national myths such as the Serbian Kosovo myth. While they can provide a considerable mobilising and homogenising force in periods of crisis, the capacity to captivate the masses diminishes after they fail to provide guidance when circumstances do not change for the better. Certain segments of the population may turn away from these nationalist myths and look in other directions. At present, many

ordinary Serbs appear to be indifferent to the 'teachings' of the Kosovo myth, they are too much occupied with their daily struggle to survive, and they do not really care what will happen to Kosovo. Although the Kosovo myth has been dominating political discourse in Serbia, it has certainly not been the only one on offer: there are several other accounts —on what Serbia was, what Serbia is, and what Serbia will be— which will one day surface and compete for political preference. The idea of a modern and democratic Serbia is one of them. I am not arguing here against myth per se, but against particular myths that propagate revenge and exclusivism, sacralize the nation and demonise others. People cannot do without myths: even in the West, where politics is supposedly based on rational and secular principles, myths play an important role. They are not just 'untruthful' fabrications or 'false' representations of reality, they also serve positive functions, i.e. they create order out of chaos and show us what direction to take, and as such they are an indispensable part of any society. May this essay contribute to new attempts at myth-making on the basis of universalist values like compassion and tolerance, and notions of shared culture and history.

Paper presented at the workshop 'Post-Kosovo Balkans: Perspectives on Reconciliation', organized by the Centre for South-East European Studies and Nash Albanian Studies Programme, SSEES/UCL, London, 18 March 2000.

RECENZIE A NOVÉ KNIHY

ALMANACH NITRA. Nitra 2004. ISBN 80-8050-664-7. V úvode piateho ročníka almanachu zamerali zostavovatelia pozornosť na významnú historickú postavu veľkomoravských Slovanov - Svätopluka († 894). Pod edíciou A. Červenáka a L. Zrubca vyšla bohato štrukturovaná a autorsky rozsiahla publikácia. Svätoplukiáda úvádza ďalšie state z poézie, prózy, kulturológie, ale aj glosy, ohlasy a recenzie. V ankete: *Aké asociácie a myšlienky vyvoláva vo Vás postava Svätopluka* odpovedajú V. Judák, R. Hlavatá, A. Ruttkay, V. Libant Nitriansky, L. Zrubec, J. Borcovcan a M. Ferko. V poézii čitateľ najde verše S. Veigla, P. Stanislava, A. Dadina, L. Zrubca, T. Klasa, D. Pechočiakovej, G. Molnárovej, E. Nagya, R. Šišku, V. Turčániho, T. Tóthovej-Kaňovej, D. Fiebigovej, A. Gajdošovej a J. Dekana. Svoje prózy prezentujú M. Čeretková-Gallová, P. Janík, R. Smatanová, J. Melicher, L. Foltán, B. Brázda, J. Malý-Červeň, J. Kalnický a J. Tužinský. Jubilantom J. Chryzostomovi Korcovi, J. Melicherovi, J. Vladárovi a A. Pažitnému venovali svoje pohľady, postrehy a spomienky blízki priatelia a spolupracovníci. Samostatným blokom Almanachu sú aj kulturologické state D. Kluvanca, L. Zrubca, L. Ťažkého, J. Plesníka, D. Rolla, I. Švihela, J. Vladára, V. Turčániho, Š. Murína, A. Červenáka, N. Muránskej, V. Sekereša, R. Šafrického, V. Libanta Nitrianskeho, M. Čeretkovej-Gallovej, L. Belása, E. Vitézovej, J. Malého-Červeňa. Očividná je aktivita Almanachu aj na poli podpory kontaktov slovenskej literatúry so svetom a naopak (Naše kontakty).

Povšimnutiahodný nie je len obsah Almanachu, ale aj vytrvalosť a nasadenie, s akým renomovaný autorský kolektív temporálne presne prináša pokračovanie (tentokrát piate číslo) časopisu s úctyhodnou históriou. Hurbanovské snahy celospoločenskej aktivizácie tu našli nové kontinuum a s ním aj nové otázky pre Slovensko na pozadí globalizácie sveta. Otázky často naliehavo kladené však čoraz menej často nachádzajú uspokojivé odpovede. Almanach ich nielen skúma, osvetľuje ich korene, genézu, podstatu, ale aj monitoruje, hľadá odpovede, prináša novú generačnú tvorbu. Almanach je aktuálny a potrebný.

Egon Wiedermann

ALMANACH NITRA. Nitra 2005. ISBN. 80-8050-847-X. V úvodných statiach šiesteho ročníka sa najskôr A. Červenák venuje historickej retrospektíve Almanachu a uvažuje o miere individuality a významu človeka v súčasnom globalizačnom pnutí a následne rektor Univerzity Konštantína Filozofa D. Kluvanec sa na pozadí 450. výročia narodenia humanistického vzdelanca, prorektora a dekana Univerzity Karlovej v Prahe Vavrinca Benedikta zaoberá hodnotením vzťahu štátu k univerzitám, nesúcim sa skôr v proklamatívnej ako konštruktívnej rovine. V nasledujúcej kapitole odpovedajú na anketovú otázku *Ako vnímate historické vedomie Slovákov?* M. Čič, D. Hudec, P. Janík, S. Makara, R. Marsina, J. Melichar, V. Obert, G. Papuček, L. Švihel, L. Ťažký, F. Vitek, J. Vladár a L. Zrubec. Slováci svetu je kapitolou prinášajúcou celý diapazón osobností svetovej vedy, kultúry, umenia, ale aj svätcov, mučeníkov, či maršalov a generálov, ktorí majú slovenský pôvod. Široký diapazón originálnej literárnej tvorby

môže čitateľ nájsť v samostatných kapitolách prózy (B. Brázdil, L. Zrubec, M. Čeretková-Gallová, L. Synaková, V. Dorča, L. Foltán, J. Čviroková, J. Malý Červeň) a poézie (P. Janík, L. Zrubec, J. Dekan, T. Klas, P. Stanislav, D. Dvorská, T. Tóthová-Kaňová, G. Molnárová, E. Ščasná-Švihoríková, M. Valúšek). Almanach upozorňuje aj na potreby všestranných kontaktov so svetom prostredníctvom prekladov J. Andričíka (L. Osepjan, N.V. Švedová, M. Pismennyj, T. Kozovleva, V. Šlapák, S. Makara). Mnohé podnetné príspevky o slovenskej histórii, osobnostiach a reáliach sú súčasťou bohatej kapitoly Kultúra a kultúrológia (J. CH. Korec, J. Vladár, Š. Knotek, L. Ťažký, B. Šúranec, L. Belás, P. Števec, J. Brunclík, N. Muránsky, D. Machala, D. Hudec, A. Pažitný, D. Pechočiaková, J. Borcovcan, J. Malý Červeň).

Almanach Nitra 2005 aktivizuje, kontaktuje, zoznamuje a dokumentuje, ale aj v dobe „európskeho civilizačného vrásnenia“ odkrýva a popisuje driemajúce úrovne historického vedomia. No a popritom všetkom si zachováva mnohovrstevný humanistický záber a ambície kreovať moderného renesančného človeka.

Egon Wiedermann

BAROKNÍ ČLOVĚK A JEHO SVĚT. Ed. Rosario Villari. Praha 2004. 326 s. Po tituloch o stredovekom a renesančnom človeku sa objavuje kniha, pojednávajúca o mieste a úlohe jednotlivca medzi kulisami barokového sveta. Obsahuje dvanásť štúdií o človeku daného obdobia. Popri štátnikovi, vojakovi, misionárovi, vedcovi a umelcovi sú tu načrtnuté aj portréty finančníka, sekretára, povstalcu, kazateľa, rehoľníčky, čarodějnice a meštana. Každú štúdiu uzatvára základná bibliografia k danej problematike.

V úvode editor práce R. Villari nastoľuje otázku oprávnenosti používania prívlastku barokový v spojitosti so súdobým človekom. Existoval barokový človek a keď áno, kto ním bol a kto nie? Sú to otázky, ktoré by sme si mohli položiť aj v prípade renesančného človeka.

Predstavy a mýtus výnimočnosti renesancie však utvorili akúsi tradíciu odpovedí aj odborných definícií, týkajúcich sa nositeľov renesančnej módy. Slovo barok vyvolávalo na prvé počutie najmä v minulosti asociácie umeleckého charakteru. Autori príspevkov recenzovanej knihy však vnímajú spomínaný pojem ako kľúčový pri posúdení charakteru celej doby. Podľa R. Villariho písal už B. Croce o „barokovom veku“, čím chcel zvýrazniť jeho negatívne aspekty. V súčasnosti spojenie baroková doba, okrem toho, že vymedzuje konkrétny úsek dejín, naznačuje aj predpoklad mnohorakosti, mnohoznačnosti a protikladnosti jej tendencií i snažení. Podľa Villariho aj ľudia 17. storočia vnímali svoju dobu v zrkadle dramatických stretov, záujmov i vášní. Proti sebe stáli nielen zoskupenia a jednotlivci, rozdelení krutými hrami politiky, surovosťou vojny a náboženskou neznášanlivosťou, ale k rozporom podľa Villariho dochádzalo aj v mysli jednotlivcov, pri konfrontácii starých a nových názorov. (V tomto postrehu by sme možno mohli vidieť nadčasový moment, vlastný mysleniu ľudí najmä prelomových období dejín.) Je však otázne, či sa už nejednalo o základnú dilemu moderného človeka, riskujúceho stratu vlastnej identity v každodenných zápasoch života.

Po neúspechu renesančného pokusu o dialóg sa otvárala cesta, núkajúca prísľub „zázrakov neba a zeme“, ale i poznanie, že aj v raji číhajú draci. A človeku baroka potom už ostala len permanentná skúsenosť, že každé poznanie (o čom nás presviedča Hamlet !), je bolestivé.

Ludovít Marci

BARTLOVÁ, M. (ed.): Pop history. O historické věrohodnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her. Praha 2003. 164 s. Otázka možnosti, metód, spôsobov a foriem priblíženia histórie súčasnosti patrí medzi aktuálne problémy, pútajúce záujem nielen odborníkov, ale i laickej verejnosti. V dnešnej dobe všeobecného vzďaľovania sa „Guttenbergovej galaxie“ horizontom nášho sveta, je akousi samozrejmosťou, hľadanie iných ciest a foriem sprostredkovania informácií o minulosti. Ich použitie však logicky vedie k nevyhnutnosti zhodnotenia nielen výpovednej hodnoty, ale i hodnovernosti sprostredkovaného.

Recenzovaný zborník prináša rozbor dnes už klasických diel svetovej literatúry, filmových spracovaní románov, televíznych seriálov, komiksov i počítačových hier. Autori skúmajú nielen mieru prítomnosti overených faktov histórie v románoch, ale i podmienky ich vzniku. Z uvedených aspektov hodnotia niektoré práce J. Haška, E. M. Remarquy, H. Sienkiewicza, M. Waltariho, A. Dumasa, K. Maya a E. Petersovej. Ciele a závery takéhoto prístupu môžu vyvolať len súhlas. Na druhej strane však narastajúci nezáujem nových generácií o čítanie kníh vzbudzuje pochybnosti o správnosti načasovania a vôbec o zmysle práce autorov. Možno, z hľadiska aktuálnosti by malo väčší význam sledovanie hodnovernosti historických filmov, respektíve prostredníctvom nich aj literárnych predlôh.

Ďalšia časť knihy je už venovaná štúdiám historických, či kvázi historických filmov. Špecifickým prienikom do minulosti sú tzv. historické detektívky, vyzbrojujúce hlavných hrdinov rovnako znalosťou svojho prostredia ako aj skúsenosťou neskorších dôb. A v tom je ich príťažlivosť i Achillova päta. Problémom historických veľkofilmov je popri literárnej predlohe a scenári aj snaha tvorcov, prisúdiť postavám diela, odohrávajúceho sa v minulosti, maniere súčasníkov. Okrem toho, úsilie tvorcov, čo najvernejšie stvárniť minulosť, vyznieva paradoxným spôsobom, kontraproduktívne (napr. film *Caligula*, USA, 1979).

Komiksy predstavujú inú kategóriu spracovania historických tém. Prinášajú netradičný pohľad najmä snahou, "ukázať to, o čom sa v škole na hodinách dejepisu nehovorí". Ich slabou stránkou však môže byť niekedy prítomná „posvätná úcta“ pred národnými dejinami, ovplyvňujúca tvorbu autorov a nakoniec aj výsledný efekt.

Počítačové hry sa stali prostriedkom, ovplyvňujúcim svet detí i dospelých. Pútavosť hier s historickou tematikou je podľa autora štúdie v ich emocionálnej pôsobivosti a v možnosti uplatnenia vlastnej aktivity hráča. Za pozoruhodné považuje fakt, že podľa prieskumu medzi študentmi istého pražského gymnázia, pozná počítačové hry s historickou tematikou veľká väčšina mužov a len málo žien. V každom prípade však vníma

hry až na menšie výhrady (možnosť využitia alebo zneužitia vrodenej agresivity atď.) ako sľubný prostriedok pochopenia dejín a to najmä kvôli možnosti hráča virtuálne sa vžiť do historického diania.

Na záver sa samozrejme (aj keď s určitým zveličením) natíska otázka o budúcnosti tradičných metód vyučovania, školy a učiteľa.

Ludovít Marci

BEL, M.: Oravská stolica. 1. vyd. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 2001. 155 s. + príloha. ISBN 80-967252-8-9. Belovo dielo *Notitia Hungariae novae historico geographica* patrí svojim rozsahom medzi najvýznamnejšie práce rodáka z Očovej. Autorovi tohto kolosálneho projektu sa podarilo uverejniť iba časť, zvyšok zostal v rukopisoch. Takou je i jedna z častí piateho (nevydaného) zväzku – Oravská stolica.

Potenciálni bádatelia v oblasti historickej geografie, geografie kultúry alebo záujemcovia o naše kultúrne dedičstvo vôbec dostávajú prostredníctvom latinského prekladu *Oravskej stolice* M. Bela jedinečnú príležitosť spoznať genius loci regiónu, resp. etno-geografickej entity rozprestierajúcej sa pozdĺž toku Oravy s lemom flyšových a jadrových pohorí.

Slovenský preklad latinsky písanej štúdie je podľa originálu (tvorí prílohu recenzovanej publikácie) rozdelená na dve hlavné časti. Prvá časť je všeobecná, druhá osobitná, rozoberajúca vybrané historicko- a politickogeografické fenomény Oravy. Všeobecnú časť tvoria dva oddiely: prírodný a občiansky, ktoré sa členia na 10, príp. 11 paragrafov (podkapitol) fyzicko-, humánno- i kultúrnogeografickej povahy. Osobitná časť prináša deskripciu okresov Oravskej stolice v dvoch oddieloch s piatimi odsekmi a 39. paragrafmi.

Vlastnému opisu Oravskej stolice predchádza úvod s názvom *Život a dielo Mateja Bela*. Jeho autorom je J. Minárik, ktorý tiež preložil manuskript M. Bela do slovenčiny. Okrem životopisu a hlavných téz diela *Oravská stolica* sa tu pertraktujú hlavné historické a politické aspekty doby, ktoré vyplývali na vedeckú (i osobnú) dráhu „veľkej ozdoby Uhorska“.

V prírodnom oddieli všeobecnej časti *O polohe, prírode a priaznivých podmienkach Oravskej stolice* sú zahrnuté Belove poznatky (doplnené o výskumy jeho spolupracovníkov, najmä J. F. Revického) o pôvode názvu Oravskej stolice a ďalších (prevažne historicko- a fyzickogeografických) pomeroch skúmanej oblasti. Ekológia kultúry a charakteristika kultúrnej krajiny nadobúda priam plastické kontúry pri opise poľovačiek šľachty a vidiečanov na divú zver, medzi ktorou nechýbali divé kozy a vlky. Rovnako je možné vnímať emocionálny náboj beletristicky ladených epizód o porušení prameňa minerálnej vody v Oravskej Polhore podnikateľom z Gdaňska alebo nízkom stupni ekologicko-environmentálneho vedomia domáceho obyvateľstva (v súvislosti s využitím miestnej krajiny), jeho neobľúbenosti o pridomové záhrady, či zvláštnom spôsobe výroby kvasenej kapusty na Hornej Orave. Pre čitateľa budú nepochybne zaujímavé i zmienky o transporte potravinových produktov, výrobkov z dreva a kameňa plťami do Podunajska.

Občiansky oddiel všeobecnej časti *O obyvateľoch, vrchnosti a významných rodinách Oravskej stolice* rozoberá historické aspekty osídlenia Oravy so zreteľom na miestne obyvateľstvo. Bel takmer detailne rozoberá historickú demografiu regiónu a sociálnu štruktúru rodiny; všíma si niektoré aspekty intímneho života vidiečanov – ich morálne zásady, spôsoby stravovania i odievania, ale i láske oravskej šľachty k vzdelaniu.

V prvom odseku prvého oddielu osobitnej časti autor píše *O hrade Orava v Dolnom okrese*. M. Bel Oravský hrad osobne navštívil a vybrané fakty poznal z autopsie; odráža to detailná deskripcia jeho architektúry, pričom niektoré zaznamenané znaky na fortifikácii a obytných štruktúrach hradu je možné pozorovať i v súčasnosti. Zvlášť detailná je genealógia Thurzovcov – pánov Oravy, od zakladateľa rodu Juraja I. až po Imricha, ktorý podľahol otrave jedom počas mierových rozhovorov s habsburgovcami v Mikulove (1621).

Druhý odsek prvého oddielu osobitnej časti sa zaoberá sídlami Dolnej Oravy, má názov *O mestách Dolného okresu*. Ide o historickogeografický opis Dolného Kubína a Veličnej. Tretí odsek (*O dedinách Dolného okresu*) rozoberá 31 obcí. Oproti vyššie uvedeným urbánnym(?) štruktúram sa pri ich charakteristike autor obmedzil iba na stručnú databázu, kde však nechýba údaj o morfogenetickom type vidieckych sídiel, medzi ktorými nachádzame potočné ulicovky, cestné radové a voľné reťazové kolonizačné dediny tvoriace dedičstvo šoltýskej a valašskej kolonizácie Oravy.

Prvý odsek druhého oddielu osobitnej časti sa hovorí *O mestách Horného okresu*. Je zaujímavé, že kým medzi sídlami na Dolnej Orave figurovali iba dve mestá (mestečká), na Hornej Orave je ich početnosť väčšia. Zrejme i preto, že viaceré z nich tvorili oddávna prirodzené centrá v rámci povodí prítokov Oravy. Drsné prírodné podmienky sa okrem iného podpísali na všeobecne menej uhladených mravoch, architektúre, spôsobe obživy a všadeprítomnej chudobe miestneho obyvateľstva, ktorú vyriešila až necitlivá industrializácia a kolektivizácia Oravy v polovici 20. storočia.

Druhý odsek sa podľa predchádzajúceho vzoru zaberá vidieckymi sídlami (*O dedinách Horného okresu*). V podstate ide o stručný zoznam 56. dedín s príslušnými údajmi (pôvod názvu obce, úrodnosť pôdy atď.). V niektorých prípadoch je databáza komplexnejšia a uvádzajú sa zaujímavosti o varení piva (Dedina), pramene minerálnej vody (Nová Rabča), železná ruda (Zubrohlava), kameňolom (Biely Potok) a zrúcaniny hradu (Podbiel).

Portrét *Oravskej stolice* uzatvára tabuľka so vzdialenosťami medzi významnými orientačnými bodmi.

Kvalita obsahovej a formálnej stránky recenzovanej publikácie je nadštandardná. Môže slúžiť ako zdroj cenných informácií a inšpirácie s možnosťou extrapolácie na vybrané problémy historickej geografie a geografie kultúry, event záujemcom o dejiny geografického poznávania Slovenska. Z tohto dôvodu by spoločne s dielom F. Hromádku Zemepis Oravy (1934) nemala chýbať v zozname literatúry odborných prác a štúdií, zaoberajúcich sa otázkami vývoja miestnej krajiny, krajinného obrazu a genia loci.

BROOK, T.: Čtvero ročných dob dynastie Ming. Čína v období 1368 – 1644. Praha 2003. 362 s. Čína je pre nás stále exotickou a vzdialenou krajinou. Obzvlášť to platí pre dejiny tejto starobylej civilizácie. Možno tu ide o odlišnosť kultúrnej a náboženskej tradície, o jazykovú bariéru, ale i geografickú vzdialenosť. Uvedené znaky akoby zvyrazňovali dlhé storočia trvajúcu izolovanosť krajiny od ostatného sveta. „Veľký múr“ však nebol nepriechodnou bariérou. Do Číny prenikali znalosti o okolitom svete i myšlienky budhizmu, potvrdzujúc vetu, že v Oriente vedú všetky cesty do Indie. Napokon múr občas prekonal aj útočníci, zlákaní vidinou bohatstva krajiny. Najväčšie nebezpečenstvo však predstavovali nepokoje, ktoré ako živelná pohroma zachvacovali celé oblasti ríše. Výsledkom takýchto pohybov mohla byť niekedy aj zmena v podobe nástupu novej dynastie.

V priebehu storočí a tisícročí sa sformovala čínska civilizácia, znášajúca výhody a nevýhody svojej zdanlivej stability a relatívnej nemennosti. Stabilita spoločnosti a pokusy o jej udržanie vyjadrovali aj filozofie taoizmu a konfuciánstva a to najmä snahou o napodobenie nebeského poriadku a konaním v súlade s prírodou. Každodenná realita historického času čínskych dejín však bola skôr výslednicou striedania sa období vývoja a stagnácie.

Autor, používajúc analógiu prírody, nás oboznamuje s hlavnými tendenciami doby. Naším sprievodcom je cisársky úradník Čang Tchao, takže optika zaostrená na ciele obdobie je zároveň vylepšená pohľadom súčasníka. Vidíme všedné dni a sviatky každodenného života, jeho farby, vône, svetlá i tieň. Recenzovaná kniha T. Brooka je akousi anatómiou významnej etapy čínskej histórie – obdobia vlády dynastie Ming. Sledujeme striedanie „ročných období“, politický vzostup, stagnáciu, úpadok ako i ekonomický rast, konjunktúru, ale aj príznaky krízy a to všetko prostredníctvom meniacich sa obrazov bežného života. A ľudia, ktorých stretávame, postrádajú nadľudské rozmery výnimčnosti. Ide však o skutočných hrdinov každodennosti. Pred našimi očami sa otvárajú kapitoly konkrétnej drámy, ale v skutočnosti vnímame skrátené predstavenie čínskych dejín. Takýto prístup nám dáva väčšie možnosti objavenia paralel (aj s dejinami iných kultúr a civilizácií).

Veľký čínsky múr je jediná stavba na Zemi, ktorú by bolo údajne vidieť z povrchu Mesiaca. Teraz sa už len tam vybrať a obrátiť pohľad k Zemi.

Ludovít Marci

BURKE, P.: Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929 – 1989). Praha 2004. 136 s. Seriózny prehľad dejín historiografie 20. storočia by nemal postrádať kapitolu o pôsobení školy Annales. Jej zakladatelia nadviazali na snahy vymaniť historickú vedu z nadvlády politických dejín. Vychádzali pritom z pokusov využiť metódy psychológie, sociológie, geografie, ekonómie a ďalších vied pri historickom bádani. Samozrejme, využitie akýchsi „medzipredmetových vzťahov“ medzi vedami sa nestalo iba doménou historikov školy Annales. V každom prípade mala činnosť členov tohto zoskupenia vplyv na formovanie mnohých aktivít historiografie 20. storočia. Prítomnosť ich prínos-

su môžeme inšpiratívne vnímať aj dnes a to nielen prostredníctvom "klasických" prác školy, ale aj mladších francúzskych historikov, vyrastajúcich pod krídlami zoskupenia alebo tvoriacich v duchu jej významných predstaviteľov.

Známy britský historik P. Burke podáva prehľad činnosti školy Annales v jej „klasickom“, najznámejšom období. Sleduje indície a inšpirácie zakladateľov L. Febvra a M. Blocha. V pokuse o zachytenie základných črt diela obidvoch historikov diferencuje momenty, špecifické pre ich historický rukopis a zároveň inšpirujúco pôsobiace na ďalšie generácie. Spolupráca Blocha a Febvra na univerzite v Štrasburgu upevnila ich priateľstvo a podnetne pôsobila na tvorbu. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť Blochovu prácu o „kráľoch divotvorcov“, vnímanú ako jeden z prvých príspevkov k dejinám mentalít a Febvrov netradičný životopis M. Luthera ako i jeho úvahy o Rabelaisovy a 16. storočí. Oficiálne dejiny zoskupenia začali 15. januára 1929 vydaním prvého čísla časopisu Annales. Podľa predstáv zakladateľov mal byť zameraný na hospodárske a sociálne dejiny. Na sklonku života vydal ešte M. Bloch úvahy o historickej vede, o jej metódach a vôbec o práci historika.

Vedúcou osobnosťou Annalesu sa po II. svetovej vojne stal F. Braudel. Kým vrcholom jeho tvorby raného obdobia bola globálna história Stredomoria v období vlády Filipa II., zachytávajúca dejiny človeka aj prostredníctvom jeho vzťahu k životnému prostrediu, tak na sklonku života patrilo toto označenie dejinám hmotnej kultúry v 15. až 18. storočí. Pri sledovaní daného obdobia zoskupenia Annales nezabúda P. Burke ani na ďalšie vplyvné osobnosti (E. Labrousse, P. Chaunu, Le Roy Ladurie a iní) a na výskum historickej geografie i regionálnych dejín.

Na činnosť uvedených historikov, načrtnuté metódy a smery bádania, nadviazali osobnosti tretieho obdobia školy Annales. Najmä G. Duby a J. Le Goff vstúpili do povedomia odbornej i laickej verejnosti a to nielen vo Francúzsku, ale i v zahraničí. Tvorba spomínaných dvoch historikov a ďalších predstaviteľov zoskupenia Annales je príkladom otvorenosti, ktorou vo svojich prácach využívali rôzne, pre nich i netradičné prístupy a metódy. Popri myšlienkach psychoanalýzy a antropológie sa uskutočnil aj akýsi návrat k politickým dejinám a k historickému rozprávaniu.

Záver práce P. Burkeho je venovaný vplyvu školy Annales na historickú spisbu v iných krajinách a na jej spoluprácu s ďalšími vednými odbormi. Podľa britského historika spočíva najväčší prínos zoskupenia v tom, že otvorilo a sprístupnilo nové a netradičné oblasti historického bádania.

„Historiografia už nikdy nebude taká“ ako pred „francúzskou revolúciou“ školy Annales.

Ludovít Marci

DAVIES, N.: *Európa - dejiny jedného kontinetu*. Praha, Prostor- Academia 2005, 1368 s. Norman Davies je emeritným profesorom Londýnskej univerzity. V predkladanom diele, pozostávajúceho z dvanástich kapitol, sa snaží ukázať svoje syntetické poňatie dejín európskeho kontinentu od prehistorických čias až po pád Berlínskeho múru a v závere práce analyzuje zjednocovacie trendy európskeho kontinentu.

Základnou štruktúrou kapitol je chronologický a geografický rámec dejinných udalostí, ktoré sa udiali v priebehu času na rôznych miestach a v rôznych historických obdobiach v Európe. Autor poníma dejiny Európy ako súbežnú kontinuitu času a priestoru, politiky, kultúry, ekonomiky a bežného každodenného života. Každá kapitola obsahuje množstvo faktov, ktoré sú zaradené do dosebazapadajúcich súvislostí, sprevádzané odkazmi k podrobnejšiemu vysvetleniu, mapami, grafmi, vyobrazeniami a v závere publikácie veľkým množstvom dodatkov v prílohe.

Čo je potešujúce, autor sa snaží zbaviť sám seba europocentrického pohľadu a čitateľa tak nabáda k zamysleniu sa aj nad historickými tragickými udalosťami v dejinách Európy ako boli napríklad rôzne vojnové konflikty, kolonizácia mimoeurópskeho priestoru a holocaust.

Marek Tobolka

DAVIES, N.: Ostrovy. Dějiny. Bratislava 2003. 975 s. Žijeme v dobe búrania zaužívaných mýtov. Filozofia posledných desaťročí zbavila človeka zvyškov jeho myslených božských atribútov, ktoré zažiarili vo vízii Pica della Mirandolu, aby potom postupne zhasínali vo svetle reality dejín. História a historici zasa vyvrátili veľkolepú ilúziu dejín, ktorá sa po zmene všetkých vysnívaných a realizovaných utópií na antiutópie, nadobro vytratila.

Súčasťou demytologizácie sú aj návraty k vlastným dejinám za účelom odhalenia nepráv, polopráv, nánosov a sebaklamov, zahmlievajúcich triezve pohľady na seba a na svoju minulosť. (Samozrejme je otázne, či takáto deheroizácia povedie zas k formovaniu mýtov, ktoré sa môžu stať predmetom bádania historikov ďalších generácií.)

N. Davies vo svojej rozsiahlej historickej eseji prechádza minulosťou národov a etník, ktoré utvárali dejiny Veľkej Británie. Vychádza zo zdôraznenia ostrovného charakteru Anglicka, čo v jeho práci nadobúda z hľadiska histórie dvojaký význam. Jednak ide o vyzdvihnutie špecifickosti histórie každého etnika, každého ostrova a na druhej strane ich spoločných osudov i znakov, zaplňajúcich mozaiku dejín Británie. Autor nám predstavuje totálny pohľad na anglické dejiny, ktoré v jeho podaní začínajú v praveku objavením sa „prvého Angličana“. Dokáže písať o veľkých „posunoch“ v historickom čase, ale aj o jeho reálnych aktéroch z mäsa a krvi. S najväčšou samozrejmou nám sprostredkuje Boudiccin hnev, statočnosť W. Wallaceho, či otcovskú lásku Jakuba I. k synovi. Nemá predsudky k postavám, necíti ambície zúžiť paletu svojich farieb na čiernu a bielu. Keď vyschli krvavé toky vojny ruží a vybledla pozlátko tudorovskej éry, už ho viac nezaťažuje „neznesiteľná ľahkosť“ dilemy Shakespearových hrdinov. Jeho spojencom je dobrotivý čas, akoby zahaľujúci všetkých aktérov bez rozdielu do oparu, vznášajúceho sa nad rozprávkovou ríšou kráľovnej Mab. Je nástupcom anglického empirizmu, ale s poznaním Collingwooda píše akúsi vedecky fundovanú ságu. Vychádza z mýtov, ale smeruje k demytologizácii, keď odhaľuje predsudky, ktoré bránili a (bránia ?) triezvemu pohľadu na minulosť.

V dejinách každého národa sa vyskytujú úseky, vábiace k vyzdvihovaniu a naopak také, pri ktorých sa akoby prejavovala senilita kolektívneho vedomia. (Odvolávať sa na

rímsku minulosť Británie akosi vždy pripadalo dôstojnejšie a správnejšie ako lipnúť na keltskom dedičstve.) N. Davies skúma jednotlivé historické obdobia a zároveň upozorňuje na deformácie a nánosy, ktoré sa v pohľadoch národa na vlastné dejiny počas stáročí formovali, utvrdzovali a pretrvávali do najnovších čias. Zahľadenie sa do seba, na vlastné aj myslené kvality zasa utváralo a (môže utvárať !) nie najobjektívnejšie názory na iných. Dôležitým momentom knihy je teda snaha o čo najreálnejší výklad histórie na základe najnovších poznatkov aj ďalších vied. So znalosťou uvedených aspektov rozpráva autor históriu Británie od mystických počiatkov až po postmodernú súčasnosť otvárajúcej sa Európy.

Kniha N. Daviesa je príbehom strastiplného zrodu a formovania národa i štátu. Ako každý príbeh aj tento má svoj začiatok, dej a snáď vyvrcholenie. Budúcnosť ale ostáva otvorená. Je to poznanie možno znepokojujúce, ale v každom prípade nádejné.

Ludovít Marci

CHASTEL, A.: Vyplenění Říma. Od manýrismu k protireformaci. Brno 2003. 303 s. K špecifikám niektorých historických udalostí okrem dopadov najmä mocenských, politických, spoločenských i náboženských, patrí aj ich ohlas v oblasti umenia. Takouto udalosťou bolo aj vyplenenie Ríma (Sacco di Roma) cisárskymi vojskami v roku 1527. Hoci išlo o epizódu dlhotrvajúceho mocenského konfliktu Habsburgovcov a Francúzov, mohol pád Ríma popri zdesení a zmiešaných reakciách súčasníkov znamenať podobný šok, aký zažili Rimania v roku 410 po akcii Vizigótov. Samozrejme, paralely sú len veľmi vzdialené. Kým pre Rimanov piateho storočia mohol pád Mesta znamenať koniec ich doterajších predstáv o usporiadaní civilizovaného sveta, pre ľudí 16. storočia bol čin žoldnierov možno konkrétnym prejavom barbarstva a necitlivosti svetskej moci, upevňujúcej svoje pozície aj takýmto spôsobom. Zároveň akoby išlo aj o určitú konfrontáciu medzi ortodoxným kresťanstvom a novými prúdmi, formujúcimi nastupujúci protestantizmus ktorého vyznavači – žoldnieri vyplenili Večné mesto. (Iracionalnosť udalosti podčiarkuje aj fakt, že sídlo západného kresťanstva vyplenili protestantskí žoldnieri v službách najkatolíckejšieho kráľa.)

Francúzsky historik umenia A. Chastel sa zamerával na skúmanie politických súvislostí danej udalosti, ktorú vníma v kontexte s osudmi talianskej renesancie. Vyplenenie Ríma bolo nielen jednou z udalostí habsbursko – francúzskeho zápolenia, ale svojou iracionalnosťou znamenalo aj akýsi predeľ vo vývoji renesancie. Akoby dokonalosť, harmóniu a vyváženosť vrcholného obdobia renesancie prerušila cezúra, rozbíjajúca rovnováhu, dialóg a nastofujúca vzrušujúci chaos kakofónie, náhody a spontánnej nevyspytateľnosti zamerania akcentu. Bola narušená stabilita sveta, opierajúca sa o antické vzory a jednotnú stavbu kresťanstva, aby uvoľnila miesto strastiplnému napĺňaniu osudov ľudského rodu v priebehu nasledujúcich storočí.

Chastela zaujíma otázka vzťahu politického diania a umenia, ktoré vznikalo v počiatkoch formovania novovekých základov Európy. Ovplyvnila každodenná história umenie a keď áno, akým spôsobom ? Mohlo naopak umenie alebo (môže) ovplyvniť

politické činy mocných ? To sú otázky, zakomponované medzi riadkami Chasteletových myšlienok, nabádajúce k hľadaniu paralel a súvislostí v dejinách.

Skúmaním umenia, vznikajúceho po roku 1527 sa snažil zmapovať ovzdušie politiky a náboženstva, ktoré postupne od nálad tolerancie a renesančného dialógu, spolu s narastaním španielskeho vplyvu a moci chladlo a smerovalo k tridentskému kurzu.

Ludovít Marci

IGGERS, G. G.: Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě. Praha 2002. 177 s. Prichádzajúci záver určitého historického obdobia vždy predstavuje výzvu, ba povinnosť, nútiacu k akejsi rekapitulácii uplynulého. Obzvlášť to platí pre mnohorakosť zmien, ktoré zaznamenal historický čas dvadsiateho storočia. Ten bol svedkom nepretržitosti striedania udalostí a to v réžii ich aktérov a tvorcov. Zmeny znamenala aj historiografia, hľadajúca a nachádzajúca rôznorodé postupy, formy i metódy bádania dejín.

Autor predloženej práce sa rozhodol preskúmať hlavné tendencie smerovania historického výskumu v 20. storočí. Ako to v názve diela prezentuje, predmetom jeho záujmu bolo zachytenie zložitosti procesov, formujúcich vedomie historikov a ovplyvňujúcich zmeny, ku ktorým v historickom bádanií uvedeného obdobia postupne dochádzalo. Kladom autorovho prístupu je snaha vnímať charakter vedeckých (historických) aktivít v určitej súvislosti so spoločenskými procesmi. Registrované zmeny v ponímaní kultúry a v pokusoch o sebareflexiu našej civilizácie. V uvedených súvislostiach pojednáva o prechode od vedeckej objektivitě v historickom bádanií k akejsi postmodernej výzve.

Kniha sa člení na tri kapitoly. V prvej autor podáva genézu klasického historizmu, ktorého teoretické korene našli svoju vhodnú pôdu v intelektuálnom prostredí 19. storočia. Zároveň sleduje počiatky kritického postoja voči tradičnej historiografii, spojeného s požiadavkou hlbšieho skúmania otázok spoločnosti, hospodárstva i kultúry a rozvinutia spolupráce s empirickými sociálnymi vedami. Určitý priestor venuje popri nástupe historickej sociológie v Nemecku aj americkej historickej tradícii. V druhej kapitole sa zaoberá školou Annales vo Francúzsku, situáciou v Nemecku a vývojom marxistickej historickej vedy od historického materializmu ku kritickej antropológii. Autor vníma činnosť historikov jednotlivých generácií školy Annales ako prechod k novému chápaniu dialógu s minulosťou, charakteristickému vlastnému postmodernej historiografii. O tej pojednáva v tretej kapitole. Vysvetľuje vzťah medzi makrohistóriou a mikrohistóriou, sleduje úlohu a miesto historika pri odkrývaní tajomstiev dejín všedného dňa a skúma pozíciu historiografie (najmä) postmodernej z perspektívy deväťdesiatych rokov. Svoje úvahy končí poznaním, že alternatívou osvietenstva je barbarstvo opakovane osvietenstva môže byť len barbarstvo a dejiny nekončia ambivalentnou históriou dvadsiateho storočia, čím dávajú možnosť histórii ako vede.

A v tom je možno význam uvedenej knihy.

Ludovít Marci

JACG, CH.: *Egyptanky. Život žen faraónského Egypta*. Praha 2001. 310 s. Čitateľ, ktorý aspoň trochu pozná dejiny starovekých národov vie, že ženy boli v tomto období väčšinou bezprávne, úplne podriadené mužom. Napríklad v Indii dosiahla podriadenosť taký stupeň, že vdovy museli vstúpiť s nebohým manželom na pohrebnú hranicu a nedobrovoľne ukončiť často len začínajúci život.

Po takomto konštatovaní je prekvapením kniha Christiana Jacga „Egyptanky“, pojednávajúca o postavení staroegyptských žien. Čitateľ sa dozvedá, že Egyptanky mali rovnoprávne postavenie a že táto rovnoprávnosť trvala tisíce rokov, až do vlády gréckych Ptolemaiovcov, teda do konca 3. storočia pred Kristom. Rovnoprávnosť pohlaví bola základnou hodnotou faraónskej spoločnosti a zabezpečovala ženám plnohodnotný život, v mnohých oblastiach plnohodnotnejší, ako ho majú milióny súčasných žien. Len ťažko si vieme predstaviť dnešnú ženu vo funkcii pápeža, vrchného rabína či imáma mešity, kým v starovekom Egypte sa mnohé ženy dostali až na vrchol kňazskej hierarchie.

Pri čítaní posudzovanej knihy si vnímavý čitateľ určite položí dve otázky: Ako je možné, že v oblasti práva žien sa egyptská civilizácia tak výrazne odlišovala od ostatných národov Orientu? Ako je možné, že sa priblížila, ba niekedy aj predstihla dnešnú dobu? Odpoveď nájde v stupni civilizovanosti starovekých Egyptanov. Len vyspelá spoločnosť dokáže poskytnúť všetkým občanom rovnoprávnosť a skutočnú slobodu.

Christian Jacg vychádzal pri písaní Egyptaniek z rozsiahlej odbornej literatúry, dobových nápisov a z papyrových textov, preto dielo možno zaradiť k literatúre faktu. Problematiku rozdelil do štyroch okruhov problémov. Prvá kapitola s názvom „Milenky, manželky, matky“ pertraktuje obdobie zamilovanosti egyptských dievčat, sobáš, manželskú lásku, tehotenstvo, pôrod, výchovu detí a starostlivosť o krásu tela.

Autor na konkrétnych osobách a ich osudoch dokazuje, že Egyptanky mohli mať predmanželský sexuálny pomer, mohli si slobodne vybrať životného partnera, pričom nepodliehali spoločenskému odsúdeniu, ani všemocnej autorite otca. Po vydaji však museli zachovávať manželskú vernosť a za neveru neraz tvrdo zaplatili. Je prekvapujúce, že budúci manželia uzatvárali „manželstvo na skúšku“, čo im umožnilo presvedčiť sa o vzájomnej náklonnosti a hĺbke citov. Ženy venovali primeranú pozornosť výchove detí a starali sa o ne buď samé alebo prostredníctvom pestúnok. Vychovávali ich láskavo, požadovali však povinnú úctu k matke. Zachované umelecké diela potvrdzujú, že vyspelá egyptská civilizácia uctievala krásu, preto sa ženy starali o osobnú hygienu, oblečenie a pestovanie tela. Staroveké dcéry Nílu dodnes okúzľujú odborníkov i turistov svojou gráciou, eleganciou, zvodnosťou a úsmevom.

Druhá časť knihy „Ženy v práci“ mapuje profesie, v ktorých našli egyptské ženy uplatnenie. Čitateľ s prekvapením zistí, že okrem vedenia domácnosti a práci na poli mohli zastávať vysoké verejné funkcie, viesť podniky, spravovať majetky, boli finančné odborníčky, obchodníčky, lekárky, dámy v háreme atď. Stručne povedané, s výnimkou armády im boli otvorené prakticky všetky činnosti charakteristické pre faraónsku spoločnosť. Pri vykonávaní zamestnaní a verejných funkcií neboli diskriminované a nemuseli súťažiť s mužmi, pretože mohli plne uplatniť svoje vedomosti, nadanie a šikovnosť. Aj práca a zamestnanie žien sú zdokumentované na konkrétnych príkladoch.

Tretia kapitola je venovaná kňazkám a zasväteným ženám. Christian Jacq predstavuje ženy, ktoré sa vďaka vznešenému pôvodu, vzdelaniu a nadaniu stali služobníkami bohov. Pôsobili ako kňazky, chrámové speváčky, hudobníčky, tanečnice, vedmy, kúzelníčky a plačky. Čitateľa nesporne zaujme tajuplné rozprávanie o ženách zasvätených do Hathoriných a iných mystérií a o služobniciach tvorivej energie ka, ktorá je uložená v ľudskej bytosti a ktorú treba počas života, ale aj po smrti udržiavať a oživovať špecifickými úkonmi.

Predpokladám, že čitateľa najviac osloví posledná štvrtá kapitola, vymedzená vládkyniam. Autor do nej zaradil portréty dvadsiatich troch kráľovien, ktoré vládli samostatne – ako faraóni alebo sa ako hlavné kráľovské manželky zúčastňovali na všetkých významných aktoch vlády. Viaceré pochádzali zo skromných pomerov, pretože urodzenosť a bohatstvo neboli v starom Egypte rozhodujúcim kritériom pri výbere kráľovnej.

Medzi slávnymi Egyptankami nechýbajú najviac medializované osobnosti: Hatšepsut, Nefertiti a Kleopatra. Ambiciózna Hatšepsut sa zapísala do dejín ako najmierumilovnejšia vladárka a veľká staviteľka, krásna Nefertiti ako spolurealizátorka náboženskej reformy a inteligentná Kleopatra ako obnovovateľka zašlej moci a nezávislosti Egypta.

Treba zdôrazniť, že z pera Christiana Jacga vyšla odborne fundovaná, poučná a zaujímavá kniha, ktorá má štyri klady:

1. Je originálna.
2. Vystihuje dobovú atmosféru.
3. Je čitateľsky príťažlivá.
4. Obsahuje dobové fotografie, ktoré konkretizujú textovú časť.

Zrozumiteľný štýl umožňuje, aby si knihu prečítali laici, no rozhodne by si ju mali prečítať študenti histórie a obohatiť si základné vedomosti o faraónskom Egypte.

Ida Zubácka

KLÍMA, J.: Pod německou vlajkou. Příběh jedné koloniální říše. Praha 2005. 429 s. Skúmanie dejín a hľadanie príčin európskej expanzie patrí medzi permanentne aktuálne témy historickej vedy. Toto tvrdenie platí napriek tomu, že súčasnú geopolitickú situáciu môžeme vnímať z viac ako výhodných pozícií európskej civilizácie vo svete. Expanzia, začatá koncom 15. storočia a prebiehajúca aj v mene šírenia viery, posunula hranice vplyvu starého kontinentu. Namiesto dialógu, koexistencie a vzájomného prieniku kultúr sa postupne uprednostnil technologický a ekonomický diktát silnejšieho. Sústreďnému náporu čiastočne odolali kultúry, budujúce svoje identity na základoch hinduizmu, budhizmu, taoizmu, konfucianstva, šintoizmu a islamu. Zámorská expanzia európskych mocností vrcholila v 19. storočí, aby po rozdelení sveta prišiel po skončení druhej svetovej vojny trpký koniec v podobe rozpadu koloniálnych ríš.

Súčasťou koloniálneho panstva najsilnejších štátov bolo aj nemecké zámorské územie. Hoci Nemecko vstúpilo pomerne neskoro (po svojom zjednotení v roku 1871), do arény európskej a svetovej mocenskej politiky, snažilo sa už v polovici 80. rokov 19. storočia o koloniálne výboje a získanie zámorských oblastí.

Recenzovaná kniha J. Klímu podáva prehľadné dejiny nemeckých koloniálnych snáh, od budovania ríše, cez jej zánik, až po pokusy o obnovenie imperiálnej myšlienky. V úvode autor ukazuje akúsi prehistóriu nemeckej expanzie, siahajúcu od pokusov v Amerike v 16. storočí až po „novú orientáciu“ v období pôsobenia kancelára Bismarcka. Prvým koloniálnym územím na východe Afriky (od roku 1885), bol sultanát Witu, odovzdaný roku 1890 Veľkej Británii na základe dohody, v rámci ktorej získali Nemci ako výmenu ostrov Helgoland. Potom nadobudli Togo, Kamerun, časť juhozápadnej a východnej Afriky. Nemecká vlajka v 80. rokoch 19. storočia postupne zaviala aj nad niekoľkými ostrovmi Tichého oceánu (Samoa, severovýchodná časť Novej Guiney, Marshallove ostrovy, Providence, Brownov ostrov).

Prvotnou snahou mocností, disponujúcimi kolóniami, bolo ich udržanie. Od 70. rokov 19. storočia prebiehalo súperenie európskych štátov o Afriku. Popri vojenských akciách to bolo najmä zápolenie na poli diplomacie. Kancelár Bismarck úspešne využíval protiklady štátov pri posilňovaní pozícií Nemecka. K prvotným starostiam Nemcov v Afrike patrilo vybudovanie pozícií a systému správy. Ich nevýhodou bola nepočetnosť vlastnej komunity, čo sa snažili vyvážiť dobrou organizáciou a zabezpečením koloniálnych území.

Po rokovaníach s Veľkou Britániou bola v roku 1886 s konečnou platnosťou vymedzená sféra vplyvu Nemecka v Oceánii. Tá sa rozprestierala od severovýchodu ostrova Nová Guinea cez Admiraltné ostrovy, časť Šalamúnových ostrovov až po Karolíny a Marshallove ostrovy. V roku 1900 sa pod nemeckú „ochranu“ dostalo územie západnej Samoy.

Úspešný bol aj prienik do Číny v podobe kontroly zálivu Ťiao – čou. Zmluva o prenájme z roku 1898 podriadila nemeckej správe 552 štvorcových kilometrov na dobu 99 rokov.

Vypuknutie I. svetovej vojny prinieslo veľké meranie síl medzi mocnosťami. Od začiatku konfliktu sa prejavila strategická chyba nemeckých vojnových plánov v podobe slabého zabezpečenia kolónií. Nemecké velenie predpokladalo, že o zámorské územia sa bude bojovať v Severnom mori. Realita však bola iná. Roztrúsené nemecké kolónie, obkľúčené anglickým, francúzskym či belgickým územím sa stali čoskoro terčom útoku svojich protivníkov. Nepomer síl bol jednoznačný. Napríklad v bojoch o nemecké územie v juhozápadnej Afrike juhoafrické sily štyridsaťkrát prevýšili nemecké. Prevaha britského loďstva zmarila nádeje úspešnej obrany ostrovov v Tichom oceáne. O osude nemeckého prenájatého územia v Číne napokon rozhodol vstup Japonska do vojny na strane Dohody.

Najhúževnatejší odpor vyvinuli Nemci na východe Afriky. Úspešne púťali britské, belgické i portugalské jednotky a unikali pred silnejším nepriateľom. 25. 11. 1918, dva týždne po prímerí v Európe boli napokon nútení kapitulovať. Bola to labutia pieseň nemeckej prítomnosti nielen v Afrike, ale aj na ďalších zámorských územiach.

Nemecko stratilo svoje kolónie, ktoré už nikdy nedokázalo získať späť. Po II. svetovej vojne postupne zanikol celý koloniálny systém.

NERAD, F.: *Búrska válka*. Praha 2004. 232 s. Búrska vojna (1899 – 1902), bola konfliktom, ktorý sa v mnohých ohľadoch (počty nasadených vojakov, metódy, spôsoby boja, osudy civilného obyvateľstva) akoby stal úvodom ničivých katakliziem 20. storočia. Autor recenzovanej knihy nás s dôvernou znalosťou skúmanej témy zasväcuje do histórie búrsko – anglických vzťahov, ktoré sa na juhu Afriky postupne formovali. Takýto prístup podčiarkuje jeho výkon, ozrejmuje narastanie problémov, približujúcich vojnu. Podrobne rozoberá kroky britskej i búrskej diplomacie, ktoré sa odvíjali tak od domácej situácie v jednotlivých krajinách ako i politických iniciatív vlád. Dôraz pritom kladie na zvýraznenie názorovej odlišnosti britskej vlády a jednotlivých politikov, týkajúcej sa možnej stratégie a taktiky voči Búrom – ako aj na nálady sympatií, objavujúce sa v niektorých krajinách Európy, najmä v Nemecku. Vyvracia mýtus o nepripravenosti Búrov na vojnu a uvádza príklady nákupov zbraní. Tento fakt samozrejme nezastiera skutočnosť, že Veľká Británia disponovala nepomerne väčšími silami ako štáty Transvaal a Oransko. Vojnu začali Búri a čoskoro prebrali iniciatívu. Dôležitým faktorom ich úspechu bola dokonalá znalosť terénu a taktika zameraná na rýchle jazdecké útoky a vpády na britské územie. Búrom sa však nepodarilo dobyť všetky opevnené britské mestá. Postupne bola ale Veľká Británia nútená prehodnotiť svoj počiatočný prístup a vnímať vojnu vážnejšie. Nasadenie väčších síl prinieslo úspech v podobe obsadenia miest protivníka, ale neoslabilo akcieschopnosť búrskeho jazdeckého skupín. Nasledovala britská taktika vypaľovania usadlostí a odsun civilistov (žien a detí) do koncentračných táborov. Iniciatívu vyvíjal aj britský veliteľ, energický lord Kitchener, keď sa pokúšal dostať búrske predstavitel'ov k rokovaciemu stolu.

Medzitým získala búrska vojna vo svete publicitu, ktorá nebola pre Britániu priaznivá. V jednotlivých krajinách sa formovali hnutia sympatizantov s Búrmami. Svojich odporcov mala vojna aj v Británii. Zasiahli i ženské organizácie, ktoré sa zaujímali najmä o podmienky života búrskeho žien a detí v táboroch.

Po zistení, že napriek sympatiám verejnosti nie sú vlády európskych štátov ani USA ochotné intervenovať a zasiahnuť v ich prospech, vyjadrili búrske predstavitelia ochotu rokovať s Britániou o kapitulácii. Tá bola podpísaná 31. 5. 1902. Tak skončil najkrvavejší koloniálny konflikt Veľkej Británie. Z nasadeného počtu britských vojakov (450 000) zomrelo 22 000. Na búrskej strane bojovalo 87 000 mužov (zo zahraničia prišlo 2 000 bojovníkov) a 7 000 ich padlo. (V koncentračných táboroch zomrelo skoro 4-krát viac búrskeho civilistov !)

Skutočnými porazenými však boli domorodí Afričania, lebo britsko – búrska dohoda otvárala cestu politike apartheidu v 20. storočí.

Ludovít Marci

RAMEŠ, V.: *Slovník pro historiky a návštěvníky archivů*. Praha, Nakladatelství Libri 2005, 432 s. Slovník je určený pre širokú verejnosť – od amatérov, nadšencov až po odborníkov. Prvotným zámerom autora predkladanej knihy bolo vzbudiť u nadšencov histórie túžbu priblížiť sa k poznávaniu histórie cez štúdium archívnych prameňov a neuspokojovať sa iba s poznávaním histórie prostredníctvom beletrie. „Zájmem

o poznávanie minulosti vedie prirodzene ľudí do archívov, múzeí a knižníc. Prichádzajú tam, aby našli odpovede na otázky, ktoré ich zaujímajú. V týchto inštitúciách však čaká na nepripraveného návštevníka mnoho úskalí a prekážok. V archíve nás čaká samostatná práca a preto sa musíme vyzbrojiť niekoľkými príručkami, slovníkmi a encyklopédiami. Príručka, ktorú držíte teraz v ruke, chce byť jedným takýmto pomocníkom. – názor autora diela.

Publikácia pozostáva z niekoľkých častí. V úvode nás autor oboznámi s krátkym exkurzom do štúdia pramenných edícií pomocných vied historických a latinskej medievalistiky. Heslá slovníka sú usporiadané abecedne a vykladajú pojmy z archivistiky, pomocných vied historických a ostatných príbuzných humanitných vied súvisiacich so štúdiom archívnych dokumentov do roku 1945. Autor sa neuspokojil len s heslami, ale ako čerešničku návrh ponúka čitateľovi a používateľovi slovníka tieto kapitoly: Adresár archívov v ČR, Bádateľský poriadok, Výber z ustanovení zákona č. 409 o archívnictve a spisovej službe a zmene niektorých zákonov zo dňa 30. júna 2005, Zoznam skratiek zborníkov a časopisov. Samostatnú časť publikácie tvorí šesť príloh: príloha č. 1.: Fondy a zbierky vrchnostenskej správy, príloha č. 2.: Fondy a zbierky archívov miest, príloha č. 3.: Knihy a účty cechov, príloha č. 4.: Spracovanie archívneho materiálu alebo ako hľadať v archívnom inventári, katalógu, v registri, v súpise a pôvodcovi po archívnych fondoch a zbierkach, príloha č. 5.: Matriky alebo ako zostaviť rodokmeň, príloha č. 6.: Slovníček nemeckých názvov niektorých kníh a účtov uložených v archívoch. Poslednou kapitolou knihy je kapitola s názvom *Pramenné edície, bibliografie a literatúra*.

Autor vytvoril publikáciu, ktorá môže byť nielen na príležitostné čítanie z pomocných vied historických, ale môže byť zároveň výborným pomocníkom pri samotnom štúdiu archiválií.

Marek Tobolka

SCHMITT, J. - REVENANTI, C.: Živí a mrtví ve středověké společnosti. Praha 2002. 276 s. Historická antropológia našla svoje významné pole pôsobnosti v skúmaní fenoménov stredovekej spoločnosti. K nim patrí aj svet povier, predsudkov a zvyklostí, permanentne prítomný tak vo sfére ľudovej ako aj súdobej oficiálnej kultúry.

Francúzsky historik J.-C. Schmitt sa venuje v uvedenej knihe problému, ktorý svojou podstatou presahuje hranice stredovekých povier a predstáv. Ide o vzťah živých a mŕtvych, teda o jednu z kľúčových tém folklóru, ale i mytológií, aktivujúcich predstavivosť jednotlivcov i skupín ľudí všetkých čias. Prístup k mŕtvym pritom zahŕňa širokú škálu možností od jednoduchej a posvätnej úcty k predkom až k morbidnému strachu a hrôze z navrátilcov z hrobu. O určitej podobe nadčasového záujmu o túto tému však svedčí permanentná popularita istého druhu hororovej literatúry a kinematografie súčasnosti, udržiujúcej ochotných divákov v trvalom napätí na hraniciach umelého sveta hrôzy a strašidelného mrazenia.

Kto boli revenanti stredoveku ? – pýta sa autor v úvode práce a zdôrazňuje, že v centre jeho pozornosti sú navrátilci, ktorých prítomnosť vo svete živých nie je vítaná.

S odpoveďou na predchádzajúcu otázku zároveň vymedzuje aj niekoľko základných pojmov ako napr. (prechodový rituál, memoria – alebo pamiatka na mŕtvych atď), nevyhnutných k pochopeniu daného problému, ktorého najdôležitejšie aspekty rozdelil do jednotlivých kapitol knihy. Východiskom jeho úvah sú postoje cirkvi k otázke navrátilcov a existencie prízrakov v období raného a vrcholného stredoveku. Upozorňuje na korene týchto predstáv, prítomných v kultúrach antického sveta (Gréci, Rimania) i „barbarov“ ako aj v biblii. Zakladateľom kresťanskej teórie návratu revenantov však bol Augustinus Aurelius. Rezervovaný postoj cirkvi k danému problému sa začal meniť od 11. storočia, keď postupne vznikali prvé príbehy o revenantoch (Thietmar z Merseburgu, cisár Karol IV.). Tie dopĺňali od 13. storočia autobiografické vyprávania, vlastné vizionárskej a mystickej literatúre.

Autor rozoznáva podľa stredovekého vzoru dva druhy príbehov – (*miraculum*, *mirabilium*). „Ich schopnosťou je vyvolať úžas nad niečím neobvyklým“. V prípade *miracula* (*miraculum*) sa jedná o narušenie usporiadania prírody, ku ktorému dochádza z vôle božstva (napr. Lazarovo vzkriesenie). *Mirabilium* vzbudzuje obdiv, (hoci nenarušuje usporiadanie prírody), lebo nepoznáme jeho príčinu (príčiny ?) (napr. prečo dymí Etna). *Miraculum* vyzýva k viere v Boha, ale *mirabilium* podnecuje zvedavosť a túžbu hľadať príčiny.

Uvedená téma sa v spomínaných storočiach objavuje najmä v kláštornej literatúre – (kázne, životy svätých, dopisy, kroniky a zbierky zázrakov), hoci príbehy o zázrakoch našli svoje uplatnenie aj v „historickej“ spisbe kronikárov, „okoreňujúcich“ vyprávania svetského razenia zázračnými udalosťami. Do tejto skupiny patrili aj svetskí kňazi, pôsobiaci na súdobých panovníckych dvoroch. Najvýznamnejší boli Walter Map, Gerald z Walesu a Gervasius z Tilbury, ktorí určitú dobu pobudli na dvore anglického kráľa Henricha II. Plantageneta a jeho synov. Podľa autora postupne nadobudli predstavy o návrate mŕtvych takú popularitu, že sa revenanti stali akousi súčasťou existencie živých v podmienkach reality zmyslami vnímateľného sveta. Navrátilci sa už objavovali aj v skupinách a ich „príchod“ mnohokrát naznačoval akoby stopy súvislosti s aktuálnou mocensko - politickou situáciou v danej oblasti (Herlechinova družina). (Ako „hrdinu“ takýchto príbehov vnímali v stredoveku aj legendárneho Artuša, ale už ako kráľa démonov.) Rozprávania o revenantoch sa stali súčasťou i morálnych kázní cisterciánov a príslušníkov žobravých rádov. Zachovali sa tiež dialógy s mŕtvymi, ktoré sú odrazom súdobých teologických diskusií (vyjadrujú názorovú rôznorodosť!) na danú tému, v časovom rozmedzí od konca 13. do začiatku 15. storočia. Tieto príbehy o revenantoch mali politickú funkciu a boli určené pre cisára a pápeža. (Tak sa mocenská polarizácia stredovekej spoločnosti preniesla aj do príbehov o mŕtvych.) Autor si všíma zaujímavý moment, spojený s fenoménom navrátilcov. Príbehy, ktoré sa šírili ústne, prostredníctvom kázní i dopismi, začali ovplyvňovať názory a správanie ľudí stredoveku, ich predstavy o časopriestore a usporiadaní spoločnosti. Možno bol vplyv a úspech týchto príbehov ako mieni autor, daný potrebou stredovekého človeka nikdy nebyť sám. A duchovia, naši vlastní démoni nás nikdy neopúšťajú. Vedeli to už zrejme aj ľudia stredoveku. Preto svojich démonov ani nepotrebovali vidieť. Prihovárali sa im a tí sa údajne potom ukázali.

Na záver by sme mohli k tomuto myšlienkovému pochodu pripojiť aj vetu, ktorou autor začína svoje rozprávanie: „Mŕtvi majú len takú existenciu, akú si živí pre nich predstavujú.“ A možno je predložená kniha aj týmto zaujímavá.

Ludovít Marci

SLOWAKEN ALS UNIVERSITÄTSPROFESSOREN FÜR ARCHÄOLOGIE IM AUSLAND

Ján Lichardus 1939 - 2004. Nitra 2005. Die Zusammensteller der Monographie (J. Vladár in Zusammenarbeit mit O. Ožďáni und G. Nevizánsky) über den international anerkannten Forscher *J. Lichardus* (nach J. Kollár und P. J. Šafárik war er der einzige Slowake, der bis heute im Ausland zum Universitätsprofessor für Archäologie geworden ist, zit. nach J. Vladár, S. 7) haben sehr treffend und detailliert sowohl private als auch fachliche Meilensteine seines Lebens zusammengefasst. Sein breiter fachlicher Horizont, zahlreiche Aktivitäten, internationaler Rahmen und wissenschaftlicher Beitrag von J. Lichardus werden durch mehrere Auszeichnungen hervorgehoben. Bedeutend ist vor allem die Goldene Medaille mit blauem Band der Sofioter Universität „Hl. Kliment Ochridsky“, an der gleichen Universität wurde ihm auch die Ehrendoktorwürde (Dr. h. c.) verliehen. Er erhielt weiter die Goldene Ehrenplakette von L. Štúr für die Verdienste in den Geisteswissenschaften der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und den Ehrendokortitel honoris causa für die historischen Wissenschaften. In Prag wurde ihm die Ehrenmedaille anlässlich des 650. Gedenktages der Gründung von der Karl-Universität zu Prag verliehen. An den Autor von 8 Monographien und 140 abgeschlossenen Arbeiten erinnern in der Monographie *J. Vladár, K. M. Girardet, J.-P. Demoule, A. Fol, E. Kolníková, T. Kolník, B. Chropovský, A. T. Ruttkay, J. Lichardus, G. Nevizánsky und O. Ožďáni*. Die Erinnerungen seiner Mitarbeiter zeigen einen Menschen mit rasantem Naturell, das seine Wurzeln in dem Gebiet unterhalb der Hohen Tatra hat. Er war sowohl unabhängig als auch demütig, sowohl streng als auch lieb, sowohl hart als auch zärtlich, sowohl selbstbewusst als auch jovial, aber immer nur in dem notwendigen und empfindlichen Maße, je nachdem, wie die Sache kompliziert und vergänglich war.

Die Quellen der wissenschaftlichen Orientierung von *J. Lichardus* wurden mit Sicherheit schon am Anfang seiner wissenschaftlichen Arbeit durch schicksalhafte Begegnungen und die Zusammenarbeit mit *A. Točík* und *B. Soudský* verstärkt. Sie gehören zu den bedeutenden Persönlichkeiten der tschechoslowakischen/europäischen Archäologie. Der Nestor der modernen slowakischen Archäologie mit riesiger Invention einerseits und der einmalige Methodiker mit Gefühl für Innovation andererseits waren für den talentierten Wissenschaftler wertvolle Vorbilder, die seinen weiteren wissenschaftlichen Lauf prägten. Die auf Invention und Innovation beruhende Dimension kommt in den ersten Arbeiten von *J. Lichardus* deutlich zum Ausdruck, von den Studien über die Bükker Kultur bis zur Monographie über die Besiedlung der Höhle Domica. Das Mate-

rial zur Veröffentlichung wurde *J. Lichardus* von *J. Böhm* zur Verfügung gestellt. Alle Arbeiten gingen von großen Grabungen aus und waren auf die Kultur- und Zivilisationsentwicklung der Besiedlung von der Slowakei in der jüngeren Steinzeit ausgerichtet.

Nachdem *J. Lichardus* emigriert war, setzte er seine intensiven Grabungen auch im neuen Land und auf einem neuen Arbeitsplatz an der Universität in Saarbrücken fort. Durch die Grabungen in Hassel und Urexweiler hat er sich in Deutschland erfolgreich etabliert. Schon als bekannter Grabungsforscher und bedeutender Vertreter der deutschen archäologischen Schule, der sich überwiegend mit dem euroasiatischen Raum und der Untersuchung von Beziehungen zwischen den einzelnen Zivilisationen auseinander gesetzt hat, realisierte er im Jahre 1983 eine zwanzig Jahre lang dauernde Ära der bulgarisch-deutschen Grabung in Drama. Leider musste dieses modellhafte Beispiel der Untersuchung einer Mikroregion mit Ausgangserkenntnissen für die Kenntnis der Vorgeschichte von ganz Europa von seinen Nachfolgern zu Ende geführt werden. Die anspruchsvolle Arbeit im Terrain verband er ganz fließend mit der editorialen Tätigkeit (Saarbrückener Beiträge zur Altertumskunde und Saarbrückener Studien und Materialien zur Altertumskunde) und mit organisatorischen Aktivitäten (archäologische Grabungen, Stiftung Saarbrückener Kulturerbe, Nationalrad des Europäischen Kulturparks Bliesbruck-Reinheim, Direktor des Instituts für Vor- und Frühgeschichte und Vorderasiatische Archäologie der Universität des Saarlandes). Natürlich widmete er sich auch der Publikationstätigkeit. Von besonderer Bedeutung sind seine chronologischen Arbeiten, besonders die Monographie *La protohistoire de l'Europe*. Paris 1985 (Mitautor) und die Studie *Karpatenbecken-Sintašta-Mykene*. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. *Slov. Arch.* 45, 1996, 25-93 (Mitautor *J. Vladár*).

Die realisierten Grabungen von *J. Lichardus* vor dem Hintergrund einer ganzen Reihe von Monographien, Studien, Aufsätzen und Rezensionen, die präzise und vollständig in der Monographie zusammengestellt wurden, deuten auf eine enge Verbindung seines Arbeitslebens mit seiner privaten Sphäre hin. Die Monographie stellt einen ambivalenten Charakter des europäischen Intellektuellen slowakischen Ursprungs mit einer breiten zeitlich-räumlichen Dimension dar, sie liefert eine Geschichte aus einem besonderen Leben und Werk, einem Leben und einem Werk, die anregen und auf etwas hinweisen.

Egon Wiedermann

VOREL, P.: Od pražského groše ke koruně české. Průvodce dějinami peněz v českých zemích. Praha, Nakladatelství Havran 2005, 580 s. Autor knihy je historik, učitel, numizmatik. V současnosti působí na Katedře historických věd na Fakultě humanitních studií na Univerzitě v Pardubicích v ČR., zároveň externě vyučuje na FF UK v Praze, působí jako soudní znalec v obore numizmatika a je kurátorem numizmatické zbierky vo Východočeskom múzeu v Pardubicích.

Knihla približuje históriu platidiel v českých zemiach od najstarších čias až po sú-

časnosť. Objasňuje otázky vzniku platidiel a ich vzájomné vzťahy medzi jednotlivými menovými systémami. Autor rešpektuje chronologické hľadisko, o čom svedčia názvy dvadsiatich piatich kapitol, nepočítajúc úvodné časti: České striebro (zamyslenie sa nad starou knihou), Cesta k Pražskému grošu (Namiesto úvodu). Kapitoly tvoria samostatné kompaktné celky: „Večná“ minca Pražský groš (kapitola I., obdobie rokov 1300-1305), Česká mena – základ rodovej moci Luxemburgovcov (kapitola II., obdobie rokov 1305-1419), Peniaze a vojny zmätenej doby (kapitola III., obdobie rokov 1419-1450), Kráľ Jiří- obnovovateľ slávy českej mince (kapitola IV., obdobie rokov 1450-1471), „Druhá miza“ striebornosnej Kutnej Hory (kapitola V., obdobie rokov 1471-1520), Strieborná horúčka v Krušnohori a jáchymovské toliare (kapitola VI., obdobie rokov 1520-1526), Mincovné reformy Ferdinanda I. a zlatá mena (kapitola VII., obdobie rokov 1526-1561), Inflácia v rannom novoveku a zápas o toliar (kapitola VIII., obdobie rokov 1561-1576), Peniaze v Českých krajinách za Rudolfa II. (kapitola IX., obdobie rokov 1576-1611), Matej II. a preklínané dane (kapitola X., obdobie rokov 1611-1619) Zimný kráľ a stavy (kapitola XI., obdobie rokov 1619-1620), Kaláda alebo ako rýchlo okradnúť svojich blížnych (kapitola XII., obdobie rokov 1620-1623), Bez peňazí do vojny nechod' (kapitola XIII., obdobie rokov 1623- 1657), Kolko stálo české baroko (kapitola XIV., obdobie rokov 1657-1740), Prvá žena cisárstva a konvenčná mena (kapitola XV., obdobie rokov 1740-1792), Doba ševcovských toliarov (kapitola XVI., obdobie rokov 1792-1811), Viedenská mena alebo papier a medenáky (kapitola XVII., obdobie rokov 1811-1848), Keď sa rúti režim, strácajú sa peniaze (kapitola XVIII., obdobie rokov 1948-1857), Hlava alebo orol – zlato alebo striebro (kapitola XIX., obdobie rokov 1857-1892), S korunou do modernej doby (kapitola XX., obdobie rokov 1892-1918), Nová československá mena (kapitola XXI., obdobie rokov 1918-1939), V tieni Ríšskej orlice (kapitola XXII., obdobie rokov 1939-1945), Patery peniaze (kapitola XXIII., 1945-1953), Všetkým rovnako? (kapitola XXIV., obdobie rokov 1958-1989), Cesta k českej korune (kapitola XXV., obdobie rokov 1990-2004).

Dielo obohacujú okrem veľkého množstva ilustrácií, fotografií a zobrazení aj dve prílohy: Znak mincmajstrov a mincovní na minciach krajín Koruny Českej (príloha č. 1), Tabuľkové prehľady kovových a papierových platidiel z rokov 1526-2004 (príloha č. 2).

Knihá poteší nielen odbornú verejnosť, ale aj laikov v odbore numizmatiky pretože predstavuje kompendium dejín peňazí a menových systémov od najstarších čias až po súčasnú peňažnú menu v Českej republike.

Marek Tobolka

WANNER, M.: Zrození impéria. Východoindická spoločnosť a britský štát (1600 – 1773). Praha 2003. 338 s. Postupné budovanie inštitúcií britského štátu a jeho cesta do pozície najsilnejšej mocnosti sveta je stále vďačnou témou odborných prác, ale i debát laikov. S tým súvisí aj hľadanie príčin a podmienok hospodárskeho vzostupu impéria.

Zvláštnu pozornosť si však zasluhuje záujem o skúmanie u nás menej známych období a problémov. Touto cestou sa vybral mladý český historik M. Wanner.

Založenie Východoindickej spoločnosti v roku 1600 bolo spojené s narastajúcim záujmom anglickej verejnosti o zámorské oblasti a o možnosť obchodu so vzdialenými exotickými krajinami. Napriek tomu, že britské lode už začali brázdiť vlny svetových oceánov, obchod s Orientom ovládali najmä Portugalci a nastupujúci Holanďania. V snahe vyhnúť sa priamej konfrontácii so Španielmi a Portugalcami boli anglické objavné plavby už od čias Henricha VII. zamerané na hľadanie možností prieniku do Orientu severovýchodným alebo severozápadným smerom. Od týchto pokusov sa po ich neúspechu upustilo až počas vlády Alžbety I. (Je zaujímavé, že ešte v rokoch 1845 – 47 sa uskutočnila neúspešná výprava J. Franklina, ktorá mala tragický záver. Samozrejme, motívy účastníkov tejto expedície boli iné ako ich predchodcov spred tristo rokov.) Koncom 16. storočia došlo aj ku zmene v myslení obchodných a oficiálnych kruhov, ktoré dlho preferovali pevninské cesty, smerujúce do Ázie. Aj verejnosť bola pripravovaná na expanziu a to najmä prostredníctvom pamfletov, kníh, skutočných či fiktívnych cestopisov.

Autor podrobne rozoberá okolnosti vzniku spoločnosti a neuniká mu fakt, že jej počiatky boli jednoznačne späté s osudmi anglického štátu. Nadväzuje tak na modernú líniu britskej historiografie, skúmajúcej dejiny Východoindickej spoločnosti z politických, hospodárskych, ale i sociálnych aspektov. Osudy spoločnosti a štátu sa viac – menej stretávali aj počas jej ďalšej existencie. Platí to tak pre obdobie pôsobenia Cromwella, ktorý v roku 1653 odmietol obnoviť chartu spoločnosti, aby toto svoje rozhodnutie o štyri roky neskôr zrevidoval ako aj reštaurácie, či vlády oranžskej i hannoverskej dynastie. Záležitosti Východoindickej spoločnosti sa stávali aj predmetom politického boja medzi zoskupeniami toryov a whigov. Výsledkom tohoto sporu, ktorý prebiehal počas vlády Viliama III. Oranžského (1689 – 1702) a Anny Stuartovej (1702 – 1714) bol vznik nových hospodárskych spoločností a rozvoj finančného trhu. Zároveň sa podpora akcií Východoindickej spoločnosti stávala akousi národnou záležitosťou, čo pripravovalo pôdu aktívnej koloniálnej zahraničnej politiky. Jej základy boli položené smerovaním pôsobenia spoločnosti v Indii najmä po víťazstve nad Francúzskom v sedemročnej vojne a upevnením pozícií v Bengálsku.

Hoci vzťahy Východoindickej spoločnosti a britského štátu neboli bez problémov ani v ďalšom období, naznačili možnú cestu budovania impéria.

Ľudovít Marci

WIEDERMANN, E. Archeoenvironmentálne štúdie prehistorickej krajiny. 1. vyd. Nitra : UKF, 2003. 138 s. ISBN 80-8050-596-9. Krajina, tento fenomén prírodných i spoločenských vied predstavuje v ostatnom decéniu vďačný objekt štúdia environmentálnej archeológie. Prírodný časopriestor a artefakty, relácie medzi krajinou (stavovými veličinami krajiny) a človekom – to sú hlavné axiomy monografie E. Wiedermanna,

ktorý sa pokúša odpovedať aj na dané otázky. Objektom holistického prístupu autora k štúdiu vzťahu človek – krajina sa stalo stredné Ponitrie. Z hľadiska prírodného i kultúrneho predstavuje oblasť medzi Nitrou a Partizánskym entitu, kde sa nápadne prelína dielo prírody s výsledkami ľudského myslenia, čo odráža spektrum archeologických lokalít.

Práca pozostáva z 8. kapitol, vlastnou problematikou sa zaoberá prvých päť častí. Informačnú databázu tvoria výsledky autorovej výskumnej činnosti v teréne, doplnené o poznatky získané z relevantnej literatúry, kartografických prameňov, resp. údaje z odd. nálezovej dokumentácie AÚ SAV.

V prológu nazvanom *Pred posvätosťou vecí* si E. Wiedermann vytýčil neľahký cieľ: nahliadnuť vo vymedzenom priestore čase do krajiny a pozorovať jej vývoj prostredníctvom rekonštrukcie kultúrnokrajinných vrstiev. Daná kapitola je pokusom zozbierať fragmenty zaniknutých podôb krajiny a súčasne v nej sledovať pohyb človeka a ich vzájomné vzťahy. V neposlednom rade ide aj o úvod k zamysleniu sa nad súčasným stavom poznania a o presvedčenie, že jedným z východísk zmysluplného skúmania prehistorického krajinného priestoru môže byť napr. archeológia v multidisciplinárnom programe.

Predovšetkým dejinami bádania sídliskovej archeológie (ako smeru prinášajúcom relevantné poznatky pri projektoch archeoenvironmentálnej rekonštrukcie) sa zaoberá kapitola *Vedomie neúplnosti*. V nej sa možno oboznámiť s najvýznamnejšími výsledkami a metódami archeoenvironmentálnej prospekcie, od vyhranených prístupov G. Kossinu, cez hľadiská multidisciplinárne (J. Kruk, H. Jankhun a i.), až po kritické reflexie (M. Gojda), ktoré zdôrazňujú relativitu archeologických prameňov a vedomie ich neúplnosti.

Archeoenvironmentálne, ekonomicko-priestorové a antropické kontexty prehistorickej krajiny je štúdia o subdisciplínach archeológie, ktoré rozširujú okruh archeologického bádania a vytvárajú archeoenvironmentálny informačný systém, resp. súbor kontextov, využiteľných na modelovanie rekonštrukcie prehistorickej krajiny. Pokračovanie výskumnej činnosti v teréne podporuje rozširovanie databázy artefaktov, ekofaktov a ekoparametrov, aj keď ich komplexné poznanie je obmedzené.

Kontext kontextov – modelovanie prehistorickej krajiny je kapitola o stratégii (multidisciplinárna metodológia) a metóde (interkorelačná analýza) modelovania. Danú stať možno charakterizovať aj ako prvú fázu pokusu rekonštrukcie prehistorickej krajiny, pri ktorej autor stanovil prvky modelu (priestor, čas, artefakt, ekofakt, ekoparameter). Modelovanie, z časti založené na štatistických a interkorelačných vyhodnoteniach, je chápané ako kontext kontextov vybraných krajinných prvkov. Tu sa E. Wiedermann neobmedzuje iba na konštatovania všeobecného charakteru, ale uvádza konkrétne aplikácie modelovania a rekonštrukcie krajiny, rozdielne nielen z aspektu ich východísk, temporálneho a priestorového hľadiska (obdobie praveku v mezoregiónne strednej Nitry, príp. úzky časový horizont na lokalite Hajná Nová Ves).

Pozornému čitateľovi zrejme neunikne používanie archaizmov (hnedá lesná pôda – kambizem, údolie – dolina atď.), ktoré však neznižujú odbornú úroveň práce. Výber a definícia ekoparametrov geografického prostredia zasa koreluje s niektorými stavovými veličinami krajiny v monografii *Krajina ako geosystém* (Miklós – Izakovičová, 1997). V budúcnosti odporúčame uvažovať o ich rozšírení o čiastkové syntézy topických (verti-

kálnych) a chorických (horizontálnych) parametrov georeliéfu, klímy, pôdneho krytu a pod.

Kapitola s názvom *Kompozícia krajiny* predstavuje konkrétny pokus autora o hľadanie odpovedí na otázku podôb prehistorickej krajiny, skúmať zmeny, ktoré krajina prekonala a identifikovať hlavné činitele vplývajúce na jej formovanie. Treba podotknúť, že išlo o pokus úspešný, pričom ťažisko informácií tvorili archeologické nálezy doplnené o pramene multidisciplinárnej povahy. E. Wiedermann správne konštatuje, že vzhľadom na neustály prísun informácií (hmotnej i nehmotnej povahy) je kompozícia krajiny otvoreným procesom, ktorý je priebežne kreovaný aktuálnymi výsledkami bádania.

Vyššie uvedený prístup recenzent uplatnil pri riešení otázky vývoja krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby. Archeologické pramene v kombinácii s geoeologickou databázou o území predstavujú nový fenomén s možnosťou uplatnenia v základnom i aplikovanom výskume. Na rozdiel od štúdie E. Wiedermanna navrhujeme pri výskume, resp. rekonštrukcii krajiny klást dôraz na chorickú úroveň reprezentovanú geoeologickými (prírodnými krajinnými) typmi a subtypmi. Daná dimenzia na rozdiel od prezentovaného regionálneho (mezo-regionálneho) prístupu má potenciál komplexnejšieho pohľadu na územie v minulosti. Synergia stavových veličín geosystému (krajiny) sa totiž odráža vo vlastnostiach a charaktere geoeologických väzieb, predstavujúcich limity antropogénnej exploatácie krajiny v minulosti i v súčasnosti.

Ďalšie state majú doplnkový význam. Pozornosť si zaslúži epilóg J. Vladára *Človek a krajina* (6. kapitola) potvrdzujúci potrebu štúdia vzťahov medzi ľudskou spoločnosťou a prírodným prostredím s akcentom na duch jednoty a rôznorodosti zároveň.

Ambícia publikácie E. Wiedermanna „*Archeoenvironmentálne...*“ je jednoznačná. Môže slúžiť ako zdroj cenných informácií a inšpirácie s možnosťou parciálnej extrapolácie na vybrané regióny nášho územia. Z tohto dôvodu by nemala chýbať v zozname literatúry odborných prác a štúdií, zaoberajúcich sa otázkami genézy krajiny, krajinného obrazu, génia loci, územného a environmentálneho plánovania a pod.

Peter Chrastina

ZÁBOJNÍK, J.: *Slovensko a avarský kaganát*. Bratislava 2004. 167 s. ISBN 80-88982-83-9. Prehľadová monografia renomovaného slovenského archeológa - avarológa zoznamuje laickú, ale aj odbornú verejnosť s dejinami a kultúrou významného politicko-mocenského hegemóna včasnostredovekej strednej Európy 7. - 8. storočia. Ide o vôbec prvú komplexnú publikáciu zapodievať sa vývojom južných častí Slovenska integrovaných v avarskom kaganáte, ktorá má reálne možnosti tesnejšie preniknúť k čitateľovi. Práca odmytizováva obraz stepného ľudu dočasne usídleného v Karpatskej kotlině od roku 568 až do konca 8. a začiatku 9. storočia, ktorý bol neraz v minulosti tvorený farbistými ideovými nánosmi a pokúša sa vecne hodnotiť sprostredkovateľský podiel avarského kaganátu medzi byzantským a slovanským stredodunajským svetom.

Pred vyčerpávajúcim exkurzom do dejín Avarov sa autor najskôr venoval *Metodickým a metodologickým aspektom problematiky*, predovšetkým neuspokojivému stavu poč-

tu prebádaných sídlisk na Slovensku, ktorý zatiaľ neumožňuje objektívne skúmať inter-etnické a sociálne vzťahy. Upozorňuje aj na nevyjasnené a neopodstatnené používanie etnických kategórií, ergo, všetko čo je z obdobia avarského kaganátu nemusí byť avarské (slovanské enklávy v avarskom kaganáte). Všíma si aj neuvážené (prepiate, cit. s. 10) preceňovanie predovšetkým úrovne umeleckého remesla, ako samozrejmej domácej avarskej domény, čo je minimálne v logickom rozpore s princípmi nomádskej spoločnosti. Tento typ remesla – produkujúceho aj typickú opaskovú industriu – mal svoje korene v byzantskom prostredí, kde, ako je známe v tomto období, remeselný produkt aj veľmi výrazne akcentoval nielen domáce módné, ale aj rozsiahle ideové a kultúrno-historické procesy. Úvahe o rôznych formách transportu týchto výrobkov z Byzancie neprotirečí ani zatiaľ len marginálny počet hrobov zlatníkov na území avarského kaganátu. Protirečivý je však problém prežívania Avarov v celom 9. storočí, pertraktovaný v stredoeurópskej literatúre (maďarskej) častejšie od poslednej tretiny minulého storočia. V oblastiach nezasiahnutých franskou decimáciou treba azda - ako autor uvádza - v prvej tretine 9. storočia rátať s vyznievaním avarskej kultúry a pospolitostí a s ich postupnou nivelizáciou a asimiláciou v autochtónnom prostredí. O Avaroch v plnom 9. storočí však môžeme v súčasnosti hovoriť len ako o virtuálnych; niet totiž relevantných prameňov dokumentujúcich ich prítomnosť priamo, či v širšom veľkomoravskom okruhu. Rozhodujúca časť 9. storočia sa už nesie predovšetkým na strednom Dunaji v znamení slovanského kultúrneho millieu a nového politického hegemóna Veľkej Moravy.

Autor detailne rozpracoval etapizáciu avarských dejín v kapitole *Stručný úvod dejepisný*. Vymenoval a popísal bazálne historické pramene zachytávajúce vo väčšej, či menšej miere závažné dejinné udalosti po dobe sťahovania národov (Menander, Teofilakt Simokates, Prokopios, Jordanes, Pavol Diakon, Fredegar, Annales regni Francorum, Coversio ... a pod) a tiež vyzdvihol ich kritické analýzy v podobe erudovaných syntéz (predovšetkým W. Pohl: *Die Awaren Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.* München 1988) a obzvlášť archeológiu, ktorá svojim výskumným programom výdatne pomáha prekryť nízku hladinu písomných prameňov k histórii kaganátu po celé 8. storočie. V piatich etapách (1. 562-567; 2. 568-583; 3. 582-602; 4. 602-626; 5. 626-803) podrobne označil rozhodujúce udalosti v histórii kaganátu od prvých vojenských výprav ponad Karpaty do západnej Európy v roku 562, počas Veľkej noci 2. 4. 568 spojené s odchodom Longobardov a počiatkom rýchleho obsadenia Karpatskej kotliny Avarmi, ich heroické obdobie, ale aj zlyhanie pri Konštantinopole v roku 626 a počiatok vnútornej krízy kaganátu, až po protiavarske vojenské ťaženia Karola koncom 8. storočia a avarské pokusy prijať kresťanstvo (kapkan Teodor roku 805), či poslednú písomnú správu o Avaroch zo snemu vo Frankfurte z roku 822. Historický exkurz po udalostiach od 2. polovice 6. až do prvej tretiny 9. storočia doplnil J. Zábojník aj prehľadom názorov na klasifikáciu, periodizáciu a chronológiu obdobia avarského kaganátu (F. Pulský, J. Hampel, A. Alföldi, N. Fettich, D. Csallány, J. Eisner, Gy. László, I. Kovrig, Z. Čižinská, E. Garam, I. Bóna, Cs. Bálint, F. Daim, A. Lippert, J. Zábojník).

Kľúčovú pramennú bázu pre výskum problematiky sociálnoekonomického vývoja severnej periférie avarského kaganátu prezentuje J. Zábojník v kapitole *Pohrebiská*. Konštatuje dvíhajúcu sa tendenciu klásť v posledných desaťročiach dôraz na sledovanie otá-

zok *pohrebného ritu*, predovšetkým na spôsob pochovávaní, tvar, rozmery a úpravu hrobových jám, ich orientáciu a spôsoby uloženia tela zosnulého do hrobu. Zaoberá sa aj fenomenálnymi javmi pohrebného ritu, akými sú dvojhroby, viachroby, symbolické hroby, jazdecké hroby, a rôzne formy zásahov do hrobových jám. Osobitne sa venuje analýze *materiálnej kultúry*, predovšetkým však opaskovej industrii ako jej najatraktívnejšej zložky, poskytujúcej relevantné údaje pre periodizáciu a chronológiu obdobia avarského kaganátu. Podrobne rozoberá chronologické stupne (včasný, stredný, neskorý) a ich jednotlivé fázy, ktorých opodstatnenosť potvrdzujú aj aktuálne seriácie súprav opaskových kovaní; ich materiálnu náplň prezentuje aj na priložených tabuľkách. Rovnakú pozornosť venuje aj celému spektru sprievodného nálezového materiálu, akým sú spony do vrkočov, zbrane a súčasti výbroje, funkčné a dekoratívne súčasti konských postrojov, ženský šperk, výrobky z kosti a parohoviny, keramika a vedierka, mince a importy, ojedinelé nálezy a depoty.

Monografia prináša v závere najnovšie poznatky aj z oblasti výskumu *Sídlisk* z doby avarského kaganátu. Povšimnutiahodný je na jednej strane predovšetkým takmer dvojnásobný nárast ich počtu za posledné dve desaťročia (28), na strane druhej problém ich časového určenia iba na základe črepového materiálu. Väčší počet sídlisk je datovaný do neskorého stupňa, pričom najčastejšie identifikované obytné objekty (štvoruholníková dvojkoľová chata so sedlovou strechou a s vykurovacím zariadením v rohu) sú bežné vo včasnოსlovenskom prostredí.

Vysokú informačnú hodnotu má aj zverejnený podrobný *Katalóg nálezísk a nálezov, mapy s vyznačenými náleziskami a s územným rozšírením kaganátu na Slovensku*, doplnený aj tabuľkami s výberom nálezov a obrázkami hrobových situácií.

Monografia *J. Zábojníka Slovensko a avarský kaganát* je významným prínosom pre poznanie dejín, materiálnej kultúry a interetnických procesov kontaktnej severnej slovansko-avarskej zóny aj v kontexte celej včasnostredovekej Európy. Povšimnutiahodný je predovšetkým jej univerzálny rámec. Sprostredkúva základný sumár informácií o etnicko-historickom millieu naddunajského priestoru v predveľkomoravskom období rovnako pre laického čitateľa, ako pre odbornú a vedeckú pospolitosť. Zároveň je takto súborne spracovaná problematika o jednom územnom segmente avarského kaganátu efektívnou študijnou pomôckou aj pre početné rady študentov historických disciplín. Dokonca v tomto ohľade má monografia aj pedagogicko-edukatívny rozmer, prejavujúci sa nielen v odmytizovaní viacerých tém poznačených desaťročiami tradovanými anachronizmami, ale aj v kritickom prístupe k viacerým ahistorickým výkladom dejín často motivovaných - ako autor výstižne uvádza - spirituálnou spriaznenosťou Avarov a Maďarov. A v tomto zornom poli odklňania starých mýtov a romanticko-dobrodružných predstáv prostredníctvom moderného výskumu a exaktných elektronických metód, poli, vnímanom ako perspektívny spoločný priestor mladých európskych bádateľov nezaťažených etnickým pátosom, je prínos monografie azda najväčší.

Egon Wiedermann

ZBORNÍK Z VEDECKEJ KONFERENCIE DOKTORANDOV. Nitra, FF UKF Nitra 2004. 280 s. Zborník obsahuje príspevky, ktoré odzneli na vedeckej konferencii interných doktorandov FF UKF v Nitre. Táto sa uskutočnila dňa 21. mája 2004 pod záštitou dekanátu FF UKF v Nitre. Na jej realizácii sa ako členovia organizačného výboru a na vydavateľských aktivitách Zborníka mladých doktorandov sa podieľali doc. PhDr. Eva Fandelová, CSc. – prodekanka pre vedu a výskum FF UKF, PhDr. Ivana Šusteková, PhDr. Darina Auxová, PhDr. Petra Báľentová a Mgr. Peter Ivanič. Konferencia sa uskutočnila vo dvoch paralelných sekciách. V Sekcii slovenských dejín a dejín filozofie (čestná predsedkyňa doc. Janka Hečková, CSc.) a v Sekcii jazykovednej, literárnovednej a umenovednej (čestná predsedkyňa Mgr. Silvia Lauková). Zborník vyšiel vo forme CD. Uverejnené príspevky sa týkajú dizertačných prác jednotlivých doktorandov v nasledovných vedných odboroch:

- *archeológia* – Mgr. Gabriela Brežňanová: Pokus o určenie distribučných zón dvoch typov včasnolátenských železných spôn v stredoeurópskom priestore,

- *slovenské dejiny* – Mgr. Beáta Kazanová: Vznik Uhorského kráľovstva a stredoveké uhorské kroniky, Mgr. Peter Ivanič: Vývoj štruktúry osídlenia horného a stredného Pohronia v stredoveku, Mgr. Vladimír Taliga: Deputátnická rodina vo svetle sčítaní obyvateľstva, Mgr. Peter Chmurčiak: Hlinkova slovenská ľudová strana v parlamentných voľbách 1920 – 1935 v okrese Skalica, Mgr. Martin Zetocha: Národná propaganda na stránkach týždenníkov *Národná stráž* a *Nitrianska stráž*, PhDr. Ivana Šusteková: K problematike adaptácie migrantov z Kysúc v Radošinskej doline – prírodné prostredie a jeho vplyv na adaptáciu presídlencov, Mgr. Miriam Švedlárová: Gender a antropológia, Mgr. Barbora Ďurišová: Počiatky agroturistiky na Podhorí na príklade panstiev Oponice, Jelenec a Lefantovce,

- *dejiny filozofie* – Mgr. Ľuboslava Hrešková: Augustínova cesta k pravde, PhDr. Ľudmila Vihnyarová: Duša ako forma ľudského tela vo filozofii Tomáša Akvinského, Mgr. Jarmila Jurová: Liberálne chápanie spravodlivosti s osobitným zreteľom na koncepciu Johna Rawlsa, PhDr. Tatiana Tóčkolyová: Zhodnotenie volebnej reformy na Novom Zélande v roku 1993 ako faktoru stability vládnej formy,

- *slavistika – slovanské jazyky* – Mgr. Pavol Adamka: Predikačná koncepcia a jej miesto v ruskej lingvistikе posledného desaťročia,

- *estetika a dejiny estetiky* – PaedDr. Jana Waldnerová: Fantastický svet Plochozeme Terry Pratchetta, Mgr. Miroslav Ballay: Ticho v divadelnom diele, Mgr. Daniel Uherek: Priestor ako kľúč k pochopeniu sveta, Mgr. Lukasz Wojciechowski: (Zne)úctená žena, čiže o žene v reklame,

- *slovenský jazyk* – Mgr. Darina Auxová: Knižná lexika v hurbanových pohľadoch,

- *teória a dejiny slovenskej literatúry* – Mgr. Patrik Šenkár: Školská interpretácia literárneho textu na pozadí psychologického vývinu žiaka, Mgr. Petra Báľentová: Charakter humoru a groteska v Laskomerského prózach (Charakter Laskomerského situačného humoru), Mgr. Petra Gubišová: „Deformácia“ človeka Hrušovského próz, Mgr. Jozef Brunclík: Nad nevydanou zbierkou básní Svetoslava Veigla *Piesne v samotách* (So sebou a s vami) a Mgr. Silvia Lauková: SMRŤ ako jeden z motívov Gavlovičovej Valaskej školy.

Na záver možno skonštatovať, že čitateľ získa prehľad o prácach doktorandov na FF UKF v Nitre. Treba dúfať, že tento zborník bude mať aj svojich nasledovníkov.

Peter Ivanič

Z DEJÍN OSÍDLENIA A VEREJNEJ SPRÁVY STREDOVEKÉHO SPIŠA (STREDOVEKÝ SPIŠ). Stará Ľubovňa, Ľubovnianske múzeum v Starej Ľubovni 2005. 63 s. Ľubovnianske múzeum vydalo v rámci projektu „Historické poznanie ako predpoklad prehlbovania regionálneho povedomia“ popularizačnú monografiu o stredovekých dejinách Spiša. Autorom textu je Miroslav Števík. Samotný text je rozdelený do deviatych kapitol. V časti o Spišskej župe v stredoveku sa autor venuje jej vývoju v tomto období. Spomína prvé písomné správy o Spiši, najvýznamnejšie šľachtické rody a stručne charakterizuje samosprávu stolice. V kapitole Stredoveké osídlenie Spiša sa autor zaoberá vývojom osídlenia Spiša. V úvodnej stati spomína stručne včasnostredoveké osídlenie, potom sa venuje osídleniu od 12. storočia do konca stredoveku. Na základe porovnania rozlohy obývaných oblastí Spiša vo včasnostredovekom období s priemerným chotárom vtedajšieho sídla M. Števík dospel k predpokladu, že už v 12. storočí bol počet sídiel 70 až 85. Autor tu konkrétne menuje aj osady spomínané v 13. storočí spolu s dátumom prvej písomnej zmienky a pôvodným názvom. Zvlášť sa venuje tzv. služobníckym osadám a kolonizácii. Nasledujúca kapitola je venovaná prírodným názvom na Spiši v 13. a 14. storočí. Sú tu spomínané názvy vodných tokov, vrchov, pohorí, údolí, skalných útvarov a stromov, ktoré sa vyskytujú v stredovekých písomných prameňoch. Text je doplnený historickými registrami názvov vodných tokov, pohorí, vrchov, údolí a skalnatých útvarov. Tieto pomenovania sú zachytené aj na dvoch mapách. Zvláštna časť je venovaná vzniku a vývoju Stolice desiatich spišských kopijníkov (Stolice Spišskej šľachty). Text je opäť doplnený mapou a zoznamom osád, ktoré boli súčasťou tejto stolice v 13. a 14. storočí. V ďalších kapitolách sa autor zaoberá vznikom a vývojom kráľovského domína Ľubovne a Podolínce, Spoločenstva spišských Sasov a banskými mestami. Za textom sú mapy a zoznamy. V záverečnej časti sa autor venuje identifikácii názvov sídiel a územných majetkov stredovekého Spiša, ktoré dnes už neexistujú. Konkrétne ide o Čepanovce, Jankovce, Jánovce, Jánusovce, Kišovce, Kľačany, Strelce, Svätý Ondrej, Zalužany. V strede monografie je umiestnená mapa stredovekého osídlenia Spiša so zoznamom spišských sídiel a pozemkových majetkov. Publikácia má obsiahli poznámkový aparát a zoznam použitých prameňov a literatúry. Textová časť je doplnená okrem máp aj fotografiami Jozefa Česla a ilustráciami J. Česla ml., Andreja Fialy a Lenky Števíkovej.

Na záver možno skonštatovať, že hoci je publikácia v úvode charakterizovaná ako populárna, jej text pôsobí skôr dojmom, že je určená odbornej verejnosti. Každopádne čitateľ získa široký prehľad o dejinách Spiša v období stredoveku.

Peter Ivanič

ŽAKOWSKI, J.: Obavy a naděje. Rozhovory o budoucnosti. Praha 2004. 260 s. Úvahy o budúcnosti sprevádzajú dejiny ľudstva od nepamäti. Možno genetický kód človeka obsahuje informáciu, naliehavú potrebu nevyhnutnosti poznania perspektív blízkych dní i vzdialených horizontov. Môže ísť aj o moment prehistórie vývoja ľudstva, zrodený v každodenných zápasoch o prežitie alebo jednoducho o poznávací znak inteligencie.

Hĺbky vesmíru nám však zatiaľ nedali priestor na porovnanie a o vyspelosti ľudskej civilizácie a jej spochybnení tak uvažujeme len na základe trpkých skúseností histórie a všedných dní prítomnosti. Dejiny ľudského ducha ale trvalo sprevádza fenomén, posmievajúci sa jeho slabosti, komentujúci vnútorné dilemy, prešľapy v konaní a nárokuje si úlohu utešiteľa či utešiteľky. Je darom, osudom, alebo skúsenosťou, sprostredkovanou Platónom, Sokratom, Boëthiom či Foucoltom, že človek dokáže nakoniec svoje činy hodnotiť vo svetle filozofie? Otázka potom ale znie, či hodnotenie činov vyváži ich reálny, praktický význam.

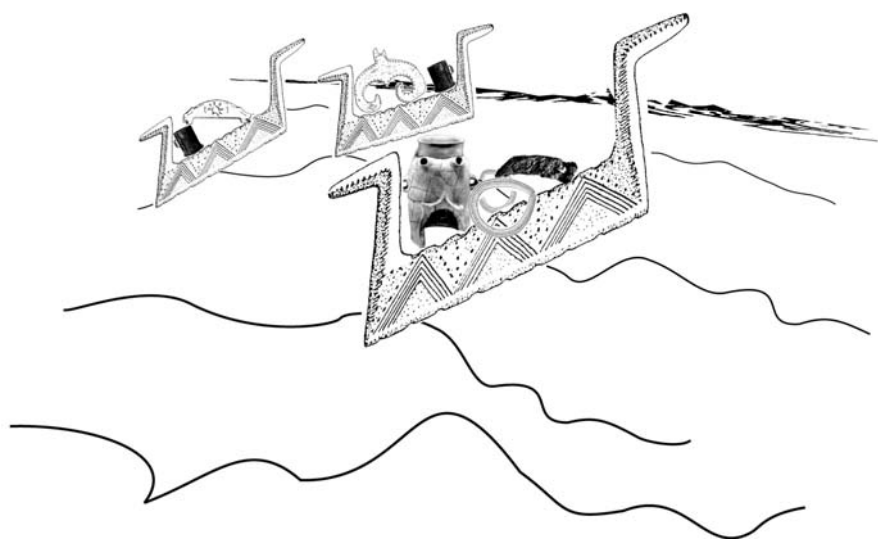
Kniha J. Žakovského prináša rozhovory s významnými osobnosťami konca 20. storočia. Dvanásť intelektuálov (K. Michalski, R. Dahrendorf, L. C. Thurov, J. von Puttkamer, S. Lem, F. Fukuyama, B. R. Barber, A. Toffler, P. Sane, R. Kapuściński, S. P. Huntington, J. Rifkin) vyjadruje svoje názory o prítomnosti, minulosti, ale najmä budúcnosti. Prezentované myšlienky spája nielen hľadanie odpovedí hamletovskej dilemy, ale na prvý pohľad paradoxným spôsobom aj odlišné ba protikladné videnie perspektív ľudstva v budúcnosti.

Strata renesančného optimizmu, znásobeného osvieteneckou ideou pokroku môže vyvolávať lútosť, rovnako ako i absencia predstavy veľkosti človeka. Nastolenie hamletovskej otázky viedlo k objaveniu sa pochybností a k jatreniu otvárajúcich sa rán. Človek opustil božské výšiny piedestálu aby v úplnej nahote prezentoval svoje reálne postavenie v hierarchii tvorstva. Pohľady na seba, na svoje dielo v minulosti a prítomnosti možno nevzbudzujú jednoznačný optimizmus perspektív. Kým prezentované názory S. Lema charakterizujú človeka ako agresívneho tvora, predstavy J. von Puttkamera ho ukazujú ako zakladateľa nových vesmírnych svetov (hoci aj cestou ich kolonizácie!). Existujúca nejednotnosť snád nie je prejavom slabosti ľudstva.

Ostáva nám len dúfať, že tento mierny optimizmus ani v budúcnosti nenaruší akýsi frankensteinovský komplex ďalších generácií. Budúcnosť je v každom prípade otvorená.

Ludovít Marci

DOMÉNA.
JOZEF VLADÁR

doména. jozef vladár

V osobných dejinách života sa viackrát stáva, že v hraničných stavoch - so skráteným dychom a slabnúcimi dúškami kyslíka, tesne pred prvými záchvevmi svalstva a hlboko podvedomými myšlienkami rezignácie, príde neuveriteľný obrat. Vtedy jedným nádychom náhle prekonáme zlomový bod kdesi v rozhraní ľudského vedomia a bezvedomia, v prahu presnej vyrovnanosti reality a nadreality, v bode - okamihu pozemského a transcendentného. Nanovo oživené vedomie nás presmeruje do akoby inej - vyššej roviny jestvovania, kde znovunadobudnutie vitality - renesancie bytia, zatlačí éterickú únavu.

(často len obyčajným pozemským nádychom preklázneme do vyššej roviny bytia ...)

... v nej spočiatku zdanlivo neúnavne nachádzame, objavujeme a poznávame nové tvary, hľadáme vlastný priestor „umenia byť“ a v nej novotvary a inotaje s rôznymi mierami spoznatelnosti neúprosne skúšajú naše schopnosti, osvetľujú naše „umenie žiť“, sú hodnotovým testom v novopoznávaní roviny bytia. Kdesi na konci tejto „misie poznávania“ v tejto vrstve bytia sa opakovane dostaví hraničná úrava, skrátený dych, záchvevy svalstva ... a opakovaným zlomovým nádychom sa presmerujeme do vyššej roviny jestvovania.

Interferencia UMENIA BYŤ a UMENIA ŽIŤ pomáha vitálnejšie prekonávať zlomové línie ľudského bytia. Skrytá v obyčajných pozemských nádychoch temporálne presne posúva UMELCOV ŽIVOTA do vyšších rovín jestvovania. Akoby sa pritom mimovoľne kreovala ľudská duchaplnosť, bezúhonosť a šlachetnosť - možné a zároveň naliehavé odkazy, posolstvá, návrhy, či koncepty dobrého života pre nové ľudské pokolenia.

Stále vyššie roviny bytia a s nimi nové priestory poznávania ponúkajú zasväteným dosiahnutie domény - vtedy sa energia poznávania zmení na synergiu poznania, na dovtedy neovládnutú úroveň erudícií, stav, keď veci nejasné s nevšednou ľahkosťou nadobúdajú viditeľnejšie kontúry. A v tomto novom synergickom poli bytia/poznania sa zo zasväteného hľadača súvislostí stáva doména - povšimnutiahodný rozmer univerza.

Domény vitálne sprevádzajú naše pozemské cesty, osvetľujú nepredvídateľné a neodhadnuteľné životné zmeny a zlomové línie našej anabázy. Domény ohraničujú naše osobné dejiny; vyžarujú mapy života a nezasväteným ukazujú priestory umenia byť a umenia žiť. Domény sú aj pulzujúcim intelektuálnym duchom, sú spiritus agens našej výnimočnosti, prerastajú našim životom, ale aj dopĺňajú energiu nášho bytostného smerovania, ... do vyšších rovín bytia a do vyšších rovín poznania ...

... domény sa nenápadne, skromne a riedko vyskytujú okolo nás. Domény sú nevyhnutnou súčasťou našich misií poznávania vždy v nových vrstvách bytia, sú extrakciou synergie poznania. Domény sú výnimočné útvary, renesančným duchom, nápaditou imagináciou a stvoriteľským originálom.

Sú neobyčajným prameňom v obyčajných ľudských nádychoch

Prichádzajú potichu a fatálne

Neodchádzajú

... len sa noblesne vzdávajú zo súčasnosti a znovu približujú z histórie nášho jestvovania ... často aj na pozadí našej ľahostajnosti a nevšímavosti, akoby prirodzeného údelu ich pozemského putovania v ľudskej marginalite

Domény na nevnučujú.

Domény sú tu vždy aj mimo nás

JOZEF VLADÁR 70. In: *Almanach Nitra 2004*, suplement. Príspevky priateľov *univ. prof. PhDr. Jozefa Vladára, DrSc.* zoradené do pamätnej monografie, vydanej ako supplementum Almanachu Nitra 2004 pri príležitosti jeho životného jubilea. *Jozef Vladár* žije život živý, životodárny, životný, a ak pán Vladimír Reisel, ktorého som si dovoľil parafrázovať, dovoľí, aj život objaviteľský, kreatívny a inšpiratívny. Rôzne ďalšie segmenty života tejto významnej osobnosti slovenskej archeológie výstižne a diskkrétne v monografii poodhaľujú *Andrej Červenák, Laco Zrubec, Alexander T. Ruttkay a T. Kolník*. A tak si čitateľ nemôže nevšimnúť duchaplnú reflexiu obrazu osobnosti *J. Vladára* formovanú osobnými aj neosobnými stretnutiami vyvolávajúcimi retrospektívne neutíchajúci a neustále výdatnejšie pulzujúci záujem o archeologické artefakty, jeho ucelený kultúrno-umelecko-vedecký portrét (*A. Červenák*), napriek chladnému kovu príjemné a uprimné dotyky bronzu sprostredkované tvorbou *J. Vladára*, človeka s ktorým aj v tme môžeš hovoriť o svetle (*L. Zrubec*), dôverný povahopis jubilanta, vedeckú anabázu od elévskych až po zrelé roky, medzinárodný rozmer tohoto „umelca života“ (*A. T. Ruttkay*) a napokon osobnú výpoveď životného súputníka neobchádzajúcu ani rázcestia vynútené mlátiacim normalizačným kladivom a konštatácie o vyformovaní sa jubilanta na jedinečnú vedecko-organizačnú, kultúrno-organizačnú, pedagogickú a vedeckú osobnosť (*T. Kolník*).

Publikácia nie je len popisujúcim, archivujúcim a sumarizujúcim dokumentom, je zásadným svedectvom osobností o osobnosti, o osobnosti slobodnej, nezávislej a nezaťaženej. Je aj svedectvom o človeku renesančnom, všestrannom a mnohovrstevnom, neuzatvorenom v ultrašpecializovanom vedeckom priestore. Je svedectvom o človeku univerzálnom a širokospektrálnom, čo očividne dokladajú aj jubilantove state zverejnené v monografii (*J. Vladár: Archeologické motívy na minciach Slovenskej republiky; Zlato slovenského praveku*) a je aj miestom spomienok samotného jubilanta (*Nitra- zem dávnych kultúr*).

Dnes už viac ako sedem decénii neubralo takmer nič z vitality Jozefa Vladára. Svižný sedemdesiatnik si v plnej miere udržuje svoju duchovnú aj fyzickú kondíciu. Svedčí o tom aj jeho aktuálny portrét zaradený do monografie, naškicovaný šesťročným vnukom Vladkom.

e. w.

VLADÁR J.: DÁVNOSTNÉ TATRY. NITRA 2005. Útlu rozsahom, bohatú obsahom možno nazvať monografiu Jozefa Vladára s ilustráciami J. Fabíniho, vychádzajúcu ako brožované supplementum Almanachu Nitra 2005. Publikácia akoby charakterizovala protiklady samotnej témy človeka a krajiny, marginality a monumentality(?) alebo prízemnosti a nebeskosti(?), či bezmocnosti a všemocnosti(?). Človeka zaiste nemožno vždy dávať pri podobných prirovnaniach do pozadia, do priestoru zanedbateľnosti, bezvýznamnosti, neschopnosti. A už vôbec nie človeka súčasného, technologického. Miera vzájomného odstupu oboch fenoménov sa v megapriestore Zeme neustále mení. Ten prehistorický človek, uvedomujúci si svoju podmienenosť, hľadal a nachádzal vyvážený vzťah ku krajine s podstatne menšou informačnou výbavou, ale s nepopierateľne väčšou

pokorou. Človek a hora so všetkými vzájomnými premenami symbolizujú tento ambivalentný pomer. Človek cez horu prekonával svoju prízemnosť, marginalitu či bezmocnosť a naopak hora mu sprostredkovávala nebeskosť, všemocnosť a monumentalitu. Azda všetky spoločenstvá mali a majú svoju horu. „Veď tú istú funkciu, akú mal Olymp v antickom Grécku, mali aj Vysoké Tatry; v dávnoveku tu žijúcich populácií“ (cit. s. 275). A žiada sa dodať, že nielen v dávnoveku, aj v blízkej minulosti, či súčasnosti majú pre Slovákov hory význam až hymnický.

Postavenie Tatier ako skoro mysteriozného regiónu pre takmer všetky tu žijúce spoločenstvá fabuluje J. Vladár v monografii prostredníctvom archeologických nálezov a škíc J. Fabíniho. Ako blízky znalec ich dávnej histórie - veď napokon niekoľko rokov priamo zotrval v ich tesnej blízkosti počas archeologického výskumu „Slovenských Mykén“ v Spišskom Štvrtku - zoznamuje čitateľa s najstaršími stopami osídlenia, prvými roľníkmi pod Tatrami, úzkymi kontaktmi tejto časti Slovenskej zemi s juhovýchodnými európskymi oblasťami, ale aj tajomným myšlienkovým svetom dávnych populácií a ich náboženskými predstavami. Prostredníctvom dnes už svetoznámych nálezov poukazuje J. Vladár na vzájomné napojenie dávnych Tatier s pravekými civilizačnými centrami (Kaukaz, eurázijská oblasť, Stredomorie, Anatólia) ale aj na ich význam ako integrálnej súčasti Veľkej Moravy v stredovekých dejinách Slovenska.

V publikácii pripomína J. Vladár aj kontinuitu ich osídlenia od predneanderálskeho až po stredovekého, či súčasného človeka, proces nesmierne významný a v minulosti často nepostrehnutý. Tatry sú príkladom kontinuity nielen prehistorických spoločenstiev, ale aj slovanského sveta v stredoeurópskom kontexte. J. Vladár prostredníctvom archeologických prameňov otvára brány tatranských svedectiev o ich dávnych obyvateľoch.

e. w.

J. BÁTORA - V. FURMÁNEK - L. VELIAČIK (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte Alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. Veku a významu Univ. prof. PhDr. Jozefa Vladára, DrSc zodpovedajúca publikácia vydaná na počesť jeho životného jubilea. Záslužné dielo pozostávajúce z početných príspevkov a štúdií jubilantových kolegov, dlhoročných spolupracovníkov a priateľov z okruhu domácej a zahraničnej archeologickej obce redigovali J. Bárora, V. Furmánek a L. Veliačík a vydal Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v edícii Monographiae. Do úvodných častí zborníka zostavovateľa zaradili Tabulu Gratulatoria, kompletnú bibliografiu jubilanta, ktorú spracoval *P. Barta* a príhovor *A. Rutkaya*.

V rozsiahlej publikácii (422 strán) dedikovali poprednému slovenskému archeológovi svoje state a štúdie *A. Červenák: Jozef Vladár v súradniciach kultúry, umenia a literatúry*, *M. Lichardus – J. Lichardus: Frühneolithische Häuser im balkano-karpatischen Raum als Grundlagen linearbandkeramischer Bauweise*, *G. Nevizánsky: Amphoren der Badener Kultur*, *M. Novotná: Niekoľko poznámok k antropomorfným urnám badenskej kultúry*, *E. Wiedermann: Spoločenstvo juhozápadného Slovenska na konci starého praveku*, *J. Peška: Zlaté ozdoby z hrobov kultúry se šňůrovou keramikou an Moravě*, *Z. Benkovský-Pivovarova:*

Zum äneolitischen Körpergrab von Ivanka pri Dunaji, **A. Endrödi**: Footed vessels of the Bell Beaker culture in the Carpathian Basin, **S. Stuchlík**: Keramika z Prasklic a mýsy na nožkách v únětické kultuře, **M. Čížmář**: Nové hradisko z doby bronzové z Prasklic, **L. Veliačik - S. Masnicová**: Výsledky antropologickej analýzy pohrebiska únětickej kultúry v Rumanovej, **V. Moucha**: „Hromadný nález“ z Kolína ve středních Čechách, **K. Marková**: Zu Silizitdolchen in der Slowakei, **Ch. Schuster**: Die Donau und die Südkarpaten Hindernisse in der Bewegungsfreiheit der bronzezeitlichen Gemeinschaften im Gebiet an der unteren Donau?, **I. Pozoszlai - M. Vicze**: Methodological Background of a modern Tell excavation in Hungary, **J. Bátora**: Die Anfänge der Hügelgrabbestattungen in der Mittelbronzezeit im mittleren Donauegebiet, **J. Bartík - V. Furmáněk**: Schwert des Typs Apa aus der Ostslowakei, **D. Ozdín**: Chemische Zusammensetzung des Schwertes des Typs Apa aus dem Topľa-Fluss in der Ostslowakei, **J. Bouzek**: Die Rapiere des Karpatenbecken und die Gussform von Spišský Štvrtok, **J. Jakab**: Ľudské obete z kultového objektu v Spišskom Štvrtku, **L. Olexa - M. Pitorák**: Parohové bočnice zubadiel z Nižnej Myšle, **H. Thrane**: Aspect of Sword Production and Usage in the Nordic Bronze Age and Central Europe, **C. Kacsó**: Zu den Problemen der Suciú de Sus-Kultur in Siebenbürgen, **M. Vávra**: Kotázce lidských „pohřbů“ na velimské Skalce, **B. Gediga**: Die lausitzer Urnenfelderkultur in Forschungen polnischer Archäologen, **R. Kujovský**: Sídliisko lužickéj kultúry v Trenčíne a počiatky lužickéj kultúry na Slovensku, **M. Gedl**: Die Steingeräte aus der Spätbronzezeit in Zbrojewsko bei Czestochova, **J. Paulík**: Trundholmské bronzové súsošie vo svetle nálezů devínskej plastiky „konskej hlavičky“, **P. Romsauer**: Fragment kokily na odlievanie hrotov šípov skýtskeho typu zo Smoleníc, **A. Fol**: The Orphic Oath.

Obsahovo variabilná publikácia so širokým výberom štúdií lokálneho alebo teritoriálneho, úzko archeologického alebo multidisciplinárneho charakteru, bezpochyby významne osvetľuje historický časopriestor strednej Európy. Publikované štúdie prinášajú nové pohľady, nové témy a nové poznatky posúvajúce hranice poznania dejinného vývoja dopredu. Spoločnou inšpiráciou pre zostavovateľov a autorov zaiste nebolo len púhe vďakyvzdanie jednej osobnosti slovenskej archeológie, ale spolu s povďakom venovať jubilantovi aj svoje aktuálne bádateľské priority. Zborník je svedectvom jubilantovej tvorivej práce, vnútorne obsiahnutej vo väčšine príspevkov a rovnako aj uznania, ktoré si získal. Menovať všetky by bol dlhý zoznam a pri jubilantovej skromnosti aj azda výpočet nie celkom želateľný, ... veď napokon, *nomen est omen*.

Názov:	STUDIA HISTORICA NITRIENSIA 12/2005
Editor:	Univ. prof. PhDr. Egon Wiedermann, CSc.
Sadzba:	PhDr. Ľuboslav Horvát
Nemecký preklad:	Mgr. Michal Dvorecký
Anglický preklad:	Mgr. Natália Klemanová
Náklad:	300 ks
Rozsah:	306 strán
Vydavateľ:	Univerzita Konštantína Filozofa Filozofická fakulta
Schválené:	Edičná komisia FF UKF v Nitre
Tlač:	Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov
ISBN	80-8050-884-4